

René Gothóni

Mitt forskarliv

Finska Vetenskaps-Societeten 2025

SOCIETAS SCIENTIARUM FENNICA

Finska Vetenskaps-Societeten, grundad 1838, är Finlands äldsta vetenskapsakademi, som publicerar forskning, utdelar stipendier och pris, tar initiativ och håller möten med föredrag. Societeten inledde 1996 ett publiceringssamarbete med syskonakademin Suomalainen Tiedeakatemia.

Vuonna 1838 perustettu Suomen Tiedeseura on Suomen vanhin tiedeakatemia, joka julkaisee tutkimuksia, myöntää tutkimusavustuksia ja palkintoja, tekee aloitteita ja järjestää kokouksia. Seura aloitti 1996 julkaisuyhteistyön sisarjärjestönsä Suomalaisen Tiedeakatemian kanssa.

The Finnish Society of Sciences and Letters, founded in 1838, is the oldest scholarly academy of Finland. It publishes research, awards research grants and prizes, takes initiatives and organizes meetings. In 1996 the Society established cooperation with its sister organization the Finnish Academy of Sciences and Letters.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk

Serien, som grundades år 1857, publicerar undersökningar om Finlands natur, befolkning och samhällsförhållanden. Utkommer med oregelbundna intervaller. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk utges inom ramen för publiceringssamarbetet med Suomalainen Tiedeakatemia.

Vuonna 1857 perustettu sarja julkaisee Suomen luontoa, väestöä ja yhteiskuntaoloja käsitteleviä tutkielmia. Ilmestyy epäsäännöllisin välein. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk julkaistaan osana Suomen Tiedeseuran ja Suomalaisen Tiedeakatemian välistä julkaisuyhteistyötä.

The series, founded in 1857, publishes monographs dealing with the nature, population and social conditions of Finland. Appears at irregular intervals. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk is part of the publishing cooperation between the Finnish Society of Sciences and Letters and the Finnish Academy of Sciences and Letters.

Redaktör – Toimittaja – Editor
Stig-Olof Londen
Institutionen för matematik och systemanalys
Aalto universitetet
PB 11000, FI-00076 Aalto
stig-olof.londen@aalto.fi

Försäljning – Myynti – Dealer
Tiedekirja/Vetenskapsbokhandeln
Snellmaninkatu/Snellmansgatan 13
FI-00170 Helsinki/Helsingfors
tiedekirja@tsv.fi, www.tsv.fi

Grafisk design och ombrytning: Minna Etsalo

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 227

René Gothóni

Mitt forskarliv

Helsingfors 2025

Gothóni, René 2025. Mitt forskarliv.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 227, 401 pp.

ISBN 978-951-653-522-0 (print)

ISBN 978-951-653-523-7 (PDF)

ISSN 0067-8481

ISSN 2736-9366

<https://doi.org/10.54572/ssc.1158>

Detta verk är licensierat under CC BY-NC-ND 4.0. Läs användarvillkoren på
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.sv>.

© Finska Vetenskaps-Societeten – Societas Scientiarum Fennica, René Gothóni

ABSTRACT

Mitt forskarliv (My Life as Researcher)

René Gothóni, Emeritus Professor of Comparative Religion at the University of Helsinki, gives an elucidating account of his extraordinary career as field researcher among Buddhist monks in Sri Lanka and among Orthodox pilgrims to the Holy Mountain of Athos in Greece. In this autobiography he also provides a meticulous analysis of his personal background and his several rites of passage to the first Professor of Comparative Religion at the Faculty of Arts in Helsinki.

Having accounted for his earliest interest in Buddhism, he records the way he became an astute observer of the current monastic life in one of the main Buddhist monasteries in Sri Lanka and gives a reassuringly lucid explanation of a young monk's way to monkhood, how the monastic order mirrors social order in Kandy, and how the monk's use of an umbrella is a token of Sinhalese Buddhism.

To conduct comparative field studies, he shifted focus on pilgrimage movements to the Holy Mountain of Athos, applying the methods of participating observation and interviews to unfold the enigma of pilgrimages. In analyzing concepts and technical terms Gothóni applies Hans-Georg Gadamer's finding (*Sein, das verstanden werden kann, ist Sprache*) and argues that there is a fundamental difference between the Roman-Catholic and the Orthodox concept of "pilgrim".

Gothóni vividly documents the academic schools and intrigues as well as the methodic differences between natural sciences and humanities regarding subjects of study and methods. Apart from his stringent scholarly work, Gothóni relates how composing songs reduces stress and releases new energy for scholarly work. Unexpectedly, he confesses that it was the resonance of the chanting monks that melodiously spoke to him and led him to Orthodoxy.

Gothóni is a life member of Clare Hall College, Cambridge, since 1990, a life member of the Finnish Society of Sciences and Letters since 1992, a member of its board between 1996 and 2007, and a Patron of the Society of The Friends of Mount Athos since 2005.

Key words: Kandy, Sinhalese Buddhism, Athos, Orthodoxy, pilgrimage

René Gothóni

rene.gothoni@helsinki.fi

Tillägnas Raili
Hustru, livskamrat och själsfrände

Innehåll

FÖRORD.....	11
FORMATIVA ÅR.....	15
Världen blev till då jag föddes.....	15
Släkten på fädernet.....	17
Släkten på mödernet.....	22
Utkastad i världen.....	25
Varför Evijärvi?	28
Varför Vasa?.....	37
Varför Björneborg?	45
Tillbaka till Helsingfors	54
STUDIEÅR.....	61
Grundstudier.....	61
Fördjupade studier.....	66
Studentliv	73
Film och musik	79
Fortsättningsstudier.....	82
Förberedande doktorandstudier.....	87
BLAND BUDDHISTMUNKAR I KANDY	93
Engagemang och distansering.....	93
Reseförberedelser	95
Hikkaduwa.....	97
Kandy.....	100
Pangnananda och Alwis	105

INNEHÅLL

Från familjeson till ordinerad munk	112
Förlängd liminalitet.....	123
Malwatta som samhällets spegelbild	128
Paraplyet som symbol för singalesisk buddhism.....	134
Singalesiska buddhismens särdrag.....	142
Fältstudiens vändor	148
Därför blev jag inte buddhist.....	154
 DOKTORANDÅR	 159
I valet och kvalet.....	159
Början till akademisk karriär	161
Universitetsbiblioteket i Helsingfors	164
Intriger och rättgång.....	167
Utdragen skrivprocess.....	173
Förändringarnas höst.....	178
Etablerad forskare	189
 BLAND PILGRIMER PÅ ATHOS.....	 213
Visum.....	213
Resan till Ouranoupolis.....	215
Himmelstaden.....	217
Klostren på Athos	229
Lubomyrs varning	231
Första resan till Athos	233
Vidgad förståelse	249
Pilgrimsforskningens resultat	254
Pilgrimsresa – en perpetuell rit?	264
I den Heligas vård	272
 PROFESSUR I SIKTE	 287
Tillbaka till vardagen.....	287
Sällskapet för bysantinsk forskning	290
Akademiprojekt.....	293
Vetenskapliga sällskap	294
Religionspsykologi.....	296
Biblioteksstudier i Florens, Rom och på Malta	298
Förhandsgranskare och opponent.....	306
Avlönad docentbefattning	308

PROFESSORSÅR	313
En kalkylerad risk.....	313
Val av lektor och professor.....	315
Initierade symposier	318
Fältstudiers egenart	325
Metodiska skillnader	329
Tillvaron är språklig	332
Från ord till begrepp.....	334
Varför eremitforskning?.....	336
Därför blev jag ortodox	338
 TILLBAKA TILL HEMKVARTEREN	 347
Förändringar.....	347
Författare.....	352
Epilog.....	354
 NOTER.....	 358
KÄLLOR OCH LITTERATUR.....	361
PERSONREGISTER.....	391

Författaren avporträtterad till 75-årsdagen av Darcelle Nesser.

Förord

Motto: "Jag gör inte som andra gör."

Då jag var abiturient dekorerade eleverna i klassen under mig affischer för det höga flaket på bänkskuddardagens lastbil, som tillsammans med finska gymnasiers lastbilar skulle åka runt huvudgatorna i Björneborg. Eftersom jag egocentriskt gått egen väg, ritade eleverna en stor bild av mig sittande på en liten öde ö tillsammans med två andra klasskamrater. Vi hade nämligen drömt om att flytta till Australien. Pratbubblan från min mun innehöll texten: "Jag gör inte som andra gör." Det kan hända att jag någon gång yttrat de orden. Oberoende av hur det var hade eleverna fångat det väsentliga i min livshållning. Jag har gått egna vägar utan att i förväg veta varför jag gjort just de valen som jag gjort. Det är så jag har levt i 75 år.

Vem är människan bakom masken? Många känner en person som kollega. Andra känner samma person som familjefar eller mor. Andra åter som ivrig golfare. Några kanske som medlem i en förening. Vad vet vi egentligen om våra medmänniskor? I likhet med andra forskare har även jag å ämbetets vägnar upprätthållit en meritförteckning (CV) för att söka stipendier och befattningar samt för matriklar och uppslagsverk. Därtill har jag kort besvarat frågan hur jag blev doktor i artikeln "I farfars andliga fotspår" i antologin *Miten minusta tuli tohtori?*¹

En koncis artikel i uppslagsverk ger naturligtvis en preliminär inblick i en människas liv. Nyfikna och vetgiriga läsare vill ändå veta mera. En förteckning över akademisk karriär ger inte svar på frågor gällande vägskalet och val i livet, tillkortakommanden och framgångar, motgångar och triumfer, tragedier och glädjestunder – allt det mänskliga som ryms i en

människas levnadslopp.² Hur kom det sig att Gothóni bedrev fältstudier bland buddhister på Sri Lanka och bland munkar och pilgrimer på det Heliga berget Athos, en mångsidig person som i renässans-anda även gjorde filmer och komponerade musik?

Genom att avporträttera mig i språklig dräkt har jag kalejdoskopiskt belyst familjebakgrunden, de formativa åren, valet av studier och studieåren, med andra ord de rötter som grott och senare i livet slagit ut i full blom. Den huvudsakliga avsikten har ändå varit att dokumentera och fokusera på fältstudiernas resultat, den filosofiska hermeneutikens användbarhet både forskningsmässigt och livsfilosofiskt samt på musikens betydelse för välbefinnandet och orsakerna till att jag blivit ortodox.

Biografiförfattare och historiker uppfattar människolivet som en resa från vaggan till graven, från barnaår till silverhår för att säga det poetiskt. Katoliker föreställer sig livet som en pilgrimsfärd. Där vägen delar sig tvingas vi välja bland annat utbildningsprogram, partner och arbete.

Vi åldras oberoende av vad vi gör, även om vi ingenting gör. Åren rinner iväg. Vi tvingas gå i takt med tiden. Medan vi vandrar tränger sig frågor på oss från det undermedvetna, envist yrkande på att bli besvarade. Alltför ofta flyr vi obekväma frågor. De återkommer likväl med förnyad styrka. Inför ultimatum – nu eller aldrig! – blir behovet att göra ett bokslut alltför starkt för att nonchaleras.

Det blev många trådar att nysta upp och klarlägga i det som under årens lopp format min identitet och personlighet. Nyfiken mötte jag mig själv som barn, ungdom, medelålders far och emeritus vid olika vägskaål, reflekterande över valen och kvalen. Med en kort levnadsteckning över min far Guy (Guido Gothóni) tog jag det första steget i den riktningen.³ Jag har levt ett privilegierat liv tack vare familjebakgrund, studier och stipendier. Med upptäckarlust ser jag framemot den tid jag ännu har kvar. Det finns många saker jag gärna vill göra, men även om de flesta aldrig förverkligas är jag ändå lycklig och tacksam för allt som hittills har varit.

* * *

Efter avslutat forsknings- och skrivarbete tackar jag särskilt Finska Vetenskaps-Societeten, som i över trettio år understött mina fältstudier på det Heliga berget Athos. Resestipendierna och understöden har på ett avgörande sätt bidragit till min forskning om det athonitiska klosterlivet och pilgrimsväsendet. Jag är även tacksam för den hjälp jag fått av min ortodoxa gudfar Antonios Vasileiadis och min andliga fader Ioannikios Dionysiatis, vilka möjliggjorde den unika Athosutställningen i Helsingfors

stads konstmuseum hösten 2006. Ännu vid dödsbädden lät fader Ioannikios de andra munkarna förstå att det var hans innersta och sista önskan att den planerade utställningen i Helsingfors skulle förverkligas enligt planerna.

Jag vill också i alfabetisk ordning tacka stiftelser som stött mina studier om buddhismen på Sri Lanka och på det Heliga berget Athos samt inspelningarna av mina sånger och pianostycken, som utkommit som cd-skivor och i Spotify:

- Centralinstitutet för nordisk Asienforskning
- CIMO (Centret för internationell mobilitet och internationellt samarbete)
- Donnerska institutet
- Ella och Georg Ehrnrooths stiftelse
- Eugène, Elisabeth och Birgit Nygréns stiftelse
- Finlands Akademi
- Finska Orientsällskapet i Finland
- Finska Vetenskaps-Societeten
- Kyrkornas världsråd
- Leo och Regina Wainsteins stiftelse
- Otto A. Malms donationsfond
- Oskar Öflunds stiftelse
- Svenska kulturfonden
- Tore och Herdis Modeens stiftelse

Det är stiftelserna i vårt land som möjliggör vetenskaplig forskning, konstnärlig produktion och kulturevenemang. Utan deras understöd skulle få doktorera, mången forskning och konstnärlig komposition bli ogjord. Det gäller forskning inom naturvetenskaperna, men framförallt inom humaniora och samhällsvetenskaperna samt bildkonst och musik. Lika betydelsefull som Medici var för den italienska renässansen, är Finlands Akademi, Finska Vetenskaps-Societeten och stiftelserna för den finländska vetenskapens framsteg och konstens blomning.

Sist men inte minst tackar jag Raili, min hustru, livskamrat och själsfrände i över femtiofyra år. I hopp om många nåderika år riktar vi blicken mot framtiden.

Lyckoklövern, Helsingfors
Februari 2025
René Gothóni

Författaren i Eviijärvi 1953. Foto: Bengt Rajalin.

Formativa år

VÄRLDEN BLEV TILL DÅ JAG FÖDDES

Jag föddes måndagen den 10 april 1950 på förmiddagen klockan tio före tio på Boijes privatsjukhus i Helsingfors vid hörnet av Bulevarden och Fredriksgatan, där Mehiläinen idag är verksam. Enligt mor Ulla har far Guy aldrig varit så glad och lycklig som då jag föddes. Hans önskan om en son hade gått i uppfyllelse. Jag hade svart hår och liknade enligt honom en äkta Gothóni.

Det låter anspråksfullt att påstå att världen blev till då jag föddes, men så var det. Jag hade ingen aning om att det fanns en värld före jag föddes. Att födas innebar för mig, som för alla andra nyfödda, att födas till en främmande tillvaro, en kamp mellan det onda och det goda, där det gäller att finna en tillfredställande nisch i tillvaron.

Jag föddes som den äldsta sonen till en svenskspråkig familj. Far var läkare. Mor var hemmafru. På 1950-talet var det ännu vanligt att mannen försörjde familjen, medan kvinnan skötte barnen. Det var en hederssak för far att det var så. I likhet med andra människor hade inte heller jag någon andel i att bli född. Plötsligt befann jag mig i en världslig tillvaro. Morfar Totti brukade säga att man skall välja sina föräldrar, med andra ord att han haft tur i livet.

Enligt filosofen Martin Heidegger är vi alla kastade ut i en tillvaro (*Dasein* = "därvarande"), ett medvetandetillstånd, där vi kämpar vidare så gott vi kan. Tillvaron innebär oundvikligen ett "varande-i-världen" (*in-der-Welt-sein*), som kännetecknas av att befinna sig i situationer där tillvaron tvingar oss att försöka förstå "varandet". Tillvaron är ett varande (*Dasein*) som är skilt från oss själva, med andra ord att "vara-hos" (*Sein-bei*), att

umgås med och att bearbeta konfrontationen med varandet, som tvingar oss att på ett eller annat sätt förhålla oss till vårt varande-i-världen.

I och med att jag fötts har jag enligt Heidegger kastats ut i en tillvaro, som kännetecknas av ett varande-i-världen, och som jag endast kan förstå genom att orientera mig i den ofrånkomliga situationen. Jag får således lov att leva under omständigheter – fakticiteter – inom existensens oundvikliga villkor, men kan trots det nå frihet genom att anpassa mig till befintliga handlingsmöjligheter. Det innebär att frihet och möjlighet är liknande existentialer som fakticitet och nödvändighet.

Så fort vi lärt oss tala frågar vi oavbrutet: Vad är det där? Varför? Vad heter det där? Vi är nyfikna och vetgiriga. Ganska tidigt inser vi ändå att föräldrarna tröttnat på att besvara våra frågor. Vår spontana nyfikenhet ebbar ut. Senast i skolan förlorar vi vår naturliga nyfikenhet. Vi överöses med teoretiska kunskaper, som inte ännu är relevanta i vår tillvaro.

Vad försöker jag förstå genom att förhålla mig öppen till livssituationen? Det finns en grundläggande skillnad mellan egna och tingens sätt att vara i tillvaron. Samtidigt är jag oundvikligen hänvisad till en tillvaro i samvaro med det varandet som är skilt från mig själv. Mitt personliga projekt blir därför att försöka förstå mig på tingens varande, eftersom jag är präglad av en öppenhet gentemot tillvaron, samt på världen och betydelsefullheten, inom vilken jag möter och redogör för mig själv varandet-i-tillvaron.

Det är huvudsakligen via språket som världen blir till trots att världen naturligtvis existerar även om vi är dövstumma. I praktiken är det ändå så att orden (eller teckenspråken) representerar någon sak, någon tanke, någon känsla som vi delger andra människor. Utan ord eller tecken har vi svårt att greppa världen och förstå vårt varande-i-tillvaron. Barns första ord består ofta av sådana två stavelser som "mamma" och "pappa". Vanligen uttalas det första ordet inexakt eller otydligt, men det centrala är att barnet lärt sig att ord representerar något det ser. Det är vad barnet ser som först väcker barnets intresse för varandet-i-tillvaron.

De två första åren bodde jag i Helsingfors på Nousisvägen 4 i Brunakärr. Vi bodde i en tvåa som ägdes av morfar Totti. Läget var ypperligt. Far var amanuens vid det närliggande centralmilitärsjukhuset Tilkka, Maria sjukhus kirurgiska avdelning. Tyvärr har jag inga minnen från lägenheten på Nousisvägen trots att det finns ett blekt svartvitt fotografi från familjens första bostad. Mor brukade berätta för mig att jag hade för vana att sparka bort skorna då de skuffade barnvagnen längs Mannerheimvägen. Då jag kör förbi Brunakärr kommer jag att tänka på lilla mig som envist sparkar bort skorna till föräldrarnas förtret.

SLÄKTEN PÅ FÄDERNET

Min far Guy var arbetsam och plikttrogen. Han hade höga ideal och var matematiskt begåvad. I folkskolan fick han hoppa över den fjärde klassen och i stället börja i pojkskolan Svenska lyceum i Helsingfors (Revan). Därifrån blev han som 17-åring student i maj 1942. Den målmedvetna och perfektionistiska egenskapen hade Guy ärvt av sin far Nils Reinhold Gothóni (1891–1943), vars omedgörligt stränga uppfostran lämnade både konstruktiva och traumatiska spår i fars läggning.

Farfar Nils var absolutist och fanatisk vegetarian. Det berodde på att hans far August, som var handelsman, hade fattat tycke för alkohol. Nils hade sett hur det ymniga alkoholbruket bland släktingar och vänner hade resulterat i social misär.

Ur Nils dagbok mellan åren 1911 och 1916 framgår det att han läste flitigt tyska för att kunna fördjupa sig i farmaceutisk och teosofisk litteratur, indisk filosofi samt den buddhistiska och japanska Bushido läran. Kunskaperna i tyska kom honom senare väl till pass då han gick på Rudolf Steiners föreläsningar i Helsingfors och reste runtom i Mellaneuropa, framför allt Tyskland och Österrike.

För att förbättra hälsan och koncentrationsförmågan praktiserade Nils regelbundet Louis Kuhnes hydroterapi. Den gick ut på att sitta i ett badkar fyllt med kallt vatten (ca 10–14 grader Celsius) för nervstimulering, som på den tiden ansågs tillintetgöra de från bakterier bildade giftiga toxinerna.⁴

Paradoxalt nog gick farfar Nils själv till den andra ytterligheten som vegetarian, med fasta och lavemang. Hans avsikt var att övervinna frestelser, bli andligare och mera harmonisk, allt i enlighet med antroposofiska och teosofiska läror. Envisheten och omedgörligheten blev likväl ödesdiger för honom under fortsättningskriget. Han vägrade att äta annat än råkost, som dessvärre inte fanns till hands under krigsåren. Följaktligen ledde egensinnet till en för tidig död i perniciös anemi den 17 maj 1943 vid endast 51 års ålder.

Farfar Nils var till utbildningen farmaceut. Efter att ha avklarat fem klasser i Svenska samskolan i Tammerfors (1903–08) praktiserade han på flera apotek i Tammerfors samtidigt som han studerade biologi, botanik, zoologi, farmakognosi, kemi, latin och tyska för att avlägga farmaceut-examen vid Helsingfors universitet. Han blev färdig farmaceut 1912 och fortsatte därefter som farmaceut i Wolter Aschans (1861–1927) apotek i Tammerfors.

Farfar Nils träffade farmor Ruth Dagmar Silander (1900–79) på skridskobanan i Tammerfors i januari 1912. Ibland var han chevaleresk och följde

den endast 11-åriga Ruth hem. Själv hade han året innan fyllt 20 år. Nils och Ruth gifte sig i Tammerfors den 31 juli 1919. Hon hade förälskat sig i Nils för hans exotiska utseende samt för hans intresse för lyrik och det andliga livet. Under sällskapstiden och äktenskapets första år brukade de läsa högt för varandra dikter och ordspråk, som farmor Ruth senare i livet kunde utantill. De fick två söner; Raoul och Guido (Guy).

Nils och Ruth bodde först i Tammerfors, där den äldsta sonen Raoul föddes den 23 januari 1920. Senare flyttade familjen till Rajamäki, där Guy föddes den 29 juni 1924. Absolutisten Nils hade paradoxalt nog fått anställning som kemist på alkoholfabriken i Rajamäki och förfogade över en större tjänstebostad.

Äktenskapet var inte lyckligt. Nils var nio år äldre än Ruth, som var bara 18 då de gifte sig. Han var kompromisslös. Efter tio års äktenskap flyttade Ruth bort från Rajamäki till sin mor i Södra Haga i Helsingfors, nära Hoplax station, delvis på grund av Nils stränga vegetariska diet, som även drabbade sönerna Raoul och Guy. Officiellt skilde de sig 1932. Min far, som då var endast 7 år gammal, berättade för mig att tiden efter separationen var "frustrerande då vi tidvis måste bo hos pappa och tidvis hos mamma".

Efter att Nils fått anställning som kemist på statens laboratorium i Helsingfors, bodde han i en större hyreslägenhet på Jungfrustigen 2 B. Det underlättade avsevärt sönernas pendlande mellan föräldrarna. Efter skolan läste de läxorna hos far, varefter de på kvällen promenerade hem till sin mor.

Farmor Ruth var romantisk, synsk och envis. Förutom poesi älskade hon att lägga patients och att spä i kort, vilket hon på äldre dagar gjorde så gott som varje kväll på solnedgångsverandan på Villa Alfa i Luvia skärgård. Under hela 60-talet bodde farmor både juni och augusti månad med mig och min bror Patrick på Villa Alfa för att hålla reda på oss tonåringar. Senare på 1970-talet var de vi som skötte om vår åldrande farmor.

Farmor Ruth kunde utantill många klassiska dikter, ordspråk och mot-ton, vilka hon ofta reciterade för mig. Ibland konstaterade hon för sig själv: "Man blir så sorgligt klok med åren." Under 1960-talet, då jag var rebellisk tonåring, påminde hon mig om hur viktigt det var att ta vara på den tid man har genom att recitera Johan Olof Wallins (1779–1839) dikt *Tidens värde*:

Pengar kan du mista
Pengar återfå
Lägga i din kista
Och förvara så

Ack! men tiden, tiden
När den är förliden
Den kan du inte återfå!

Den observante läsaren märker genast att den sista satsen – ”Den kan du inte återfå!” – är farmors egen tolkning. Hon ville betona rimmet med satsen ”Och förvara så.” I originalutgåvan står det: ”Kommer ej igen.”

Enligt far var Nils målmedveten. Han ville vara bäst i allt han gjorde. Han solade sig med foliepapper på bröstet för att ansiktet skulle få en jämn solbränna och för att han tidigt på våren skulle vara Rajamäkis brunaste man. Det var inte svårt. Han hade från födseln en vacker brun sydeuropeisk hy, som även far, hans bror Raoul och sonen Ralf och dottern Anika ärvt av honom.⁵

Nils blev redan under tonåren intresserad av schack. Tillsammans med sin yngre bror grundade de en schackklubb i Tammerfors. Det var även han som lärde Raoul och Guy redan vid barnaår att spela schack, ett spel som sedermera blev fars största intresse under tonåren och tidig vuxenålder samt en hobby för livet. På 1940-talet ansågs Guy vara ett kommande namn inom schackkretsarna. Under kriget vann han den 17. Divisionens schackmästerskap. Genast efter kriget blev han akademisk mästare 1946 och Finlands mästare vid Nordiska schackturneringen 1947. Som ung kommunalläkare hade han föga tid för schack, men som överläkare vid Björneborgs stadssjukhus och som pensionär spelade han igen regelbundet schack med ett antal herrar på Svenska klubben i Björneborg och senare på Svenska klubben i Helsingfors.

Efter att vicehäradshövding Georg Jägerhorn (1866–1945) hade skött farfar Nils och farmor Ruths skilsmässa (1931), fattade farmor tycke för honom. De gifte sig 1933. Med honom fick hon sonen Magnus Jägerhorn (1934–2015), som blev känd gynekolog i Västervik, Sverige. George dog helt oväntat hemma i en hjärtinfarkt den 23 november 1945. Farmor Ruth blev änka vid 45 års ålder och ensamförsörjande mor till tre pojkar. Hon var trots alla svårigheter och utmaningar stolt över sönerna och uppfattade sig själv som ”Gracchernas moder”, romantisk som hon var.

Farmor Ruth fick anställning som sekreterare vid Nordiska Föreningsbankens notariat. Ekonomiskt hade hon det kärt med hyra för bostad, utgifter för den yngsta sonen Magnus skolgång och i början även för fars uppehälle under det första studieåret. Raoul var självförsörjande efter att han 1943 gift sig med Hilkkä Tuomisto (1922–2010) och flyttat till Raumo, där mina kusiner pianovirtuosen Ralf, violinisten Anika (1951–2005) samt sångerskan och författarinnan Ghita föddes.

Efter att far Guy blivit student våren 1942 inkallades han den 27 oktober till vapentjänst i Dragsvik. Där fick han granatkastarutbildning. Sedermera blev han stationerad vid Jandeba vid Svirfronten bland annat som eldledare i JR 13. Officersutbildning fick han 1944 på kurs UK59 i Niinisalo, varefter han befordrades till fänrik. År 1968 avancerade han till sanitetslöjtnant.

Under sin tidiga skolningstid i Dragsvik blev far bekant med garnisonens sanitär som gav honom en skalpell. Med den obducerade han råttor till mången soldats förvåning för att analysera inälvor under ställningskriget 1943. Råttor var ett alldagligt otyg för soldaterna både i löpgravarna och inne i korsun. Det var något av ödets ironi att en råtta kom att bli fars räddning i samband med ett vaktbyte som skulle ske klockan 00.01 på nyårsnatten 1943. I all hast drog han på sig först den ena stöveln och sedan den andra, från vilken han ”hörde ett jävla pip och kände en mjuk massa under foten”. Han tog fort bort stöveln och ut kom råttan. Det tog en stund för honom att slå ihjäl råttan med gevärskolven.

Far var irriterad över incidenten. Han hatade att försena sig från uppdrag och att bli utskäld för försummelser. Det påminde honom om hans stränga far Nils och svärfar George, vilka i tid och otid hade för vana att hunsa sönerna för att de skulle hålla sig på den smala vägen. Nu var det ändå inte fars fel att råttan i stöveln fördröjde honom i en minut från uppdraget – en avgörande minut!

När klockan slog 00.01 den första januari 1944 var far endast halvvägs i löpgraven. Den var belägen ungefär 80 meter från korsun. Soldaterna hade upplysts om att ryssarna kommer att salutera nyårsnatten med granater för att inviga det nya året. När han hade 40 meter kvar till eldledningsgropen hörde han plötsligt i den tysta vinternatten knack, knack, knack från andra sidan. Efter en halv minut svävade granaterna rakt över linjen och detonerade med ett kraftigt brak. Han rusade fram till den av rök- och dammfyllda eldledningsgropen, och kunde blott konstatera att det endast återstod köttbitar av en av de äldre österbottniska soldaterna. Far insåg omedelbart att råttan hade räddat hans liv. Det var nämligen brukligt att man pratade en stund med den tidigare vakten förrän denne drog sig tillbaka till korsun. Om han inte hade försenat sig på grund av råttan skulle även han ha gått samma öde till mötes som österbottningen.

Under permissionerna, vapenstilleståndet och kommenderingen till underofficersskolan i Niinisalo läste far målmedvetet läroböckerna i kemi, fysik och i biologi för att avlägga medicofil-examen, som då var tröskeln för antagning till medicinska fakulteten. Ibland gick han på föreläsningar i kemi. Han ville absolut bli läkare för att göra något gott efter alla

grymheter som han erfarit under kriget. I slutet av september 1944 blev han kommenderad till officersskolan i Dragsvik, där han likaledes vid sidan av skolningen förberedde sig för medicofilen.

När den efterlängtnade friheten stundade hade far få egna kläder. Då han återlämnade militäruniformen till klädförrådet i Dragsvik bad han om nya civilkläder. Trött och utan pengar, blev han fly förbannad då klädförrådsansvarige räckte honom ett par skor med hål i sulan. Far tog omedelbart till brösttoner, varpå klädförrådsansvarige gav honom nyare skor och kläder samt en utsliten hatt, som min mor Ulla senare ångrade att hon kastat bort. Hon hörde till dem som aldrig kastade bort kläder eller skor. Allt sparades på vinden i väntan på sämre tider. Hon skulle gärna ha visat oss pojkar den utslitna hatten, som bevis på hur fattiga de var i början av äktenskapet, det vill säga fattiga i jämförelse med hennes uppväxttid i Mariefors.

Guy var tvungen att i likhet med de flesta andra medicine studerandena bekosta studierna med lån. Alla sökte så fort som möjligt vikariat för att få klinisk erfarenhet och för att kunna betala tillbaka lånen. I samband med att min bror Patrick och jag tömde dödsboet efter mors bortgång hittade vi fars lånebrev från Finlandssvenska andelskassan och en nära släkting, åtföljda av intyg på återbetalda lån med en ränta på 8%. Far hade prydligt arkiverat alla dokument i en pärm. Att få lån, leva på lån och betala tillbaka lånen var inte lätt på den tiden.

Far avlade medicofilen med gott betyg den 20 september 1945, varefter han påbörjade studierna i medicin. Han berättade oftast i positiv anda om studielivet, som han storligen njöt av efter den betungande tiden vid Svir. En kort tid var han ordförande för medicinarklubben Thorax. Endast ett minne från studietiden irriterade honom. Under en muntlig tentamen hade professorn konstaterat förebrående att far nog skulle ha en bättre framtid om han skulle ha ett helt vanligt finskt namn och inte se så brun ut.

Till det rasistiska uttalandet återkom far då och då, och frågade till och med mig om vi borde byta efternamn. ”Men du kan ju inte byta hudfärg”, konstaterade jag sakligt. Senare i livet, då far och mor reste till södern, glädde det honom paradoxalt nog att spanjorerna trodde att han var en av dem på grund av efternamnet och hudfärgen. Likväl upplevde han professors rasistiska kommentar som sårande, särskilt för att han nyligen överlevt fortsättningskriget och själv kände stark samhörighet med finländska krigsveteraner.

SLÄKTEN PÅ MÖDERNET

Den 16 april 1949 gifte Guy sig med Ulla-Britt (Ulla) Carlander (1926–2006). De träffades första gången valborgsmässoafton 1948. Det var en *rendez-vous surprise*. Far fick under kriget metallsplitter i ögonen, som genast togs bort med magneter. Trots idoga försök var det omöjligt att få bort allt. Fyra år senare, började de kvarblivna splittren röra på sig. Överläkaren John Lindberg (1884–1973) vid Stengårds sjukhus ögonavdelning hade före valborg med en starkare magnet lyckats ta bort ytterligare några splitter från det högra ögat.

Far var inte pigg på att fira valborg efter operationen med en rund svart lapp för högra ögat. Han beslöt ändå bjuda hem till lägenheten vid Tölö torg några goda vänner för att där i stillhet fira valborgsmässoafton. Fars muntra krigskamrat Vig Hoyer (1924–2013) frågade honom i samband därmed om han hade någon flickvän som han tänkte bjuda hem till festen. Det hade far inte, varpå Vig föreslog att han skulle bjuda in Ulla Carlander, kusin till Vigs bästa vän Jarl-Olof Carlander (1924–2009). Far ringde till Ulla som glatt tackade ja till inbjudan, fastän han varnade henne för att han såg ut som en pirat med den svarta lappen för ögat. Ulla, som gillade allt som var annorlunda, tyckte enbart att det skulle bli intressant att träffa en mörkhårig solbränd pirat. Efter den dagen höll de ihop ända tills far dog år 2000.

Mor Ulla föddes till helt annorlunda omständigheter än far. Hennes barn- och ungdom var bekymmersfri. Far brukade lite lekfullt kalla henne prinsessan för att hon var Tottis ”kära Ulli pulli mulli”, den äldsta dottern till brukspatronen i Mariefors, Bengt Torsten (Totti) Carlander (1902–2003), sedermera Carlander-Reuterfelt. Han bodde vintrarna i Helsingfors, men tillbringade somrarna i Mariefors. Efter att ha gått ut mellanskolan i Nya svenska läroverket (Lärkan) studerade han till ingenjör vid det Tekniska läroverket i Helsingfors. Han specialiserade sig på elektroteknik och blev färdig ingenjör 1926.

Tottis egen tärning var tidigt kastad i livet. Hans föräldrar var göteborgare. Fadern Carl Fredrik Carlander (1859–1934) lät sig övertalas av sin aderton år äldre bror John Carlander (1848–1922) att flytta till Storfurstendömet Finland. Där hade John en ledande ställning som representant för Brand- och livförsäkringsbolaget Svea. Dessutom var han delägare och styrelsemedlem i många företag i Helsingfors. Han var aktiv speciellt bland den svenskspråkiga befolkningen, svensk-norsk konsul samt några år ledamot i Helsingfors stadsfullmäktige.

Ullas farfar Carl Fredrik fick 1875 anställning på Brand- och livförsäkringsbolaget Svea tack vare brodern Johns rekommendation. Då John drog

sig tillbaka från bolaget, blev Carl Fredrik Sveas huvudagent i Finland. År 1889 gifte han sig med kusinen Isabella Reuterfelt (1864–1950), vars ättling, löjtnant Erik Jonsson (1612–56) som stred under det trettioåriga kriget, drottning Kristina hade adlat 1647 med namnet Reuterfelt (nr 401). Carl Fredrik och Isabella fick fyra söner: En äldsta son, som dog endast några dagar gammal (1891), Nils-Erik (1892–1964), Olof Fredrik (1894–1930) och Ullas far Totti (1902–2003).

Tillsammans med ingenjör Wilhelm Peterzon (1846–90) arrenderade John Carlander Björkboda Bruk Ab i Kimito 1887, som 1896 ombildades till ett aktiebolag. På grund av otillräcklig tillgång till vattenkraft för ökad produktion flyttades verksamheten till Mariefors i Tusby, där brukets namn i oktober 1935 ändrades till Kellokosken Tehdas Oy – Mariefors Bruk Ab. Bruket leddes till en början av bröderna John och Carl Fredrik Carlander. Efter att John dött i en spårvagnsolycka i Helsingfors, valdes Ullas farfars äldsta son Nils-Erik till ny styrelsemedlem. Carl Fredrik fortsatte som brukets VD och styrelseordförande fram till sin död 1934. Därefter delade Nils-Erik och Ullas far Totti ansvaret för brukets verksamhet. Nils-Erik blev VD och Totti teknisk ledare och disponent för det familjeägda bruket.

På 1930-talet var Mariefors Bruk Finlands största tillverkare av mejerikärl. Därtill omfattade verksamheten produkter för byggnadsbranschen – verktyg såsom yxor och gångjärn mm. Den snabba utvecklingen inom mjölkhushållningen, lantbruket och byggnadsbranschen var avgörande för brukets framgång.

Under Nils-Eriks och Tottis ledning utvecklades bruket till en modern och mångsidig maskinverkstadsindustri. I mitten av 1950-talet började bruket på sonen Per-Håkans (1927–2023) initiativ bygga de första aluminiumbåtarna i Finland, de s.k. Kellobåtarna, som sedermera visade sig vara en värdefull produkt då bruket såldes till Fiskars den 13 december 1962. Kellobåtarna utvecklades vidare av Fiskars och är nuförtiden kända som Buster, som ägs av Yamaha Motor. Efter att bruket såldes flyttade Per-Håkan med hustrun Marianne och barnen Susanne, Niclas och Lotta till Sverige, där han gjorde karriär inom företaget SKF.

Totti träffade sin första hustru Margit Ringvall (1904–76) i musikaliska tecken. Åren 1921–24 tog han pianolektioner för pianisten Eino Lindholm (1890–1941), som enligt egen utsago förde samman Totti med Margit. Hon var då pianostuderande vid Helsingfors konservatorium (efter 1939 Sibelius Akademin) och verkade senare som pianolärarinna. De förlovade sig 1923, gifte sig 1925, och fick två barn; Ulla-Britt (1926–2006) och Per-Håkan (1927–2023). Familjen bodde först på Parkgatan 11 i Helsingfors. Efter att Totti avlagt ingenjörsexamen flyttade familjen till Mariefors 1927.

Margits föräldrar var statsrådet August Ferdinand Ringvall (1865–1941) och Alma Lindberg (1867–1928). August var språkligt begåvad. Han kunde tolv språk och utgav bland annat tillsammans med Pekka Kijanen (1866–1930) en finsk-ryska ordbok. Åren 1910–17 var August chef för Statsrådets kansli för översättnings- och språktjänster. För sina tjänster förlänades han adels titel, men vägrade bestämt att ta emot den. Alma var pianist och språklärare.

August och Almas hem var enligt Ulla ett ”verkligt musikkem” med regelbundna musikaftnar. Förutom Margit, en klassiskt skolad pianist, deltog Ullas gudfar, professor Richard Faltin, professor Ernst Lindelöf och bankdirektör Clas von Collan i musikaftnarna. På August Ringvalls och Tottis initiativ grundades Kammarmusiksällskapet i Finland 1946. Jean Sibelius valdes till föreningens hedersmedlem.

Min mor Ulla gick till en början i finsk folkskola i Mariefors, men undervisades senare av en guvernant innan hon började i Nya svenska samskolan (Lönkan) i Helsingfors. Under kriget verkade hon juni och juli månad 1944 som frivillig hjälpsköterska vid krigssjukhuset i Viborg. Hösten 1944 studerade hon vid Sibelius Akademin och vid Ateneum, där hon delade pulpet med den sedermera kände konstnären Timo Sarpaneva (1926–2006).

Den 22 juni 1945 blev Ulla student efter att hon under våren tenterat privat alla läroämnen i Lönkan för att få den vita mössan. Hösten 1946 studerade hon ryska vid Helsingfors universitet, men slutförde aldrig språkstudierna på grund av de svårigen uttalbara ryska konsonantklustren. Istället deltog hon aktivt i studentlivet, njöt av konst och behaglig sysslolöshet (*dolce far niente*).

Även i Ullas farfars och farmors hem musicerades det flitigt. Farmor Isabella älskade att sitta vid Steinway flygeln och spela Beethoven, Bach, Chopin och andra klassiska kompositörers verk. Farfar Carl Fredrick var inte lika musikalisk, men han njöt av att höra Isabella spela klassiska stycken. Enligt Totti spelade mor Isabella i Gröna villan varje dag på flygeln ända tills hon dog år 1950.

År 1949 gifte Totti om sig med Ann-Marie Lindholm (1925–2016). De fick tre barn: Christer (f. 1950), Monica (f. 1951) och Eva-Gunilla (f. 1954). Det har alltid varit amusant att kalla Christer för morbror, och Monica och Gunilla för moster, särskilt som mostrarna är yngre än jag. Christer är några månader äldre.

Totti var mångsysslare med manisk energi. Han ledde Mariefors bruk efter Carl Fredriks död 1934 fram till den 13 december 1962, då bruket såldes till Fiskars. Därutöver musicerade han flitigt, något som han ärvt

av mor Isabella, som praktiskt taget levde vid flygeln. Hon brukade konstatera: "Jag kan icke leva utan musik." Totti blev även han en god pianist och senare även cellist och violinist.

Morfars Tottis största intresse under ungdomen var kemi och musik. Genast efter pensioneringen komponerade han den hoppingivande visan *Kevättä – Värkänslor* (1965), hans mest kända stycke som Georg Malmstén sjöng in på skiva. Redan på trettioalet var Totti ivrig fotograferare och smalfilmare, hobbyn som han höll på med nästan hela sitt liv. Under krigsåren började han med biodling, vilket han fortsatte med tills han i 90 års ålder flyttade tillbaka till Helsingfors. Somrarna vistades familjen på Klovaholmen utanför Gumbostrand, där även min bror Patrick och jag bodde några veckor under somrarna på 50-talet.

UTKASTAD I VÄRLDEN

Efter att far i december 1947 blivit medicine kandidat auskulterade han vid olika sjukhus, bland annat vid Tilkka i Helsingfors samt på sjukhusen i Högfors (Karkkila) och Seinäjoki. Han behövde regelbundna arvoden för att betala tillbaka studielånen ett efter ett. Mor framhöll ofta för oss söner att de i början av äktenskapet var otroligt fattiga på grund av fars stora studielån. "Vi började på minus", brukade hon säga, då hon urskuldade sig för att de på äldre dagar var välbärgade.

I slutet av 40-talet var det svårt för unga läkare att få ordinarie tjänst vid något sjukhus. Det var en orsak till att far, som nästan hela livet bott i Helsingfors, ambulerade mellan olika sjukhus både i södra Finland och i Österbotten. Sommaren 1949 auskulterade han vid Karolinska sjukhuset i Stockholm, där han blev hjärtligt emottagen av den kända professorn Nanna Svartz (1890–1986), tack vare en rekommendation av Ullas gudfar, professor Richard Faltin (1867–1952).

Sommaren 1950 blev jag själv för andra gången utkastad i världen, det vill säga till Folkhälsans barnvårdsavdelning, där sköterskor tog hand om barn i olika åldrar. Far hade sökt och fått ett vikariat som andra läkare vid den Rättspsykiatriska avdelningen vid S:t Jörgens sjukhus i Göteborg. Han ville absolut resa dit tillsammans med mor. Jag var endast två månader gammal. Föräldrarna beslöt att inackordera mig hos Folkhälsan i Helsingfors för vikariatperioden (16.6.–29.8.1950).

Jag berättar inte detta för att förebrå föräldrarna, utan för att sommar-månaderna på Folkhälsans barnvårdsavdelning präglade mitt känsloliv. Den negativa fysiska följden var att magen inte anpassade sig till den flytande

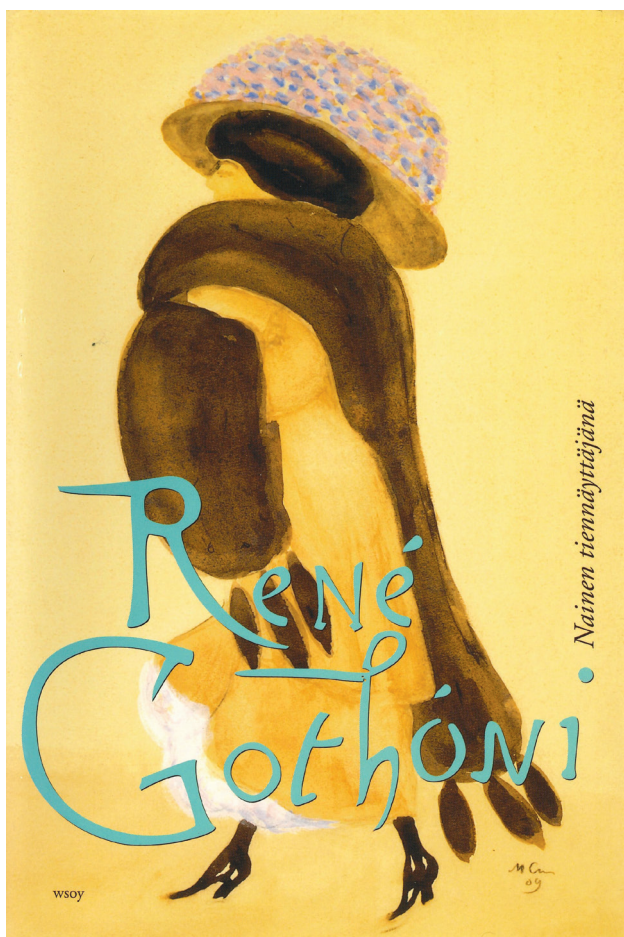
föda som sköterskorna gav mig. Kroppens temperatur varierade mellan 36,8 och 37,6 grader. Viktökningen var endast måttlig under sommarmånaderna.⁶ Det i sin tur ledde till att föräldrarna efter hemkomsten matade mig för mycket. Vid två års ålder skulle jag enligt dagens uppfattning ha ansetts vara överviktig. Vid fyra års ålder kändes det som om jag var rund som en boll. Barn i den åldern brukar lägga på hullet förrän de börjar växa och bli rörliga.

Den positiva följden, som jag förstått först i vuxen ålder, var att mag-smältningsproblemen helt konkret gav mig en magkänsla, som väglett mig i livets skiftande skeden. Det har skrivits mycket om människors magkänsla. Mången anser ordet diffust och oanvändbart i vetenskapligt sammanhang. Fenomenet och ordet ”magkänsla” hänvisar inte till någon magisk omedveten ingivelse. Tvärtom! Fenomenet har sitt ursprung i tidigare upplevda situationer, som registrerats i känslominnet. Kroppen och människans olika organ har faktiskt ett minne i likhet med sinnenas minne.

Ett spädbarns känslominne begränsar sig till moderns eller ammans bröst, modersmjölken och magens välbefinnande. Det är den värld barnet kastats ut i. Avsaknad av moderns bröst och det naturliga ammandet är en chock för ett nyfött barn. Följaktligen blir surrogatmamman en livsviktig person, som räddat barnet i nöd. Erfarenheten präglar barnets förhållande både till mor och till andra kvinnor.

Under hela uppväxten, framförallt efter att jag fattade tycke för flickor vid 11 års ålder, kände jag intuitivt en oförklarlig aversion mot mörkhåriga kvinnor och en lika oförklarlig dragning till blonda kvinnor. Med hänvisning till ovan refererade magkänsla är dragningen enligt min uppfattning sammankopplad med det faktum att det huvudsakligen var blonda kvinnor som skötte mig som barn, medan min mor var rörligt mörkhårig. Hur kan jag bestyrka påståendet?

Svaret är följande. Min mor fick av tandläkare Gunnar Sivén (1881–1950) en tavla av Marcus Collin (1882–1966) som studentgåva. Den föreställer en *femme fatale parisienne*, en fransyska som med stor pälsstola över axlarna och högklackade skor skyndar sig med långa raska steg till sin kavaljer. Redan som liten pojke kände jag en gåtfull aversion mot kvinnan i tavlan. Jag insåg omedvetet att jag inte kan lita på den typens kvinna. Eftersom mor i vissa avseende liknade kvinnan i tavlan, hade jag instinktivt identifierat tavlans kvinna med en mor som överger sitt barn. Senare i livet erkände mor att hon alltid i första hand hade tänkt på far och hans välbefinnande. Vi pojkar kom i andra hand. Den ursprungliga orsaken till detta är sammankopplad med fars erfarenheter under kriget och behov av trygghet. Han var endast 17 år då han frustrerad över föräldrarnas skilsmässa frivilligt

Författarens bok Nainen tiennäyttäjänä.

ryckte in i armén och genast efter grundskolningen stationerades bland annat vid Jandebafloden.

Tavlans *femme fatale* spökade för mig i decennier tills jag i samband med studier i religionspsykologi blev bekant med Carl Gustav Jungs (1875–1961) analytiska psykologi och insåg hur det hela hängde ihop. För att i grunden förstå varför jag känt en så stark aversion mot kvinnan i tavlan och ofta undvek att se på den där den hängde i föräldrahemmet, skrev jag boken *Nainen tiennäyttäjänä* ("Kvinnan som vägvisare") år 2001.

Skrivandet löste den traumatiska knuten. Jag fick till den grad ro i själen att jag efter mors död absolut ville ärva Collins tavla. Den innehöll förklaringen till varför jag redan som mycket ung innerst inne känt utanförskap, att inte ha fått den moderskärlek ett barn behöver, att ha fötts i fel land, där man talar fel språk och där man sjunger i moll. Känslan av utanförskap har följt mig hela livet. Det förklarar även varför jag som elvaåring sällskapade en tid med en flicka i samma klass och sedan som fjortonåring mera på allvar med Katti först i mellanskolan och sedan under hela gymnasietiden. Jag saknade helt enkelt en kvinna som tyckte om mig och som fyllde det feminina tomrummet inom mig.

Med hjälp av Jungs analytiska synsätt insåg jag att magkänsla hade gett mig en skärpt intuition, en egenskap som jag haft nytta av under livet. Det är inte helt fel att påstå att jag i allt jag gjort följt fingertoppskänslan. Mottot ”jag gör inte som andra gör” hänvisar gåtfullt till min vägledande intuition. Det är genom att oförbehållsamt lita på föreningen som jag konfronterat känslan av aversion som under uppväxttiden höll mig i sitt grepp.

Tack vare Jungs analytiska psykologi beundrar jag numera med tacksamhet Collins tavla. Tavlan påminner mig om att lita mera på instinktiv uppfattning än logiskt tänkande. Jungs teori gav mig svaret på en av mina grundläggande frågor beträffande varandet-i-tillvaron, nämligen den varför jag gift mig med Raili (f. Liukku) och varför jag inte kan vara gift med någon annan. Det samma gällde Raili. Då hon såg mig vid inträdesprovet till teologiska fakulteten gå ner längs trapporna till katedern efter tentamenspappren hade hon sagt åt sin väninna från Kides, som stod bredvid henne, att ”den där mannen ska jag gifta mig med.” Det var kärlek vid första ögonkastet.

VARFÖR EVIJÄRVI?

Under uppväxtåren undrade jag då och då varför vi hade flyttat till Evijärvi, som låg, tycktes det mig, mitt i urskogen högt uppe i Österbotten. Det var för mig fullständigt obegripligt. I likhet med Collins tavla var familjens rundtur i Österbotten en fråga som krävde svar. Ju mer jag reflekterade över fars liv, desto bättre förstod jag att det inte var en tillfällighet att vi flyttade till Evijärvi.

I slutet av oktober 1939 evakuerades far som 15-åring tillsammans med mor Ruth och bröderna Raoul och Magnus till Kovjoki nära Nykarleby med Bennäs som nästa tågstation före Jakobstad. Där bodde Ruths syster Sigbrit med sin man Per (Pelle) Erhard Schlüter (1881–1949). Han hade

året innan valts till stationsinspektör på Kovjoki järnvägsstation.⁷ Dit evakuerades hela familjen tills vinterkriget tog slut den 13 mars 1940.

Under senare år talade far med värme om Pelle, som på sin fritid skrev uppskattade verser inspirerade av Runeberg. Pelle å sin tur inspirerade far att skriva verser till födelsedagar, men även i vår Gästbok. Senare blev far ytterligare bekant med den österbottniska kulturen vid Svirfronten, där de flesta i hans granatkastarpluton var österbottningar. Under kriget uppskattade han särskilt österbottningars jordnära natur och kamratskap.

Efter att far blivit medicine licentiat och legitimerad läkare vid Helsingfors universitet den 19 december 1951, tjänstgjorde han som vikarierande kommunalläkare på sjukhusen både i Evijärvi och Alavus, inalles fem månader året 1951 och våren 1952. Insjötraktens tredje allmänna sjukhus hade grundats i Evijärvi redan 1948. Verksamheten började fullskaligt först 1950, efter att kommunen valt en direktör och personal för sjukhuset. Det var via Mannerheims barnskyddsförbund som Evijärvis faddersocken Själevad i Sverige stödde sjukhusbygget med en avsevärd donation. Som tack för generositeten beslöt Evijärvis kommunfullmäktige kalla sjukhuset för Själevads hus.⁸

Under olympiadsommaren 1952 var far åter amanuens vid Tilkka. Enligt mor satt även jag med far på läktaren på något idrottsevenemang under olympiaden. Vid den tiden var jag bara två år. Tyvärr har jag inget minne av den celebra händelsen, men jag kan förstås ändå skryta med att jag var där i slutet av juli 1952.

Den avgörande orsaken till att familjen flyttade till Evijärvi var att morfar Totti sålde lägenheten på Nousisvägen 4 i Brunakärr. Det var ett hårt slag för far som bodde nära Tilkka, där han stortrivdes som amanuens och där han närde planer på att doktorera. Amanuensarvodena räckte inte till att både försörja familjen och återbetala studielånen. Den prekära ekonomiska situationen blev ohållbar i och med att familjen förlorade lägenheten i Brunakärr. Far ställdes oväntat inför frågan: Var finns det en ledig kommunalläkartjänst för en nyligen legitimerad läkare?

Mot bakgrunden av de ovannämnda omständigheterna är det förstäeligt att far, efter att ha vikarierat Stephen Schauman (1919–82) i Evijärvi, sökte den lediganslagna kommunalläkartjänsten då Schauman avancerade till röntgenavdelningens assistentläkare vid Maria sjukhus i Helsingfors. Far kände väl till den österbottniska kulturen sedan evakueringen till Kovjoki 1939 och senare som vikarierande läkare i Evijärvi och Alavus. Han behövde en fast lön för att "äntligen återbetala studielånen" och få en ny bostad för familjen.

Familjen i Evijärvi sensommaren 1953. Foto: Bengt Rajalin.

Den första september 1952 flyttade familjen till Evijärvi. Först bodde vi tre år i det gamla kommunalläkarhuset fram till hösten 1955. Det var ett egna hem med ljus brädfodring vid T-korsningen i kyrkobyn. Den raka grusvägen från huset ledde direkt till sjukhuset, som låg på en liten kulle till höger om den nya huvudvägen till Jakobstad, ungefär en och en halv kilometer från kommunalläkarhuset. På samma sida av vägen, lite före ingången till sjukhusbyggnaden, fanns en livsmedelsaffär. På vänstra sidan av huvudvägen, mitt emot sjukhuset, verkade byns folkskola i en brun träbyggnad.

Vägen till vänster om kommunalläkarhuset ledde till Lappajärvi och Vimpeli. Dit fick jag ibland åka med far på hembesök. Vägen till höger längs Evijärvi insjö var den gamla vägen till Jakobstad. Höger intill vårt hus låg apoteket som sköttes av Sigrid Ahonen (f. Nyqvist; 1897–1992). Lite längre fram längs med den gamla vägen till Jakobstad fanns byns kyrka och kyrkoherden Olavi Kaukolas (1912–1982) stora egna hem. Han verkade som kyrkoherde i Evijärvi åren 1949–72.

I början av 1950-talet var kommunalläkaren tvungen att känna till de vanligaste sjukdomarna och även klara av mindre olycksfall och kirurgiska ingrepp. Det var långt till närmaste större sjukhus. Vägarna var tidvis i uruselt skick, särskilt under menförestiden och under de snörika vintrarna. Far var, som enda kommunalläkare på området, fullt upptagen med sitt arbete. Mor skötte hemmet och läste god litteratur. Under åren i Evijärvi samlade föräldrarna flera trälådor fulla med romaner, deckare och andra på den tiden populära böcker. Det var vanligt att släktingar och vänner skickade böcker till födelsedagar och till julen, välkomna gåvor för mörka vinterkvällar.

För det mesta lekte jag för mig själv och med hembiträdet Maire Aho (gift Laitinen; f. 1938) samt på eftermiddagen med de sex år äldre syskonen Anneli (f. 1944) och Arto Kivimäki (1945–94), som kom till vår gård efter skolan. Föräldrarna hade anställt Aho, och bett Anneli och Arto leka med mig för att lära mig finska. Det visade sig ganska fort att jag närmast lärde mig finska svordomar och grovt språk. Anneli (gift Martinkauppi) har senare berättat för mig att vi lekte mycket tillsammans på bakgården, där jag lärde mig finska genom att ordagrant översätta svenska till finska.

Enligt Anneli lät min finska lite komisk. Jag hade fått solglasögon för att skydda ögonen för den starka vårsolen och tydligen tappat bort dem, för jag frågade henne: ”*Missä minun lasisilmät on?*” Likaledes lär jag ha frågat hembiträdet Maire: ”*Missä sinun Mattisi on?*” Jag hade hört att en av de andra familjernas flickor sällskapade med Matti och dragit slutsatsen att flickors pojkvänner alltid kallas Matti.

Patrick föddes den 8 maj 1953 i Jakobstad. Jag kommer bra ihåg hur jag packade in mitt leksakståg med skenor i en liten kappsäck, innan vi med far for iväg med Saab nittiotvåan till sjukhuset för att se på min nyfödda bror. Föräldrarna hade berättat för mig att jag snart skulle få en bror eller syster som lekkamrat. Det väckte stora förväntningar hos mig.

När vi väl kom fram till sjukhuset låg mor i sängen och väntade på att sköterskan skulle hämta Patrick. Jag byggde ivrigt upp tågbanan på golvet framför hennes säng i hopp om att genast kunna leka med min bror. När han sedan hämtades till henne blev jag mäkta förvånad över att han inte var den lekkamrat jag så ivrigt hade längtat efter. ”Inte kan han ju leka med mig”, lär jag ha sagt besviket.

Av de minnesbilder från Evijärviären som tydligast etsats i mitt synminne är då jag tillsammans med far en kolmörk novemberkväll vandrade längs huvudvägen till sjukhuset. Precis framför oss, ovanför backkrönet, lyste fullmånen upp den snöbetäckta vägen ända fram till sjukhuset. Jag minns hur jag var glad att den snälla månen belyste vägen i det vitt glittrande

vinterlandskapet. Den mystiskt överkliga stämningen med fullmåne och snö som knarrade under skorna minns jag än i dag fastän jag då var bara fyra år gammal.

Det var inte ofta jag besökte sjukhuset, men ibland tog far med mig både dit och även på hembesök. Jag tyckte om att åka bil. Då menföret var som värst påminde vägarna mera om åkrar. Jag minns speciellt den gången då vi skulle köra upp för en lerig backe. Den tunga Saaben, som far kallade "pansarvagnen", sjönk in i leran ända till botten. Efter att han svurit några välkända finska svordomar vandrade vi till närmaste bondgård. Med traktorn drog husbonden upp Saaben på hårdare mark och vi kunde fortsätta färden.

En annan kär minnesbild är då far hade köpt en Salora radiomöbel med grammofonskivspelare. Salora är som känt en akronym för Salon radio. Vi lyssnade ofta på 78-varvare stenkakor. Tillsammans med far vandrade Patrick och jag runt i vardagsrummet i takt med bland annat Alice Babs *Den glade vandraren* från 1955. Far ledde tåget. Patrick och jag följde efter honom medan mor tittade roat på det slingrande tåget i vardagsrummet.

Far tyckte mycket om glada visor. Som vikarierande andra läkare på den Rättsspsykiatriska avdelningen vid S:t Jörgens sjukhus i Göteborg hade han bekantat sig med böcker om självsuggestion, något som hans far Nils hade sysslat med under ungdomsåren. Efter grymma erfarenheter i kriget insåg far hur viktigt det är att sjunga glada visor för att hålla humöret uppe. Ibland lyssnade vi på kupletten *Bättre och bättre dag för dag*, som lanserades i Sverige av revykungen Ernst Rolf (1891–1932). Då vi badade bastu brukade far sjunga: "När solen tänder sina strålar, med kärlek tänker jag på dig. När aftonrodnad himmelen målar, min tanke är blott kvar hos dig [...]" och även "Vi gå över daggstänkta berg, fallera [...]"⁹

Ett otäckt minne från tiden i gamla läkarhuset är då jag råkade se hur en bondmora slaktade hönor bakom vedlidret. Obarmhärtigt slog hon med yxan av hönans hals. Slaktarbänken var blodig långa tider efteråt. Senare undvek jag att gå bakom vedlidret, den kusliga avrättningsplatsen.

Likaså blev jag skrämmd då en äldre illaklädd gubbe plötsligt tittade in genom köksfönstret. Hunden Boy, en levnadsglad vorstehhund, började omedelbart skälla. Den gillade inte äldre trashankar som stank sprit. Gubben var svårt krigsskadad och behövde medicinsk hjälp. Då och då agerade far även som tandläkare, närmast genom att dra ut tänder på patienterna. Jag kunde ibland höra hur de skrek av smärta, vilket ledde till att jag fick en skräck för tandtänger.

Ett trevligare minne var schackspelen med far. Jag hade ingen chans att vinna över honom, men jag lärde mig spelets grunder som 4-åring. Han

Författaren med hunden Boy 1953. Foto: Ulla Gothóni.

gav mig dam i förgåva. Det förlängde tidsmässigt spelet en aning, men jag vann aldrig över honom. En gång flyttade jag fram en bonde, som enligt honom var ett elegant drag och räddade mig för stunden. Ärligt talat förstod jag inte vad som var så elegant med draget. Jag tänkte bara på egna pjäser och inte på fars strategi, vilket jag naturligtvis borde ha gjort. Senare spelade vi kulspelet kinaschack under somrarna på Villa Alfa i Luvia. Där hände det ofta att jag vann över honom. Då blev han sur. I likhet med sin far Nils tyckte inte heller far om att förlora.

Jag var envis redan som barn. Trots min allergiska astma, som jag förmodligen fått av det mögliga läkarhuset, lyckades jag ändå med konststycket att få åka med en bonde högt uppe på hans hölass som han körde med hästen till ladan. Jag gnällde och gnällde medan vi stod nedanför hölasset. Far försökte övertyga mig om att det var illa för min astma. Det struntade jag i. Till slut fick jag åka den korta sträckan med bonden till ladan. Det kändes mäktigt att sitta högt uppe på lasset, som drogs av en häst, och att se på världen ”lite grann sådär från ovan”.

Vi besökte regelbundet prästfamiljen Kaukola. Frun och diktaren Inga Kaukola (1916–2013) gav mig genast delarna till ett litet stockhus för att fruarna skulle få dricka kaffe ifred och diskutera ditt och datt, medan kyrkoherden konsulterade far om sin hälsa. Kaukola hade vid unga år haft en lindrig hjärtinfarkt. Medan de vuxna diskuterade satt jag på golvet, byggde upp och rev ned de små stockarna och taket på det lilla stockhuset. Stockarna passade perfekt in i varandra. Jag tyckte mig förstå hur hus var konstruerade.

Skattechefen Vuori (1898–1966) bodde med sin fru Hanna (f. Grekula; 1910–92) och deras tonåriga son Juhani i ett trevligt egna hem vid Evijärvi sjö. Familjen hade en fin trädgård fram till den långgrunda viken. Jag fick några gånger följa med på fiskefärd då herrarna rodde ut för att kasta efter gädda. Gäddornas gap såg skrämmande ut, men de vita näckrosorna med sina stora gröna blad fascinerade mig där de flöt på den bruna vattenspejeln. Stämningen var drömlig i kvällssolens sken. Samtidigt undrade jag vilka fiskar som simmar under näckrosorna och om gäddorna var farliga. Det ljusbruna sjövattnet syntes mig otäckt.

Vår familj firade alltid förutom jul även namnsdagar och födelsedagar samt andra bemärkelsedagar. Efter juldagen 1954 gick far efter julgubben. Det var mörkt där ute. Jag undrade för mig själv hur julgubben skulle hitta till oss. Det tog inte länge förrän julgubben knackade på dörren, steg in och gav oss presenter. Min respekt för julgubben försvann då jag märkte att han hade fars stövlar. Den julen förstod jag att det inte fanns någon riktig julgubbe – julgubben var far.

De ovannämnda minnesbilderna härrör sig från åren 1953–55, då vi bodde i det gamla kommunalläkarhuset. Det nya läkarhuset blev färdigt senhösten 1955. Före vi flyttade in i det nya huset hade jag fått blindtarmsinflammation. Vi åkte sent en kväll till Jakobstad för att besöka kirurgen som skulle operera mig. Far och mor blev bjudna på te och goda smörgåsar. Jag fick inte äta någonting, bara dricka ett glas vatten. Jag minns ännu som igår hur jag satt på soffan och tittade irriterat på de vuxna som satt vid bordet och pratade om de senaste nyheterna medan de åt delikatesser. Senare förstod jag varför jag inte fick äta någonting före operationen.

På morgonen blev jag nedsövd med eter. Det var bättre att jag inte ätit något kvällen innan. Då jag vaknade efter operationen kastade jag ändå upp flera gånger till mors förskräckelse. Hon hade suttit bredvid mig i väntan på att jag skulle vakna. Far berättade på morgonen att operationen hade gått bra och att uppkastning bara var en vanlig bieffekt på grund av eterbedövningen.

Efter operationen låg jag först några dagar på sjukhuset i Jakobstad, varefter jag låg som konvalescent på sjukhuset i Evijärvi, där sjuksköterskorna tog väl hand om mig. Med jämna mellanrum tryckte jag på ringklockan för att få mera av den gudomliga blåbärssaften. Jag skämdes lite för att trycka så ofta på ringklockan, men sköterskorna var tåliga. De upprepade flera gånger att jag snart skulle bli frisk. Det är ord som alla sängliggande patienter vill höra.

Medan jag låg på sjukhuset hade föräldrarna flyttat till det nya läkarhuset där jag fick eget rum. Det var ett stort tvåvåningshus med garage och öppna vyer över åkrarna till Evijärvi sjö. En vecka senare kom sjuksköterskan och avlägsnade nio agrafer från snittet. De hade fastnat hårt i huden och jag grät av rädsla och smärta då agraferna avlägsnades en i taget. Det var obehagligt att räkna antalet agrafer: ännu fem stycken, fyra, tre, två, äntligen den sista. Suck!

Efter att jag tillfrisknat förvånades jag över att kunna skida på snön över åkern ända till sjön. Senare fick jag höra att det var skarsnö jag skidade på, ett vanligt fenomen under våren då solen värmt snön som under natten frusit till skare. Ordet ”skare” var inte längre enbart ett ord, utan ett fenomen som jag personligen hade erfarit.

Bredvid folkskolan hade skraddaren Einari Pietilä sin ateljé. Han var krigsinvalid och livnärde sig på att sy kläder åt ortsborna. Han syntes sällan i kyrkbyn. Dagarna tillbringade han i ateljén, som låg mittemot sjukhuset på andra sidan av den nya vägen till Jakobstad. Där lät föräldrarna sy en grön sammetskostym åt mig efter blindtarmsoperationen. Pietilä tog mina mått och klippte sammestyget med en lång vass sax, som var lika lång som

saxen i barnboken *Drummel-Petter* som farmor Ruth brukade läsa för mig. Drummel-Petters långa naglar klipptes så korta att fingrarna blödde. Till all lycka klippte Pietilä endast sammetstyget, men den långa saxen syntes mig ändå farlig med tanke på Drummel-Petters öde.

Då jag provade kostymen kände jag mig både glad och stolt. Det gröna sammetstyget var mjukt och varmt. Till min grämlse lät mor mig använda kostymen endast vid festliga tillfällen. Kostymen blev fort för liten. Glädjen blev kortvarig och grämlsen stor då jag märkte att jag vuxit ur kostymen. Kommer inte ihåg huruvida Patrick ärvde den.

Det var en stor besvikelse för evijärviborna att far hade sökt och fått assistentläkartjänsten vid Vasa centralsjukhus och sagt upp sig från kommunalläkartjänsten. Kommunen hade nyligen byggt ett lyxigt egnahem för läkaren tätt intill sjukhuset med förhoppning om att deras omtyckte läkare skulle stanna kvar i kommunen. Flyttkarlarna blev förvånade då de bar in familjens möbler i den lilla trean som far fick som tjänstebostad intill sjukhuset i Vasa. För dem var det ofattbart att någon föredrar att bo i en trea i ett höghus framom ett stort egnahem vid Evijärvi sjö.

Föräldrarna mindes ofta med nostalgi Evijärvi, särskilt avskedsfesten som kommunen hade ordnat i kyrkbyns folkskola för sin läkare och hans hustru. Då föräldrarna anlände till avskedsfesten möttes de av skolelever som stod i fackelspaljé vid ingången till skolan. Festsalens talarpodium hade ersatts av ett honnörsbord. Där mottogs föräldrarna av kyrkoherden Olavi Kaukola. Under kaffestunden hölls det ena tacktalet efter det andra, varefter skolans kör sjöng några sånger förrän Kaukola överräckte en värdefull bordsklocka i mässing med roterande pendel som avskedsgåva för fars osjälviska läkarverksamhet i Evijärvi kommun – en oförglömlig avskedsfest.

En orsak till ortsbornas tacksamhet var att far gjorde hembesök även under svåra väderleksförhållanden. Han var hängiven läkare som tänkte på patienters bästa. Far tog den Hippokratiska eden på allvar, vilket innebar att han sällan krävde arvoden för hembesök. Han hade själv erfarit vad det innebar att vara fattig och sjuk, och ville hjälpa människor i nöd. Jag fick den uppfattningen att skräddaren sydde min sammetskostym som tack för att far hade skött honom gratis. Även senare i livet skötte far krigsinvalider gratis medveten om deras lidanden och knappa ekonomi. Det var för honom en hederssak. Konstnärer betalade ibland skötseln i form av en tavla. Så var det ända in på 1960-talet i Björneborg.

Min första känslomässiga tragedi upplevde jag då familjen flyttade till Vasa i slutet av maj 1956. Allergiska astman hade blivit sämre. Föräldrarna beslöt att inte ta med Boy till Vasa. Lägenheten var för liten. På grund av

allergisk astma kunde jag inte vistas i samma rum som hunden.

Att ta avsked från Boy var min första stora sorg. Boy var min käraste kamrat och familjemedlem. Jag gnällde ihärdigt fastän jag på grund av allergin nästan alltid sov i sittande ställning och tittade ut genom fönstret för att se på de blinkande stjärnorna medan jag kippade efter andan. Ofta beundrade jag stjärnorna långt in på natten innan Franol-tabletten gjorde mig så trött att jag somnade. Det i sin tur ledde till att jag växte lite kutryggig på grund av den sittande sovställningen. Därtill gav Franol-tabletten mig hjärklappning, som far senare kallade för harhjärta. Innan far överräckte Boy till folkskolans ledande lärare Eino Anttikoski (1907–80) hade han köpt ett vackert svart hundhalsband med namnen Boy och Eino Anttikoski.

Ett par år efter flyttningen till Vasa besökte vi skattechefen Jaakko Vuori och hans hustru Hanna i Evijärvi. Föräldrarna hade hållit brevkontakt med dem och med kyrkoherden Olavi Kaukola och hans hustru Inga. När vi skulle återvända till Vasa från Vuoris egnahem kom Boy springande till bilen. Så fort jag öppnade dörren hoppade den sin vana trogen in på baksätet. Far hade stora svårigheter att få ut Boy från baksätet.

Jag kan ännu se Boys bedjande blick då den förstod att den inte fick komma med oss. Boy sprang hela vägen efter bilen till folkskolan, dit den sedan svängde medan vi fortsatte till Jakobstad. Ögonen tårades då jag från Saabens lilla bakfönster följde med hur Boy sprang efter oss i hopp om att få komma med. Det var ett hjärtskärande, men tyvärr så nödvändigt avsked. Att försaka och att vara tvungen att lämna någonting efter sig lärde mig innebörden i varandet-i-tillvaron. Varje avsked är en förberedelse för den sista avfärden.

VARFÖR VASA?

Unga assistentläkare lockades i mitten av 50-talet till det nya centralsjukhuset i Vasa för att specialisera sig under handledning av framstående överläkare med docenturer vid landets medicinska fakultet. Redan under semestermånaden 1954 vikarierade far som assistentläkare vid Vasa kommunala sjukhus. För att specialisera sig sökte han våren 1956 den nyligen inrättade assistentläkartjänsten i inre medicin.

Den första september 1956 tillträdde han som assistentläkare och verkade senare som avdelningsläkare vid den inremedicinska avdelningen åren 1960–61. Det var under avdelningens överläkare docent Curt Wasastjernas (1918–98) handledning som far blev specialist i inre medicin 1959.

Först bodde vi en kort tid vid Sandviksgatan 6 och därefter i G-huset

vid Sandviksgatan 2–4. I samma hus bodde många unga läkarfamiljer, av vilka jag kommer ihåg Melker Johansson (1919–2006) och särskilt Claës Cedercreutz (1917–91), som våren 1958 underhöll oss barn med trollkonster på G-husets bakgård. Mellan bakgården och sjukhuset fanns en liten blåbärsbacke. Där plockade jag blåbär för vilka mor gav mig några slantar. Med dem köpte jag i en närliggande kiosk knäck, en konformad sirapskaramell inlindad i halvgenomskinligt smörpapper.

Mina första minnen från Vasa är från september 1956, då jag lekte med de andra barnen i G-husets sandlåda. I Evijärvi hade jag ingen sandlåda. Att bygga sandkakor och sandslott var något nytt för mig. Kommer vagt ihåg att barnen frågade varifrån jag flyttat till Vasa, vad jag hette osv. Som barn brukar, fick även jag lätt kontakt med de jämnåriga barnen.

Bakom G-huset fanns en liten gräsplan där vi brukade spela fotboll. Jag var ofta målvakt. Jag tyckte att målvakten var matchens hjärte. Det var roligt att dyka ner mot hörnen och försöka få tag i bollen. Många av oss pojkar gick på fotbollsmatcher med våra fäder, särskilt då bollsportens stora personlighet Stig-Göran Myntti (1925–2020) spelade halvback och inner för Vasa IFK (1958–65). Far ansåg Myntti vara en av lagets bästa fotbollsspelare. Jag fick den uppfattningen att far i något sammanhang hade blivit bekant med Myntti.

Det var kallt på hösten att sitta ute under fotbollsmatcherna. För att jag inte skulle bli sjuk gav far åt mig något varmt att dricka från en pilmugg efter att vi kommit hem. Drycken brände i halsen. Han sade att det var bra att dricka något värmande för att inte bli förkyld. Och det blev jag inte. Först långt senare förstod jag att det var apotekarens cognac som han gett mig efter fotbollsmatcherna. Många år senare, då klasskamrater i Björneborgs svenska samskola skröt med att de druckit alkohol, kunde jag helt kort konstatera att det har jag gjort redan vid sex års ålder: "Det är ingenting särskilt med det."

Under vintrarna spelade jag bandy med pojkarna på Sandvikens skridskobana, som låg nära G-huset. Några gånger i månaden ordnades där rosettskinning, som jag brukade gå till med några kamrater. Deltagarna fick en nummerlapp efter att ha betalat inträdesavgiften. Meningen var att söka efter flickan med samma nummer och tillbringa kvällen med henne. De äldre pojkarna tog ofta reda på vilket nummer den flicka hade som de tyckte mest om och sökte därefter numret bland oss yngre pojkar. Ibland lyckades de, ibland inte.

I likhet med andra pojkar sökte även jag efter flickan med samma nummer. Därefter gjorde jag som de äldre pojkarna, gick in i omklädningsrummet, tog av mig skridskorna och bytte till vanliga skor. Skridskornas

snören knöt jag ihop och med dem hängande på bröstet gick jag sedan till hörnet på skridskobanan där det spelades musik. Där skulle man dansa med sin flicka till sånger av bland annat Elvis (1935–77) och Ricky Nelson (1940–85). Efter ett antal gånger härmade jag äldre pojkar och gick till dansplatsen med en cigarett i mungiporna för att vara tuff. Den fimpade jag sedan så fort vi började dansa. Jag tyckte inte om tobak, men om det imponerade på flickan var det mödan värt fastän röken kittlade i halsen. Vid den tiden var jag åtta år gammal.

På högra sidan bakom G-huset fanns epidemihuset – onkologiska avdelningen –, ett hus i rött tegel, där läkarna skötte barn med scharlakansfeber. Alla barn undvek det huset. Vi hade fått höra att scharlakansfeber var en farlig och ofta dödlig sjukdom. Jag gick alltid till andra sidan av Sandviksgatan för att vara så långt som möjligt från epidemisjukhuset och den ödesdigra sjukdomen. Numera kan den behandlas med antibiotika, men förr var sjukdomens utgång oviss.

På vänstra sidan, snett bakom G-huset, fanns en avlång byggnad. Intill byggnaden fanns en stor soptunna med röntgenbilder. Efter att vi barn nyfiket tittat på en del bilder insåg vi snart att de var bra peffisar, stjärtlappar, med vilka vi under vintern kunde åka nedför den närliggande backen som sluttade mot sjukhuspersonalens garage. Lite längre bortom garaget fanns Gustavsborgs simstrand. Dit gick vi då och då för att simma. Jag var inte så bra simmare, så jag spelade mest boll på sandplagen. Då den några år äldre Melker Johanssons dotter Melita (gift Tulikoura) gick till stranden frågade jag om hon gick för att simma. ”Nej”, sa hon, ”jag går för att solbada”. Som åttaåring förstod jag inte alls varför någon ville solbada. Att sitta på ett ställe i solen blev alldeles för hett. Likväl blev även jag soldyrkare efter min första resa till Kanarieöarna 1966.

Under vårvintern gjorde vi pojkar något som man absolut inte skall göra. Vi gick ut på isflak med långa störar och försökte skuffa isflaken av och an längs sandstranden. Isflaken smalt förvånansvärt fort och till slut vågade ingen av oss gå till kanten för att skuffa isflaket tillbaka till stranden. Det tog inte länge förrän några vuxna såg vårt vågspel och lyckades hjälpa oss på torr mark, inte helt utan stränga miner och hårda ord.

Våren 1958 samlades ett gäng finska pojkar för att slåss med våra tonåringar i den lilla skogen mellan G-huset och Sandviksgatan. De var ett tiotal pojkar som kom cyklande för att ge stryk åt oss svenskspråkiga. Jag deltog inte själv i slagsmålen, utan var närvarande som maskott för de äldre svenskspråkiga pojkarna. Några dagar senare fick jag höra att våra tonåringar i sin tur hade cyklat till de finstalande pojkarnas gårdar för att hämnas. Cykelgången samlades då och då under våren för slagsmål,

men animositeten ebbade ut på sommaren då familjerna reste ut till sina sommarställen.

Språkstrider pojkar emellan tog sig ibland uttryck i verbal mobbning. Rätt ofta fick jag höra: ”*Puhu suomea, kun suomesta leivänkin saat.*” Därtill försökte de reta mig för att jag hette René. De sade att jag hade ett flicknamn. Fast jag förklarade för dem att flicknamnet René skrivs med två e-bokstäver i slutet (Renée), förstod de inte att flickor och pojkar i Frankrike ofta har samma namn som stavas lite olika. Eftersom jag inte brydde mig om deras retande – jag var tvärtom stolt över mitt namn –, tog mobbningen fort slut och fotbollsmatcherna fortsatte på bakgården som förut.¹⁰

Ett egendomligt fenomen bland läkarna i Vasa var att när någons barn fått röda hund eller mässling, fördes alla barn till den familjen för att smittas av barnsjukdomen. Röda hund var en smittsam sjukdom. Läkarna ansåg det var bra att barn tidigast möjligt blev immuna mot sjukdomen. Samma sak gällde mässling, svinkoppor och vattkoppor. Jag genomlevde barnsjukdomarna, men tyckte nog att det vara motbjudande att gå till en familj medveten om att några dagar senare själv bli sjuk. Så var det på den gamla goda tiden.

Föräldrarna umgicks huvudsakligen med läkarfamiljerna i samma hus. I vårt fall fanns det dock ett undantag. Mor och far besökte ofta byggnadsentreprenören Aarne Hakoranta (1923–2002) och hans fru Pia (Aila Gunvor Silander; 1924–2005), som var fars kusin. Aarne och far hade vardera ”börjat från noll”, som mor brukade säga, och arbetat upp sig till samhällets stöttepelare. Även jag besökte familjen Hakoranta, som bodde ett kort stycke från G-huset. Deras äldsta dotter Leila var i min ålder. Med henne brukade vi spela *Afrikas stjärna* eller *Den försvunna diamanten*, ett tärningsspel som spelas på en karta över Afrika.

Somrarna på 50- och 60-talet. För familjens känsla av gemenskap och sammanhållning var somrarna betydelsefulla. Om vintrarna var fars fokus på arbetet, men under våren och sommaren skulle vi alla ”ut till landet, ut till fåglarne”. Far hyrde sommarstugor runt om i nejden under de fem år vi bodde i Vasa. Sommaren 1956 hyrde vi en liten stuga i Maxmo. Stugan invaderades om natten av möss, som mor inte alls var förtjust i. Efter en dag med ösregn, då familjen hade suttit vid ett runt bord, tittat ut från stugans lilla fönster och spelat *Svarta Maja*, även kallat *Spaderdam*, fick far nog av stugsittandet. Vips kastade vi oss in i Saaben och körde tillbaka till Vasa. Nästa dag reste vi till Umeå med Korsholm II.

Båtresan till Umeå blev en pärs. Stormen bedarrade inte. Korsholm

II krängde sig som en liten barkbåt i de höga vågorna. Mor och Patrick kröp ner i hytten på grund av illamående. Far och jag satt uppe på högsta däck. Där tog han en cognac för att undvika sjösjuka och även jag fick mig en klunk av samma orsak, en välbeprövad metod efter fotbollsmatcherna.

Sommaren 1957 hyrde vi en stuga i Österhankmo. Far köpte ett kastspö med en Mitchell haspelrulle, som jag sedermera ärvde av honom efter att mor köpt åt honom en ABU Ambassadeur. Det var en dyr och fin rulle. Linan tenderade ändå att trassla sig i motvind. Jag försökte flera gånger övertyga far om att Mitchell rullen var mycket bättre. Där trasslade sig linan sällan. Han vände ändå dövärat till eftersom han fått rullen till födelsedagspresent av mor. I Österhankmo metade jag ännu med ett egenhändigt tillverkat metspö och fick många braxnar. Alltför mycket ben i fiskarna för att jag skulle tycka om att äta dem. Mor förde braxnarna till grannen, som tacksamt tog emot fångsten.

Sommaren 1958 bodde vi en månad i ett lite större hus på Replot. Där hade vi till och med en roddbåt till förfogande. Med den gjorde vi utfärder till närliggande holmar, där far ivrigt kastade efter gädda. Den sommaren var vädret soligt. Jag promenerade ofta till bondmorän vid det bredvidvarande huset efter mjölk. En dag bakade hon bullor och jag fick hjälpa henne med bakandet. Efter att hon sett husbonden komma längs vägen sade hon tvärt: "Nu måste du sluta. Tvätta händerna! Ge dig iväg! Husbonden tycker inte om att pojkar hjälper till i köket. Det är kvinnors göra."

Det finns en bild från den tiden då far tvättar Saaben med det saltiga havsvattnet, och Patrick och jag hjälper till med varsin tvättsvamp. Senare fick vi höra hur oeftertänksamma vi var – havssaltet förorsakade rostskador på plåten. Nåja, hur som helst. Saaben blev ren, men den vackra mörkgröna färgens glans var ett minne blott.

Somrarna 1959, 1960 och 1961 hyrde vi två rum i en stuga som var del av Fäboda pensionat utanför Jakobstad. Fäboda grundades 1916 på initiativ av ledande läkaren Otto Blåfield (d. 1936) för medicinska behandlingar, särskilt för ört- och lerbad samt massage. Det natursköna fritidsområdet hade en fin sandstrand och en strandremsa med låga klippor. Där lärde jag mig simma tillsammans med andra barn.

Fäboda pensionat bestod av en huvudbyggnad, några stugor, där gästerna bodde i hyrda rum och en bastu närmare stranden. Frukost, lunch, middag och kvällste serverades i huvudbyggnades stora sal, som hade ett stående bord. Gästerna var helinackorderade, vanligen för några veckor eller en månad. Om jag minns rätt bodde vi där hela juli månad. Det var då far höll sin semester. I slutet av juli blev jag förvånad då någon gäst hade plockat hjortron, ett bär jag inte sett förut.

I Fäboda blev jag bekant med familjen Wallin och deras pojkar Kurt och Jan-Erik. Kurt var i min ålder. De bodde i Björneborg. Efter att vi flyttat till Björneborg gick Kurt och jag på samma klass i Björneborgs svenska samskola. Familjerna köpte sedermera sommarställen nära varandra i Luvia skärgård. Vi blev grannar under sommarmånaderna och vänner för livet, vilket är allt värdefullare ju äldre man blir. År 2029 firar vi med Kurt sjuttioårs vänskap, om vi lever så länge.

Under 1950-talets senare hälft fram till början av 1960-talet vistades Patrick och jag ett par veckor på morfar Tottis holme – Klofvaholmen – nära Gumbostrand i Sibbo skärgård, medan föräldrarna reste till olika länder i Mellaneuropa. På holmen bodde även morbror Per-Håkan med familj samt morfars tre barn från det andra äktenskapet. Christer och jag lekte ofta vattenkrig med morbror Per-Håkan, som hade barnasinnet kvar. Det hade han förresten ännu som 90-åring. Ibland rodde Christer och jag med den lilla Kellobåten runt holmen medan den ena av oss lät ett drag simma efter båten i hopp om att få en gädda. Det var på Klofvaholmen jag fick min första gädda vid elva års ålder.

Efter att far avancerat till avdelningsläkare flyttade vi i januari 1960 till det nya läkarhuset vid Sandviksgatan 1. Där bodde förutom Curt Wasastjerna även läkarna Pehr-Olof (Pelle) Grönblom (1922–84), Paul Erik Aschan (1917–2008) och Wolmar Nyberg (1919–73), som hade barn i min ålder. Där blev jag god vän med Lasse (Lars Erkki Alfred Aschan), som var ett par år äldre än jag och skicklig modellflygplansbyggare. Jag var ofta hos honom för att se på då han klippte och limmade flygplanens olika delar. På vintern åkte vi ofta nedför backen bakom sjukhuset till havet. Den var ganska brant. Det var roligt att åka ned med kälke eller skidor. I kiosken, som låg i hörnet av Sandviksgatan och Strandgatan, köpte vi knäck efter våra skidturer.

Vintern 1960 lade isen sig såpass jämn på havet att vi kunde skrinna på den och spela bandy. Efter en blåsigt dag var isen helt utan snö. Sjukhuskemisten Beata Jeglinsky (1921–2011) brukade med sina långfärdsskridskor göra utflykter till en holme som låg några kilometer från Strandgatans sandstrand. Fast jag hade s.k. hockare följde jag en gång med henne till holmen. Det gick väldigt fort över den blanka isen. Vinden hjälpte till att hastigheten blev hög. Efter att vi vilat ett tag på holmen återvände vi hem. Jag minns hur jag tyckte att det vidgade mina vyer att från havet på några kilometers avstånd se den egna stranden. Det var ett perspektiv jag inte tidigare hade funderat över. Med ens förstod jag att samma sak tedde sig annorlunda ur olika synvinklar, vilket jag senare som forskare haft stor nytta av. Fältstudier ger perspektiv!

På julaftons eftermiddag fick Rabbe Grönblom (1950–2015) och jag den våghalsiga idén att skida till deras sommarställe, som låg ungefär tio kilometer från läkarhuset, längs vägen till Västervik. Färden dit gick bra. Vi svängde om efter att vi tittat en stund på sommarvillan, som jag besökt med föräldrarna föregående sommar. Det måste ha varit i augusti för Rabbe och jag spände upp ett lakan mellan två träd och belyste det med ficklampor. Fladdermössen flög vilt omkring duken.

Nu var det vinter. Vi måste skynda oss hem före det blev mörkt. Vi hade inte skidat länge förrän vi plötsligt stod öga mot öga med en älgdjur med mäktiga horn. Jag stod ungefär på fem meters avstånd från älgen då Rabbe, som kom skidande lite långsammare, ropade: "Skida bara vidare." Jag förstod inte alls att vara rädd för älgen. Älgen kanske tyckte att en så liten pojke inte utgjorde något hot. Den stod framför mig helt lugnt och stilla, frustade lite, tittade på mig med sina stora ögon och böjde därefter neråt sitt stora huvud. Långsamt fortsatte Rabbe och jag skidfärden hemåt.

Det var redan mörkt då vi äntligen kom fram till torget i Vasa. Jag insåg att vi inte orkade skida hem. Efter att ha fått syn på en öppen kafeteria, gick vi in dit och förklarade situationen: "Kan vi få lite saft? Vi har inga pengar? Vi orkar inte skida hem?" Vi såg nog väldigt utmattade ut för det tog inte lång tid förrän vi vardera fick varm saft i ett stort glas och några kex. Där vilade vi en god stund, drack saften, åt kexet och tittade tacksamt på servitrisen.

Efter att vi återhämtat krafterna skidade vi hem. Det som efteråt mest av allt överraskade mig var att föräldrarna aldrig frågade mig var jag varit, varför jag kom hem så sent och trött trots att det var julafton. Antagligen trodde de att jag tillsammans med de andra barnen hade åkt skidor nedför backen bakom sjukhuset. Jag kommer inte heller ihåg att jag någonsin berättade för dem om vår strapats till Grönbloms sommarvillan.

En annan hisklig historia är den då jag åkte till pianolärarinnan Elvira Boije (1880–1963), som var släkt med mormor Margits man Ragnar Boije (1877–1964). Efter att vi fått ett piano av morfar, började jag ta pianolektioner hos Elvira vid nio års ålder. Under hennes handledning lärde jag mig spela de enkla styckena i Michael Aarons *Pianoskola* 1, för att senare fortsätta med del 2.

Tant Elvira bodde åtta kvarter från läkarhuset. På den tiden fanns buss-hållplatsen alldeles bredvid läkarhuset på Sandviksgatan 1. Den körde längs strandgatan nästan ända fram till tant Elviras hus. De första gångerna åkte jag buss för de pengar jag fick av mor. Efter att jag sett äldre pojkar snålåka med bussen, genom att precis före bussen startade från hållplatsen snabbt springa fram till bussens bakre kofångare och därefter glida på sina skor efter

bussen, följde jag deras exempel. Med pianonoterna under ena armen grep jag med båda händer tag i kofångaren och gled sedan åtta kvarter till tant Elvira. På så sätt sparade jag slantar för rosettskrinningarna och karameller samt ibland för tobak. ”Känt folk röker Kent”, var en slagkraftig slogan, som fick många ungdomar i Vasa att köpa Kent i början av 1960-talet.

På vårvintern var mor förvånad över att skosulorna var utslitna. Jag berättade ändå aldrig hur det kom sig. Till all lycka förstod hon inte att fråga. Om jag minns rätt gick jag till tant Elvira ofta två gånger i veckan. Ibland spelade en flicka i min ålder före mig. Jag fick lov att vänta på min tur i tamburen. Ibland spelade jag före henne. Hon fick lov att vänta på sin tur. I brist på bättre sysselsättning gömde jag hennes mössa och vantar högt upp på hyllan medan jag väntade. Efter att hon insett vad jag gjort gömde hon i sin tur min mössa och mina vantar längre bak på hyllan. Jag fick aldrig veta vad hon hette. Vi träffades bara som hastigast i tant Elviras tambur. I dessa livade tecken förflöt vårvintern 1960.

Från åren i Vasa (1956–61) har jag huvudsakligen trevliga minnen, förutom erfarenheterna i Handelsplanadens folkskola. Då jag hösten 1960 började på fjärde klassen hade jag ingen aning om att det skulle bli mitt sista år i Vasa. Av någon anledning kom jag inte alls överens med klasslärarinnan Svea Karlsson (1922–78). Det enda minnet jag har av skolan är att jag måste sitta främst i klassen och att jag ofta fick kvarsittning, vilket innebar att jag fick stå en timme utanför rektorns dörr i korridoren. När mor frågade mig varför jag kom hem senare än de andra klasskamraterna som bodde i samma hus, sade jag bara att jag gått omkring i stan.

Långt senare, då far efter många påtryckningar, pratade in sina memoarer på två kassetter, förstod jag att han visste om min aversion mot klasslärarinnan. Han berättade nämligen att ”sonen René tyckte inte alls om lärarinnan i Vasa”. Jag måste ha varit bråkig och livlig i skolan. Jag var varje år rädd att stanna på klassen, som man på den tiden kunde göra. En stor skam för en själv och för föräldrarna. För mig var det ett mirakel att jag klarade år och klass. Far hade fått hoppa över den fjärde klassen, som bidrog till att jag kände mig dum och misslyckad. Svea Karlsson gillade inte mig och inte heller jag henne. Om det berodde på mitt ovanliga namn eller mitt beteende vet jag inte, men redan från och med första klassen gnagades vår vänskapskant.

Då jag i mars 1961 fick veta att vi skulle flytta till Björneborg var jag jätteglad över att inte mera behöva gå i folkskolan. Längre uppfattade jag det som min räddning att vi flyttade till Björneborg. Att tolkningen inte helt var fel bekräftar Karlssons ord till mig på min sista skoldag. Hon sade: ”René, kan du stiga upp?” Jag kommer fortfarande ihåg hur jag långsamt

steg upp bredvid pulpeten. Därefter sade hon: "Kom nu ihåg René, att du inte är lika bråkig i Björneborg som du har varit här i Vasa." Glädjefylld tog jag min penal med pennor och vandrade ut ur klassrummet, ut i det fria, och njöt storligen av tanken att aldrig mera behöva träffa henne. Fastän jag inte alls var religiös, kände jag att en större hand hade räddat mig från den illvilliga käringen.

VARFÖR BJÖRNEBORG?

Far hade sökt assistentläkartjänsten vid Vasa centralsjukhus för att specialisera sig i inre medicin och i hopp om att docent Wasastjerna skulle handleda hans planerade doktorsavhandling i hematologi, det medicinska området som far då var intresserad av. Det fanns ändå aldrig tid för forskning på grund av den omfattande jourverksamheten.

Följaktligen sökte far, efter att han blivit specialist, överläkartjänsten i inre medicin vid Björneborgs stadssjukhus. Tre orsaker bidrog till att vi flyttade bort från Vasa. Överläkaren Wasastjerna var docent i inre medicin och endast sex år äldre än far. Att avancera från avdelningsläkare till överläkare var inte möjligt inom överskådlig framtid. Det förpliktande avtalet om jourturerna innebar att avdelningsläkare hade långa arbetsdagar och, förutom sommarsemestern, föga tid för familjen. Far var ofta tvungen att jobba flera dagar dygnet runt utan att få frisk luft då han vid ruskigt väder promenerade längs den underjordiska gången från läkarhuset vid Sandviksgatan 1 till sjukhuset. Den underjordiska gången var även mig bekant. Vi pojkar brukade ibland leka där i mörkret med våra ficklampor i avsikt att skrämma sjuksköterskor.

En ytterligare orsak var den, att jag som tioåring talade svenska med österbottnisk brytning, vilket föräldrarna som nylänningar inte alls gillade. De brukade jämt rätta till mitt ordval och uttal. Antagligen spökade även en gryende hemlängtan till Helsingfors i bakgrunden.

Vi flyttade till Björneborg på mors födelsedag den första april 1961. Det innebar att jag efter påsken den 4 april började som ny elev i Björneborgs svenska samskola (BSS), vars läroplan var olik den i folkskolan. I Vasa fick jag ingen undervisning i finska på fjärde folkskoleklassen, medan eleverna i BSS läste finska redan i förberedande skolans andra klass. Eleverna i Björneborg hade läst finska i två år, medan jag hade föga kunskap i finska, huvudsakligen s.k. köksfinska. I Vasa hade jag lekt med svenskspråkiga barn, förutom med Lasse Aschan, som talade finska. I Vasa syntes endast svenska TV-sändningar då far köpte familjens första television 1960 för att kunna

se på ishockeymatcherna vid olympiska vinterspelen i Kalifornien, USA. Den kände TV-journalisten Putte Kock (1901–79) refererade matcherna med pathos. Kommer inte ihåg så mycket annat av spelen än Putte Kocks exalterande röst som ständigt ropade ”Tumba tar pucken, Tumba seglar över mittstrecket, Tumba når skottposition, Tumba skjuter – mål!” Allt sedan dess har Tre Kronor varit mitt favoritlag, även om de spelar mot Finland.

Eftersom jag inte hade läst någon finska i Vasa, kom rektor Harry Rinne (1902–1965) överens med Ingeborg Lindström (1913–98), som då var lärare i finska, att hon under april och maj månad samt under sommaren skulle ge mig privatlektioner. Hon var mycket rar och snäll. Jag tyckte bra om henne, fastän jag inte var lika begeistrad som hon över muminböckerna. Till min stora besvikelse föll hon så illa på sensommaren att hon skadade svanskotan, blev sjukskriven för flera månader och fortsatte inte därefter som lärare i finska. Hela hösten saknade jag henne och hennes välvilliga inställning till mig. Saknaden var så stor att jag helt tappade intresset för finska språket, vars grammatik jag aldrig förstod mig på.

De två första åren bodde vi i en hyreslägenhet på Georgsgatan 8. Hemmet låg endast tre kvarter från skolan, som då var belägen vid Gallen-Kallelagatan 10. Jag minns väl hur förvånad jag blev över det vackra svenska språket som talades i skolan. Det var en annorlunda svenska än vad jag var van vid i Vasa. Till en början kände jag mig lite utanför i den nya skolan. Under en av de första rasterna kom två flickor från min klass fram till mig och önskade mig välkommen till skolan. De var bästisarna Gulle och Ulli, som märkte att jag stod ensam på gården.¹¹

Då och då talade jag med Kurt, som jag träffat några år tidigare på Fäboda, men han umgicks med sina vänner. Senare blev vi goda vänner för livet. En eftermiddag ringde Gulle och Ulli på vår dörrklocka. Mor blev överraskad då två flickor kom för att träffa mig. Som tur var hade jag eget rum vart vi fort skyndade oss. Minns inte mera vad vi pratade om, men kommer ihåg att jag blev glad över deras besök.

På vårvintern gav Gulle åt mig ett stort svartvitt fotografi av sig själv. Vi sällskapade en kort tid senare på våren och sommaren. Vi brukade gå till Rådhusparkens lekpark för att gunga och prata ditt och datt. Det hände nog att vi gick hand i hand, men inte inför andra klasskamrater. På hösten gav jag tillbaka fotografiet. Orsaken var inte den att jag inte tyckte om henne. Hon var brunett. Kvinnan i Collins tavla spökade i tankarna. Jag kände på mig att hon ändå inte innerst inne tyckte om mig. Jag var bara elva år och hade redan ett antal år följt intuitionen. Minns ändå med tacksamhet vänskapen och stunderna i parken, särskilt hennes attraktivt röda stövlar på de små fötterna.

Allt var inte frid och fröjd i BSS heller. Då jag efter en av de första rasterna gick förbi pojkarnas toalett, vars dörr till korridoren stod öppen, såg jag mobbning av det grävsta slaget. Två pojkar från högre klasser höll en lång pojke från en lägre klass i fötterna med huvudet ovanför toalettskålen. En tredje drog i toalettkedjan för att tvätta pojkens hår i toalettskålen. Vad som hade hänt dessförinnan vet jag inte, men det hände åtminstone ett par gånger under vårterminen 1961. Lustigt nog var jag inte rädd för att jag skulle gå samma öde till mötes, men på den gamla skolgården vid Gallen-Kallelagatan hände det då och då att pojkar slogs tills den ena låg mörbultad på marken medan andra skolelever stod i ring och tittade på slagsmålet.

I Vasa var jag ingen bra elev. På grund av den respons jag fick av Karlsson trodde jag att jag var den sämsta i klassen, men efter att ha bekantat mig med betygen efter mors död visade det sig att så inte alls var fallet. Jag var trots allt en medelmåttig elev, utan fara att stanna på klassen – men det visste jag inte då.

I början av juni 1961 var alla elever tvungna att genomgå ett inträdesförhör för att bli antagna till mellanskolan; motsvarar högstadiet i dagens grundskolor. Jag var ganska säker på att jag inte skulle klara provet. Med tunga steg gick jag till förhöret, som bland annat innehöll matematik- och skrivuppgifter, övertygad om att jag inte skulle klara provet. Jag hade aldrig tidigare varit med om något prov. (Jag visste inte då att skolan var en privatskola, som var beroende av statsunderstöd och därför värnade om varje elev).

Ödesdagen kom då jag tillsammans med far gick till skolan för att se på anslagstavlan om mitt namn nämns bland dem som blivit antagna till mellanskolan. Jag undrade på vägen till skolan vad jag skulle ta mig till om jag inte hade klarat inträdesförhöret. Det fanns bara en svenska samskola i Björneborg. En finsk skola? Det var helt uteslutet på grund av mina knappa kunskaper i finska. Ju närmare skolan vi kom, desto tyngre kändes stegen och desto starkare upplevde jag att den dagen skulle försegla mitt öde.

Far påminde mig många gånger senare i livet om hur jag hade hoppat glatt upp i luften då jag såg mitt namn på förteckningen över intagna elever. Samtidigt blev jag perplex över att en annan pojke kolutnt konstaterade att hans namn var på listan. Han visade ingen glädje, inte en minsta min av lycka. Han var tydligt mycket hämmad och återhållsam, vilken jag senare kunde bekräfta. Hans uttryckslösa ansikte kändes främmande och skrämmande. Jag däremot, som hade stått vid ruinens brant, kände överväldigad glädje och tacksamhet, och det tror jag nog far också kände fastän han sällan visade sina inre känslor.

Hösten 1963 inledde Björneborgs svenska samskola sin verksamhet i det nybyggda skolhuset vid Elisabetstorget, Otavagatan 16. I oktober flyttade vi till en aktielägenhet vid Elisabetsgatan 13 (numera 19), där min bror och jag fick egna rum. Läget var perfekt med utsikt över torget, som då var en stor sandplan. På sommaren spelades där boboll, på vintern vattnades torget till en skridskobana. Nästan alla gymnastiklektioner utehus hölls på torget. Där skinnade jag nästan varje dag och spelade ishockey. I Björneborg spelades det inte bandy.

I en ishockeymatch på torget slog jag mitt bakhuvud i isen och fick en lindrig hjärnskakning – ingen hjälm på den tiden –, som gav mig men för livet i form av ett brytningsfel i vänstra ögat och senare problem med näthinnan som höll på att lossna. Efter det har jag använt glasögon. Mitt intresse för ishockeyn slutade sålunda abrupt efter att jag fyllt 14 år.

Efter den incidenten tog jag aktivt pianolektioner för Greta Alho (f. Thurman). Under hennes handledning fortsatte jag först med Aarons *Pianoskola* 3, varefter jag började öva Carl Czernys (1791–1857) *Etyder* och Clementis (1752–1832) *Sonatiner* för att förbättra fingerfärdigheten. Förutom fingerövningar spelade jag Mozarts (1756–91) *Rondo alla Turca*, som jag uppträdde med på musikinstitutets – Porin musiikkiopisto – värfest i maj 1967.

Alho var inte alls intresserad av modern popmusik. Efter att hon sagt att Paul McCartneys *Yesterday* inte alls var god musik, började jag ta privatlektioner för kantorn vid centrala Björneborgs kyrka samtidigt som jag studerade vid Porin musiikkiopisto åren 1962–68. Med honom fortsatte jag spela mera avancerade sonatiner och Edvard Griegs (1843–1907) *Nocturne*, som jag blev särskilt förtjust i, ett pianostycke som jag då och då återkommer till under lediga stunder. Mest tyckte jag ändå om Chopins valser. Tonernas flyt och klang tilltalade mitt romantiska sinnelag, såsom de tilltalade Arthur Rubinstein, en av världens bästa Chopintolkare. Kantorn lärde mig modernare tekniker och även att spela *Yesterday*.

I februari 1964 började jag sällskapa med Katti, som gick en klass under mig. Vi träffades på en skoldans. Efter den kvällen sällskapade vi i sex år. Vi tillbringade eftermiddagar och kvällar tillsammans. Ibland musicerade vi. Jag skrev min första sång *You are the sweetest girl* 1966 i äkta Paul McCartney anda, en sång som jag senare spelade in på svenska med titeln *Du är det bästa som har hänt mig*. Det var så jag kände det. Jag vantrivdes i skolan och var inte alls intresserad av läxor. Jag minns inte att jag skulle ha läst läxor före hösten 1969 då jag var abiturient. Jag koncentrerade mig helt på att sällskapa, gå på bio samt på att skriva musik både på piano och på gitarr.

Årsskiftet 1966–67 reste vi till Las Palmas, Gran Canaria. Det var

spännande att resa 16 timmar med ett fyrmotorigt propellerplan till Kanarieöarna, med mellanlandning i Paris. Det kan låta lustigt, men jag kände mig genast hemma där. Att resa till Kanarieöarna blev sedermera för mig ett måste. Jag är ingen vintermänniska, utan gillar sol och värme. De blev även många resor till Kanarieöarna för mor och far.

Morfar Totti var pionjär vad beträffar filmande i Finland. I samband med familjesammankomsterna i Mariefors visade han sina smalfilmer, de äldsta filmerna var 16mm, de yngsta Super 8. För att kunna filma resan till Las Palmas köpte far en enkel, idiotsäker, Kodak Super 8 filmkamera. Inspirerad av morfars smalfilmer och familjens nya filmkamera började jag genast planera filmer med Katti. Tillsammans filmade vi tre kortfilmer: *Hide and Seek* (1967), *Autumn leaves* (1968) och *Första lyckan* (1969). Filmerna ljudsatte jag med egen musik. Nuförtiden kan filmerna mycket väl anses var musikvideon – musiken och sångerna förtäljde filmernas berättelse.

Nästan varje veckoslut gick vi på bio. Jag analyserade hela tiden filmatiseringen: närbilder, halvnärbilder, helbilder, rörlig kamera osv. Jag blev mycket förtjust i Michel Legrands musik i Jacques Demys *Les Parapluies de Cherbourg* ("Paraplyerna i Cherbourg") och köpte noterna till temamelodin. Till min förvåning bestod den genom filmen bärande melodin av endast några takter, som upprepades med olika instrument och sedan ett halvt tonsteg högre. De var likväl perfekta toner som fångade känslan av längtan efter den man älskar.

De första soliga dagarna i maj skolkade vi från skolan. Vi åkte över till Skrivarholmen (Kirjurinluoto) för att spela minigolf och för att ostört kunna njuta av vårsolen. Tillsammans med Rådmansholmen och Gåsholmen bildar Skrivarholmen den största ön i Kumo älvs delta. Från och med 1897 hade den tjugofem hektar stora holmens lummiga parkområde med blommor, buskar och prydnadsväxter i engelsk stil varit ett rekreatiomsområde för stadens borgerliga befolkning. Farmor Ruth, som bodde i Björneborg som barn och gick några klasser i Björneborgs svenska samskola, berättade för mig att Björneborg kallades för lilla Paris och att Skrivarholmen ansågs vara stadens nationalpark.

Under 60-talets senare hälft, då jag besökte Skrivarholmen kunde man endast komma dit med föräldrade livräddningsbåtar, som roddes av äldre män. Om jag minns rätt kostade den ungefär 200 meter långa överfarten 1 mark per person. Med Katti vandrade vi då och då i den delen av parken som var fylld med vackra björkar och i dammen simmande svanar. Nuförtiden är Skrivarholmen mest känd för den årligen återkommande musikfestivalen Pori Jazz.

Efter att jag fått körkort i april 1968, körde jag några gånger far till

stadssjukhuset så snabbt jag vågade då han var jour och det var fråga om liv och död. Han ville inte själv köra överhastighet med risk för böter. Sjukhuset låg ungefär fem kilometer från hemmet vid Elisabetsgatan. Utan den minsta tvekan satt jag på varningsljusen och körde ilfart till sjukhuset. Patienterna klarade sig och det gjorde även jag. Det blev inga böter, vilka far sade att han nog hade betalat.

På 1960-talet fanns det ungefär tusen svenskspråkiga i Björneborg. Förutom Björneborgs svenska samskola var även Svenska Klubben i Björneborg en oas för stadens och omnejdens svenskspråkiga. Där firades bland annat skolans Lucia den trettonde december, där hölls föredrag, där samlades klubbmedlemmarna till möten och andra evenemang.

Tillsammans med några andra läkare och skolans rektor Harry Rinne grundade far en schackklubb, som regelbundet spelade schack efter supén i Svenska Klubbens lokalitet. Far tyckte det var genant att han så gott som alltid vann matcherna och årligen hämtade hem priset, som var ett glasunderlägg i alpacka. Mor var naturligtvis glad över underläggen, men konstaterade lite snopet: "Det kunde nog ha varit äkta silver." Hon var mycket mån om att enbart duka med äkta silver, en sed som hon ärvt av sin adliga farmor Isabella, som hon senare i livet beundrade för hennes resiliens och noblesse oblige attityd.

Föräldrarna trivdes bra i Björneborg. I Luvia skärgård hade de i oktober 1962 skaffat familjens sommarparadis, som de döpte till Villa Alfa, med andra ord den första villan eller karaktärsbyggnaden. Bastun kallades Beta och vedlidret Gamma, de första bokstäverna i grekiska alfabetet. Till Villa Alfa flyttade vi genast efter skolavslutningen på våren den första juni. Far hyrde en skåpbil med chaufför. Dit packades lakan och filter, kläder för sommaren, tallrikar, koppar och andra kärl samt bestick. Ibland nya madrasser och täcken. Det var ett stort flyttlass. Min uppgift var att sitta bredvid chauffören, visa vägen till Villa Alfa och hjälpa honom att bära in sakerna till sommarvillan. På hösten flyttades nästan alla saker tillbaka till stan.

På 1960-talet bodde vi alla somrar på Villa Alfa. Den 29 juni firades fars födelsedag. Mormor Margit kom vanligen till Villa Alfa månadsskiftet juni-juli för att delta i festligheterna. Ibland kom hon redan till den 21 juni, som var hennes födelsedag. Därefter reste hon till Stockholm för att hälsa på sonen Per-Håkan och hans familj.

När Patrick och jag blev vuxna var det vi som såg till att farmor och mormor hade det bra på Villa Alfa. Senare i livet har jag känt mig lyckligt lottad över att ha tillbringat månader med mormor, morfar och farmor, och fått en insikt i min bakgrund och äldre personers tänkesätt. Farfar

hade tyvärr dött före jag föddes. Om honom vet jag endast det som farmor berättat om honom och som jag kunnat läsa ur hans dagbok som han förde åren 1911–16.

Juli var för far en helig månad. Den månaden ville han tillbringa med mor och oss pojkar. Då besökte farmor och mormor de andra syskonens sommarställen. Så gott som varje dag åkte jag ut med far för att fiska efter gädda. Vi åkte oftast på eftermiddagen med vår öppna mahognybåt – Rapid –, som hade en fyrtio hästkrafters aktersnurra av märket Evinrude. Somrarna inleddes med att åka till fiskarna ute på holmarna för att be om lov att få fiska på deras vatten. Tillståndet ersattes med en flaska apotekssprit (96%). En gång hade far med sig en Chivas Regal whisky. Fiskaren tittade snopet på flaskan och sade: ”*Kyl’ tääk’n hyv’ on, mut’ kyl’ kirkas paremp’ on.*”¹²

Efter den årliga vårritualen styrde vi stäven mot de yttersta kobbarna i Luvia skärgård. Med ett äpple som vägkost åkte vi omkring skärgårdens kala klippholmar och smala sund, där vi hela eftermiddagen försökte lura gäddan. Min uppgift var att styra båten och placera aktern mot holmarna så att båten långsamt seglade längs kobbarna och skären medan vi hoppfullt kastade ut våra drag.

Strategin att låta båten glida med vinden hade vi kommit underfund med under våra första fiskefärder. Vid hård vind var det tufft. Jag fick ta till åran och lotsa oss mellan stenar och stenrösen, som det fanns rikligt av i Luvia. Ofta skavade båten på något stenröse och ibland stötte även motorn mot några stenar eller grund, men det struntade far i. Han ville ändå alltid gå till de ställen där det var svårast att styra båten. Det var där gäddan lurade i lå mellan strömmarna i väntan på små fisk som simmade förbi.

I början av 60-talet fanns det rikligt med fisk i Luvia, men senare nappade det sällan. Det spelade inte så stor roll för far som ville tillbringa kvalitetstid med mig, som då var rebellisk tonåring, och gottgöra den försummelse han gjorde vintertid på grund av långa arbetsdagar. Till en början trivdes jag bra på Villa Alfa.

Mitt emot bryggan på Maanpäänokka bodde familjen Clayhills på holmen Katavakari. De hade fem pojkar, av vilka Jan och Robert Clayhills var i min och Patricks ålder. Även familjen Clayhills bodde hela sommaren på holmen. Då jag saknade sällskap var det bara att ro över den korta fjärden. Vi vistades för det mesta i deras stora båthus och på bryggan. Ibland gick vi över gränsen till grannarna på västra sidan om holmen, där det sommartid fanns en barnkoloni. Därifrån skyndade vi oss tillbaka hem då kolonins vakt upptäckte att vi kommit över gränsen.

På andra sidan vägen till Villa Alfa bodde familjen Wallin, där Kurt var i min ålder och Jan-Erik i Patricks ålder. Med Kurt spelade vi gitarr,

hoppade stav och fiskade med haspelspö efter gäddor. Ibland spelade vi kortspelet Canasta mot våra yngre bröder. Vårt planerade trick att gnola *All My Loving* då vi hade hjärter på handen och andra sånger då vi hade ruter, klöver och spader, fungera sällan. Jan och Patrick vann ofta trots vår fenomenala strategi. Efter att jag börjat sällskapa med Katti var det inte längre lika roligt att bo hela sommaren på Villa Alfa i väntan på romantiska septemberkvällar. Somrarna kändes som en evighet tills jag 1968 fick körkort och kunde åka in till Björneborg.

Den bekymmerslösa ljuva ungdomstiden tog slut vid de övre tonären. Min lynniga och egensinnig natur blev allt starkare, vilket tog sig uttryck i långt hår och oeftergivlig aversion mot auktoriteter. Far förstod sig på min självständighetskamp. Han hade själv frivilligt gått in i armén vid 17 års ålder, blivit skickad till fronten som 18-åring och ansåg därför att även jag vid den åldern bör få erfara känslan av självständighet. Han hade själv haft ett svårt förhållande till både sin far och sin styvfar. Det var en central orsak till att han ville flytta bort hemifrån så fort som möjligt. I hans fall blev det armén och fortsättningskriget.

Jag hade redan i Vasa svårt med auktoriteter. Skolan och läxor struntade jag blankt i. Det var ingen överraskning att jag stannade på första gymnasieklassen. Dumt nog hade jag valt lång matematik. Med mitt ointresse för skolgång var det oundvikligt att jag tillsammans med de flesta andra pojkar stannade på klassen. Jag bytte därefter till språklinjen och försökte lyssna lite mera under lektionerna än tidigare. Hemma var det musik och film som gällde, ett intresse som jag ärvt av morfar Totti.

Efter att jag stannat på klassen skickade föräldrarna mig på en språkurs till England. Jag bodde hos familjen Croft i Romsey från den 7 juni till den 1 juli 1967. Språkstudierna försiggick under förmiddagar mellan 9 och 12, varefter jag var ledig. Med Mr. Croft, eller Uncle Fred som han även kallades, besökte vi bland annat Southampton, Winchester, Bournemouth och London. Med de andra kursdeltagarna vandrade vi under eftermiddagarna omkring i Romsey, spelade tennis, simmade och fördrev tiden på olika kaféer.

En kväll gick jag in på en pub efter att ha lockats av affischen *No women, no dogs*. Jag var ju allergisk mot hund. Eftersom det endast fanns några äldre stammisar i puben, satt jag mig ned vid pianot och spelade Tom Jones hit *Green Green Gras of Home*. Gubbarna och personalen sjöng med, bjöd mig på sherry och sjöng med. De ville höra sången än en gång, bjöd på sherry och sjöng med. Till slut var jag så full att jag inte längre kunde spela rätt. Pubvärden insåg att jag var minderårig. Han kom fram till mig och viskade försynt att det var dags att gå.

I juni 1968 och 1969 gick jag på villkorskurser i finska i Bullan (Svenska fruntimmersskolan i Helsingfors) på Bulevarden 9 mitt emot Ekbergs kafé. Jag bodde hos mormor Margit på Sinebrychoffsgatan 13, endast några kvarter från skolan. Hon hade en stor lägenhet i översta våningen. Den var inredd med antika möbler och en vacker brun Askolin flygel. Mormor hade varit skicklig pianist som ung, men spelade inte längre på flygeln på äldre dar. Det gjorde jag desto mera.

Varje dag försökte jag skriva nya pianostycken. Orsaken var den att klassläraren i Björneborgs svenska samskola hade fått nyss om att jag kunde spela piano och ville att jag skulle uppträda på klassfester. Jag beslöt att istället för Chopins valser, som var svåra att spela felfritt, skriva egna pianostycken som ingen kände till. Där kunde jag improvisera fritt om jag skulle komma av mig. Ingen visste hur styckena skulle låta. Det var en lyckad strategi. På det sättet kombinerade jag mitt intresse att skriva egen musik med att fylla kravet på att uppträda på klassfesten.

Då teaterregisören för The Really Small Theatre Company coronasom-maren 2020 bad mig skriva musiken till Minna Canths pjäs *Sylvia*, som de skulle uruppföra på engelska, botaniserade jag bland manuskript från 60-talet och hittade bland dem några lämpliga stycken, som jag omarbe-tade för att integrera dem i pjäsen. ”All möda ger någon vinning”, kunde jag åter konstatera för mig själv efter att jag fått ett litet stipendium för kompositionerna. På grund av COVID-19 epidemin uruppfördes pjäsen först den 15 mars 2024.

Författaren uppträder i BSS 1966. Foto: Patrick Gothóni.

Den planerade utvidgningen av Björneborgs stadssjukhus blev vändpunkten i fars trivsel i staden. Kollegerna vid Björneborgs centralsjukhus blev avundsjuka på nybygget. Det ledde till politiska intriger. Efter många möten, där far deltog som överläkare, hade det äntligen nåtts en enighet. Ritningarna var klara, men avundsjukan och politiken satte käppar i hjulet för förverkligandet. Ärendet fördes vidare till Björneborgs stadsfullmäktige för godkännande. Beslutet fördröjdes otaliga gånger. Jag minns hur frustrerad far var över fördröjningen. Han trivdes bra i Björneborg och hade för avsikt att stanna där till pensioneringen. Vad han inte trivdes med var socialdemokraternas intriger och försök att övertala honom att ansluta sig till partiet, något som för honom var otänkbart. Han hade krigat för landets självständighet och tyckte direkt illa om socialdemokraters politiska agerande och inblandning i sjukhuset inre angelägenheter.

Som en gåva från ovan löstes den prekära situationen då far blev kallad, på rekommendation av Wolmar Nyberg, till medicinsk chef till läkemedelsfabriken Medica. Efter ett halvt års tvekan beslöt han ta emot tjänsten. Nästan omedelbart efter att vi flyttat till Helsingfors godkändes stadssjukhusets utvidgningsplaner i Björneborgs stadsfullmäktige. Hade far anslutit sig till partiet hade planen omedelbart godkänts. Jag är ändå stolt över att far var principfast. Lite vemodig lämnade han Björneborg där han kände sig hemma, där han hade blomstrande privatpraktik och där han hade patienters, men inte politikers förtroende. Man kan med rätta anses det vara förkastligt att sjukhus skall styras av politiker och inte av legitimerade läkare.

TILLBAKA TILL HELSINGFORS

För min del innebar flyttningen till Helsingfors en stor förändring. Klokt nog beslöt föräldrarna att jag skulle skriva studenten i Björneborg. Läsåret 1969–70 bodde jag under veckan på Elevhemmet (Inttis) i Björneborg och veckosluten i Medica-huset på Norra Hesperigatan 5 i Helsingfors. Lägenheten var i fjärde våningen. I samma hus bodde bland annat professor Nils Oker-Blom (1919–95), sedermera rektor och kansler vid Helsingfors universitet och Wolmar Nyberg, fars kollega från Vasa.

Abiturientåret på elevhemmet var på många sätt en bra tid. Jag var en av de få elever som fick eget rum. Toaletten och badrummet var i korridoren. Fördelen med att ha eget rum var att jag ostörd kunde utöva yogarörelser. Jag hade redan några år utövat ashtanga yoga, som jag praktiserade ungefär en halv timme varje kväll. På elevhemmet utövade jag även andningsövningar

och visuell meditation framför ett brinnande stearinljus. Det placerade jag en och en halv meter framför min sittplats på golvet. Först tittade jag koncentrerat på stearinljuset låga. Därefter slöt jag ögonen i avsikt att försöka hålla ljuslågan i synminnet så länge som möjligt. Inom ett par veckor kunde jag länge se lågan ganska klart med det inre ögat.

När jag sedan tidigt på våren tenderade läroböckerna i de olika ämnena märkte jag efter att ha läst ett kapitel att jag med lätthet kunde komma ihåg innehållet, ofta till och med se sidorna med inre ögat. Ibland vagt, ibland klarare. De visuella övningarna hade stärkt synminnet, vilket jag hade nytta av vid tentamensläsningen för studenten och även senare då jag studerade vid Helsingfors universitet.

Erfarenheten fick mig att tänka på fars schackspelande. Han måste ha haft ett liknande eidetiskt minne då han spelade schack. Han såg nämligen pjäsers planerade rörelser med inre ögat och räknade därmed med lätthet ut motståndarens eventuella motdrag. Att så var fallet blev fullständigt klart för mig då vi med far spelade kinaschack. Jag vann då och då just tack vare att jag såg kulornas rörelser och planerade strategin så att han inte med sina kulor kunde hoppa över mina kulor. Det var vanligt att den vann som fick flytta den första kulan.

Att pendla med buss mellan Björneborg och Helsingfors var till en början givande. Ibland satt jag bredvid någon pratsam passagerare. Fyrtimmarsresan kändes kortare. Oftast satt jag ensam och läste någon lärobok eller skrev noter på något pianostycke som jag komponerat. Ju längre in på hösten vi kom desto tråkigare blev färden. Det var mörkt ute då jag söndagkväll startade från Helsingfors och mörkt ute då jag fredagkväll åkte tillbaka till Helsingfors.

Studentskrivningarna gick överraskande bra med tanke på utgångsläget. Efter att jag skrivit finska provet ringde mor och frågade hur det gick. Jag konstaterade helt kort: "Det gick bra." Det svaret förvånade henne. Hon hade förstås all orsak att vara skeptisk. I finska, som jag ännu på julen hade fem på betyget, fick jag magna cum laude approbatur i studentskrivningen, huvudsakligen därför att det våren 1970 inte fanns några satsmotsvarigheter i texten. Jag hade ingen aning om finsk grammatik. Under gymnasieåren övade vi satsmotsvarigheter, som vår lärare antog skulle komma i studentskrivningen. Provet bestod dock av praktisk vardagsfinska. Magistern sade besviket till mig att jag skulle ha fått laudatur "utan det där slarvfelet". Hon höjde likväl rejält mitt finska vitsord på betyget. Jag blev cum laude student, vilket var mera än vad jag vågade hoppas.

I början av juni var det dags att besluta vad jag skulle studera. Några klasskamrater frågade läraren under yrkeshandledningstimmen vilken lön

man fick i olika yrken. Många beslöt sig för att söka in till Hanken (Svenska handelshögskolan). Jag var inte alls intresserad av pengar. Jag föreställde mig som en uttråkad kontorsråtta, som dagligen knackar på skrivmaskin och sköter andras affärer. För mig var Hanken inget alternativ.

I vår släkt talades det aldrig om pengar eller om löner. Det enda mor sade var att de började sitt gemensamma liv på minus på grund av fars studieskulder. För mig var livets mening inte att bli rik, men inte heller att leva på bidrag. För mig var och är livets mening att odla de talanger som jag fått vid födseln och njuta av glädjen att få förverkliga en egen levnadsbana. Vad andra tänker hade och har ringa betydelse. Jag ville hellre vara originalet än en blek kopia av det jag innerst inne inte är.

Efter några dagars övervägande, då jag uteslutit alternativ som absolut inte kunde komma på fråga, stod valet mellan tre olika områden. Under de senaste åren hade jag hållit på med smalfilmning, till den grad att morbror Christer skämtsamt kallade mig för regissör. Föregående år hade det funnits en filmlinje vid Ateneum. Redan då närde jag planer på att bli regissör, men till min besvikelse fick jag veta att Ateneum år 1970 hade paus i regissörsutbildningen.

Eftersom jag under gymnasieåren hade sällskapat med Katti och hört hennes flickvänner skvallra om familjerna i Björneborg, blev jag tidigt bekant med småstadens förtal. Det väckte intresset för människors sjäsliv och psykiatri. Jag diskuterade alternativet med far. Han berättade att jag först bör studera till läkare och därefter specialisera mig inom psykiatri. Förskräckt över hur många studieår det innebar, beslöt jag att inte välja den banan. Dessutom hade jag gått på språklinjen. Jag borde i så fall ha studerat fysik och kemi för att komma in till medicinska fakulteten.

Följaktligen kvarstod endast det tredje alternativet – teologi. Redan under tonåren hade jag läst farfars böcker om indisk andlighet och buddhism samt sedan 1965 praktiserat yoga. Först utövade jag yoga på egen hand med hjälp av tre handböcker. En kort tid deltog jag i en yogakurs, som hölls i Björneborgs finska samlyceums gymnastiksal (Porin suomalainen yhteislyseo). Därefter fortsatte jag på egenhand.

Då jag berättade för föräldrarna att jag tänkte söka in till teologiska fakulteten konstaterade far att jag skulle vara tvungen att läsa många böcker. Trogen ungdomligt högmod påpekade jag för honom att det endast var en bok jag behövde läsa, en tjock bok, men ändå endast en bok. Jag hade nämligen köpt en Bibel i svart läder och börjat läsa den för att tentera in till teologiska fakulteten i Helsingfors. Föga visste jag då vad studier inom teologi skulle innebära och hur många år jag skulle studera. Som forskare har jag de facto studerat hela livet och forskandet fortsätter fortfarande.

Mor, som tyckte om allt som var annorlunda och excentriskt, sade glatt: "Då blir du naturligtvis biskop." Det blev jag inte, men valdes faktiskt hösten 1972 till ordförande för biskopsklubben, en förening för svenska teologie studerande i Helsingfors. I den egenskapen besökte jag biskop John Wikström i Borgå. Den andra gången jag kontaktade Wikström var efter att jag blivit teologie magister. För att han inte skulle behöva ringa mig och fråga om jag hade tänkt mig en bana som präst, ringde jag honom och meddelade att jag fortsätter studera för licentiatexamen och därför inte i detta skede önskar bli prästvigd.

Summa summarum. Medan jag skrev om mina formativa år, blev jag medveten om de frön jag fått av släktingarna på fäderne och möderne och som jag intuitivt närt för att de skulle blomma ut och bära frukt.

Från fars sida ärvde jag intresset för olika religioner, särskilt buddhismen, som blev temat för mina avhandlingar. Det i sin tur lärde mig att allt inte kan mätas och besvaras i formulär, utan att det finns mycket utöver det materiella och mänskliga som ännu är outforskat. Av farfar och far ärvde jag även envisheten att mot alla odds nå det mål som jag satt framför mig, utifrån tanken om serendipitet.

Från mors sida ärvde jag det lekfulla lynnet och fantasin, som är modern till allt skapande och alla nya upptäckter. För morfar Totti var ingenting så galet att man inte kunde ta risken att förlora. Han framhöll ofta att "det är skönare lyss till en sträng som brast, än att aldrig spänna en båge".¹³ Att dokumentera händelser i vardagen var självklart. Totti fotograferade, skrev dagböcker, filmade, och höll på med amatörmässig biodling.

Både på fäderne och möderne var släkterna musikaliska. Kärleken till musik blev ett starkt frö att odla. I vardera släkter fanns det spågummor. Genom att lyssna till farmor Ruths och moster Ainos spådomar i kort och i händer lärde jag mig lita på intuitionen och att välja egen väg vid olika vägskäl i livet utan att veta varför, vad valet skulle innebära eller vart det skulle bära.

Att som spädbarn bli övergiven till Folkhälsan, att flytta från ort till ort, att vaka otaliga nätter på grund av allergisk astma och att byta skola, lärde mig under åren att leva med en inre ensamhet. Jag blev van vid att flytta från ställe till ställe, från en kultur till en annan, att ta kontakt med främmande människor och att skapa en egen nisch varhelst jag befann mig. Ett litet rum med säng och skrivbord var allt jag behövde, och på senare tider min kära gitarr.

Allt detta innebar att jag kände och känner mig hemma överallt och ingenstans. Jag har ingen känsla av *ett* fosterland, inget ställe med starka

rötter. Horatius motto, ”Jag skall inte binda mig och svära på någon mästares ord; varthelst vinden för mig, kommer jag blott som gäst”, hade jag som motto i en artikel om buddhismen år 1981.

Med nämnda ärftliga egenskaper började jag mitt varande-i-tillvaron. För far var läkaryrket ett kall, som upptog största delen av hans tid. Mor skötte hemmet och tillägnade far all sin uppmärksamhet. Patrick och jag fick huvudsakligen sköta oss själva. Föräldrarna förutsatte att vi skulle klara skolgången på egen hand.

De ärftliga egenskaperna grodde som frön i mitt inre, växte och slog ut i blom i den mån jag själv ägnade dem min tid. Musik, fotografering, filmning och studier utövades hand i hand. Till slut blev den akademiska banan min huvudsakliga hobby som gav mig mitt levebröd. Musiken och filmandet tjänade vid sidan om som avkoppling och som behövlig känslomässig motvikt mot ensidigt rationellt tänkande. Forskarbanan var ett val, medan de konstnärliga egenskaperna trängde sig på som påminnelsen – förgätmigej!

Författarens första gäddan 1961. Foto: Morfar Totti Carlander-Reuterfelt.

Författaren spelar gitarr på färjan till Åland 1971. Foto: Raili Gothóni.

Studieår

GRUNDSTUDIER

Inträdesprovet till teologiska fakulteten hölls i början av juni. Några dagar före provet hade jag läst de finska inträdesböckerna på Richardsgatans bibliotek. Det kändes främmande att läsa finska böcker, något jag aldrig tidigare gjort. I juli kom beskedet att jag blivit intagen till fakulteten. Inskrivningen vid Helsingfors universitet skedde den 11 september 1970. Kristian Donner, Tom Pettersson och jag stod efter varandra i kön utanför rektorskansliet i väntan på vår tur att skaka hand med rektorn. Visst kan det anses vara osannolikt att tre svenskspråkiga studenter råkar köa efter varandra och att alla tre gör en framgångsrik akademisk karriär. Donner blev professor i zoologi vid Helsingfors universitet, Pettersson specialist i inre medicin och reumatologi samt professor h.c., och jag professor i religionsvetenskap. Den 21 februari 2023 firade vi femtiotvå år senare med fruar det nostalgiska minnet på restaurang Havspaviljongen i Hagnäs.

Hösten 1970 var Henry Byskata, senare kyrkoherde vid Vasa svenska församling, handledare (tutor) för svenskspråkiga teologie studerande vid Helsingfors universitet. Eftersom jag inte hade någon aning om vad studierna egentligen omfattade, tog jag kontakt med honom och frågade allt om studiernas gång. Vi träffades bara två gånger, men han gav mig många goda råd. För de råden är jag fortfarande tacksam.

För det första rådde Byskata mig att redan i augusti gå på docent, sedermera professor Heikki Räisänens (1941–2015) sommarkurser i hebreiska och grekiska. För det andra förklarade han att om man tenterar en bok ställer professorn fem frågor, om man tenterar två böcker ställer han fem frågor, och om man tenterar tio böcker ställer han fortfarande bara fem

frågor. Sagt och gjort. Jag beslöt att varje fredag tentera mellan fem och tio böcker, vilket avsevärt förkortade studietiden.

Byskata visste att de exegetiska språken var stötestenen för många teologie studerande. De förlängde ofta studietiden med många år. För dem som blivit efter i språkundervisningen höll någon av lärarna i exegetik kurser på sommaruniversitetet. Som ivrig studerande följde jag hans råd att i augusti anmäla mig till Räisänen grundkurser i hebreiska och grekiska. Räisänen var en trevlig lärare. Efter att vi lärt oss alfabetet och bokstäverna i hebreiska och grekiska, lärde vi oss språkens satskonstruktioner, grammatik och hur satserna skulle översättas till finska. Turvis läste vi satser ur originaltexterna, varefter Räisänen gav en ingående förklaring om hur satsen skulle tolkas.

Två kursdeltagare hade dålig syn. För att se vad de läste böjde de sig ner över texten så att näsan nästan rörde vid det duplicerade arket då de försökte översätta de tilldelade satserna. Det såg lite komiskt ut då kutryggiga studerande mumlade något för mig obegripligt tills Räisänen till slut läste satserna högt och översatte dem till förståelig finska.

Det var lite roande att under augusti månad åka med spårvagn till exegetiska språkkurser, som hölls i universitetets huvudbyggnad. Oftast läste jag grekiska i spårvagnen, vilket några medpassagerare noterade. Då och då frågade någon förvånat om jag verkligen kunde läsa krumelurerna. Stolt besvarade jag bejakande. Jag hade lärt bokstäverna, men hade ännu stora utmaningar beträffande texttolkningen.

Jag hade två fördelar framom andra studerande. Under skoltiden hade jag inte tröttnat ut mig med att läsa läxor och hänga upp mig på petitesser. Huvudet var inte helt renons på kunskap, men inte heller överansträngt av läxstress. Därtill hade yogameditationerna skärpt synminnet. Det bidrog på ett avgörande sätt till koncentrationen och förmågan att skilja det väsentliga från det oväsentliga. I slutet av augusti 1970 avklarade jag tillsammans med några andra teologie studerande grundkurserna i hebreiska och grekiska.

Teologi omfattade förutom studier i exegetik, det vill säga gammaltestamentlig hebreiska och nytestamentlig grekiska (*koine*), kyrkohistoria, dogmatik, systematisk teologi, praktisk teologi och religionsvetenskap. För kandidatexamen måste studerande avlägga minst approbatur i alla teologiska läroämnena, både grundkurser och därtill hörande kurslitteratur. Förutom de bibliska språken var det även obligatoriskt att avlägga pro-exercitio i engelska och i latin.

Efter avlagda grundstudier förutsattes studerande välja ett huvudämne och minst ett biämne. I det sistnämnda räckte det att studerande avlade minst cum laude approbatur, men de som ville bedriva fortsatta studier till

licentiat och doktor var tvungna att avlägga laudatur i minst ett annat teologiskt ämne, som inkluderade en något kortare pro gradu-avhandling. I det valda huvudämnet skulle man avlägga laudatur och skriva en omfattande pro gradu-avhandling. Förutom teoretiska studier omfattade de teologiska studierna även praktiska övningar, antingen vid någon församling, skola eller vid något sjukhus inom själavården.

Före julen 1970 hade jag avklarat approbatur i exegetik, det vill säga studierna i hebreiska och grekiska. Läsåret 1970–71 inkluderade även grundkurser i de övriga läroämnena. Jag följde pragmatiskt Byskatas råd att varje fredag tentera till approbatur hörande grundkursernas litteratur. En efter en tenderade jag approbaturerna i de teologiska läroämnena.

Den teologiska fakulteten hade nyligen beslutat att de som avlagt grundkurserna samt språken under det första året kunde anhålla om rätten att studera i egen takt. Det var ett sätt att motivera studerande att så fort som möjligt avlägga de obligatoriska studierna i exegetik. Eftersom jag varken hade tänkt bli präst eller religionslärare, anhöll jag om den rätten, vilken fakulteten beviljade mig den 27 maj 1971 i följande ordalag: "Rättighet att studera snabbare än årskursen."

Teologiska fakultetens tentamina hölls fredagar mellan klockan 9 och 13. Varje måndag samlade jag böckerna till nästa tent. På fredag kväll var det dags att koppla av med några glas rödvin på Wanha Manala, Museigatan 10 i Tölö. Där satt även professorerna Lauri Haikola (1917–87) och Olavi Castrén (1909–79). Efter att vi blivit bekanta brukade jag sitta vid deras bord och diskutera biskop Anders Nygrens (1890–1978) studie *Eros och Agape*, ett verk som låg särskilt Castrén om hjärtat.

Många studenter ansåg Castrén vara en disträ och egendomlig professor. Hans goda vän Haikola var professor ordinarius. Castrén konstaterade då och då besviket: "Jag är bara biträdande professor." Han kunde ändå vara mycket bestämd. Om någon kom för sent till föreläsningen slutade han läsa från anteckningarna, steg upp och tittade förebrående på den förse-nade studenten. "Brist på uppfostran!" konstaterade han så högt att alla i salen säkert hörde vad han sade. Han hade också för vana att stå framför den mest salvelsefulla eleven, ofta en kvinnlig student, och berätta med hög raspande röst:

*Kyllä te olette tulleet hulluun paikkaan. Yksi professoreista on eronnut kirkosta, yksi professori on eronnut vaimostaan, yksi professori on juoppo ja yksi professori on hullu, ja se olen minä.*¹⁴

Castrén hade redan några år före min studietid varit sjukskriven under vårterminen på grund av psykisk utmattning, ”utbränd” skulle diagnosen kanske vara idag. Ett par år senare måste jag gå efter honom från arbetsrummet. Han hade glömt att komma till föreläsningen. När han var i form var föreläsningarna givande, men det hände att han inte alltid var närvarande fastän han långsamt läste högt sina anteckningar.

Då jag skulle tentera Gunnar Aspelins bok *Tankens vägar* (1958), var det omöjligt att få boken i biblioteken i Helsingfors. Eftersom den var skriven på svenska och jag tenderade på svenska, frågade jag Castrén varifrån jag kan få Aspelins bok för den kommande tentamen. Han steg omedelbart upp ur stolen i sitt arbetsrum och tog *Tankens vägar* från bokhyllan, som han därefter sålde till mig för 50 mk. Senare förstod jag att han behövde pengar för rödvinsflaskan på Wanha Manala. Hustrun skötte ekonomin för att han skulle minska på vinkonsumtionen.

Föreläsning betydde för Castrén ordagrant ”att läsa högt för” oss studerande. En av hans största insikter var: ”Det är omöjligt att komma bortom axiomen.” För mig var hans ideligen upprepade sats ett mysterium. Långt senare förstod jag vad han menade. Ett axiom, från grekiskans *axiōma*, ”grundsats”, avser en självklar och grundläggande utgångspunkt, som inte entydigt kan bevisas, som t.ex. det generaliserande påståendet att ”Gud existerar” och att ”Gud skapade världen”, eller att ”det inte finns någon Gud” och att ”det inte är Gud som har skapat världen”.

Efter att jag endast hade en tentamen kvar för approbatur i systematisk teologi, bad Castrén och Haikola, som jag satt med i Wanha Manala, köpa en flaska rödvin. Så fort jag suttit mig vid bordet började de ställa frågor om Nygrens distinktion och om vad som kännetecknar den kristna *agape*-kärleken. Svaret var enkelt eftersom jag suttit ett antal timmar på Castréns föreläsningar om just den frågan. *Agape* är till sin natur spontan och omotiverad. Kärleken motiveras på intet sätt av föremålets värde, utan det är kärleken som skapar värdet hos den älskade. Kärleken präglas av en självutgivande omsorg om andra, som fullständigt bortser från eget bästa. Därigenom skiljer *agape*-kärleken sig enligt Nygren helt från de kärleksgudar (*eros*) vi möter utanför kristendomen.

Professorerna godkände enhälligt svaret och bad mig överrätta studieboken. Med sin underteckning bekräftade de att jag avklarat den sista tentamen för approbatur i dogmatik och systematisk teologi. På den tiden hade alla studerande en studiebok, där professorer med vitsord dokumenterade både avlagd kurs och kurslitteratur.

Fördelen med att tentera många böcker på en gång var, att jag lärde mig se vilka tankegångar och argument som återkom i andra böcker och

till vilka källor forskare hänvisar. Genom att jämföra böckers innehåll med varandra var det lättare att se vilka diskussioner och frågeställningar som låg i tiden, var väsentliga och med största sannolikhet sådana som professorn tar fasta på i tentamen. För den oerfarne ter det sig omöjligt att tentera många böcker i samma tentamen, men för den som lärt sig studietekniken är det relativt lätt och framför allt ändamålsenligt.

Yrjö Knuutila (1917–2003), lektor i praktisk teologi, var missnöjd med min studieframgång. Inom praktisk teologi hade jag valt att avlägga Irja Kilpeläinens (1911–99) självavårdskurser, med den påföljden att jag aldrig deltog i Knuutilas inledningskurs. Då jag gick för att få slutlig påteckning för avlagd approbatur i praktisk teologi blev han arg för att jag inte hade gått på hans inledningskurs. Motsträvt undertecknade han i studieboken avlagd approbatur i praktisk teologi efter att jag betonat att jag redan tenterat Kilpeläinens tre avancerade kurser i självavård och att det därför kändes onödigt att därefter tentera inledningskursen. Kilpeläinen ansågs då vara den ledande självavårdaren in Finland.

Senare fick jag höra att Knuutila några år efteråt hade varnat teologie studerande på grundkursen att inte som Gothóni redan under andra studieåret avlägga alla kurser i praktisk teologi. Han använde mig som ett varnande exempel. I dag, då undervisningsministeriets krav att studerande bör slutföra sina studier inom utsatt tid, skulle han tvärtom ha varit tvungen att uppmana alla på grundkursen att skynda på med sina studier. Ju färre magistrar, desto mindre pengar får fakulteten av undervisningsministeriet.

Praktik. Läsåret 1970–71 tjänstgjorde jag som söndagsskollärare vid Lukas församlings söndagsskola i Munkshöjden, som en del av obligatorisk praktik inom praktisk teologi. I arbetsintyget konstaterade kyrkoherden Lasse Victorzon (f. 1921–74):

Studeranden Gothóni har visat sig vara en ständigt intresserad och samarbetsvillig medarbetare med uppenbar förmåga att etablera god kontakt med något äldre pojkar i söndagsskolan. Honom anförtrordade uppgifter har studeranden Gothóni handhaft med nit, intresse och skicklighet. Också hans musikaliska kunnande har varit en värdefull tillgång.

Våren 1971 sökte jag förutom vikariatet som kanslibiträde i Sörnäs svenska församling även vikariatet som pressfotograf för den tid Bert Carpelan tog ut sommarsemestern. Till min förvåning ringde Carpelan upp mig och informerade att han hade valt mig som vikarie. Efter en kort betänketid

beslöt jag ändå att välja vikariatet som kanslibitråde. Vikariatet i en församling dög nämligen som obligatorisk praktik i praktisk teologi. Dessutom betalade Sörnäs svenska församling bättre lön än Hufvudstadsbladet. Hur annorlunda hade mitt liv inte blivit om jag valt vikariatet som pressfotograf. Kanske hade jag senare valt fotografering framom vetenskap. Även i detta val var jag pragmatisk, följde intuitionen och greppade momentum. Det gäller att ta vara på gyllene tillfällen i livet, något som i den stund man måste välja inte alltid är lätt och självklart.

Sommaren 1971 tjänstgjorde jag sex veckor som kanslistbiträde i Sörnäs svenska församling i Helsingfors, som den sista delen av obligatorisk praktik i praktisk teologi. I oktober insjuknade kanslisten i Sörnäs svenska församling. Kyrkoherden Åke Lindholm (1915–89) ringde genast till mig och frågade om jag kunde tjänstgöra som sjukledighetsvikarie från och med den 22 november till slutet av året. Det gjorde jag. Redan under sommaren hade jag haft tid på kansliet att läsa studielitteratur och tentera böcker. Sommaren 1972 avlade jag approbatur i tillämpad psykologi under min tid som kanslistbiträde.

FÖRDJUPADE STUDIER

Kyrkohistoria som biämne. Hösten 1972 deltog jag i professor Kauko Pirinens (1915–99) laudaturseminarium i kyrkohistoria för licentiatexamen. Pirinen var en bestämd, men vänlig professor. Han tog emot mig med öppna armar. Då en av de finska studerandena i seminariet undrade om jag hade rätt att skriva uppsatsen på svenska, svarade Pirinen resolut: ”I mitt seminarium får man använda alla europeiska språk.”

Pirinen ville att jag skulle skriva laudaturavhandlingen i kyrkohistoria om skismerna kring kristologin, vilket jag gjorde under rubriken *Diskussionerna kring kristologin mellan chalkedoniska och schismatiska ortodoxa kyrkor i Aarhus 1964 och i Bristol 1967*. Pirinen samlade systematiskt material för pro gradu-avhandlingen genom att allt efterhand ge mig kopior av viktiga artiklar som borde inkluderas i studiet. Han var hängiven handledare på en tid då få professorer inom humaniora och teologi handledde sina studenter. Då jag frågade honom med vilken metod jag skulle analysera de teologiska diskussionerna om kristologin, rådde han mig att använda professor Seppo A. Teinonens (1924–95) systematiska analys.

Efter att jag fått färdigt första manuskriptet på laudaturarbetet blev jag lite irriterad på Pirinen som i institutionens korridor räckte mig ytterligare artiklar som borde flikas in i avhandlingen. Han var en genuin

och hjärtegod forskare som tänkte på sina elever. Om han råkade komma över någon nyligen utkommen bok eller artikel, som tangerade någon elevs avhandling, nedtecknade han genast de bibliografiska uppgifterna och förutsatte att skriften beaktas i den kommande avhandlingen.

Pirinen frågade flera gånger om jag kunde tänka mig att välja kyrkohistoria som huvudämne för licentiatexamen efter att jag blivit magister. Han var intresserad av ortodoxin. Fastän jag hade bekantat mig med ökenfäders skrifter, var jag ändå inte mogen att byta huvudämne. Några år senare övervägde jag att resa till det Heliga berget Athos för att där bedriva jämförande studier i klosterleverne. Beslutet att besöka Athos uppsköts ända till 1984, med andra ord tills jag doktorerat i singalesisk buddhism på Sri Lanka.

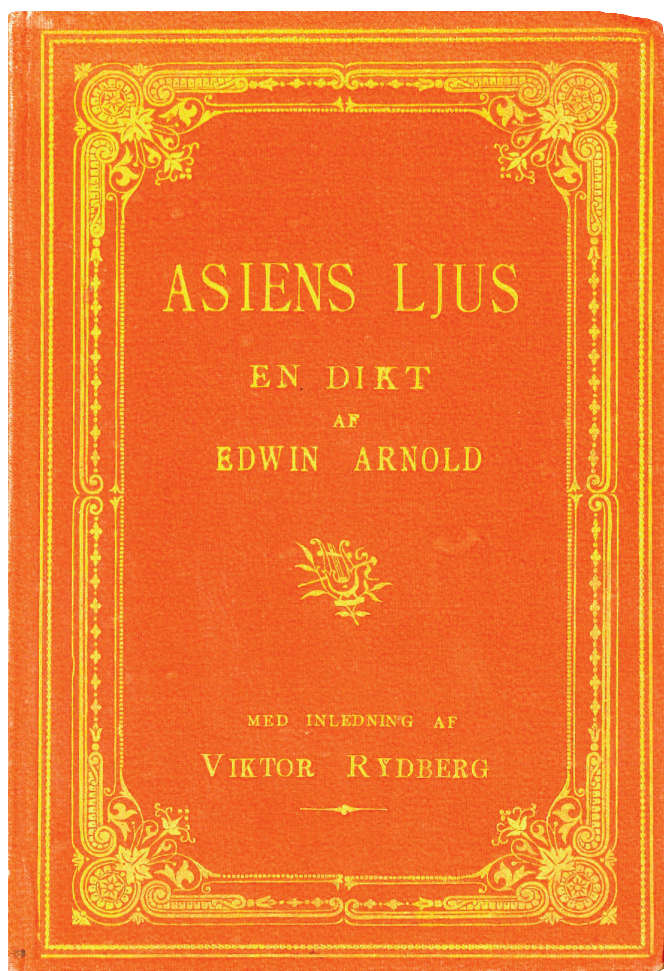
Religionsvetenskap som huvudämne. Intresset för indisk filosofi och buddhism väcktes redan 1963, då jag stötte på farfar Nils gamla böcker i en packlåda på vinden i samband med att familjen bytte lägenhet i Björneborg. Många år senare fick jag av farbror Raoul Gothóni (1920–2000) farfar Nils dagbok över åren 1911–16. Då jag läste hans böcker och hans dagbok, där han på första sidan skrivit sitt namn, tyckte jag mig förnimma hans andliga närvaro medan jag läste samma rader som han läst. Jag upplevde en viss samhörighet med buddhistiska tankegångar.

Efter att ha läst farfars dagbok förstår jag varför farmor Ruth skilde sig från honom. Han var alltför fanatisk Rudolf Steiner anhängare och kompromisslös vegetarian. Farmor ansåg att sönerna Raoul och Guy behövde vanlig föda för att växa, hållas friska och för att bli starka. Hon stod inte ut med farfars stränga vegetarianism och ensidiga inställning till livet. ”Barn skall äta mångsidigt”, var farmors motto.

I mitt rum på andra våningen i Villa Alfa kände jag gemenskap med prins Siddhartha Gautama, Buddha, som levde ett isolerat liv i faderns palats tills han fyllde 29 år. Under senare tonår var isolationen på sommarvillan andligen betungande. Att bo tre månader i skärgården kändes stundom som ett evinnerligt lidande i väntan på hösten.

En annan bidragande omständighet till att jag så lätt förstod Buddhas tankegångar var att jag sedan barnsben lidit av astma. Jag kände mig ofta ynkelig då jag natt efter natt kippade efter andan. Buddhas tanke om livet som ett lidande var för mig, efter att jag fyllt fyra år, inte enbart en teoretisk filosofi, utan en vardaglig verklighet.

Då jag bekantade mig med filosofen Arthur Schopenhauers (1788–1860) livssyn och uppfattning om buddhismen, förstod jag vad han menade då han skrev:

*Edwin Arnolds bok *Asiens ljus* (1888) var farfar Nils Gothónis käraste bok.*

När jag var sjutton år, utan någon egentlig skolning, blev jag lika gripen av allt elände och all misär i livet som Buddha i sin ungdom, då han varseblev sjukdom, åldrande, smärta och död.

Buddhister och buddhistforskare har uppfattat Schopenhauers utsago som en bekännelse att han var buddhist. Bakgrunden till Schopenhauers uttalande var den att hans far tog livet av sig då Arthur var endast 17 år gammal. För Arthur var det en omvälvande personlig kris, särskilt som hans mor aldrig hade hyst ömmare känslor för sonen. Det är inte överraskande att Buddhas lära om lidandet tilltalade honom. Ju mer han läste om Buddhas lära, desto mer ansåg han att den bekräftade hans livserfarenhet och filosofi. Men! Det var för att övertyga läsaren om att hans filosofi var förankrad i verkligheten, som han hänvisade till buddhismen, inte för att framhålla att han är buddhist. Följande citat verifierar denna tolkning:

Det är en glädje för mig att inse att min lära stämmer överens med en religion som majoriteten av människor här på jorden anser vara sin religion.

Mitt intresse för buddhismen närdes ytterligare på grundkursen i religionsvetenskap, då den singalesiske buddhistmunkén Piyadassi Mahathera (1914–98) våren 1971 höll en föreläsning om Buddhas lära vid Helsingfors universitet. Det var första gången jag såg en levande buddhistmunk och första gången jag hörde någon universitetslärare tala utan att läsa innantill från ett koncept. Ännu på 1970-talet var det vanligt att professorer och universitetslektorer läste sina föreläsningar innantill från konceptpapper, med andra ord ordagrant ”före-läste” före oss vad vi senare skulle läsa till tentamen. En frustrerande undervisningsform som ledde till att jag undvek föreläsningar och föredrog att läsa till tentamina på egen hand.

Piyadassi talade fritt. Han gjorde jämförelser mellan kristendom och buddhism. Han betonade bland annat att människan enligt Buddhas lära inte har någon själ, att inget är bestående i livet och att kännetecknande för livet är lidande. Han framhöll också, att han inte kunde förstå varför Jesus Kristus måste dö på korset och ropa: ”Min Gud, min Gud, varför har du övergivit mig?” ”Vart hade guden han ropade efter försvunnit?” frågade sig Piyadassi.

Enligt buddhistisk lära beror människans lidande på begäret att hålla fast vid sådant som är förgängligt. Lidandet är en följd av människans krampaktiga strävan efter sådant som hon inte kan få och hennes envisa försök att undvika sådant som hon inte tycker om. Att vara tvungen att tåla

människor som man inte tycker om är lidande. Att inte få vara tillsammans med dem man älskar är ävenså lidande. Allt lidande beror på begäret. Det är genom att tämja och släcka begäret som människan blir kvitt lidandet. Enligt Piyadassi behövs det ingen gud för det ändamålet.

En komisk episod. Efter att jag valt religionsvetenskap som huvudämne, avlade jag metodkursen för cum laude approbatur samtidigt som jag påbörjade proseminariet hösten 1971. Juha Pentikäinen, professor i religionsvetenskap vid den teologiska fakulteten i Helsingfors, bad mig besöka Donnerska institutet i Åbo för att bekanta mig med relevant litteratur om buddhismen för min proseminarieuppsats. I institutets bibliotek träffade jag Tore Ahlbäck (1941–2022), som skrev på sin licentiatavhandling i religionshistoria. Han frågade mig nyfiktet vem jag var och om vilket ämne jag skulle skriva uppsatsen. Han visade mig klassiska studier om buddhismen, vars titlar och innehåll jag studerade med tacksamhet.

Vetskapen om mitt besök i Donnerska institutets bibliotek spred sig omedelbart till Helsingfors. Där tog den en komisk vändning. Då jag var på väg upp för trapporna till andra våningen i Ständerhuset, där Yrjö Knuutila höll en kort presentation av studierna i praktisk teologi, sprang Gun Lundell ifatt mig i trapporna och sade oförhappandes:

René, du ska inte tro att du blir professor i religionshistoria vid Åbo Akademi. Det har redan beslutats att Tore ska bli professor efter Haralds Biezais.

Jag blev mycket förvånad över hennes insinuerande påstående. För det första visste jag inte vem hon var och för det andra var jag alldeles i början av studierna utan några som helst ambitioner att bli professor. Jag hade helt andra planer, men till dem kommer jag senare.

Proseminarieuppsatsen och pro gradu-avhandligen. Som ämne för min första uppsats hade jag valt buddhismen, dels på grund av det tidigare intresset, dels för att inriktningen i den nyligen inrättade professuren i religionsvetenskap vid teologiska fakulteten (1970) var definierad ”Allmän religionsvetenskaplig metodologi och högre religioner”.¹⁵

För att få en helhetsuppfattning om buddhistforskningen sammanställde jag en kort bibliografi över befintlig buddhistisk litteratur i universitetsbiblioteket i Helsingfors och i Donnerska institutets bibliotek i Åbo. Efter att ha bekantat mig med källorna rubricerade jag uppsatsen kort och gott *Buddhas saturationsgrad* (25.1.1972), med fokus på analys av Buddhas liv

och lära i relation till samtida ambulerande vishetslärare. I inledningen formulerade jag frågeställningen på följande sätt:

Saturation innebär ”mättning” och kommer från latinets *saturare*. Ordet ”saturationsgrad” [...] inkluderar i sig själv frågan i vilken grad någon person är mättad eller influerad av någon företeelse. För mig gäller det närmast att utröna i vilken mån Buddha influerades av andra samtida hinduistiska riktningarna.

Uppsatsen godkändes den 31 januari 1972. Några dagar senare fick jag av professor Pentikäinen underteckning över avlagd cum laude approbatur i religionsvetenskap. I maj samma år deltog jag i laudaturseminariet med en forskningsplan om Buddha, eftersom jag välbevandrad i relevant litteratur insåg det vara lätt att utvidga uppsatsen till en pro gradu studie. Under sommaren skrev jag så gott som färdig pro gradu-avhandlingen *Buddha i ett tids- och traditionshistoriskt perspektiv*. Där presenterade jag de buddhistiska källornas tillkomsthistoria, det vill säga stratifikation, varefter jag analyserade Buddhas liv och lära utgående från källornas vittnesvärde. Avhandlingen godkändes den 27 november 1972 med vitsordet magna cum laude approbatur.

Efter att jag avklarat alla tentamina för teologie kandidatexamen och skrivit en godkänd pro gradu-avhandling samlade fakultetssekreteraren Kaarina Lujanen (1914–2005) uppgifterna från studieboken i ett kandidatexamensbetyg, där varje läroämne bedömdes med vitsordet goda eller utmärkta insikter. Förutom kandidatstudier i teologi avlade jag även approbatur i tillämpad psykologi (1972) och laudatur i kyrkohistoria (1973).

Det var en surpris för mig att jag avklarade alla tentamina före julen 1972, det vill säga på fem terminer eller två och ett halvt år, vilket fortfarande anses vara rekord vid teologiska fakulteten. På grund av att fakulteterna vid Helsingfors universitet höll offentliga betygsutdelningar endast några gånger om året, som på finska kallades *publiikki*, fick jag ut pappren över avlagd teologie kandidatexamen först den 8 mars 1973. Intyg på avlagd magisterexamen fick jag den 11 november 1973, efter att jag betalat konstersavgiften på 50 mk. Flickvännen Raili blev färdig i maj 1973.

Vid den offentliga betygsutdelningen (*publiikki*) i teologiska fakultetens mötessal kom Kalevi Tamminen (1928–2018), professor i praktisk teologi, fram till mig och konstaterade helt kort:

Dig glömmar jag aldrig. Du var den enda av årskurs 1970 som inte besvarade enkäten om studieframgång. I resultattabellen syns du som ett streck.

Han hade svårt att smälta att jag inte besvarade enkäten. Jag var redan nästan färdig då jag fick enkäten och ansåg det vara för sent för mig att besvara rundfrågor efter så gott som avlagd examen. Enkäten var irrelevant för mitt vidkommande.

Femton år senare, efter att Raili tredje gången sökt stipendium från Emil Aaltonens stiftelse för sin doktorsavhandling, träffade jag Tamminen i universitetsbiblioteket. Han kom gladlynt fram till mig och sade: "Nu har jag förlåtit dig. Raili tilldelas det sökta stipendiet." Jag tackade honom för hans försoningsgåva samtidigt som jag förundrade mig över hur länge det tog för honom att förlåta mig. Vad hade min egensinnighet att göra med Railis ansökan?

Inte enbart studier. Av det ovan nämnda får man lätt den uppfattningen att jag inget annat gjorde under studieåren än att läsa till tentamen. Så var det inte. Sällskapslivet, filmandet och musicerandet var naturliga ingredienser under studietiden. Hur var det möjligt?

För det första hade jag en stark motivation att bli färdig så fort som möjligt och komma ut i arbetslivet för att kunna flytta till egen bostad. Jag var utled på allt vad skola hade inneburit och på att som vuxen bo hemma hos föräldrarna. Självständighetsbehovet var en av de främsta drivkrafterna. Jag hade varit rebellisk mot far och mor. Jag hade ingen respekt för auktoriteter och personer som på ett eller annat sätt ville bestämma över mig. Jämnställda förhållanden skattade jag högt. Dessutom hade jag beslutat att gifta mig med Raili. Jag ville så fort som möjligt bli färdig med studierna. Därtill ville jag koncentrera mig på hobbyerna – film och musik.

Min motivation stärktes ytterligare under en föreläsning i logik. Kursläraren tog ett exempel från genetiken, som han fullständigt hade missförstått. I Björneborgs svenska samskola hade jag en biologilärare som bildligt kastade biologiboken i väggen och sade till oss gymnasieelever: "Härefter koncentrerar vi oss enbart på genetiken och ärftlighetsläran." Han var övertygad om att frågorna i studentexamen kommer att gälla genetiken. Så var fallet 1970. Efter att kursen i logik var avklarad sade jag till mig själv: "Om den där assistenten kan livnära sig på att tala strunt om genetik, bör jag fort bli lärare och förtjäna mitt levebröd istället för att betala för att sitta på föreläsningar."

Henry Byskatas råd var synnerligen värdefulla, likaså professor Castréns insikt: "Studier avancerar snabbare om man studerar tillsammans med någon annan." Det är väl känt att det bakom varje man finns en kvinna. I mitt fall var och är det Raili, som gick på alla föreläsningar. Efter höstterminen

1970 satt jag sällan på någon föreläsning. Jag var fullt upptagen med att filma och musicera, i hopp om att bli regissör.

Från och med våren 1971 gjorde Raili kopior av sina anteckningar genom att lägga karbonpapper mellan de dubbelvikta konceptpappren. De blåa kopiorna gav hon till mig då det var dags att tentera kurserna. På den tiden fanns det inga kopieringsmaskiner. Varje fredagsförmiddag gick jag upp på tentamen, som den teologiska fakulteten höll i huvudbyggnadens stora föreläsningssal. Systematiskt tenderade jag både kurser och kurslitteratur, flera böcker i samma tentamen. Ofta vilade jag mig torsdag kväll i Railis famn, medan hon kort och koncist förklarade kontentan i föreläsningarna. Slutresultatet var att hon vanligen fick ett halvt vitsord bättre än jag, vilket var förståeligt. Fredag morgon vaknade jag redan klockan fem för att repetera innehållet i böckerna före tentamen klockan 09.15.

STUDENTLIV

Det var under professor Castréns föreläsning, som jag första gången pratade med min blivande hustru Raili. Det skedde den 19 november 1970 efter att kurskamraten Olav S. Melin lät mig förstå att han är intresserad av en blond flicka som sitter några rader framför oss. Han tacktes inte sätta sig bredvid henne.

Vi var fyra manliga svenskspråkiga studenter som hösten 1970 började studera teologi i Helsingfors. Ofta brukade vi sitta bredvid varandra på föreläsningarna. Eftersom jag till naturen inte är lika blyg som Melin då var, gick jag och satt mig bredvid den blonda flickan i avsikt att berätta för henne att Melin hade fattat tycke för henne. Det glömde jag emellertid att säga till henne. Efter föreläsningen pratade vi om vår säregna professor Castrén och om hans föreläsning medan vi tillsammans gick ut ur föreläsningssalen för att vandra till en omtyckt kafeteria i Korvhuset mittemot järnvägsstationen. Där pratade vi en lång stund om studier och om våra familjer. Därefter träffades vi regelbundet. Efter några dagar följde jag Raili ända hem till Norra Haga, där hon hade hyrt en stor etta tillsammans med tre andra flickor.

Det var en lång promenad till Norra Haga från universitetets huvudbyggnad och nästan lika lång promenad tillbaka till Norra Hesperia-gatan i Tölö, där jag då bodde. Under promenaden diskuterade vi särskilt om språkfrågan, som jag tog upp ungefär halvvägs, det vill säga vid Brunakärr. Mitt argument för att hon bör kunna tala svenska med mig var att jag inte ville hamna i situationer, där alla andra talar svenska utom hon, och

där alla andra därför måste tala finska. Jag skulle inte ha känt mig hemma i en sådan situation. Det är en av orsakerna till att jag på äldre dagar har studerat modern grekiska för att inte känna mig utanför bland munkarna på det Heliga berget Athos.

Under de långa promenaderna lärde jag henne bland annat u-ljudet, som inte finns i finskan. Till en början pratade vi blandat finska och svenska. Jag lärde mig finska samtidigt som hon stärkte sin svenska. Ju mera jag lärde känna Raili, som var hemma från Kides i Norra Karelen och vars föräldrar var jordbrukare, desto mera insåg jag att hon till min förvåning faktiskt började prata svenska med mig. Jag visste inte då att hon redan gick på en svensk språkkurs och pratade gärna svenska med mig. En orsak var också den att hon visste att själavårdare måste kunna svenska för att få en ordinarie befattning i Helsingfors. Det hade hon hört av Irja Kilpeläinen, som hon beundrade och på vars kurser hon beslutat välja själavård som sitt yrke.

I början av december förstod jag att Raili faktiskt var kär i mig. Hon ville lära sig lika bra svenska som jag kunde finska. Den befarade olägenheten löstes sålunda av sig själv, men annorlunda än vad jag väntade mig. Jag överrumplades av känslan av att känna mig hemma i hennes sällskap. Till en början tedde det sig fullständigt osannolikt att vi med så annorlunda kulturell och språklig bakgrund skulle bli ett par. Mot alla odds kände vi ändå en oväntad djup gemenskap, en trivsel tillsammans som bekräftade intuitionen och därför inte kunde förbises.

Efter att i en månad ha svävat i ovisshet insåg jag att Raili var den kvinna jag ville dela mitt liv med. Hon förstod sig på mig och gav mig den frihet jag behövde för att växa andligen. Hon bejakade min konstnärlighet och väckte känslan av att vara hemma. Hon var motsatsen till Marcus Collins *femme fatale*. Hon var blond och hade redan som ung en själavårdande värme som på ett oförklarligt sätt påminde mig om min första sommar på Folkhälsan. Det låter förstås för fantasifullt för att vara sant, men det var helt omöjligt för mig att nonchalera föräningen som bekräftade att Raili var den jag skulle dela livet med.

Efter beslutet återstod att resa till Björneborg och berätta Katti om den oväntade situationen. Jag hade inte ringt henne lika ofta som förut. Hon anade att något hade hänt. Kommer inte exakt ihåg hur jag stammade ut orden som jag aldrig hade tänkt att jag skulle säga henne. Hon hade betytt allt för mig under tonåren. Vi trivdes bra tillsammans fastän vi ibland grälade svartsjukt. Det gör man i unga år. I mogen ålder tänker jag med tacksamhet tillbaka på våra gemensamma tonår. Samtidigt förstår jag vad Runeberg menade då han diktade:

Förlovning på Mallorca 1972.

När ett hjärta mött ett annat hjärta, ringa blir då vad förut var mycket.

Förlovning på Mallorca. Påsken 1972 var Raili och jag övertygade om att vi valt rätt. Vi hade studerat ovanligt intensivt och beslöt att resa på en veckas semester till Mallorca. På den tiden kunde studerande köpa fördelaktigt en sista minuten-resa. De första dagarna hyrde vi en Seat 850. Vi körde omkring på ön och besökte bland annat droppstensgrottorna. Den elfte april förlovade vi oss efter att en guldsmed förstärkt guldringarna med en extra smal ring ovanpå den egentliga ringen för att poängtera ett liv i nöd och lust, tålamod och uthållighet, förlåtelse och osjälvisk kärlek (*agape*). Ett år senare gifte vi oss i Kides den 2 juni 1973, efter att vi blivit teologie magistrar.

Den sommaren tog vi det lugnare. Raili flyttade in till mitt rum på Norra Hesperiagatan 5, som egentligen var en etta med egen ingång. Där bodde vi fram till september, då vi lyckades hyra en tvårummare på Ärtholmsgatan 7A av pensionären herr B.O. Sundman, som för vintern flyttade till Los Christianos på Teneriffa. Vi blev något förvånade då vi en vecka senare fick ett brev av honom. Efter att han önskat oss allt gått inför det kommande akademiska året, bad han oss skicka till honom kon-dompaketet Venus, som han glömt i kökslådan. De gjorde vi och önskade honom många lyckliga stunder.

Nivala. Redan före jag fått intyget på avklarad teologie kandidatexamen, frågade professor Pentikäinen mig om jag var intresserad av att bedriva fältstudier i Makola gruvby utanför Nivala, en stad i Norra Österbotten. Uppgiften var att intervjuar byns laestadianer och pietister utgående från ett frågeformulär, som en av doktoranderna vid religionsvetenskapliga institutionen hade sammanställt för att samla in fältmaterial för en dok-torsavhandling. Jag besvarade jakande under förutsättningen att Raili fick komma med mig och utföra en del av intervjuerna. Förutom gratis tågresor och logi fick vi inte många slantar som ersättning för arbetet. Alla inkomstkällor var ändå välkomna för oss som inte hade regelbundna månadsinkomster.

Doktoranden hade bokat in oss för tolv nätter i Makola kurscentral för perioden 7–19 mars 1973. Vi övernattade i ett rum i kurscentrets nedre våning. I övre våningen bodde tre medelåldersmän, som för gruvindustrins räkning studerade bergarter i de närliggande skogarna i hopp om att finna metaller i tillräckliga proportioner för lönsam utvinning.

Under kvällarna brukade Raili och jag prata med dem i köket där de satt och drack öl, åt korv och berättade om sina liv. En av dem var hemma från Björneborg. Han talade gärna med mig om hemstaden efter att jag berättat att jag bott där under tonåren. Han drömde om att finna guld i skogarna, varpå de andra sade att han var ute efter ”Lapin Kulta”, ett tvetydigt skämt, som syftade på att han hellre bodde hos sin älskling i Nivala än med sin hustru i Björneborg; underförstått att älsklingen var ölet Lapin Kulta.

Under dagarna cyklade Raili och jag omkring i byn från hus till hus. Efter att i första huset ha presenterat mig som teolog René Gothóni, som kommit för att diskutera och intervjuar ordsbor om deras religion, insåg jag genast att det var mera praktiskt att jag kallade mig Reino Kotilainen. Det var nämligen så den första familjen uppfattade att jag hette. För att undvika kontroverser presenterade jag mig som Reino Kotilainen.

Arbetsdagarna blev långa. Vi startade genast efter morgonmålet och besökte flera familjer under dagens lopp. Det fanns ingen kafeteria i byn och ingen familj bjöd någonting att äta, inte ens kaffe. I slutet på vår fältstudieperiod kom jag att säga åt en husmor efter intervjun att vi inte hade ätit något efter frukosten. Hon kokade kaffe och vi fick några bullar var. Det var vi tacksamma för, men samtidigt överraskade, särskilt Raili. Hon var van vid gästfriheten i Norra Karelen. Där bjöd man genast kaffe och ibland även mat då någon kom på besök. Så var det inte i Makola by.

Fältstudierna fortskred enligt planerna. Väl hemma i Helsingfors konstaterade vi med Raili att fältstudien egentligen var en förberedelse för mitt avsevärt större projekt bland buddhistmunkar på Sri Lanka. Vi filmade även en kort dokumentärfilm om fältstudien, som jag senare visade för professorn och doktoranden.

Religionslärare. Ryktet att jag blivit teologie kandidat – de facto magister – spred sig fort i teologiska kretsar. Hannu Kivijärvi (1943–2019), som var religionslärare vid Grankulla samskola, blev vald till fältpräst i Dragsvik. Han bad mig vikariera honom under april och maj månad 1973. Jag hade beslutat att idka fortsatta studier i religionsvetenskap och var i behov av medel för att bekosta studierna. Jag blev väl bemött av lärarna i skolan, fastän det kändes främmande att plötsligt vara lärare istället för elev. Samtidigt upplevde jag den annalkande våren som tecken på återfödelse. Naturen vaknade till liv.

För att demonstrera berättelsen om den korte publikanen Sakkeus, som klättrade upp i ett mullbärsfikonträd för att se Jesus kommande längs vägen, gjorde jag tillsammans med eleverna en kortfilm på skolgården. Den kortaste eleven fick vara Sakkeus, en lite längre elev fick vara Jesus och alla andra folkmassan som samlats för att möta frälsaren Jesus Kristus. Efter att jag klippt kortfilmen till en helhet gav jag den till skolan.

För gymnasisterna spelade jag vid lämpliga tillfällen på min gitarr några moderna kristna sånger, som jag lärt mig under sommarlägret på Sottunga (Åland) i augusti 1971. Mottot för sammankomsten var *Kristus – Jag – Verkligheten*. Den ordnades av FKS (Förbundet Kristen Skolungdom). Det var min första gemensamma resa med Raili. Vi övernattade i en skola. Den låg nära havet. Vi passade på att vakna tidigt för att på morgonen ta oss ett dopp före frukosten. De mest spelade andliga sångerna på sommarlägret var Åke Lundbergs *Guds kärlek är som stranden* (Psalm 289) och Anders Glenmarks och Thomas H. Minors *Räck mig din hand*. Fina sånger vardera, med en refräng som lätt blir ett örhänge.

I början av maj 1973 genomgick Grankulla samskola en skolinspektion.

Läroverkets rektor Tor Widenius (1911–2000) varnade mig i förväg för inspektionen. Det råkade sig inte bättre än att inspektionen skedde då jag under religionslektionen i gymnasiet behandlade evangeliernas tillkomsthistoria utgående från de senaste rönen inom exegetiken. Professor Räisänen metodologiska analyser kom väl till pass. Efteråt berättade rektorn Widenius att inspektören hade varit imponerad av undervisningens vetenskapliga nivå och analys av de nytestamentliga texternas övergång från muntlig till skriftlig tradition.

Senare i maj 1973 frågade Olav S. Melin om jag kunde vikariera honom som religionslärare i Drumsö svenska samskola läsåret 1973–74. Eftersom jag inte hade några inkomster det kommande läsåret emottog jag erbjudandet. I Grankulla hade jag haft sammanlagt 22,5 undervisningstimmar i veckan, men på Drumsö fick jag betydligt färre timmar, vilket var bra med tanke på fortsatta studier. Vid det laget var jag officiellt teologie kandidat. Rektor Erik Ehrstedt (1913–80) rådde mig att fort avlägga magisterexamen för att få en högre lön för mödan. Han visste inte att det för en teologie kandidat bara var att betala 50 mk för att få intyg på avlagd teologie magisterexamen.

På den tiden var det vanligt att teologie kandidater väntade med att få magisterspappren i samband med fakultetens promotion. Den enda skillnaden mellan en teologie kandidat och en teologie magister var att den förstnämnde inte hade blivit promoverad till magister. Promotionsceremonier hölls inte varje år. En teologie kandidat kunde därför ta ut magisterspappren före promotionen genom att betala 50 mk. Ekonomisk som jag då var hade jag inte tagit ut magisterspappren i samband med att jag blev teologie kandidat. Det gjorde jag genast efter att Ehrstedt hade informerat mig om den stora löneskillnaden.

Jag kom bra överens med Ehrstedt och de andra lärarna, och med de flesta elever. En del elever på högstadiet hade föga intresse för religion, vilket var utmanande. Enligt min erfarenhet var klassandan i Grankulla gemytligare än på Drumsö. Likväl fördes många intressanta diskussioner i lärarrummet. Konstnären och teckningsläraren Carl-Gustav Krokfors (1938–2018) kom till skolan med en Citroën 2CV, vars främre stolar han beklätt med två vita färskinsfallar för att inte behöva frysa i bilen. Då vi diskuterade bilar konstaterade Ehrstedt bestämt att alla andra bilar var välkomna på skolgården, men absolut inte Lada. Jag hade ingen bil på den tiden och bekymrade mig inte över hans kommentar.

FILM OCH MUSIK

Innan jag träffade Raili hade jag under kursen i latin blivit bekant med Markku Pyysiäinen (1949–2024) och hans vän Juha Vilja, som studerade vid Ateneum. Hans stora intresse förutom målning och ritning var musik. Han spelade bra gitarr och även lite piano, och blev senare Esbo kulturcentrums ledande intendent.

Under de två första studieåren skuttade jag likt andra studenter som en yster kalv ute i studentlivets nyvunna frihet, nyfiken på allt som livet hade att erbjuda. Vänskapen med Markku och Juha V föddes efter jag bjudit dem hem till mig och vi tittade på mina smalfilmer. Årsskiftet 1970–71 filmade vi tillsammans in smalfilmen *Muna* ("Ägget"). Den handlade om en disträ professor som i sitt laboratorium lyckades skapa ett stort ägg. Uppfinningen väckte internationellt intresse. En kinesisk, rysk och amerikansk agent försökte stjäla ägget.

I mars 1971 filmade jag med Raili smalfilmen *Human Being*, ljudsatt med en sång vars lyrik berättar filmens handling. I juni gjorde vi smalfilmen *Mother Nature's Daughter* i Kattilavaaras natursköna landskap i Kides. I augusti kontaktade jag prosten Heikki Kalima (1918–2004), chef för den audiovisuella avdelningen inom Kyrkans informationscentral. Enligt Heikkis son, Mauri Kalima, dök jag upp en dag på avdelningen, som då verkade i bankbyggnaden vid Mannerheimvägen 14 mittemot Gamla studenthuset.

Heikki Kalima satt bakom ett stort skrivbord och bad mig sitta på stolen mitt emot honom. Efter att jag presenterat mig som teologie studerande och som inbiten smalfilmare inspirerad av morfar Totti Carlander-Reuterfelts filmer, konstaterade Heikki att han kände morfar som legendarisk smalfilmare och aktiv inom filmkretsarna i Helsingfors. Medan vi diskuterade om ett eventuellt filmprojekt kom Heikkis son Mauri och hälsade på mig. Mauri, som även han arbetade på den audiovisuella avdelningen, var fördomsfri och intresserad av nya filmidéer. Han hade ett år tidigare rekryterats till Kyrkans informationscentral från Yle TV 1, där han arbetade som filmklippare och redigerare. Hans uppgift var att göra filmprogram för Yle, bland annat filma och regissera gudstjänster och annat material med kristet innehåll. Hans nyfikenhet för filmidén väcktes för att jag var teolog med erfarenhet av filmande.

Efter att jag tillsammans med Juha Vilja och Markku Pyysiäinen skrivit en kort synopsis, en sammanfattning av handlingen i en planerad smalfilm, gick vi till Heikki och Mauri Kalima för att presentera idén om en ung man som bodde i en avfallscontainer. Under dagen träffar han en flicka från en välbärgad familj, som han bjuder hem till sig. De somnar efter att de

Fr.v. Juha Vilja, författaren och Hannele Voionmaa (f. Kaaja) under inspelningen av kortfilmen Vikauhri 1971. Foto: Markku Pyysiäinen.

ätit bröd och druckit vin. Medan de sover kommer en lastbil och tar upp containern på flaket och tömmer senare innehållet på en avstjälningsplats. Filmen slutar med att vardera omkommer.

Filmens namn *Vikauhri* ("Skuldoffer") härrör sig från *Ordspråksboken* 14:9: "Därarna hånar skuldoffret, men bland de rättsinniga finns nåd." Filmen lånades flitigt av församlingar. Mottagandet bland kristna ungdomar var blandat. Alla gillade inte filmens realism. Många hade hoppats på ett symboliskt slut. Hösten 2021 omredigerade Juha Vilja och jag filmen, och spelade in sångerna på engelska. Filmen föreligger nu på Youtube under namnet *Treasures in the Waste* (2021).

Filmidén föddes ursprungligen sommaren 1969, då jag bodde hos mormor Margit och läste villkor i finska i Bullan. Den sommaren bodde en hemlös medelåldersgubbe i skolans stora sandlåda innanför porten till innergården. Jag hade lagt märke till honom då jag gick till skolan, vilket även mormor hade gjort. En dag frågade hon honom hur det kommer sig att herrn bor i sandlådan. Svaret var kort och koncist: "Man är väl svensk!" Ännu i början av 1970-talet fanns det många som bodde i sandlådor. Därav föddes idén till filmen om ett orättvist offer – *Vikauhri*.

Mellan åren 1971 och 1973 samarbetade Juha Vilja och jag med Kyrkans informationscentral. Vi skrev sånger till kortfilmen *Läbetti* ("Sändebudet"), som lanserades 1972. Den har tyvärr inte bevarats för eftervärlden. Påsken 1973 medverkade vi i programmet *Hiljaisen viikon sanat* ("Ord inför Stilla veckan"), som bestod av kortfilmerna *Jeesuksen jäähyväispuhe* ("Jesu avskedstal") och *Sinua minä odotan* ("Jag väntar på Dig").

På äldre dagar har jag förundrat mig över hur väl jag som amatörfilmare togs emot av både Heikki och Mauri Kalima. Att jag var Tottis barnbarn och att jag hållit på med smalfilm sedan mitten av 1960-talet var säkert en orsak. Därtill hörde jag till Amatörfotografklubben i Helsingfors, som hade sitt labb i källaren på Norra Hesperiaagatan 5, där vi bodde. En tredje orsak lär enligt Mauri ha varit den att Heikki efter vår diskussion och särskilt efter vår första film *Vikauhri* ansåg att jag hade *oikea tollotus* ("det rätta sättet att begåpa"), ett finskt uttryck som Heikki lär ha betonat att en fotograf och filmare bör ha för att nå ett gott slutresultat.

Samarbetet med Kyrkans informationscentral varade till februari 1973, då styrelsen utlyste en befattning som program- och filmredaktör, som Heikki Kailma bad mig söka. Än levde hoppet om att bli filmregissör. Till min besvikelse valde styrelsen en erfaren redaktör från Yle för den inrättade tjänsten. Senare insåg jag att det var bra som det gick. Den självständiga audiovisuella verksamheten inom Kyrkans informationscentral genomgick en genomgripande förändring då Heikki Kalima gick i pension och sonen Mauri blev privatföretagare. Erfarenheten av att misslyckas fick mig att mynta uttrycket "Gothónisk förlust", en förklädd välsignelse i motsats till det klassiska uttrycket "Pyrrusseger".

Från hösten 1970 fram till våren 1974 musicerade jag flitigt med Juha Vilja. Vi spelade in ett tiotal självskrivna sånger på Uher – Royal De Luxe bandspelare. En del av sångerna skrevs för Kyrkans informationscentrals filmer och program, andra för två av Mauri Kalimas regisserade tv-program för MTV3 (Reklam-TV). Filmandet och musicerandet nämner jag i detta sammanhang för att fältforskare förväntas genom fotografier, filmer och musikinspelningar dokumentera och illustrera fältstudiernas resultat.

FORTSÄTTNINGSSSTUDIER

Auskultering. Jag auskulterade höstterminen 1973 vid Svenska Normallyceum i Helsingfors för den händelse att jag skulle bli gymnasielärare i religion och i psykologi. Efter att jag fick veta att läraraukusulteringen flyttas till Vasa hösten 1974 och att jag kan anhålla om dispens för att jag redan auskulterat en termin, bad jag i slutet av december ett intyg av rektorn Birger Gestrin (1921–2003) på avlagd auskulteringsperiod. En avgörande orsak till att jag inte slutförde auskulteringen var att jag hade avlagt approbatur i sociologi och fortsatte att avlägga cum laude approbatur i sociologi inom den socialantropologiska linjen (1974). Samtidigt hade jag även sökt ett stipendium från Kyrkornas världsråd för att bedriva fältstudier bland buddhistmunkar på Sri Lanka. Tiden räckte helt enkelt inte till att slutföra auskulteringen under vårterminen 1974.

Uppsala och Aberdeen. Efter avlagd teologie magisterexamen inledde jag fortsatta studier dels för att jag var genuint intresserad av vad det innebar att vara buddhistmunk, dels för att jag inte riktigt visste vad jag skulle bli som stor. Fastän jag valde religionsvetenskap som huvudämne var jag även intresserad av nytestamentlig exegetik tack vare Heikki Räisänens inspirerande föreläsningar och framför allt på grund av den historiskt-kritiska metodologin, som då tillämpades inom exegetiken. Redan under hösten 1971 hade jag deltagit i Räisänens och Raija Sollamos metodkurs, som var givande med tanke på studier om buddhistiska källors uppkomsthistoria.

Efter att Räisänen skilt sig från sin första hustru, var han inte längre den gemytliga lärare som jag lärt känna under kurserna vid sommaruniversitetet. Han blev avog, bitsk och ovänlig mot studenterna. Han ställde orimliga tentamenskrav, vilket ledde till att studerande besvärade sig för dekanen. På grund av hans förändrade inställning till studerande slutförde jag aldrig studierna i exegetik för vitsordet cum laude approbatur. Raili däremot valde exegetik som huvudämne under professor Esko Haapas handledning. Jag var ändå tacksam för Räisänens och Sollamos metodkurs, som lärde mig förstå källors orala skeden och gav mig metodiska insikter i hur jag i licentiatavhandlingen kunde tillämpa exegetiska metoder i analysen av buddhistiska klosterregler.

Frustrerad över professor Pentikäinens uteblivna handledning och nonchalanta attityd mot studenterna tog jag kontakt med professor Helmer Ringgren (1917–2012) vid Uppsala universitet. Han hade tidigare varit professor i religionshistoria vid Donnerska institutet i Åbo (1962–64).¹⁶ Då jag frågade Ringgren huruvida jag kunde fortsätta mina studier vid

teologiska fakulteten i Uppsala, konstaterade han att lärostolen i religionshistoria var lediganslagen. Han kontaktade vikarien Jan Bergman (1933–99), som meddelade att han var beredd att ta emot mig för forskarutbildning i religionshistoria.

Det akademiska året 1973–74 deltog jag i Bergmans doktorandseminarium. Jag flög varannan onsdag av och an till Uppsala. Under förmiddagen undervisade lektor Gunilla Hägg (sedermera Gren-Eklund) mig i theravadabuddhismens heliga språk pali, ett med sanskrit besläktat språk som talades på Buddhas tid, vid Institutionen för jämförande språkforskning. På eftermiddagen deltog jag i Bergmans doktorandseminarium. Senare avlade jag pro exercitio i pali vid Helsingfors universitet (1976), den enda som hittills har avlagt det provet i Finland.

Dekan Kauko Pirinen gratulerade mig för att istället för det obligatoriska pro exercitio provet i latin ansöka om att få avlägga ett motsvarande prov i pali. Det hade inte varit möjligt för fakulteten att godkänna en ansökan om att få avlägga ett pro exercitio prov i pali. Det hade förutsatt en lagändring. Men att avlägga ett *motsvarande* prov var möjligt. Fakulteten hade nämligen rätt att godkänna både ersättande kurser och vid andra universitet avlagda studier.

Studierna vid Uppsala universitet visade sig vara betydelsefulla för min framtid. Jag fick välkommen distans till Pentikäinen och den finska folkloristiska forskningsinriktningen som då var gällande inom religionsvetenskapen i Finland. Jag hade föga intresse för finsk folkore och österbottniska väckelserörelser. I Uppsala fick jag internationell erfarenhet och professionell feedback för min analys av buddhistiska klosterregler. I Helsingfors fick jag ingen nämnvärd handledning, med undantag av de givande diskussioner jag hade med docent Kirsti Suolinna och med Arne Runeberg (1912–79), biträdande professor i socialantropologi vid den Statsvetenskapliga fakulteten. Han gav mig många goda tips angående antropologisk litteratur och metoder inom fältstudier då jag avlade cum laude approbatur i socialantropologi.

Min vänskap med Kirsti Suolinna började med att vi tillsammans skrev artikeln "The Religious Message in Action" för Donnerska institutets symposium *New Religions* år 1974. Därefter diskuterade jag regelbundet med henne om min buddhistforskning. Ofta besökte hon Raili och mig på Ärtholmsgatan 7, där vi bodde vintern 1973–74. Hon hämtade grädde, medan jag förutsattes ha whisky för Irish Coffee.

I Bergmans doktorandseminarium träffade jag bland annat Jan Hjärpe, Anders Hultgård och Gudmar Aneer, som med uppmuntrande frågor förde min buddhistforskning vidare. Som en kuriositet kan jag nämna att

Carl-Martin Edsman (1911–2010), professor emeritus i religionshistoria vid den humanistiska fakulteten i Uppsala, infann sig helt överraskande till doktorandseminariet enkom för att lyssna på mitt föredrag om buddhistiska klosterregler. Senare berättade Bergman för mig att han var förvånad över Edsmans närvaro. Det var första gången på trettio år som Edsman satt in foten i teologiska fakultetens utrymmen efter att han hamnat i gräl med Geo Widengren (1907–96), som före Bergman innehade professuren i religionshistoria vid teologiska fakulteten. ”Det behövdes en finne för att Edsman skulle komma till mitt doktorandseminarium,” konstaterade Bergman förnöjt.

I april 1973 skickade jag till Kyrkornas världsråd en ansökan om stipendium för fältstudier bland buddhistmunkar på Sri Lanka. Brevväxlingen med Kyrkornas världsråd fortsatte över ett år. Frustrerad över att beslutet drog ut på tiden reste Raili och jag i juni 1974 till Aberdeen i Skottland, inbjudna av James Thrower (1936–99), universitetslektor i religionshistoria. Året innan hade han besökt vår institution i Helsingfors. Han ville initiera ett samarbete med finska religionsvetare för att han specialiserade sig på västerländsk ateism och ateismen i Sovjetunionen. Under de sex veckor som Raili och jag vistades i det dragiga biblioteket i Aberdeen utarbetade jag en strukturanalytisk metod för att analysera buddhistiska klosterreglers uppkomsthistoria.

Den 15 juli 1974, några dagar före vi skulle återvända hem till Helsingfors, fick jag ett brev från Kyrkornas världsråd till Aberdeen med meddelandet om beviljat stipendium för fältstudier på Sri Lanka:

The WCC Scholarships Committee have accepted your application to do a field study in Sri Lanka. You may regard the contents of this letter as our final decision. From previous correspondence, we understand that you have made your own arrangements for board and lodging. Your scholarship for the 1974/1975 academic year (10 months) amounts to the total sum of \$ 800.

Vid det laget hade jag redan övergett tanken på att resa till Sri Lanka. Uppmuntrad av studien om buddhistiska klosterregler planerade jag i stället elaborera licentiatavhandlingen till en doktorsavhandling. Men så blev det inte. Istället redigerade jag licentiatavhandlingen till en docentavhandling – *Habilitationsschrift* – för att meritera mig för en professur efter att jag doktorerat på forskningsmaterialet från Sri Lanka.

Överraskade av den glädjande nyheten firade Raili och jag Kyrkornas

världsråds stipendium i en singalesisk restaurang. Det var dags att bekanta sig med den mat jag kommer att äta under det inkommande akademiska året. Vi blev båda förvånade över att servitören hämtade en stor kanna med vatten och mycket bröd till bordet. Vi åt nästan aldrig bröd till maten och drack inte heller så mycket vatten. Som fattiga magistrar levde vi huvudsakligen på böckling och potatis.

Efter att vi fått kycklingen i currysås förstod vi med ens att brödet var helt nödvändigt för att dämpa effekten av den starka curryn som gjorde oss alldeles röda i ansiktet. Svette dropparna rann nerför pannan. Vi förstod omedelbart att inte doppa kycklingbitarna i den starka såsen. Några månader senare lärde jag mig i Kandy att det fanns kryddblandningar av olika styrka. Den starkaste såsen kallades på engelska för *devil curry*. Den förstod jag att undvika efter erfarenheten i Aberdeen. Vanlig curryblandning var alldeles tillräckligt stark.

När jag femtio år senare reflekterar över studietiden och fältstudien i Kandy medger jag gärna att det inte var jag som valde forskningsämnet, utan att ämnet, som jag tidigt fattat tycke för, valde mig. De ovannämnda gynnsamma omständigheterna ledde till att jag reste till Sri Lanka och inte till något annat buddhistiskt land eller något annat buddhistiskt kloster. Det enda jag gjorde var att ta tillfället i akt, att greppa momentum och med öppet sinne se vart det leder mig. Det valet har jag inte ångrat.

Licentiatavhandling. Orsaken till att jag tog an uppgiften att redogöra för klosterreglers strata och strukturbedjor var att Satu Apu, senare professor i folkloristik, specialiserade sig i sin doktorsavhandling på sagors strukturer. Henne hade jag träffat på seminarier och i universitetsbiblioteket. Hon uppmuntrade mig att tillämpa en motsvarande strukturanalys på klosterregler. Den uppgiften ledde till detektivarbetet att rekonstruera klosterreglers tillkomsthistoria utgående från reglers strukturbedjor. Först gällde det att fastslå enskilda strukturenheter för att kunna jämföra reglers strukturbedjor med varandra.

Utgående från Vladimir Propps (1895–1970) teori om sagors morfologi och Allan Dundes (1934–2005) studier om nordamerikanska indianers folksägnar utvecklade jag en textstrukturanalytisk metod för att identifiera klosterreglers strukturella karaktär. De buddhistiska reglernas syfte är att förebygga negativa följder av munkars beteende med exempel på oändamålsenligt beteende, som fördröjer eller förhindrar upplysning – det buddhistiska livets yttersta mål. Innehållet i de enklaste reglerna varierar, men deras ämnen har samma (abstrakta) struktur, nämligen ett oändamålsenligt beteende som kräver gottgörelse, såsom i följande exempel:

LLM

Vilkensomhelst munk, som för till sin mun föda, som inte är honom

LML

given, betar sig på ett sätt som kräver gottgörelse.

Innehållet i den enkla regeln abstraherade jag med strukturenheterna L, LM och LL, där L står för oändamålsenligt beteende (*Lack* = "Brist"), som kommit i öppen dager (*Lack manifested* = "Brist uppdagad") och som följaktligen kräver gottgörelse (*Lack liquidated* = "Brist eliminerad"). Ju mer komplicerade reglerna blev med tiden, desto längre blev även akronymkedjan, som i följande exempel:

LML	1	2	
Följande föda räknas som överdådig; nämligen skirat smör, färskt smör,			
3	4	5	6 7 8 9
sesamolja, honung, sockersaft, fisk, kött, mjölk och fil. Vilkensomhelst			
L		LM	
munk, som ber om dylik föda för att förtära det, betar sig på ett sätt som			
LML			
kräver gottgörelse.			

I det första exemplet blir strukturkedjan L–LM–LML. I det andra exemplet börjar strukturkedjan med det som kräver gottgörelse (LML). Strukturkedjan blir därför LML9 – L – LM – LML. Därtill fanns det även andra ännu mera komplicerade regler. Utgående från de abstrakta strukturkedjorna kunde jag operationalisera alla 227 klosterregler och skilja mellan fyra typer av Patimokkharegler: Repliktyper, bastyper, bastyper med tillägg och kiasmtyper.

För att kontrollera reliabilitet och validitet, det vill säga för att säkerställa att resultatet går att upprepa, bad jag Raili gå igenom alla reglers strukturkedjor och se om hon kom till samma resultat. Det gjorde hon i de flesta fall. I avvikande fall korregerades analysen tills vardera var överens om den ifrågavarande regelns strukturkedja. Under vistelsen i Aberdeen åstadkom jag sålunda en så gott som färdig licentiatavhandling, där jag urskilde klosterreglernas tidsmässiga strata och påvisade textens orala skeden. Buddhismunkarna reciterade nämligen under ett par generationer klosterreglerna oralt förrän de kaligraferades på palmblad.

Det var ingalunda självklart att jag skulle lämna in avhandlingen till teologiska fakulteten i Helsingfors. Det fanns många skäl som talade för att jag skulle fortsätta doktorandstudierna i Uppsala. Efter noggrant

övervägande lämnade jag ändå in licentiatavhandlingen *Patimokkhatraditionens orala skeden – ett religionshistoriskt studium* till teologiska fakulteten i Helsingfors den 9 september 1974. För mig var det viktigt att sopa bordet rent före resan till Sri Lanka.

Professor Seppo A. Teinonen (1924–95) verkade som opponent vid höstens första doktorandseminarium. Han var nöjd med studien för att den var endast 119 sidor. Han var en av de få professorer inom teologiska fakulteten som ansåg att avhandlingar inte skulle överstiga hundra sidor. I vissa läroämnena hade det blivit kotym att skriva pro gradu-avhandlingar upp till tvåhundra sidor. Det tyckte inte Teinonen om. Han hade nämligen för vana att läsa avhandlingarna antingen hemma på toaletten, där han hade en särskild bokhylla för det ändamålet, eller under bussresan från Helsingfors till Karabacka.

I slutkommentaren konstaterade Teinonen att jag kunde doktorera med licentiatavhandlingen om jag omarbetade de ställen vi diskuterat och förkortade avhandlingen till ungefär 80 sidor. Den kommentaren gick inte hem hos Pentikäinen. Jag var endast 24 år. Han ville inte att jag skulle doktorera som så ung. Hans tanke var att jag skulle doktorera med en religionsantropologisk studie om buddhistmunkars leverne på Sri Lanka. Besviken över att Pentikäinen satt käppar i hjulet, övervägde jag till och med att doktorera för Teinonen. Det skulle ha förutsatt några extra tenter i dogmatik, som jag inte alls var intresserad av. I stället blev det fältstudier på Sri Lanka.

FÖRBEREDANDE DOKTORANDSTUDIER

Den tyskfödde buddhistmunken Nyanaponika thera (född Siegmund Feniger; 1901–94) var den andra munken jag träffade i Finland. Han var Piyadassis vän från Kandy, som inbjuden av fru Signe Huhtamäki (f. Hagström; 1900–96) hade kommit på besök i Finland och bodde hos henne i familjens villa utanför Åbo från den 17 juli till den 1 augusti 1973. Hennes man, bergsrådet Heikki Huhtamäki (1900–70), Huhtamäki-koncernens grundare, hade dött i september 1970. Fru Huhtamäki hängav sig åt buddhismen, som hon tidigare hade bekantat sig med under en resa till Sri Lanka. I Kandy hade hon köpt ett antal böcker om buddhism från buddhistförlaget Buddhist Publication Society, som Nyanaponika hade grundat 1958 tillsammans med singalesen Richard Obeyesekere.

Via buddhistförlaget kom fru Huhtamäki i kontakt med fru Perera, som bodde i en bungalow nära förlaget. Änkefruarna Huhtamäki och Perera

blev goda vänner. De hade mycket att tala om angående den buddhistiska läran och uppfattningen om återfödelse. Det var Perera som introducerade Huhtamäki för Nyanaponika, vars kloster låg på promenadvägs avstånd från Pereras bungalow lite längre upp på det djungelartade berget.

Signe Huhtamäki hade – antagligen av professor Lauri Honko (1932–2002) – fått nyss om att jag var den första magistern i Finland som skrivit en pro gradu-avhandling om buddhismen. Hon bad Raili och mig komma hem till sig för att träffa Nyanaponika. Eftersom jag varken hade tänkt mig en bana som präst eller religionslärare beslöt jag mig för att resa till hennes hem utanför Åbo i Yli-Lemu, Piispanristi. Samtalen med Nyanaponika var givande och informativa. Via honom fick jag all nödvändig information om Kandy och om klostren i närheten samt adressen till Perera, som bodde vid Sangamitta Mawatha-gatan, som ledde till både Piyadassis och Nyanaponikas hus.

Efter mötet med Nyanaponika materialiserades resplanerna till Sri Lanka. Under intensiv brevväxling med fru Perera blev det klart för mig att jag kunde bo i hennes bungalow. Det återstod att tåligt vänta på beslutet om stipendiet från Kyrkornas världsråd. Den ursprungliga planen var att resa till Sri Lanka i september 1973, men avfärden fördröjdes med ett år. Kyrkornas världsråd ville alldeles i slutskedet av korrespondensen ha ytterligare ett intyg på att jag kunde pali innan de beviljade stipendiet. Jag blev förvånad över kravet. Pali var theravadabuddhismens kanoniska texters skriftspråk, och lika dött som latin. På Sri Lanka talade man singalesiska och engelska. Bett och gjort. Jag skickade dem intyget jag fått av lektor Gunilla Hägg och saken var klar.

Sri Lanka hade ingen ambassad i Helsingfors. För att vistas på Sri Lanka som doktorand behövde jag visum från Sri Lankas ambassad i Stockholm. Det ledde till en ny brevväxling mellan ambassaden i Stockholm och mig. Nya intyg behövdes.

Den 2 oktober 1974 påpekade ambassaden att:

Visas are issued for bona fide studies/research in Sri Lanka by this Embassy after obtaining due authorisation from the authorities in Sri Lanka. [...] It is necessary to provide documentary evidence that your stay is for studies/research [...] recommendations from your professor. Letters from the Church World Council and the Finnish Academy confirming the scholarships they have granted to you may also be sent.

Fru Swarnalaka Kingsley Perera i Kandy 1974. Foto: René Gothóni.

Därutöver behövde jag ännu ett intyg på att jag kan engelska. Det fick jag via TOEFL (Test of English as a Foreign Language). Det muntliga språkprovet innebar ett samtal med en av lärarna vid TOEFL. Han ville att jag skulle förklara vad jag tänkte studera på Sri Lanka, men använde öns äldre namn Ceylon. Då jag överraskad av hans okunskap om att ön bytt namn 1972, uttalade Ceylon som det uttalas på svenska, rättade han fort till mig och sade att betoningen är på o-bokstaven. Trots lapsusen fick jag intyget på att jag talar flytande engelska.

För att få visum till Sri Lanka måste jag dessutom ha ett intyg på vaccinationer, inalles 12 stycken, samt läkarintyg på att jag är frisk och inte har kroniska sjukdomar, som kunde försvåra vistelsen på Sri Lanka. Det är vänster trafik på ön, vilket innebar att jag därtill behövde internationellt körkort för att kunna hyra bil, om det skulle vara nödvändigt. Jag kände stor lättnad när alla administrativa procedurer var avklarade och jag äntligen kunde förbereda mig för resan och fältstudien.

Alwis diskuterar med Siddhartha. Foto: René Gothóni.

Bland buddhistmunkar i Kandy

ENGAGEMANG OCH DISTANSERING

Fältstudier bedrivs i en social och kulturell omgivning, där antropologiska forskare samlar in material med kvalitativa metoder – intervjuer och deltagande observationer. Inom antropologin skiljer man mellan kulturbundna och icke-kulturbundna vetenskapliga begrepp. För den som studerar främmande kulturer eller religioner är det väsentligt att lära sig de centrala och relevanta kulturbundna begreppen för att därefter kunna jämföra dem med forskarens egna icke-kulturbundna vetenskapliga begrepp och de inom antropologin använda tekniska termerna (*terminus technicus*). Det förutsätter deltagande observation och intervjuer i den sociokultur man studerar, för att få insikt i vilka attityder, normer och värderingar som är gällande, och hur informanterna förhåller sig till utomstående forskare. Metoderna går ut på att närvara i situationer som för informanterna är elementära hörnstenar i deras leverne, det vill säga att delta i ceremonier, riter och i deras vardagsliv.

I fältstudien bland singalesiska buddhistmunkar i klostret Malwatta fokuserade jag dels på klostrets tradition, ställning och sociokulturella sammanhang i Kandy, dels på enskilda munkars livshistoria och uppfattning om meningen med att vara munk. Syftet med undersökningen var att få informativa svar på två för mig personligen angelägna frågor: "Hurudant skulle mitt liv vara om jag vore buddhistmunk? Vad skulle det innebära i praktiken?"

Ett vanligt hinder för kritiska studier inom humaniora är forskarens egna bindningar och förutfattade meningar. Det är här språket kommer in i bilden. Det finns en avgörande skillnad i forskningsstrategin om man

studerar religiösa traditioner inom egen kultur eller inom en främmande kultur.

En forskare som studerar religiösa traditioner i hemlandet är uppväxt med språket och bekant med de kulturbundna begreppen och deras betydelser. Ett oeftergivligt villkor för stringent forskning är en mental *distansering* från kulturbundna begrepp genom att jämföra dem med motsvarande icke-kulturbundna vetenskapliga begrepp och termer. Det innebär att nyttja människans naturliga kapacitet att temporärt frigöra sig från känslaspekter och andra personliga bindningar, och att försöka se med omdöme och urskillning fenomenet religion på avstånd såsom utomstående ser på vårt beteende och våra seder.

Strategin är motsatt då forskaren undersöker religioner i en främmande kultur och språkvärld. Då är det oeftergivliga villkoret för en stringent studie att forskaren *engagerar* sig i den ifrågavarande kulturens religion, språk och kulturbundna begrepp genom att samla in material via första-handsiakttagelser – deltagande observationer och intervjuer. Efter att forskaren blivit förtrogen med den främmande kulturens språk, begrepp och termer, är det dags att analytiskt jämföra kunskapen med aktuella icke-kulturbundna vetenskapliga begrepp och termer. Även i detta fall innebär det att nyttja människans naturliga kapacitet att temporärt frigöra sig från känslaspekter och personliga bindningar, och att försöka se med omdöme och urskillning fenomenet religion såsom de troende ser på sitt beteende och sina seder.

I vardera fallen utvecklar en stringent forskare ett dubbelseende att hängivet delta i allt som äger rum på fältet och att som utomstående observera allt som sker på fältet inom ramen för jämförande studier, med andra ord att kunna pendla mellan kulturbundna och icke-kulturbundna begrepp och termer i avsikt att i vetenskapliga publikationer förmedla autenticiteten i det man studerar. Det är inte fråga om att bevisa om den religiösa tron är sann eller inte, utan endast att vidga förståelsen för olika mänskliga fenomen, såsom främmande kulturer, seder, trossystem och traditioner.

Eftersom jag inte var buddhist och inte heller född i singalesisk kultur, representerade jag det senare alternativet. För att uppnå vidgad förståelse av buddhistmunkars leverne och livsyn i singalesisk kultur, *engagerade* jag mig i singalesisk kultur för att kunna producera en autentisk beskrivning och analys av singalesisk buddhism på Sri Lanka. Jag studerade munkars begrepp och termer på singalesiska och pali samt intervjuade dem för att få en så tillförlitlig förklaring av termerna som möjligt. Jag ville förstå hur de tänker och vilka grundvalar som ligger till grund för deras levnadssätt.

RESEFÖRBEREDELSE

Det fördelaktigaste och bekvämaste alternativet att flyga från Finland till Sri Lanka var med Tjäreborgs charterresa från Köpenhamn till Colombo. Efter att jag bokat och betalat höstens första resa till ön med avgång den 28 oktober 1974, gjorde jag en förteckning över det jag absolut måste ta med mig för fältstudien. Jag kunde inte ta med mig hur mycket bagage som helst. Övervikt blir dyrt. Det visste jag från tidigare resor.

Förteckningen blev ändå ganska lång. Förutom en stor kappsäck krävde bandspelaren med magnetbanden och kamerorna med filmer en shoppingvagn med rymlig väska. Den var en förutsättning för att jag ensam skulle kunna släpa med mig behövlig utrustning till klostren för att filma och göra intervjuer. Med bakgrund som erfaren fotograf och filmare var det självklart att jag skulle dokumentera fältstudien på film. Det fanns endast ett aber. Jag ägde ingen professionell filmkamera.

Ung och framfusig som jag då var, anhöll jag om och fick audiens hos programdirektör Tauno Äijälä på Reklam-TV för att i förväg försöka sälja filmen om singalesisk buddhism. Med arvodet skulle jag köpa en Paillard Bolex H16 mm filmkamera med zoomobjektiv, som var till salu i Foto Nyblin på Mannerheimvägen 20. Efter att jag redogjort för planen konstaterade Äijälä lakoniskt:

*Kuule René, täällä ravaa jatkuvasti nuoria pitkätukkaisia miehiä, jotka suunnittelevat erilaisia dokumenttielokuvia, mutta ei niistä suunnitelmista mitään ole tullut. En minä voi sellaista riskiä sinunkaan kanssa ottaa.*¹⁷

Trots besvikelsen fann jag mig i den prekära situationen och sade:

*Jos minä kuitenkin saisin aikaiseksi hyvää kuvamateriaalia Sri Lankasta, voinko silloin palata asiaan?*¹⁸

Tottakai ("Förstås"), svarade Äijälä, varpå jag optimistiskt gick till banken, anhöll om ett lån på 5 000 mk, fick lånet och köpte den nödvändiga filmkameran. Med erfarenhet av filmande både på egenhand och för Kyrkans informationscentrals räkning, var jag övertygad om att jag åstadkommer unikt filmmaterial. Dessutom hade jag läst all väsentlig antropologisk litteratur om fältstudier. Där framgick det hur viktigt det är att förutom att spela in intervjuer på band även att filma ceremonier, ritualer och annat material i den kultur man bedriver sin forskning. Fastän vi med Raili hade större

Fältstudiens förlopp	
MÅNAD	STUDIER
Oktober	Anländer till Sri Lanka den 28 oktober 1974
November	1. Förberedande iakttagelser i Hikkaduwa 2. Kandy. Samarbete med nyckelinformanten munk Pangnananda. Deltagande observation (ceremonier och riter)
December	3. Första intervjurundan med munkar på Malwatta 4. Avlönar Alwis för att transkribera intervjuerna
Januari	5. Raili kommer på tvåveckors semester till Kandy 6. Filmar en Nayaka-procession och en dane-ceremoni 7. Deltagande observation och filmande intervjuer med Pangnananda och Alwis
Februari	8. Andra intervjurundan om attityder, normer och värden 9. Ingående diskussioner med Alwis och Pangnananda 10. Deltagande observation, filmande och fotografering
Mars	11. Diskuterar med Alwis om de transkriberade texterna samt om begreppens och ordens betydelser
April	12. Återvänder till Helsingfors den 2 april 1975

studielån än vad kameran kostade, tog vi risken och köpte filmkameran i hopp om att senare kunna sälja filmen till Tauno Äijälä. Fokus var helt på den planerade fältstudien bland buddhistmunkar och på den intuitiva övertygelsen att vi nog rör iland det våghalsiga projektet.

Då jag ett år senare bad audiens hos Äijälä och konstaterade för honom att ”här står jag nu och kan inget annat än att visa dig filmen”, tog han en kort titt på några filmsnuttar och beslöt på momangen att köpa en dokumentärfilm på 25 minuter. Filmen *Buddhalaisuus singalilaisessa kulttuurissa* visades först i Reklam-TV den 3 september 1977 och sedan i TV 1 den 18 september 1979. Senare köpte även Statens audiovisuella central och förlaget Kirjapaja filmen för undervisningsändamål 1982. Med arvodena kunde vi betala bort lånet och även spara några slantar på kistbotten.

Förutom bandspelare och filmkamera bestod mitt bagage av 48 magnetband, 24 filmrullar för filmkameran, en Canon FT QL 35 mm spegelreflexkamera och 4 filmrullar med ialles 144 färgbilder. Allt utom magnetbanden packade jag in i shoppingvagnens väska, som enligt vägen

vägde 27 kg. Kappsäcken fyllde jag med antropologisk litteratur, ordböcker, flera buntar av A4-pappersark, flera vaxdukshäften för anteckningar och mindre anteckningsblock, pennor, mediciner, en rakapparat, en tandborste och tandpasta samt alla magnetband. Kappsäcken blev så full att jag endast kunde ta med mig en pyjamas, en slipover, simbyxor och solglasögon. För övrigt hade jag inga andra kläder med mig än blåa jeans, en jeansjacka, några skjortor och en lätt ytterrock. Kappsäcken vägde 25 kg.

HIKKADUWA

Måndagen den 28 oktober 1974 bar det iväg, först med Finnair till Köpenhamn och därifrån med Tjäreborgs charterflyg till Colombo. Då jag checkade in på Helsingfors-Vanda flygfält hade jag 32 kg övervikt. Efter att jag förklarat för personalen vid incheckningsdisken att jag var på väg till Sri Lanka för att bedriva fältstudier bland buddhistmunkar i den forna huvudstaden Kandy, behövde jag inte betala något för övervikten. Personalen konstaterade glatt att Finnair gärna stöder unga forskare och önskade mig trevlig resa till den exotiska ön.

I Köpenhamn dög inte samma förklaring. Där fick jag betala 128 US dollar för övervikt. Dessutom försökte stewarden hindra mig från att ta shoppingvagnen in i planet. Han godtog inte min förklaring att jag för säkerhets skull måste ta min väska med magnetofonen och filmkameran in i planet, varpå jag bad om att få tala med flygkaptenen. Han förstod omedelbart varför jag ville ha väskan med det dyrbara innehållet in i planet. Det skulle inte ha varit första gången en kappsäck skulle ha försvunnit på flygfältet i Colombo. Parlamentet ledde till att avfärden blev något försenad, men jag fick till slut rulla shoppingvagnen längst bak i planet under bister uppsyn av turister, som nyfiket följt med spektaklet. Många undrade varför jag har så mycket bagage med mig, men ingen frågade något. Jag gav inte heller någon förklaring.

Medan jag väntade på Kastrups flygplats för att stiga ombord på planet träffade jag en singales vid namn Tilak de Silva. Han hade studerat till arkitekt i England. Därefter hade han haft svårigheter att återanpassa sig till livet på Sri Lanka och flyttade till Wien. Nu var han på väg hem för att hälsa på sin 80-årige far. Tilaks bror hade betalt resan. Han var läkare på turistorten Hikkaduwa, ägde där Hotel Blue Corals och hade goda förbindelser med resebyrån Tjäreborg.

Flygresan från Köpenhamn till Colombo tog inalles fjorton timmar. Det var en lyckträff att Tilak och jag satt bredvid varandra på flyget. Han

berättade öppet om sig själv och om sitt hemland, och anförtrodde mig att han förhöll sig kritiskt till de politiska och sociala missförhållandena på ön, som han fortfarande kallade Ceylon, som ön hette då han 1971 flyttade till Österrike. Han var speciellt upprörd över klyftan mellan rika och fattiga samt över den omfattande byråkratin. På grund av den hierarkiska administrationen var det tidsödande att sköta även de enklaste affärer.

Enligt Tilak bestod den offentliga administrationen på Sri Lanka av otaliga tjänstemän, "manschettarbetare" (*white-collar workers*), som iklädda vitkostym sitter bakom stora skrivbord på ett kontor. Deras ansvarsområde är att sköta en enda uppgift, till exempel att kvittera eller stämpla ett intyg eller något annat dokument. I tullen måste resenärer fylla i två blanketter. I den första blanketten fyller man i födelsedatum, kön och passnummer, i den andra deklarerar man bagagets innehåll och hur mycket pengar man har med sig.

För att få blanketterna stämplade är resenärer tvungna att köa till två olika tjänstemän. Den ena ansvarar enbart för uppgifterna i den första blanketten, den andra enbart för uppgifterna i den andra blanketten. Enligt Tilak är det likadant vid alla administrativa enheter. På grund av långa köer har tulltjänstemännen endast tid att snabbt läsa igenom blanketten och sedan ta en flyktig titt på bagaget. Den s.k. strikta kontrollen är vanligen pro forma.

Tilak rädde mig att genast vid ankomsten anlita en bärare, ge tulltjänstemannen visitkortet och dokumenten angående forskningen, och samtidigt se ut som en högt uppsatt person. Det underlättar alla formaliteter. Tjänstemännen är måna om sin ställning. De vill absolut inte att resenärer onödigt ber om att få tala med chefen. Jag gav bäraren 10 rupier i dricks. Tullgranskningen löpte utan svårigheter.

Förutom de byråkratiska olägenheterna motsatte sig Tilak den singalesiska seden att familjer sinsemellan kommer överens om med vem ungdomarna skall gifta sig. Han vägrade att underkasta sig singalesisk giftermålstradition. Han ville absolut själv välja med vem han gifter sig. Han kallade sig själv skämtsamt för "rebell", den som bröt sig ut ur den traditionella seden genom att flytta till Österrike och där gifta sig med en österrikiska.

På Sri Lanka skulle han inte själv ha fått välja hustru. För föräldrarna var det ändå acceptabelt och egentligen önskvärt att han gifte sig med en europé. Singaleser berättar ofta stolt att deras son eller dotter gift sig med en svensk, norsk, dansk eller någon annan europé. Det anses höja familjens status i det singalesiska samhället, särskilt för att den allmänna uppfattningen bland singaleser är att européer är framgångsrika och ekonomiskt välbärgade.

Under vårt samtal i flyget insåg jag att Tilak, efter år i Europa, såg med analyserande och ifrågasättande ögon på sitt hemland. Han hade fjärmats från singalesisk buddhism och ansåg buddhistiska seder förhindra utvecklingen på Sri Lanka, en jämnare fördelning av öns naturtillgångar och en avancerad västerländsk industrialisering.

Efter tullkontrollen skildes våra vägar. Fastän han lovade kontakta mig medan jag ännu bodde i Hikkaduwa, uppfattade jag ändå att hans försäkran var mera en vänlig gest än ett seriöst löfte. Där misstog jag mig. Från flygfältet tog jag tåget till Hikkaduwa, en liten stad på Sri Lankas sydostkust, ca 90 kilometer från Colombo och 20 kilometer nordväst om Galle. Eftersom jag hade köpt en fördelaktig 9 dagars charterresa till Hotel Blue Corals, beslöt jag tillbringa ett par dagar i Hikkaduwa för att akklimatisera mig. Hotellet bestod av ett pärlband av alldeles förtjusande små egna hem endast 50 meter från den långa sandstranden, där jag varje kväll kunde beundra solen försvinna ner bakom havets horisont.

Trettio år senare (2004) sväpte tsunamins svallvågor över området, totalförstörde hotellen och tog livet av dem som på morgonen råkade vara på stranden eller i sina rum. Ortsbor som överlevde tsunamin hade lagt märke till att elefanter, fåglar och andra djur kvällen innan hade dragit sig längre in på ön, som om de i förväg visste vad som komma skulle. Det var ungefär 700 år sedan den föregående tsunamin. Det är förstäeligt att ingen kunde ana vilken förstörelse som oförhappandes var på kommande.

Lördagen den 2 november uppenbarade sig Tilak plötsligt i Hotel Blue Corals med sin läkarbror som ägde hotellet. Han hade inte glömt bort mig, utan ville absolut presentera mig för brodern. Senare åkte Tilak, hans kusin Prasad Wijeweera och jag med bil till kuststaden Dodanduwa, som är belägen ungefär 14 km norr om Galle. Därifrån fortsatte vi färden med en liten singalesisk kanot till den lilla ön Polgasduwa mitt inne i en större saltvattenlagun. De visade mig den första europeiska buddhistmunken Nyanatilokas eremitkloster, ett egna hem mitt inne i djungeln, omgiven av apor, flygande hundar (fruktfladdermöss), huggormar, kobror, varaner, giftiga spindlar och många fågelarter. Det första jag såg då vi steg i land var en praktfull varan, som låg orörlig bland de stora bruna löven. Tilak varnade mig omedelbart för att gå alltför nära varanen. ”Om den känner sig hotad slår den instinktivt så hårt med svansen att en människas ben lätt kan brytas av slagets styrka”, påpekade han lite skräckslagen.

Den tyskfödde Nyanatiloka Mahathera (Anton Gueth; 1878–1957), var en av de första västerlänningar som axlade buddhistmanteln och en av de mest betydelsefulla västerländska pionjärerna inom buddhismen. Han är känd för omfattande översättningar av buddhistiska palitexter och för

ordboken *Buddhist Dictionary. Manual of Buddhist Terms and Doctrines* (1952; 2016). Nyanaponika thera, som jag hade träffat hos fru Huhtamäki, var en av hans mest kända adepter och den som fortsatte Nyanatilokas översättningsarbete och publikationsverksamhet genom att i Kandy grunda Buddhist Publication Society.

KANDY

Måndagen den 4 november reste jag till Kandy. Det bekvämaste sättet att resa till Kandy med allt bagage var att hyra en taxi. För den 211 km långa färden betalade jag 350 rupier, ungefär 33 US dollar, 126 mk eller 27 euro i nutida valuta. I dag skulle samma taxiresa vara mycket dyrare, men ändå fördelaktigare än i Finland. Taxiresan tog över fyra timmar med ett kort uppehåll i Ambepussa, 50 km nordost om Colombo, där vi åt en enkel lunch.

Efter att jag äntligen kom fram till fru Pereras enplansvilla var jag glad över det stora sovrummet, glasverandan och terrassen som ingick i hyreskontraktet. Dessutom bodde den svenske psykologen och buddhistforskaren Rune E.A. Johansson (1918–1981) och hans hustru Margot i bungalowens andra flygel. Han var mest intresserad av buddhistisk filosofi och psykologi. Under vistelsen i Kandy skrev han *The Dynamic Psychology of Early Buddhism* (1979), som tillsammans med hans *Psychology of Nirvana* (1970), *Sutta Nipata* (1976) och *Pali Buddhist Texts. Explained to the Beginner* (1977) är hans viktigaste verk. Det var oväntat men trevligt att träffa forskaren Johansson, vars tidigare version av *Pali Buddhist Texts* (1973) lektor Gunilla Hägg använde sig av då jag var hennes elev i Uppsala. Rune och Margot Johansson bodde hela vintern i Kandy. Det hade de redan gjort ett antal år som pensionärer.

Då jag vandrade omkring i förorterna utanför Kandy, var det ständigt någon husfar som satt på verandan utanför sitt hus och ropade på mig:

- Mahatmaya, Mahatmaya. Kom! Du behöver säkert vila. Det är för hett att promenera ute i solen mitt på dagen. Från vilket land kommer du?
- Finland.
- Vad är ditt yrke?
- Religionsantropolog.
- Är du gift?
- Ja.

- Spelar ingen roll. Jag har en mycket vacker flicka som du säkert skulle tycka om.
- Men jag är redan gift!
- Här är hennes yngre syster. Se hur vacker hon är. Den du skall gifta dig med är ännu vackrare.
- Var är hon?
- Henne får du se först vid bröllopet.
- Men jag är redan gift!
- Okey, okey.

Efter att jag druckit *tambili*-saften som han gett mig i hopp om en europeisk svärson, tackade jag honom för gästfriheten. ”Du är alltid välkommen hit om du skulle komma på andra tankar”, sade han medan jag promenerade vidare, tacksam över att jag var gift. Vem vet. Kanske hade jag i min ungdomsiver valt att stanna där. Det hade en dansk drasut gjort. Frun var kort. Hon räcktes knappt till hans midja. Nu sörjde han över att myndigheterna inte gav honom visum att resa utomlands. Efter giftermålet räknades han som singales för att han ägde den egendom som familjen fått som hemgift. Familjen var rädd att han skulle fly fältet.

Fru Perera hette officiellt Swarnalaka Kingsley Perera efter sin man, som hade dött för åtta år sedan. Hon hade två söner. Den ena var gift med en norska och bodde i Oslo, den andra ägde en bilverkstad och bodde i ett egna hem i Kandy. Fru Perera, som hade ärvt bungalowen efter sin man, livnärde sig på att hyra ut rum till västerländska buddhistforskare, pilgrimer, resenärer och hippier, som pendlade mellan Sri Lanka och södra Indien. Många hippier livnärde sig på att smuggla in droger från Sydindien till Sri Lanka. De övernattade fördelaktigt på enkla britsar i Pereras oanvända garage.

Fru Perera hade även ärvt en gammal bil, men hon hade inget körkort. Hennes trofasta chaufför Premadasa körde henne till matbutiker och olika buddhistiska ceremonier och ritualer, vilka hon regelbundet deltog i. Premadasa körde även mig till ett antal kloster och tempel samt till en teplantage, där jag filmade tebladsplockare och produktionen i en tefabrik, där tebladen förädlades till te.

Premadasas hustru var fru Pereras kock. Hon tillredde maten åt oss som bodde i huset. Premadasa fördrev för det mesta tiden på en stol i väntan på något praktiskt arbete. Förutom att han höll bilen i gott skick, putsade han terrassen från löv och gjorde mindre snickararbeten i bungalowen.

Därtill sysselsatte fru Perera den 17-årige Gamini, vars huvudsakliga arbete var att tvätta hennes, Johanssons och mitt byke. Eftersom jag endast

hade med mig ett par jeans, lät jag en skräddare sy åt mig lekmannabuddhistens vita dräkt kallad *sudu sarama*. Efter att jag iklätt mig dräkten, tvättade Gamini regelbundet jeansen. Han skrubade dem med tvål och borste. Därefter slog han byxorna ett tiotal gånger hårt mot tvättställets betonggolv. Några månader senare var de blåa jeansen utslitna bleka trasor, liknande dem som långt senare blev populära i väst, det vill säga jeans med söndriga fransar lite här och var.

Gamini var en hjälpsam pojke. Han bodde hos fru Perera och sov på golvet vid dörren utanför mitt rum. Där bredde han ut två filtar, en under sig och en på sig. Minns inte att han skulle ha haft någon dyna. Jag brukade ge honom några rupier efter att han tvättat byxorna och skjortorna, både av tacksamhet och av medlidande. Han var alltid lika färdig att hjälpa mig med det ena och det andra, vilket innebar att han förtjänade rätt många slantar.

En morgon långt senare kom fru Perera till mitt rum upprörd över att Gamini hade rymt. Han hade försvunnit på eftermiddagen och inte kommit tillbaka till natten. Senare hette det att han hade rekryterats till armén, men den uppgiften fick jag aldrig bekräftad. För en kort tid kände jag lite skuld över att ha gett honom extra slantar. Pengarna möjliggjorde rymmandet.

Fr.v. Nyanaponika och Gamini utanför egnahemsklostret. Foto: René Gothóni.

Det fanns många buddhistkloster i Kandy distrikt. Jag var mån om att så fort som möjligt få kontakt med något relevant kloster. Att välja kloster var den första stora utmaningen. Redan dagen efter min ankomst frågade jag fru Perera vilket kloster hon ansåg vara lämpligt för fältstudier. Hon sade att hon skulle fundera på saken och frågade samtidigt om jag ville följa med Gamini till Nyanaponikas hus uppför sluttningen till djungelberget några kilometer ovanför bungalowen.

En överenskommen dag i månaden för familjer i området mat åt Nyanaponika. Den 29:e varje månad är det fru Pereras tur att förse Nyanaponika med mat. Hennes väninna hade blivit sjuk och fru Perera hade lovat att i stället för henne föra den dagliga matransonen till klostret. Eftersom fru Perera visste att jag hade träffat Nyanaponika hos fru Huhtamäki, föreslog hon att jag skulle följa med Gamini som kände till vägen till klostret.

Det var en 40 minuters promenad till Nyanaponikas hus längs en stig fylld med bruna blad, som under hösten fallit ner från träden. Medan vi vandrade var Gamini dörädd för en hund som följde oss i spåren. Många hundar på Sri Lanka hade rabies. Det var inte så underligt att han var på sin vakt för att undvika hundens eventuella attack. Av någon anledning har jag aldrig varit rädd för hundar, så jag fick lov att lugna ner honom. Föga förstod jag då att det var ganska allmänt på Sri Lanka att hundar bar på rabiesvirus, förrän Johanssons berättade att en bekant till dem hade dött efter att denne blivit biten av en hund.

Ju längre upp för sluttningen vi kom, desto smalare blev stigen och tätare djungeln tills vi överraskande stod på en öppen bergsplatå, där egnahemmet var beläget omgiven av höga palmer. Hunden hade redan långt tidigare svängt om. Jag var mera rädd för kobrör, som det vimlade av på djungelsluttningen. Ibland låg de alldeles stilla bredvid stigen, väl kamouflerade av bruna löv.

Det gällde att se noggrant efter var man satt sin fot. Därtill fanns det flygekorrar och fladdermöss i palmerna samt argsinta apor, som Nyanaponika varnade oss för när vi skulle återvända hem. Aporna i en av de höga palmerna vid hans hus var särskilt aggressiva. De hade för vana att kasta ner *tambili*-kokosnötter, som sprack sönder av det hårda fallet. Det var deras sätt att klyva nötterna för att suga ut den söta *tambili*-saften.

Tambili är det singalesiska namnet på en kokosnöt, som singaleser anser vara kungen bland kokosnötterna. Följaktligen kallas den på engelska *king coconut*. Den växer på en vacker palm (*Cocos nucifera aurentiaca*), som efter sju år börjar producera året om klasar av stora gula nötter. Frukterna blir närmare 30 centimeter långa och väger ca 1,5 kg. Singaleser plockar frukten medan den är ung, skär bort toppen av det yttre skalet och gör ett

hål i nöten. Därefter kan man med sugrör dricka nästan en liter närande kokosvatten. Singaleser visar ofta sin gästfrihet genom att bjuda trötta och törstiga besökare på den uppfriskande drycken.

Besöket hos Nyanaponika var lyckat. Efter att jag bekantat mig med hans bibliotek och publikationsverksamhet rådde han mig att besöka Buddhist Publication Society, som han år 1958 grundat tillsammans med Richard Obeyesekere. Förlaget var beläget vid Kandy insjö ungefär halvvägs från min bostad till det berömda huvudklostret Malwatta. Därtill föreslog Nyanaponika att jag skulle besöka Malwatta, där det fanns unga munkar med akademisk utbildning.

Efter att Gamini och jag återvänt till bungalowen, åt jag en lätt lunch med fru Perera. Gamini åt sin mat i köket tillsammans med chauffören Premadasa och hans hustru. När fru Perera frågade mig vad jag tyckte om Nyanaponika, nämnde jag för henne att han hade bett mig kontakta munkarna på Malwatta. Det gladdde henne för en av hennes kusiner levde som munk i ett av egna hemmen på klosterområdet.

Hon lovade ringa till kusinen och be om audiens. Det var först efter min långa diskussion med fru Perera som jag förstod att Malwatta var ett av de mest inflytelserika huvudklostren på Sri Lanka. Jag var naturligtvis mycket tacksam över hennes initiativ. Intuitivt förstod jag att det var munkar på Malwatta jag skulle intervjuar för forskningen. Redan som tonåring hade jag lärt att alltid vända mig till chefen för att få min röst hörd. Även nu greppade jag momentum och valde Malwatta.

På eftermiddagen besökte jag Richard Obeyesekere på Buddhist Publication Society. Han rekommenderade mig ett antal böcker om buddhismen, som jag borde läsa för att förstå grundvalarna i singalesisk buddhism. Vi blev fort goda vänner. Under min vistelse i Kandy hade jag för vana att besöka honom åtminstone en gång i veckan. Då jag berättade för Obeyesekere att jag ibland hade svårt att få sömn under myggnätet på grund av syrsornas (*cicada*) gnisslande sång, föreslog han att jag medvetet skulle fokusera på det stället i näsborren där luften vid andning strömmar in och ut. Det skulle lugna mitt sinne och så småningom ge mig djup sömn. Det tog en tid innan jag lärde mig koncentrera tillräckligt fokuserat utan att försöka påverka den naturliga andningen. Han hade rätt. Att fokusera på känslan av luftströmmen drog faktiskt bort uppmärksamheten från syrsornas ekande gnissel.

Efter att jag återvänt till rummet för eftermiddagsteet berättade fru Perera att hon kommit överens med kusinen Amunugama Piyadassi – inte den tidigare nämnda Piyadassi – att vi skulle besöka hans egna hem (*pan-sala*) klockan 18. Medan vi drack te berättade fru Perera att hon hörde till

singalesiska kastväsendets högsta kast *Radala*, den främsta av jordbrukarkastens (*goyigama*) underavdelningar. Kusinen Amunugama Piyadassi och de flesta av Malwattas munkar hörde till samma kast. Därtill anförtrorde hon mig att hon många år efter sin mans död stött klostret ekonomiskt och att hon hade ett gott förhållande till Piyadassi, som var egnahemmet Amunugama pansalas chefsmunk. Det var den väsentligaste orsaken till att munkarna på Malwatta godtog mig trots att jag var utlänning.

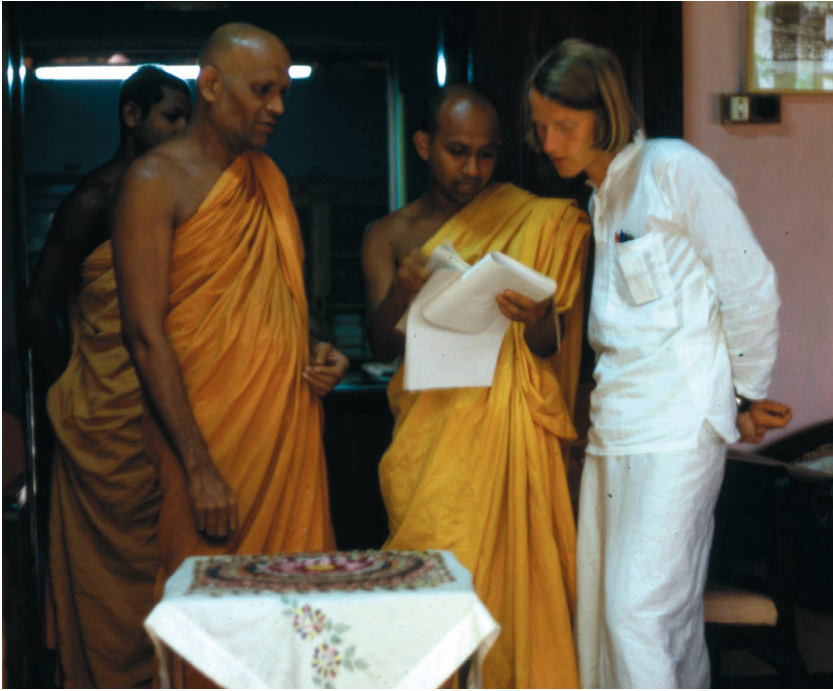
Senare lärde jag mig att singaleser kallar chefsmunken för *loku hamuduruvo* ("stor herre"), fastän den officiella benämningen är *viharadhipati* ("vihara-klostrets prefekt"), med andra ord egnahemmets chef. I den äldre engelska litteraturen påträffar vi vanligen den beskrivande benämningen *chief priest*, eftersom chefsmunkens uppgifter som ceremonimästare i ritualer påminner om kyrkoherdens befattning och åligganden, härav den singalesiska vardagliga benämningen *loku hamuduruvo* ("stor herre").

Amunugama Piyadassi välkomnade oss med te och kex. Han berättade för oss att det i egnahemmen på Malwattas område finns inalles 65 munkar, av vilka fem yngre munkar talar engelska. Efter att jag förklarat för honom att jag för studier i buddhism skulle behöva någon engelsktalande munk som kunde lära mig singalesiska, lovade han diskutera saken med en av de yngre munkarna. Det blev ett kort möte. Piyadassi kunde inte tala engelska, fastän han nog förstod en del av vad vi talade om med fru Perera.

PANGNANANDA OCH ALWIS

På vägen till klostret Malwatta träffade jag dagen därpå en ung munk vid namn Pangnananda, som talade flytande engelska. Han var en av de yngre munkarna som bodde i Piyadassis hus, varefter vi tillsammans gick till Piyadassi för att diskutera min forskning. Efter att jag förklarat för Piyadassi forskningsplanen, kritiserade han starkt den tyske utvecklings-sociologen Hans-Dieter Evers, som för ett antal år sedan besökt klostret och beskrivit, vad Piyadassi kallade *unnecessary things* i sina artiklar om klosterväsendet på Sri Lanka, särskilt i artikeln "Monastic landlordism in Ceylon: A traditional system in modern setting" (1969) och i boken *Monks, Priests and Peasants* (1972).

Stämningen blev spänd. Jag lyckades ändå övertyga Piyadassi om att jag var intresserad av buddhismen och därför ville lära mig singalesiska. Det svaret tillfredsställde honom. Vi kom överens om att Pangnananda skulle lära mig singalesiska lördag och söndag förmiddagar mellan 7 och 11. Samarbetet med Pangnananda började omedelbart. Han guidade mig runt

*Fr.v. Thibbotuwawe Sumangala, Rambukwelle Sumangala, Pangnananda
och författaren. Foto: Raili Gothóni.*

på klosterområdet, där det fanns 22 egna hem (*pansala*), i vilka det bodde en chefsmunk och ett varierande antal yngre munkar och noviser. Med ens insåg jag att det inte var jag som valde klostret som forskningsobjekt. Det var den naturliga och gästfria relationen mellan Pangnananda och mig som ledde till att Malwatta blev klostret där jag bedrev mina fältstudier.

Samarbetet med Pangnananda började med lektioner i singalesiska. Efter några veckor förändrades vårt förhållande. Först blev han det som inom antropologin kallas för nyckelinformant och sedan en god vän, för vilken det var en hedersuppgift att hjälpa mig med studierna. Vi var lika gamla – 24 år – och hade liknande intressen. Vardera ville bedriva fortsatta studier efter den akademiska grundexamen.

Det var ursprungligen meningen att Pangnananda och jag skulle träffas i hans rum på Amunugama pansala mellan klockan 7 och 11. Den första veckan löpte enligt planerna. Han blev dock alltmer intresserad av fältstudier och det sätt på vilket jag samlade material för doktorsavhandlingen. En

väsentlig orsak därtill var att han själv ville fortsätta studera till filosofie magister (*Master of Arts*).

Medan Pangnananda lärde mig singalesiska fick han ett brev från Sri Lanka universitetets Colombo campus, daterat den 16 november 1974. Brevet innehöll hans betyg för tre avlagda examen, nämligen *Bachelor of Philosophy*, *Bachelor of Arts* och *Bachelor of Philology*, vilka alla bedömts med vitsordet: *First Class qualifications. Sinhalese as special subject*. Då han glad visade mig betyget insåg jag att han kommer att fortsätta sina studier.

Det som började som språkstudier blev fältstudier på grund av min iver att fort komma igång med intervjuerna. Pangnananda bad en yngre munk i huset rita en detaljerad skiss över egnahemmen på klosterområdet. Han tillade även namnen på munkar som bodde i de olika husen och gjorde en förteckning över Malwattas ledande munkar (*mahanayaka*) från 1753 till 1974. Under tiden översatte Pangnananda intervjufrågorna till singalesiska. Det var inte enbart jag som hade nytta av samarbetet. Han sade ofta: "Du får gärna rätta till mitt engelska uttal och mitt ordval." Öväntat blev jag hans lärare i engelska och indirekt i fältstudier.

Efter att frågeformuläret om munkars sociala relationer och sociala nätverk var färdigt, började jag intervjurundan med honom för att testa uttalet. Det var en bra strategi. Han rättade till mitt uttal under pågående intervju. Under testintervjun kontrollerade jag att inspelningen skedde med tillräcklig volym för att jag senare skulle kunna uppfatta svaren på frågorna. Sociogramundersökningen bestod av trettiofyra frågor.

Den nyfikna läsaren undrar kanske varför jag valde att inleda fältstudierna med att ställa frågor om sociala relationer. Strategin grundade sig på två orsaker. För det första hade gymnasieläraren i historia och psykologi demonstrerat för oss elever vad ett sociogram är genom att be var och en av oss på en sluten papperslapp nämna namnen på våra två bästa vänner i klassen. Under nästa lektion presenterade han för oss klassens sociogram anonymt i form av bokstäver. Jag fascinerades av hur mycket man kunde utläsa av ett elementärt sociogram. Det framgick tydligt vem som var populärast i klassen, men också vem som inte var lika omtyckt och vem som inte alls hade någon vän.

I samband med studierna i religionsvetenskap stötte jag på J. Boissevains och J. Clyde Mitchells verk *Network analysis: Studies in Human Interaction* (1973) och J. Boissevains studie *Friends of friends* (1974). På samma sätt som sociogramanalysen under gymnasietiden hade öppnat mina ögon för mönster och strukturer, insåg jag att *network*-teorin skulle ge mig en solid grund för fältstudien. Det var strategiskt lyckat att först följa sociala relationer vid val av munkar och därefter intervjua samma

munkar angående deras livshistoria, värden, normer och attityder. På det sättet kom jag att intervjua alla kategorier av munkar – chefsmunkar, yngre munkar och noviser.

Intervjun med Pangnananda löpte planenligt. Därefter intervjuade jag Pangnanandas två bästa vänner och sedan deras bästa vänner, och slutligen deras bästa vänner, inalles 20 munkar. Efter att jag analyserat alla dyad och triad relationer utgående från George Simmels (1858–1918) teori om sociala relationer, kunde jag åskådliggöra klostrets sociogram, enskilda relationer och påvisa vilka munkar som hade sociala relationer även utanför klostret.

Sociogrammet gav en stabil och trygg grund, likt sockeln på ett hus, för analysen av munkars normer, värden och attityder, som utgjorde det andra stora kapitlet i min doktorsavhandling (*Modes of Life of Theravada Monks. A Case Study of Buddhist Monasticism in Sri Lanka*). Jag är fortfarande nöjd med resultaten, fastän jag är medveten om att analysen ytterligare kunde fördjupas nu när jag vet mera om både klosterlivet på Sri Lanka och om sociala nätverk och deras betydelse för analys av sociokulturella samhällsstrukturer.

Pangnananda introducerade mig för de munkar jag ville intervjua i de andra egnahemmen. Han var uppskattad bland klostrets munkar dels för att han var en av mahanayakas förtrogne, dels för att han kunde engelska. En del munkar förstod lite engelska, men jag insisterade ändå på att få göra intervjuerna på singalesiska. Det var svårt, men inte omöjligt eftersom frågorna var färdigt formulerade på ett papper. Dessutom förstod munkarna genast varför jag måste spela in intervjun. Min singalesiska var knagglig. Att spela in intervjun på band var det enda sättet att garantera autentiska svar och för att svaren kunde transkriberas så exakt som möjligt.

Under intervjuerna väntade Pangnananda utanför det ifrågavarande egnahemmet, där han pratade med andra munkar. Utan hans medverkan hade jag inte kunnat bedriva fältstudien på Malwatta, singalesiska buddhismens högsäte på Sri Lanka. Förutom fru Perera och hennes ställning inom singalesiska kastväsendet, var det Pangnananda som öppnade dörrarna till de andra egnahemmen och fick munkarna att lita på mina avsikter.

Intervjustrategin var enkel. Jag ställde frågor och munkarna svarade. För att få dem att berätta mera om temat tittade jag dem rakt i ögonen och svängde på huvudet horisontalt enligt singalesisk sed – ett tecken på att jag förstätt vad de sagt. Efter att de hade slutat tala sade jag genast "och" (*saha*), som om jag trodde att de slutat i mitten. "Och" vara ett förlösande ord. Munkarna fortsatte att berätta sådant som de inte genast kom att tänka på eller som de inte annars hade sagt.

En fnurra på tråden. Intervjuerna om munkars normer, värden och attityder fortsatte bra till en början. Efter fem intervjuer uppstod det oväntat en fnurra på tråden. Då jag tidigt en morgon i början av februari (1975) gick min vana trogen till Pangnananda, berättade han att Malwattas mahanayaka och hans egen chefsmunk Amunugama Piyadassi hade blivit uppringda på söndagen av någon som frågat om min forskning. Jag hade tidigare fått lov att bo i klostret, men nu konstaterade Piyadassi att det inte var möjligt. Pangnananda visste inte vem som hade ringt, men personen lät Piyadassi förstå att jag var katolsk missionär, som hade för avsikt att skriva något negativt om klostret.

Efter många diskussioner med Piyadassi och Pangnananda insåg de vardera att jag varken var katolik eller missionär och att jag inte hade för avsikt att skriva något negativt om klostret. Det var den tyske forskaren Evers och hans kritiska studier om Malwattas lantegendomar och särställning inom det singalesiska klosterväsendet som fortfarande spökade i bakgrunden.

Samtalet till Malwatta hade ringts från Colombo efter att jag ansökt om att få mitt tre månaders visum förlängt. I min oeftertänksamhet hade jag nämnt att jag studerar buddhismen med ett stipendium från Kyrkornas världsråd, vilket tjänstemannen förknippade med den katolska kyrkan och Evers kritiska studier. Följaktligen varnade han Malwatta klostrets mahanayaka för ytterligare en västerländsk "agent". Beskyllningarna hade för min del den följden att Pangnananda, på Piyadassis begäran, fortsatte sina studier i Colombo. Därefter träffades vi mera sällan. Anklagelsen rann till all lycka ut i sanden och jag kunde fortsätta intervjuva även munkar som kände till tjänstemannens varnande ord.

Det var uppenbart att Piyadassi, genom att skicka Pangnananda till Colombo, ville förhindra våra dagliga möten, som den intensiva fältstudien hade lett till. För Pangnanandas del var det en lyckad lösning. Han kunde fortsätta studierna för magisterexamen. Då han kom till Malwatta introducerade han mig likväl fortfarande till de munkar jag intervjuade om normer, värden och attityder. Senare hade jag oersättlig hjälp av herr N.A.W.A. Alwis, Kandy posts pensionerade chef som kom med mig då Pangnananda inte var på plats. Alwis, som kände många munkar å yrkets vägnar, förklarade för dem syftet med de andra intervjufrågorna. Efter många om och men kunde jag slutföra intervjuerna med Alwis hjälp. Han gjorde även själv några intervjuer för min räkning.

Under den återstående fältstudieperioden koncentrerade jag mig på att filma och fotografera buddhistceremonier och riter samt att analysera innehållet i intervjuerna som Alwis skrivit rent. Han kom dagligen till

min lägenhet för att transkribera magnetbanden i ett hörn på verandan, medan jag analyserade intervjuerna inne i rummet.

Alwis var en outtröttlig medhjälpare, min andre nyckelinformant. Han kom tidigt på morgonen och lyssnade noggrant timme efter timme på intervjuer samtidigt som han skrev ner allt för hand för att senare skriva rent anteckningarna på skrivmaskin. På eget initiativ sammanställde han en singalesisk-engelsk ordbok över alla ord som förekom i intervjuerna. Den var av oersättlig hjälp då jag skrev doktorsavhandlingen hemma i Helsingfors. Till all lycka hade jag från och med den första januari 1974 fått en treårig befattning som forskningsassistent vid Finlands Akademi. Mitt stipendium från Kyrkornas världsråd skulle inte ha räckt till att betala Alwis för de timmar han arbetade för mig, fastän han bara ville ha 4 rupier i timmen.

Fru Perera, Alwis och jag åt ofta lunch tillsammans. Som nybliven pensionär stortrivdes han med att hjälpa mig. Alla i bungalowen, inklusive familjen Johansson följde dag för dag med mitt arbete. De var både intresserade av och nyfikna på vad munkarna hade berättat. Det var ändå bara Alwis och jag som visste vad de sagt. Då han började transkribera intervjuerna påminde jag honom om att all information var konfidentiell och att han inte får berätta åt någon annan vad han hört. Det löftet höll han mig veterligen.

Allt efter hand som Alwis transkriberade magnetbanden förklarade han för mig hur munkarna hade besvarat mina frågor. Därtill berättade han det han visste från förut om munkarna på Malwatta. En januarimorgon, då det var kyligt på verandan, nös Alwis med sådan styrka att löständerna flög ut ur munnen och gled gnäggande på klinkergolvet tills han snabbt fick tag i dem och ogenerat satt dem tillbaka in i munnen. Löständerna gnäggade för att de var fästa vid varandra med skruvar så att han kunde öppna munnen och äta med tänderna som om de var hans egna.

Det var en stor händelse för Alwis då Raili kom till Kandy för att fira jul och nyår. Vi hade varit gifta endast ett och ett halvt år. Det var glädjande även för mig att hon kunde lösgöra sig från arbetet som sjukhussjälavårdare vid Stengårds sjukhus i Helsingfors. Alwis bjöd oss genast på det bestämdaste hem till sig på lunch. Han bodde lite utanför Kandy. Dit åkte vi med taxi. Jag kände mig som en munk vid måltiden, som påminde om en ceremoniell *dane-lunch*. Raili och jag satt vid bordet och åt medan Alwis och hans hustru iklädda lekmanas buddhistkläder serverade oss olika maträtter. Vi insåg fort att vi inte skulle tömma tallriken. Så fort vi tagit några tuggor, fyllde familjen Alwis tallrikarna med mera mat. Till slut måste vi absolut säga nej. Vi var så mätta att det värkte i magen.

Alwis skriver ut intervjuerna från magnetbanden. Foto: René Gotbóni.

När vi sent omsider tackade för maten och började vandra hemåt, stapplade vi till en början långsamt vidare på grund av överfulla magar. Vägen hem var lång. Med långsamma steg tog det länge innan vi kom hem. Vi måste helt enkelt promenera för att smälta maten. Senare i livet har vi aldrig ätit så mycket som hos Alwis.

Då mina föräldrar i början av mars kom till Sri Lanka på semester för att hälsa på mig, reste jag till sydkustens sandstränder för att simma och vila ut. Månader av intensiva fältstudier med återkommande diarré tröttade ut mig. Att pausa var nödvändigt. Alwis fortsatte idogt med transkriberingen. Jag behövde vila för att slutföra analysarbetet och filma allt som jag planerat för dokumentärfilmen. Några dagar med föräldrarna gav mig ett välbehövligt avbrott i vardagsrutinen, som var den samma även på lördag och söndag.

Mitt dagsprogram

- 06.00 Vaknade. Drack te och planerade dagen
 - 07.00 Te och frukost
 - 08.00 Studerade singalesiska / intervjuade munkar med Pangnananda
 - 11.00 Drack te på Queen's hotellfoajé och läste singalesiska
 - 13.00 Lunch med fru Perera
 - 14.00 Med Pangnananda på klostret (intervjuer)
 - 17.00 Vandrade omkring i Kandy (te på Queen's)
 - 17.45 Hemma på rummet före mörkrets inbrott
 - 18.00 Lyssnade på nyheter och diskuterade med Rune
och Margot Johnsson
 - 18.30 Läste igenom det insamlade materialet och skrev brev
 - 21.00 Gick till sängs
-

Vad lärde jag mig om buddhismen som jag inte redan tidigare visste? Via böcker hade jag fått en viss uppfattning om buddhismen i allmänhet, medan fältstudien på Sri Lanka gav mig specifik och unik insikt i singalesisk buddhism tack vare samarbetet med Pangnananda och Alwis. De centralaste forskningsresultaten har jag tidigare publicerat på engelska, förutom i doktorsavhandlingen även i vetenskapliga böcker och tidskrifter. Medveten om att publikationerna inte alltid är lätt tillgängliga, sammanfattar jag i följande kapitel allmänheten till godo det jag vet om singalesisk buddhism.

FRÅN FAMILJESON TILL ORDINERAD MUNK

Det buddhistiska klosterväsendet (*sangha*) på Sri Lanka har ingen central organisation. De tre mest inflytelserika theravada munkordnarna, Syama Nikaya (grundad 1753), Amarapura Nikaya (1802) och Ramañña Nikaya (1864), är förgrenade i undergrupper, vilka visuellt kan liknas vid en trestammad buske med otaliga förgreningar. En del av klostren är knutna till varandra, andra verkar som självständiga enheter. Inom singalesisk buddhism finns ingen enskild högsta ledare, som kunde liknas vid en påve, patriark eller ärkebiskop. Varje större klostergruppering (*Nikaya*) har sin egen ledare (*mahanayaka* = "stor ledare"). Det finns inalles ett trettioital

munkar med *mahanayaka* status på Sri Lanka, men den mest inflytelserika är ändå Malwattas *mahanayaka*.

Munkordnarna har en egen successionstradition (*sisyanu sisya parampara-va*) med lägre och högre ordinationer. Det finns inget formellt förfaringssätt att ansöka inträde till något av Syama Nikaya klostren. Chefsmunken (*viha-radhipati*) väljer nästan uteslutande noviser bland pojkar som hör till samma kast som han själv. Om möjligt rekryterar han sin brors eller systers son.

Utgående från etnografen och folkloristen Arnold van Genneps (1873–1957) teori om övergångsriter (*les rites de passage*), analyserade jag den unge Pangnanandas väg från familjeson till ordinerad munk via lägre och högre ordination till förlängd liminalitet efter den högre ordinationen. Enligt van Genneps teori följer övergången från en social status till en annan en universell struktur. Ett liknande mönster påträffas i alla kulturer och samhällen. Han urskilde tre på varandra följande skeden, vilka åtskiljs av en ”tröskel” (*limen*), som definierar, markerar och åskådliggör gränsen mellan de rituella förloppen.

Riter som utförs då individen frigörs eller skiljs (*séparation*) från tidigare samhällsställning benämner van Gennep preliminala riter. Riter som utförs vid övergången, då individen befinner sig mitt emellan (*marge*) tillstånden, benämner han liminala riter, och riter som utförs då individen upptas i den nya kretsen – till exempel i munkorden – namnger han postliminala riter.

Redan under första intervjun med Pangnananda om hans sociala relationer och livshistoria, insåg jag att han var en typisk munk på huvudklostret Malwatta. Den uppfattningen bekräftades av det han berättade om yngre munkars livssituation i egnahemmen (*pansala*). Pangnanandas väg till Malwatta ger en autentisk bild av novisers härkomst och rekrytering till huvudklostret. Hans övergångar kan sammanfattas på följande sätt.

Barn- och ungdom. I likhet med andra munkar på Malwatta härstammar Pangnanandas familj från jordbrukarkasten (*goyigama*). Han föddes den 13 december 1949, som det fjärde barnet i en åttabarnsfamilj. Under uppväxtåren hade han två äldre bröder, en äldre syster, två yngre bröder och två yngre systrar.

De första tretton åren bodde Pangnananda i den typiska högländsbyn Alawathugoda, belägen på en bördig bergsslätt i centrala Sri Lanka. I likhet med andra barn gick även han i byns grundskola, där undervisningen sköttes av byns munkar. Därutöver deltog han vid behov på risfälten.

Pangnanandas far hade upplevt självständighetsprocessen (från England) 1948 och axlat återuppbyggarens mantel. Familjen ägde ett risfält på ett par hektar, vilket var mycket i det fattiga Sri Lanka. Pangnanandas

far var energisk jordbrukare med många förtroendeuppdrag i syfte att återuppliva den singalesiska kulturen efter den långa kolonialperioden (från 1500-talet till 1948).

Pangnanandas mor var hemmafru. Hon skötte barnen och ansvarade för deras skolning. I juni hjälpte hon till på risfälten med att så riskorn. I december skördade hon med de äldre barnen de mogna risaxen. Hennes yngsta bror var munk i byns kloster, som var den naturliga orsaken till att hon var from buddhistisk "välgörare" (*dayaka* = "givare"), som dagligen besökte och understödde byns kloster.

Pangnananda berättade hur han som barn tillsammans med mor brukade besöka byns kloster och andra buddhisttempel både vid full- och halvmåne samt under *poya*-dagarna (p. *uposatha*), de två andra månatliga semesterdagarna mellan full- och halvmåne. Hans far var upptagen med jordbruket och förtroendeuppdragen. Han besökte byns kloster mera sällan.

Singaleser anser det vara "meriterande" (*pinkama*) med tanke på nästa återfödelse, att hylla Buddha genom att placera lotusblommor, en rökel-sesticka och en brinnande oljelampa vid Buddhastatyn samt genom att understöda munkarna med förnödenheter och gåvor (*dane*). Pangnananda var den av barnen som tidigt fattade tycke för klosterlivets serena stämning. Han berättade att

jag kan inte säga exakt när, men då jag som barn bodde i byn Alawathugoda, besökte jag regelbundet med mor och de andra syskonen det gamla kungliga templet [Kalubululanda]. Vi gick dit för att delta i meritbringande (*pinkama*) ceremonier, för att rådfråga munkar och för att lyssna på deras undervisning (*bana*). Vi gick dit nästan varje dag. Klostrets välgörare (*dayaka*) går vanligen dagligen till klostren. [...]

Den singalesiska buddhistkulturen genomsyrar all verksamhet på Sri Lanka. Munkar är uppskattade av såväl stadsbor som bybor. I nästan alla släkter finns det medlemmar som valt att leva som munk i något kloster. Klosterlivet var välbekant för Pangnananda, som från barnsben kände sig hemma i morbrors egna hem. Varje gång han besökte morbror kunde han fritt fråga honom om den buddhistiska läran, klosterlivet och om munkens roll i samhället. Pangnanandas intresse för klosterlivet stärktes år för år under de regelbundna klosterbesöken. Morbror Piyadassi frågade systemen om sonen ville bli novisaspirant. Pangnananda rekryterades för att han visade tycke för klosterlivet. Efter ett år i byns kloster ordinerades han till den lägre munkgraden (*pabbajja* = "från hem till hemlöshet").

Redan som barn visste jag att munkar lever anspråkslöst med få bekymmer. Även jag ville anpassa mig till deras tillbakadragna levnadssätt som frigör människan från lidelsen att födas och dö i återfödelsens oändliga kretslopp. Då vi lever i världen – [läs samhället] – förstår vi oss inte på sanningen. Förutsättningen att nå förståelse är att axla munkens mantel och leva enligt givna levnadsregler.

Separation – från familjeson till novis. Då Pangnananda som 13-åring gick i kloster, hörde han till den grupp singaleser som började munklivet i sin hembygd. Det var ingen fullständig frigörelse från familjen och tidigare sociala relationer. Tvärtom! Att bli novis innebar endast en första övergång från en social status till en annan inom ramen för samhällets sociokulturella mönster.

En blivande munks uppgift är att upprätta ett annorlunda förhållande till familjen och människorna i byn, under vilkas betingelser även klosterväsendet existerar. Under prøvotiden, före novisordinationen, lär sig kommande noviser axla den av byborna förväntade rollen som ritualförrättare vid begravningar och vid meriterande måltider (*dane*). Det buddhistiska klosterväsendet på Sri Lanka är inte en från samhället isolerad och sluten organisation, utan en levnadsform som är beroende av en omfattande skara välgörare (*dayaka*), vilka stöder både enskilda munkar och hela klosterväsendet.

Pangnanandas sociala statusbyte var inte enbart en familjeangelägenhet. Det angick hela byn. Enligt singalesisk buddhism bör man vara munk för att uppnå det eftersträfvansvärda översinnliga upplysta *bodhi*-tillståndet av fullständig inre ro och lycka (*nirvana*). Bybornas uppgift är att göra möjligast många insiktsfulla välgärningar i form av allmosor och därigenom samla meriter (*pin*), som påverkar deras *karma* – återfödelsens drivfjäder –, som sedermera garanterar en bättre återfödelse. Utgående från den livssynen hoppas byborna att i nästa liv födas inom villkor som möjliggör klosterliv och därmed även ett försjunkande i *parinirvana*, en slutgiltig frigörelse från lidelsernas och återfödelsearnas kretslopp.

Det är för att samla meriter som byborna under Pangnanandas föräldrars ledning vid elvatiden på förmiddagen bjuder munkar på en måltid (*dane*) i byns kloster, tacksamma över att klostrets munkar valt en novisaspirant från deras by. Byborna får därigenom ett utmärkt tillfälle att göra insiktsfulla välgärningar i samband med Pangnanandas statusbyte från 13-årig familjeson till novisaspirant. För byborna utgör varje novis och munk en "meriterande domän" (*puññakkhetta*), som ger både männen och

kvinnorna gynnsamma möjligheter att genom allmosor samla meriter för nästa återfödelse.

Ur religionsvetenskaplig synvinkel är måltidsceremonin (*dane*) en preliminal rit, som markerar att sonen lämnat sin lekmanastatus och tagit steget över tröskeln till en blivande novis. Ordet "tröskel" är belysande, eftersom tröskeln är en väsentlig del av en dörr, som i ett hus markerar gränsen mellan den yttre världen och hemmets härd. I ett tempel markerar tröskeln gränsen mellan den profana och den sakrala världen. Att stiga över tröskeln innebär att äntra en ny värld. Utgående från den tanken är det självklart att *dane*-ceremonin utgör en bro mellan bybornas och munkarnas värld, ett tillfälle där även fadern får uppleva något av vad det innebär att stå vid tröskeln då han ser sonen stiga in genom dörren i klostrets värld. Pangnananda berättade för mig att

I min ungdom, innan jag blev munk, hade jag för vana att dagligen gå till byns kloster för att läsa novisers lärobok (*samanera bana-daham pota*) och andra klassiska böcker om Buddhas liv, lära, novisens levnadsregler och om klosterlivet. Dessutom studerade jag pali för att läsa buddhistiska skrifter på grundspråk. Jag lärde mig utantill *pirit*-bokens besvärjelsestrofer, som munkar reciterar vid särskilda ceremonier för att beskydda singaleser från sjukdomar, onda andar och från andra olyckor. Jag gick till byns kloster klockan åtta på morgonen och övade recitation fram till klockan tio. Därefter gick jag med morbror till templet för att hylla den Upplyste framför Buddhastatyn. Jag lärde mig även andra singalesiska ritualer och att meditera.

Pangnanandas vistelse i byns kloster var interimistisk ända fram till den lägre ordinationen. Under den förberedande tiden, den preliminala perioden, var han iklädd en helvit dräkt (*sarama*), som är kännetecknande för buddhistiska lekmän (*upasaka*). Den skilde honom från såväl pojkarna i byn som noviserna och munkarna som bär saffransgul mantel. Hans dräkt var inte någon munkmantel, utan den hemlöses klädsel (*anagarika*), den lägsta graden inom klosterväsendet. Syftet med den interimistiska tiden var att förbereda Pangnananda för den lägre ordinationen, som enligt ursprunglig buddhistisk sed bekräftar övergången "från hem till hemlöshet" (*agarasma anagariyam pabbajati*). Familjen besökte Pangnananda flera gånger i veckan, vilket naturligtvis underlättade hans anpassning till klosterlivet.

Dane-måltid i Malwatta. Foto: René Gothóni.

Novisperioden. Ungefär ett år senare, den 2 september 1964, fick Pangnanda den lägre ordinationen i hembygdens gamla kungliga Kalubululanda tempel. Ceremonin leddes av Malwattas chefsmunk (*mahanayaka*), medan ordinationsakten förrättades av morbror Amunugama Piyadassi, som själv var chefsmunkens systers son. Det liminala skedet började med en initiationsrit, under vilken Pangnanandas hår rakades bort, likaså ögonbrynen och skäggfunen som vittnade om puberteten. Efter att han tre gånger reciterat utantill hyllningsstrofen till Buddha och de tre juvelerna samt därefter en gång novisens tio levnadsregler (*dasa sil*), blev han officiellt intagen i munkorden som novis (*samanera*).

Buddhas hyllningsstrof

Hyllning till den Välsignade Arhat
Den sannerligen fullständigt Upplyste

Tre juveler (Tiratna)

Jag tar min tillflykt till Buddha
Jag tar min tillflykt till Dhamma [läran]
Jag tar min tillflykt till Sangha [klostret]

Tio levnadsregler (Dasa sil)

Jag åtar mig att avstå från

- att döda
- att stjäla
- otukt
- att ljuga
- att dricka rusdrycker [alkohol]
- att äta vid fel tidpunkt [efter klockan 12]
- att dansa, musicera och besöka teaterföreställningar
- att använda smycken, parfym och kosmetika
- att sova i höga och breda sängar
- att använda guld och silver [pengar]

I stället för den helvita dräkten ikläddes Pangnananda den saffransgula manteln. Som ytterligare tecken på att övergången till novis var officiellt bekräftad fick han en allmoseskål. I likhet med andra noviser placerade han skålen på en hylla i sitt rum som hemlöshetens symbol. Efter *dane*-ceremonin, som föräldrarna med tacksamhet bjöd munkarna på efter den lägre ordinationen, fick Pangnananda sandaler, frukter och konfekt gjorda av palmsaft och oraffinerat rårorsocker, som på Sri Lanka allmänt kallas *jaggery cakes* och ett paraply.

Pangnanandas novisperiod varade inalles åtta år, från hans fjortonde till hans tjuogoandra år. De åren bodde han på tre olika ställen. Under hösten 1964, den första tiden efter novisordinationen, bodde han kvar i byns kloster. I december flyttade han till morbror Amanugama Piyadassis egnahem (*pansala*) på huvudklostret Malwatta för att på våren bli elev vid klosterskolan (*Sangaraja pirivena*). En av novisperiodens målsättningar var att noviserna skall mogna och bli fullvärdiga munkar. Därför måste Pangnananda, förutom att för- och eftermiddagar gå i klosterskolan, även under morgnar och kvällar studera Buddhas lära, enligt theravada buddhismens tolkningar av de kanoniska skrifterna på ursprungsspråken pali och sanskrit.

En annan lika viktig målsättning med skolningen var att lära Pangnananda axla rollen som familjemunk och ritualförrättare. Det framgår tydligt från de svar han gav mig då jag frågade honom hur han förberedde sig för den högre ordinationen (*upasampada*).

Javisst, innan vi får vår högre ordination måste vi lära oss [utantill] åtminstone fyra avsnitt ur *pirit*-boken. Vi är tvungna att lära oss utantill hela *Dhammapada* [423 buddhistiska aforismer om etik och moral]. Dessutom måste vi lära oss det väsentliga innehållet i *bana*-boken [hur man skall tolka den buddhistiska läran].

Emedan de ovannämnda böckerna används vid ceremonier och ritualer, är det inte svårt att förstå att munkens roll även omfattar prästliknande förrättningar. Utbildningen var inriktad på att lära blivande munkar recitera utantill rituella besvärjelse- och lärostrofer samt avsnitt ur pali kanon. Det är först efter att novisen behärskar alla ovannämnda färdigheter som han får sin högre ordination, med andra ord efter att han kan undervisa familjer i den buddhistiska läran och förrätta de buddhistiska ritualerna.

Under Pangnanandas första år på huvudklostret Malwatta var Thibbotuwawe hans mentor. Thibbotuwawe introducerade Pangnananda i

munklivets vardag och gjorde honom förtrogen med de värderingar, vanor och levnadssätt som gällde inom klostret. Vänshipsbandet bröts inte under Pangnanandas studieår i Colombo, utan han och Thibbotuwawe var fortfarande bästa vänner då jag kom till klostret. Till den unge Thibbotuwawe återkommer jag senare. Han var den enda av de munkar jag intervjuade vintern 1974–75 som ännu var vid liv då jag besökte Malwatta i slutet av december 2018. Då var han huvudklostret Malwattas högsta chef (*mahanayaka*).

Pangnananda var motiverad novis. Efter att han gått ut klosterskolan skickade hans morbror honom till universitetet i Colombo. Han hörde till en av de första munkarna från Malwatta som började studera vid universitet. Där studerade han i fem år, fram till våren 1974. Under terminerna bodde han i ett kloster intill universitetet. Semestrarna tillbringade han på Malwatta, där han våren 1972 fick sin högre ordination.

Studietiden vid Colombo universitet. Åren i Colombo gav Pangnananda ett ypperligt tillfälle att växa ut ur elevrollen och bygga upp sin vuxna identitet. Universitetsåren är av stor betydelse för unga munkar på Sri Lanka eftersom de vanligen rekryteras vid ungefär tolv års ålder. Därefter blir de "familjemedlemmar" i ett egnahem, där chefsmunken och prefekten vanligen är antingen deras farbror eller morbror.

Övergången till tidig vuxenålder inleds ofta med att ungdomar flyttar bort hemifrån för att studera vid något universitet. Att flytta till annan ort innebär en naturlig separation från uppväxthemmets trygga härd. Även unga munkar erfar en liknande separation från egna hemmet (*pansala*) då de börjar studera vid universitetet i Colombo.

Min tolkning av novisers livssituation bekräftades av en studerande munk som oförhappandes kom för att hälsa på Pangnananda medan vi översatte det andra frågeformuläret till singalesiska. Munkens hår var snaggat, inte rakat. Även skägget var orakat och hans maner yppade tydligt att han redan hade studerat några år vid universitetet och stortrivdes med studielivet. Efter en kort diskussion åkte vi alla tre med taxi till ett närbeläget kloster. Den studerande munken betalade världsvant taxiresan.

Medan jag iakttog munkens beteende insåg jag att det i många avseenden påminde om mitt eget under studietiden. Det var uppenbart att han upplevde tiden vid universitetet som befriande. Nu bodde han för första gången på tio år utanför Malwatta, där han ordinerats till munk och levt under handledarens uppsyn. Glädjeruset över att äntligen få vara sig själv drev honom till överdrifter – nog så mänskligt.

I likhet med andra studerande "förvildas" även munkar under studietiden.

När de under semestrarna återvänder till egnahemmen uppvisar de ett tufft yttre för noviser och yngre munkar. Det är inte ovanligt att de har fattat tycke för tobak och betelblad, som för den observante är tydliga tecken på att de studerar vid ett universitet. En del äldre noviser smittas av universitetsmunkars beteende, men de blir genast tillrättavisade av sina chefsmunkar.

Fastän separationen från egnahemmet ger munkar ett naturligt tillfälle att växa ut ur elevrollen och leva ett självständigt liv i Colombo, är studieåren sällan problemfria. Vid universitetet får unga munkar ett idealiskt tillfälle att utforska olika möjligheter i den vuxna världen. Åren vid universitetet är en tredje och slutgiltig test på att de valt rätt då de valt munklivet.

Studerande munkar står oförberedda inför en tröskel, en annorlunda övergång, som inte bekräftas av en fastställd ritual. Under studietiden anfäktas nästan varje munk av tvivel: "Borde jag ändå leva i samhället i stället för i kloster?" Eftersom det på universitetet även finns kvinnliga studerande, faller en del munkar för frestelsen att bilda familj efter avslutade studier. Att så är fallet än i dag bekräftades av munk Dhammanisanthi, som jag besökte i januari 2019 på Peradeniya universitetet i Kandy. I juli 2023 skickade han mig följande e-post:

Dear professor,

I think that you do not recognize me easily. My name was Ven. Dhammanisanthi and I studied at the University of Peradeniya, Sri Lanka. Now I am a lay person. I disrobed two years ago. Now my name is Anuda Kanchana and I am working as a lecturer at the University of Ruhuna attached to the Department of Pali and Buddhist Studies. I think that everything is going well with you. This is my new e-mail address. If you have free time, please be kind enough to write to me.

Chefsmunkar står inför ett dilemma. Å ena sidan har samhället förändrats. Klostren behöver akademiskt utbildade munkar för att bibehålla sin ställning i samhället. Å andra sidan riskerar studerande munkar att lämna klostret för en karriär i samhället. Det innebär att chefsmunken alltid tar en risk då han skickar äldre noviser till Colombo eller Peradeniya universitet.

Den högre ordinationen. Pangnanandas postliminala skede – enligt van Genneps teori – började med en liknande initiationsrit som vid den lägre ordinationen. Efter att han tre gånger reciterat utantill hyllningsstrofen till Buddha och de tre juvelerna (*tiratna*) samt därefter en gång novisens tio levnadsregler (*dasa sil*), genomgick han förhöret:

Efter att [Malwatta] klostrets munkar samlats måste vi sitta framför dem vördnadsfullt med hopslagna händer. Mahanayaka och klostrets biträdande föreståndare (*anunayaka*) ställde turvis frågor som vi förväntades genast kunna besvara. [...] Mig förhörde de om *Dhammapada*, ett avsnitt i *pirit*-boken och om de tio novisreglerna ur novisboken. [...] Namngivningen är en väsentlig del av ordinationen. Läraren väljer namnet och namnger den nya munken. Senare, efter ordinationen, kan man byta namn om klostret ger tillstånd därtill och om det skulle vara nödvändigt.

Också efter den högre ordinationen bjöd Pangnanandas föräldrar Malwattas munkar på *dane*-måltid. Då Pangnananda första gången satt och åt tillsammans med klostrets äldre munkar, blev han placerad längst ut på den vänstra sidan av de parallella raderna av munkar, som i matsalen (*poya ge*) sträcker sig ända fram till Buddhastatyn. Det var inte svårt att urskilja honom där han satt i sin nya saffransgula mantel. Den var iögonfallande färggrann bland bleknade munkmantlar. Vid måltider (*dane*) följer sittordningen alltid antalet år efter den högre ordinationen. De till ordinationsåren äldsta munkarna sitter närmast på var sin sida av Buddhastatyn. Noviserna sitter inte tillsammans med munkarna. De äter sin mat i templets sidoflygel.

Pangnananda fick sin högre ordination under en ovanlig tidpunkt. Vanligen ordinerar munkarna vid tjugo års ålder. Han hade redan fyllt 22. Ordinationen förrättades i mitten av hans studietid i Colombo. En orsak var troligen morbroderns oro för att Pangnananda skulle lämna klosterlivet i likhet med många andra unga munkar. Oron visade sig vara obefogad. Nu blev han slutligen upptagen i den nya kretsen – munkorden.

I den singalesiska kulturen är det vanligt att modern har ett innerligt och nära förhållande till barnen. Förhållandet mellan far och son däremot är mera retiré. Pangnanandas far var särskilt flitig och upptagen av samhällsliga uppdrag. Det var förmodligen en av orsakerna till hans förtida död. Den dröm som Pangnananda berättade för mig efter faderns död belyser hans förhållande till fadern:

För två veckor sedan, då min far dog, såg jag hur hans döda kropp bars bort till gravgården. Min mor och de andra närvarande grät, men det gjorde inte jag.

Det var en signifikant dröm som förmedlar en helt annan historia än den det medvetna jaget berättar. Då jag diskuterade drömmen med Pangnananda

var det uppenbart att han kände stor lättnad över att han i drömmen bevarade sinnesfriden vid faderns grav. Han uppfattade drömmen som om det skulle ha varit fråga om hans far och mor, och honom själv. Enligt Jungs teorier förmedlar drömmar likväl något mer betydelsefullt och väsentligt om en människas livssituation.

Utgående från teorin om drömmar var det centrala i drömmen inte de enskilda personerna, utan deras roll i sammanhanget. Pangnananda hade för länge sedan axlat buddhistmunkens mantel. Att han inte grät i drömmen vittnar om att han känslomässigt stod utanför själva situationen. Han hörde inte längre till familjen, utan var utomstående på samma sätt som han är utomstående iakttagare då han deltar i andra begravningar. Han befann sig inte längre i den sörjande sonens, utan i familjemunkens roll.

Det faktum att Pangnananda i drömmen upplevde en känsla av lättnad vara något positivt med tanke på uppfattningen om återfödelse. Förutom att han kände en slutgiltig befrielse från fadern, som representerade fadersrollen, upplevde Pangnananda ett utanförskap beträffande modern, som företrädde modersrollen, symbolen för hushåll och familjeliv. Det livet hade han lämnat bakom sig. Att han inte grät antyder att han lyckats frigöra sig från behovet av att vara familjefar och bilda familj. Drömmen bekräftade att hans val och beslut att gå i kloster faktiskt återspeglade hans innersta önskan och att han hade valt rätt vid det vägskalet.

FÖRLÄNGD LIMINALITET

Då jag tillsammans med fru Perera besökte Malwatta i början av november 1974, hade Pangnananda bott ett halvt år i hennes kusin Piyadassis egna hem (*pansala*), efter att han på våren avlagt *Bachelor of Arts* examen i Colombo. Under sommaren och hösten var han fullt upptagen med att undervisa både i klosterskolan (*pirivena*) och i den närbelägna statliga skolan. Äldre munkar uppskattade hans akademiska utbildning. Yngre munkar rådfrågade honom om vad det innebar att studera vid universitetet i Colombo.

Vid 24 års ålder hade Pangnananda genomgått alla övergångsriter till fullvärdig munk. Därutöver hade han slutfört sina akademiska studier, som bland annat omfattade språkstudier (singalesiska, pali, sanskrit och engelska) samt studier i Indiens, buddhismens och i västvärldens historia. Efter att Pangnananda fullbordat allt detta borde han inte längre ha behövt uppleva liminalitet, att stå på tröskeln mitt emellan två statusar, utan förnöjt kunna leva som självständig munk. Så var det ändå inte. I likhet med några andra yngre munkar upplevde även han en förlängd liminalitet i över tio år.

Studieåren vid universitetet i Colombo innebär för unga munkar en förlängd liminalitet. Det blottade ett fotografi på Pangnanandas bokhylla av åtta unga munkar, som samtidigt ordinerats till fullvärdig munkgrad. Jag kände genast igen Pangnananda och frågade nyfiket vilka de andra munkarna var och i vilket egna hem de bodde. Över hälften av munkarna hade lämnat klosterlivet under sina år vid universitetet.

Enligt Daniel J. Levinsons (1920–94) studie *Mannens åldrar*, börjar övergången till vuxenålder med femårsperioden mellan åldrarna 17 och 22. De huvudsakligaste utvecklingsuppgifterna som varje man står inför vid tröskeln till vuxenålder omfattar två skeenden: Separation och individuation.

Den unge vuxne står inför uppgiften att separera – naturligtvis inte helt – från föräldrar och påbörja ett självständigt liv för att dana sin personliga identitet och framtid. Han måste växa ut ur förhållandet förälder–barn, där han inte längre är antingen det eftergivande eller det trotsiga barnet, utan en vuxen människa, vars förhållande till föräldrarna grundar sig på ett jämlikt förhållande och en ömsesidig respekt. Enligt Levinson är övergångarna ofta krisperioder som tar sig uttryck i inre konflikter. För att beskriva hur män upplever övergången, citerar Levinson en av sina informanter som i intervjun konstaterade att övergångsperioden väckte en ”känsla av att befinna sig i ett tillstånd av upphävt liv”.

Då jag kom till Malwatta hade Pangnananda föregående vår lämnat studieåren bakom sig, motsattt frestelser och återvänt till morbror Piyadassis egna hem. Piyadassi kunde pusta ut. Pangnananda hade inte lämnat klosterlivet. Han axlade ansvaret som munk och verkade nu som lärare. Till en början var allt frid och fröjd. Det fanns ändå ett aber som förorsakades av hierarkin inom huvudklostret. Malwatta bestod av självständiga egna hem (*pansala*) samt salar för riter och förrådsbyggnader. I varje hus bodde en chefsmunk, hans noviser och yngre munkar samt ofta även en äldre munk, som inte av en eller annan orsak hade ”ärvt” ett egna hem.

Egna hemshusen har ursprungligen donerats av invånarna i någon by inom centralprovinsen Kandy. Det lilla klostret i Pangnanandas hemby Alawathugoda hörde till det nätverk av byar som stödde Piyadassis pansala på Malwatta. Han var vald till egna hemmets chefsmunk på livstid. Därför fick Pangnananda lov att tåligt genomleva en förlängd liminalitet innan han eventuellt ärvde huset och ställningen som chefsmunk.

Att efter universitetsåren återvända till Malwatta kändes för Pangnananda som om han flyttade tillbaka till föräldrahemmet. Piyadassi var ju hans morbror, buddhistiske fader och handledare. Det framgick tydligt under våra förtroliga samtal att hemkomsten innebar för Pangnananda en omställning från det friare livet till en regid dagordning. I egenskap av

meriterande domän (*puññakkhetta*) förväntades han förrätta ceremonier och ritualer för buddhistfamiljerna i Kandy. Därtill var han lärare under läsårets tre terminer.

Då jag frågade Pangnananda om han diskuterade sina framtidsplaner med Piyadassi, sade han: "Om dem diskuterar jag enbart med akademiska munkar, som förstår sig på akademiska studier." Likväl påpekade han att Piyadassi hade gett honom frihet att göra allt som var passande för en munk; en nog så nödvändig eftergift med tanke på de intressekonflikter som Pangnananda oundvikligen fick lov att utstå.

Pangnananda hade vuxit ur elevrollen och fjärmats från sin morbror. Piyadassi visste inte hur han skulle förhålla sig till systersonen, som han rekryterat för att garantera att egna hemmet fortgår i släktens ägo. Under de månader som jag vistades tre gånger i veckan i klostret lade jag märke till att Pangnananda undvek att träffa Piyadassi. Oroad över att förlora sin systerson, delegerade Piyadassi alltför ivrigt åt Pangnananda administrativa och rituella uppgifter för veckoslutet. Det var bra med tanke på framtiden, men samtidigt gav det Pangnananda alltför lite tid för fortsatta studier. Piyadassi ansåg att Pangnananda hade studerat färdigt och att han nu skulle överta en del uppgifter som kommande chefsmunk.

Pangnananda återkom då och då till intressekonflikten medan han hjälpte mig med fältstudien. Det verkade som om jag kommit till klostret vid en för honom lämplig tidpunkt. Genom att han undervisade mig i singalesiska och introducerade mig för de andra munkarna, kunde han samtidigt tillfredsställa behovet att förbereda sig för fortsatta studier. Min akademiska utbildning motsvarade den *Master of Arts* examen som han eftersträvade. Fältstudierna gav honom en inblick i antropologisk forskningstradition.

Pangnananda var frustrerad över morbroderns sätt att sent föregående kväll eller tidigt samma morgon be honom delta i en ceremoniell måltid (*dane*) hos någon familj. Det innebar att han inte fritt kunde planera nästa dag. Han måste ständigt vara beredd på att med kort varsel axla familjemunkens roll. Då vi kom överens om vårt nästa möte sade han alltid: "Vi träffas om jag inte blir förhindrad."

Fastän övergångarna till såväl fullvärdig munk som tidig vuxenålder fullbordats parallellt på ett idealiskt sätt, innebar hemkomsten till klostret ändå att åter underkasta sig chefsmunkens uppsyn, en tillbakagång och inkonsekvens i systemet. För Pangnananda och yngre munkar föranledde den förlängda liminaliteten en intressekonflikt mellan att leva upp till chefsmunkens förväntningar och att förverkliga personliga förhoppningar.

Thibbotuwawe Sumangala, som var fem år äldre än Pangnananda, hade

Pangnanandas veckoprogram

5.00	Vaknar
5.00–5.30	Tvättar ansiktet och iklär sig munkmanteln
5.30–6.00	Plockar blommor för Buddhastatyn
6.00–6.30	Städar buddhisttemplet
6.30–7.00	Placerar blommor framför Buddhastatyn
7.00–7.30	Intar frukosten
7.30–10.30	Undervisar i buddhistiska skolan (<i>pirivena</i>)
10.30–11.00	Tvättar sig i badrummet
11.00–12.00	Äter dagens enda måltid
12.00–13.15	Vilar
13.15–15.15	Undervisar i buddhistiska skolan
15.15–15.30	Dricker te med kex
15.30–17.30	Undervisar i buddhistiska skolan
17.30–18.00	Vilar
18.00–19.30	Studerar engelska
19.30–20.00	Vilar. Dricker te med kex
20.00–20.45	Placerar blommor framför Buddhastatyn
20.45–22.30	Förbereder sig för morgondagens undervisning
22.30	Sängdags

hela tiden bott på huvudklostret och fått sin skolning i klosterskolan. Hans släkt var av förnäm härkomst. Vid knappa 30 års ålder hade han blivit chefsmunk för egnahemmet Thibbotuwawe pansala, vilket var ovanligt tidigt. Det är först när en munk blir föreståndare för ett egnahem som han känner sig självständig och som herre i huset. Det förstod jag då jag med Pangnananda besökte hans bästa vän Thibbotuwawe, som nyligen efterträtt sin lärare och valts till chefsmunk för Thibbotuwawe pansala. Denne uppträdde med en värdighet som gjorde mig övertygad om att han en dag blir huvudklostret Malwattas chef (*mahanayaka*), vilket han senare också blev.

Kärnpunkten i Pangnanandas dilemma var förknippad med egnahemmens arvssystem. Så länge yngre munkar är beroende av sin chefsmunk

befinner de sig i ett tillstånd av förlängd liminalitet, som vanligtvis varar tills de fyllt fyrtio år eller mera. Kännetecknande för förlängd liminalitet är att livssituationen präglas av intressekonflikter. Den tillfälliga lösningen hade under ett antal år varit att chefsmunken, trots den risk det innebar, skickade yngre munkar till universitetet i Colombo eller till universitetet Peradeniya i Kandy.

Då jag kom till Malwatta hade ett par yngre munkar redan studerat närmare tio år i Colombo. Det var en lång tid. De flesta munkar fjärmades från sitt huvudkloster. Deras studieiver blev med tiden problematisk med tanke på egnahemmens kontinuitet på klosterområdet. Samtidigt som de fjärmades från egnahemmen, hade de föga erfarenhet av hur man sköter de med chefsställningen förknippade administrativa och ekonomiska åliggandena samt den förmögenhet och de lantegendomar som välgörarna (*dayaka*) under århundraden donerat till Malwatta. Följaktligen var chefsmunkar mera måna om att trygga klostrets kontinuitet än att uppmuntra munkars studieiver. Yngre munkar blev frustrerade över den långa väntetiden, särskilt som egnahemmens efterträdare avgörs enligt testamente först efter att chefsmunken avlidit.

Ingen av de yngre munkarna kunde i förväg med säkerhet veta vem av dem som skulle ärva egnahemmet (*pansala*). Fastän det oftast var den äldsta eleven som ärvde huset, utkämpades många bittra strider munkar emellan då arvet hade gått till någon yngre munk. Det finns många exempel på att munkar anlitat jurister för att bevaka sina rättigheter. Situationen påminner om docenters ställning inom de nordiska universiteten. De kämpar om samma professur, som endast en av dem kan få. Många besvärsskrivelser anförts innan kanslerer utnämner den nya professorn i ämnet.

Pangnananda stod inför valet att antingen stanna kvar i morbror Piyadassis hus tills han ärver det eller att bryta upp och fortsätta studierna i Colombo. Han var diplomatisk och fortsatte som munk samtidigt som han förverkligade sitt intellektuella intresse genom att hänge sig åt lärarrollen i klosterskolan. Dessutom hade han goda kontakter med studerande i Colombo.

I slutet av fältstudieperioden, då Piyadassi ansåg att jag hade samlat in tillräckligt material för en doktorsavhandling, skickade han Pangnananda till Colombo för fortsatta studier, dels för att gå Pangnanandas önskan till mötes, dels för att Pangnananda och jag inte skulle bli alltför goda vänner. Piyadassi märkte att jag, i likhet med Evers, höll på att få en alltför god insyn i klostrets interna angelägenheter.

Samma vilja som hade fört oss samman, skilde oss åt. Senare brevväxlade jag med Pangnananda ett antal gånger. Efter att jag doktorerat

ebbade brevväxlingen ut, huvudsakligen på grund av inbördeskriget på Sri Lanka, som försvärade all postgång. Vid det laget hade jag tre små barn och en befattning som universitetslektor med stor undervisningsskyldighet. Därtill hade jag börjat bedriva jämförande klosterstudier på det Heliga berget Athos i norra Grekland.

Pangnananda återvände från Colombo till huvudklostret hösten 1975. Han återupptog lärartjänsten vid klosterskolan och den statliga skolan. Han hade beslutat att vänta tålmodigt på sin tur att ärva nyckeln till Piyadassis egnahem. Det förblev oklart för mig i vilken mån Pangnanandas val berodde på att morbror Piyadassi ville att han skulle ärva egnahemmet och därmed garantera att det stannade i familjens ägo.

Akademiker inser genast att karriären vid universiteten från student till doktor följer samma strukturella schema, nämligen från student till magister och sedan till doktor, med en liminal doktorandperiod och en rit som kallas disputation. Förr fanns det ytterligare en tröskel mellan magister och doktor, ett licentiatskede med skild disputation vid doktorandseminariet. Ända in på 1980-talet måste man vid Helsingfors universitet vara licentiat för att kunna doktorera. Numera är licentiatskedet avskaffat i avsikt att förkorta studietiden. Huruvida studietiden förkortades tvistar de lärda.

MALWATTA SOM SAMHÄLLET'S SPEGELBILD

Ännu på 1960-talet stod det i böcker om buddhismen att en buddhistmunk är en man med rakat huvud, saffransgul mantel och en allmoseskål. Denne beskrevs leva ett tillbakadraget liv i en eremithydd, för att genom ostörd meditation bli upplyst (*bodhi*) – att som Buddha nå fullständig insikt i tillvarons betingelser och natur. Därtill berättades munken under förmiddagen göra allmoserundor i byn för att samla in mat för dagens enda mål, som enligt klosterreglerna bör intas före klockan tolv. Denna uppfattning grundade sig på utsagor i palikanon (*Tipitaka*) och andra buddhistiska skrifter, vilka sedermera översatts och spridits i västerländsk litteratur om buddhismen.

I Kandy blev jag omedelbart frapperad av att uppfattningen jag anammat via litteraturen om buddhism inte alls stämde överens med verkligheten på Sri Lanka. Varhelst jag såg en buddhistmunk på gatorna i den forna huvudstaden Kandy, överraskades jag av att denne inte bar någon allmoseskål, utan i stället ett stort svart paraply. Den verkliga bilden av en singalesisk buddhistmunk var således en man med rakat huvud, en saffransgul mantel och ett svart paraply.

Efter att jag i samarbete med Pangnananda rett ut enskilda munkars livshistoria och sociala nätverk, ställde jag mig frågan i vilken mån de sociala relationerna i klostret Malwatta speglar sociala strukturer i det singalesiska samhället. Avsikten med att besvara frågan var att rätta till missuppfattningar om buddhistiskt klosterliv. Majoriteten av de singalesiska munkarna lever inte ett isolerat eremitliv. Tvärtom! Munkarna fyller en central funktion i det singalesiska samhället.

Pansala – en suverän enhet. Det singalesiska ordet för kloster är *pansala*, som betyder ”hus” och ”egnahem”. Huvudklostren, på vars område det finns många enskilda egnahem, kallas för *viharaya* eller *aramaya*. Huvudklostret Malwatta, numera Malwathu Maha Viharaya, äger förutom 22 egnahem på klosterområdet även många hus (*pansala*) och tempel (*aramaya*) i Kandy distrikt.

Klosterväsendets struktur inom Syama Nikaya orden kan visuellt liknas vid en bläckfisk, där huvudklostret Malwatta, som administrativt centrum, har ett varierande antal tentakler, sidokloster, både i byar och i mindre städer. Tack vare bläckfiskstrukturen med tentakler till byar och donerade risfält är huvudklostren självförsörjande. Under mina fältstudier kom jag underfund med att ju fler egendomar och ju större förmögenhet ett egnahem förvaltade över, desto fler noviser och yngre munkar hade chefsmunken rekryterat för att garantera husets och ägendomens kontinuitet. Det singalesiska klosterväsendets struktur cementerades 1753, då den thailändska Syama Nikaya munkorden återinfördes i Kandy.

Förutom huvudklostren Malwatta och Asgiriya, som singaleserna kallar tvillingarna för att de turvis ansvarar för ceremonierna i Tandtemplet i Kandy (Dalada Maligawa), finns det ungefär 5 500 buddhistkloster på Sri Lanka. Klostren är inte slutna utan öppna institutioner, vars existens är beroende av buddhistfamiljers välvilja att upprätthålla de monastiska egnahemmen (*pansala*). En del av klostren i djunglerna, byarna och i de mindre städerna är knutna antingen till Malwatta eller Asgiriya. Andra är självständiga enheter.

Gemensamt för egnahemmen – oberoende av om de är självständiga enheter eller inte – är att de upprätthålls av buddhistfamiljer, välgörare (*dayaka*), som tillsammans har donerat eller låtit bygga egnahem åt ett antal munkar i närheten av deras by eller i staden. Därefter fortsätter familjerna stöda klostren med att ordna måltider och ge gåvor för att samla meriter för släktmedlemmarnas nästa återfödelse. De regelbundet återkommande ceremonierna förstärker det ömsesidiga förhållandet mellan munkarna och buddhistfamiljerna i det singalesiska samhället.

Amunugama Piyadassis egnahem i Malwatta. Foto: René Gothóni.

Varje egnahem inom Malwattas område är benämnt efter chefsmunkens namn. Därför kallas Amunugama Piyadassis egnahem för Amunugama pansala. Amunugama är namnet på den by varifrån Piyadassi är hemma. Amunugama pansala betyder således Amunugamas egnahem eller hus. Eftersom egnahemmets namn åsyftar den sociala relationen mellan huset och byn varifrån chefsmunken ursprungligen lämnade världen för ett liv i kloster, är det inte likgiltigt vem som ärver huset och vad det kallas. Därför rekryterar chefsmunken, om möjligt, noviser från någon by i sitt distrikt. På så sätt upprätthålls goda relationer mellan bybor och klostrets munkar. Bybornas meritsamlande, välvilja och välgörenhet är avgörande för egnehemmens kontinuitet.

Det ideala egnahemmet (*pansala*) består av fem munkar, som alla har en given status inom klosterhierarkin. Chefsmunken (*viharadhipati*, ”*vi-hara*-klostrets prefekt”) ärver egnahemmet vanligtvis vid 40 års ålder. Förutom honom bor där ofta någon äldre munk, som är chefsmunkens vän och som aldrig ärvt något hus. Dessutom rekryterar chefsmunken

nästan genast novisaspiranter till klostret för att det efter ett antal år skall finnas yngre munkar med högre ordination, noviser med lägre ordination och unga novisaspiranter.

Inom Syama Nikaya orden väljer chefsmunkarna noviser från sin hemtrakt. Efter att jordbrukarfamiljens son fått lägre ordination i hembyns tempel, flyttar han vanligen till huvudklostret Malwatta. För att familjen och bybor inte skall förlora kontakten med sonen har byborna byggt ett hus i byn där munkar kan övernatta då de kommer för att delta i ceremoniella måltider, som alltid ordnas efter besvärjelseritualer, begravningar och efter minnestunder för en avliden familjemedlem eller någon annan som bott i byn.

Alla egnahem och tempel både inom Malwattas klosterområde och i höglandsbyarna är underställda munkarnas rådsförsamling (*kareka sabha*), som består av alla chefsmunkar på Malwatta området. I praktiken verkar de enskilda egnahemmen (*pansala*) ändå som självständiga och suveräna enheter ledda av en chefsmunk, som ensam ansvarar för husets ekonomi och underhåll. De enskilda husen är inte underställda någon officiell kontroll. Vid behov kan rådsförsamlingen diskutera angelägenheter som rör något enskilt egnahem. Chefsmunkens makt och suveränitet stärks likväl av att det är han som i testamentet bestämmer vem som ärver egnahemmet och vem som blir hans efterträdare. Om det inte finns något testamente bestämmer rådsförsamlingen vem som skall bli egnahemmets nästa chefsmunk.

Släktskapssystemet. Den singalesiska och tamilska befolkningen är indelad i kaster, som bildar hierarkiska och endogamiska system, där den blivande maken och maken förväntas höra till samma kast. Traditionen grundar sig på arbetsfördelning och på tanken att högre kaster är renare än lägre kaster. Befolkningen i Kandy distrikt följer fortfarande kastväsendets släktskapssystem, vars rötter sträcker sig tusentals år tillbaka i tiden. Ungefär hälften av singaleserna hör till jordbrukarkasten (*goyigama*), den högsta kasten på Sri Lanka.

Fastän kastväsendet indelar befolkningen i kategorier, är dess betydelse nuförtiden ringa, förutom vid giftermål som fortfarande nästan uteslutande sker inom samma kast. Traditionellt är det föräldrarna som kommer överens om med vem dottern eller sonen skall gifta sig samt även om hemgiftens storlek, bröllopets datum och plats. I Kandy är giftermål fortfarande en stor händelse. Det traditionella protokollet följs i synnerhet då lantegendom och annan förmögenhet överförs i samband med giftermålet.

Kastskillnaderna är föga synbara för turister och utomstående. Det finns ingen kastsegregering på Sri Lanka. Medlemmar från olika kaster bor

vanligen på samma område. Klädseln är även den mer eller mindre likadan. Det är inte enkelt att identifiera till vilken kast den som kommer emot en på gatan tillhör. I det avseendet verkar kastväsendet snarast som en statisk hierarki, som blir synlig och uppenbar endast inom släktskapssystemet, som är kastväsendets dynamiska manifestation. Kasttillhörigheten ger singaleser status, medan släktskapet fastställer de sociala rollerna i samhället.

Det singalesiska släktskapssystemet består av två exogamiska patrilineära grupper, vars ungdomar gifter sig korskusiner emellan, som i engelsk litteratur kallas *cross-cousin marriage*. Den ena gruppen består av ens egna patrilineära släktingar: fadern, faderns systrar, äldre bröder och äldre systrar, yngre bröder och yngre systrar samt söner och döttrar. Den andra gruppen består av den genom giftermål anknutna släkten: modern, moderns bröder, manliga och kvinnliga kusiner samt syskonens söner och döttrar av det motsatta könet.

Enligt släktskapssystemets terminologi ingås det ideala äktenskapet mellan korskusiner, med andra ord mellan en man och en kvinna som hör till samma generation – för att undgå blodskam. Den grundläggande principen är att korskusiner tillhör kategorin som får gifta sig, medan parallellkusiner inte hör till den kategorin. Sålunda begränsas antalet giftermålskandidater till dem som inom släktskapssystemet hör till kategorin korskusin.

En vedertagen sed inom de traditionella giftermålen i Kandy är att de antingen kategoriseras som *diga* eller *binna* äktenskap. Inom den första kategorin flyttar maken till makens lantegendom, inom den andra kategorin flyttar maken till makans lantegendom. I det senare fallet namnges barnen efter makans lantegendom, det vill säga "husets" (*gedera*) namn.

Fastän *binna* äktenskap vanligen anses vara mindre prestigefyllt, föredras det då brudens fader, som inte har någon son, vill att hans efterkommande skall bära hans namn och ärva hans förmögenhet. Ett *binna* äktenskap är särskilt vanligt då en utlänning intas i familjen. Den singalesiska släktskapsterminologin erbjuder ett idealiskt sätt att bevara släktens förmögenhet, kontinuitet och sociala ställning i samhället.

Den singalesiska termen *gedera* betyder både "hus" och "gård". Varje lantegendoms namn härrör sig antingen från någon förfader, som ägt gården, eller så alluderar namnet på någon mytisk stamfader. *Gedera* syftar sålunda på orten och på husets härstamning. Det singalesiska ordet för "familj" (*pavula*) däremot är mera omfattande och inkluderar frun, familjen och släkten. Kandysingaleser skiljer därtill mellan en "ideal" familj, som består av fruns biologiska ättlingar, och en "faktisk" familj, som består av inflytelserika släktingar med bestämda politiska mål. Uppfattningen om kategorin "familj" (*pavula*) är flexibel eftersom tolkningen av kategorin och

marginalmedlemmarnas lojalitet anpassas efter sociala omständigheter.

Släktskapssystemets primära funktion är att förhindra förvirring angående fördelningen av arvet. Eftersom den bilaterala proceduren ger kvinnan rätt till egendom, särskilt jord- och lantegendom, angår korskusiners giftermål alla släktingar. Det är inte ovanligt att faderns morbröder och korskusiners bröder ger bruden en avsevärd hemgift för att införliva någon inflytelserik man i familjen. Om korskusinen gifter sig med en utomstående – ett *binna* giftermål – kvarstår förmögenheten inom familjen.

Efter denna väsentliga inledning är det dags att analysera vilken roll släktskapssystemet spelar inom klosterväsendet. Munkarna lever i celibat. Eftersom de inte själv har barn, kan de inte garantera egnahemmets kontinuitet utan att aktivt rekrytera noviser till klostret. Med tanke på det singalesiska släktskapssystemet, särskilt i arvsfrågor, är det förvånansvärt hur naturligt det verkar att chefsmunkar rekryterar antingen systemns eller broderns son till egnahemmet. Rekryteringen är i många avseenden en spegelbild av ett giftermål enligt principen för ett korskusinäktenskap. Ordinationssuccessionen inom klosterväsendet är nämligen symmetrisk med arvssuccessionen inom släktskapssystemet.

Ordinationssuccessionen inom Malwatta sker i de flesta fall på följande sätt. I Kandy distrikt har morbröder (*mama*-kategorin) vanligen ett gott förhållande till systemns eller broderns son (*bäna*-kategorin), som liknar en fader–son relation. Eftersom chefsmunkar är omkring 40 år och deras noviser mellan 12 och 13 då de kommer till klostret, motsvarar förhållandet mellan lärare och elev ett *mama-bäna* förhållande inom det singalesiska släktskapssystemet. Det ligger i en chefsmunks intresse att egnahemmet med många sidokloster, risfält och jordegendom i byar inom Kandy distrikt samt annan förmögenhet ärvs inom familjen. *Mama-bäna* förhållandet erbjuder ett erkänt och godtagbart sätt att garantera klosterhusets (*pansala*) kontinuitet inom familjen.

En allmän västerländsk missuppfattning om de buddhistiska klostren är att egnahemmen är slutna enheter med föga kontakt med det omkringliggande samhället. Så är det inte på Sri Lanka. Tvärtom! Klosterväsendets sociala hierarki och bläckfiskliknande struktur är en spegelbild av det singalesiska släktskapssystemet. Munkar har inga egna söner som kan ärva egnahemmet, den självstyrande enheten inom huvudklostret Malwatta. Efter att chefsmunken rekryterat noviser, liknas han vid ensamförsörjare. Enligt släktskapssystemet är han morbror eller farbror till sin första novisaspirant och ofta även till kommande novisaspiranter. Alla faders och mödrars barn kategoriseras som bröder och systrar. Det innebär att pojkar tillhör kategorin *bäna*. Genom att välja en *bäna*-pojke till novis rekryterar

Högre ordination (upasampada) i klostret Asgiriya. Foto: Martti Anttila.

chefsmunken en ”son” i samma kategori som om han gift sig med en kvinna som hör till *nāna*-kategorin. Deras son skulle då hör till kategorin *bāna*. I det avseendet kan det singalesiska klosterväsendet karaktäriseras som ett samhälle i miniatyr, med undantaget att munkar är ogifta.

PARAPLYET SOM SYMBOL FÖR SINGALESISK BUDDHISM

Genom att fokusera på till synes obetydliga, oviktiga och förbisedda detaljer kan man enligt den italienske (mikro)historikern Carlo Ginzberg härleda spår och tecken som vidgar förståelsen av samhällets sociala fenomen, strukturer och deras underliggande orsaker.¹⁹ Singalesiska munkars vana att alltid bära ett paraply varthän de går är ett vardagligt beteende, som lätt blir förbisedd. Ginzburgs teori om ledtrådar, med andra ord en kunskapsväg inriktad på det kvalitativa, unika och individuella, ökar faktiskt signifikant vår förståelse av buddhismens ställning i det singalesiska samhället.

Paraplyet har ersatt allmoseskålen. Envar som besökt Sydeuropa eller något sydasiatiskt land som Sri Lanka, har oundvikligen mitt på dagen upplevt solens brännande strålar. Lokala kvinnor använder parasoll,

medan män täcker huvudet med stråhattar. Erfarenheten har lärt skaliga män att undvika solsting. En antropologiskt orienterad fältforskare nöjer sig inte med den självklara förklaringen, utan lägger märke till det som inte passar in i bilden. Genom att systematiskt iaktta det för andra förbisedda och till synes vedertagna paraplyet samt genom att uppfatta paraplyet som en eventuell ledtråd i ett dolt sammanhang, inser fältforskaren att

- det nästan uteslutande är buddhistmunkar som använder paraply
- paraplyet är svart av västerländsk modell, sällan av palmblad
- paraplyet har ersatt allmoseskålen
- knappt någon buddhistmunk gör allmoserundor
- få munkar lever det eremitliv som beskrivs i buddhismens heliga skrifter
- munkar rör sig dagligen i Kandy för att sköta administrativa ärenden

För den observante är det till synes vardagliga paraplyet ett tecken på någon underliggande förändring i det singalesiska klosterväsendet. Det handlar inte enbart om paraplyet, utan även om den övergivna allmoseskålen, om munkars förändrade livsstil och om munkars sociala ställning i det singalesiska samhället. Samtidigt som jag i likhet med gemene iakttagare undrade hur det kommer sig att buddhistmunkar rör sig dagligen ute på stan – fastän de borde leva ett tillbakadraget liv i meditation –, ställer jag följande fråga:

Varifrån får munkarna sitt paraply? Under Buddhas livstid fanns det rika furstar och välbärgade familjer vid den bördiga Gangesfloden som generöst understödde kringvandrande grupper av asketer, heliga män, genom att ge dem mat och andra förnödenheter samt tidvis logi. Asketiska vishetslärare bildade rivaliserande skolor, som tillsammans traderade över sextio olika filosofiska uppfattningar om världens natur, själen och om återfödelsen.

Gemensamt för de filosofiska skolorna var övertygelsen om att människan är infogad i en oändlig serie av återfödelser (*samsara*) och att hennes nästa existensform bestäms av handlingar (*karma*) i detta liv. Människan kan således å ena sidan återfödås som en bättre människa eller i gudavärlden och å andra sidan som en sämre människa, som ett djur eller i helvetet. Enligt forindiska tankegångar finns det en automatisk återfödelsedynamik, som leder i den ena eller den andra riktningen.

Enligt buddhismens kanoniska skrifter skilde sig kringvandrande buddhistmunkar från andra heliga män genom att raka huvudena som tecken på att de övergett sina fåfängliga och världsliga seder, brutit sina sociala band

och övergett tron på ett bestående jag (*atman*). Den saffransgula manteln symboliserar strävan att släcka begärets eld, orsaken till allt lidande, och att de funnit vägen ut ur återfödelsens obarmhärtiga kretslopp. Allmoseskålen var för buddhistfamiljerna det konkreta beviset på att buddhistmunkarna "lämnat hemmet för hemlöshet" (*agarasma anagariyan*), som det så poetiskt uttrycks i de heliga skrifterna.

Buddhistmunkarna skilde sig från andra vishetslärare även däri, att de upprättade tillfälliga "hem" för den tre till fyra månader långa regnperioden som inföll från juni/juli till oktober/november. Det var förmögna familjer som ställde avskilt belägna parkområden till buddhisternas förfogande. I gentjänst kunde familjemedlemmarna lyssna till deras buddhistiska filosofi om orsaken till lidandet och om vägen ut ur lidandets kretslopp.

Buddhistmunkarna vann tidigt såväl förmögna furstars som stora massors gunst. Sedermera organiserade familjerna välgörande stödgrupper (*dayaka*), som byggde hus åt munkarna på donerade parkmiljöer, vilka med tiden växte till stora klosterområden.

Enligt theravada buddhister finns det en snabb och en långsam väg till upplysning (*bodhi*). Munkarna och nunnorna, som lever ett asketiskt liv i meditation färdas den snabba vägen. Familjemedlemmarnas väg till upplysning leder dem till målet genom många återfödelser. För dem är det viktigt att i vardagen leva ett insiktsfullt och ändamålsenligt liv som leder till bättre återfödelse.

Mot buddhologisk och historisk bakgrund är det förstäeligt att singaleser i det dagliga livet försöker följa novisens tio insiktsfulla levnadsregler. Av de insiktsfulla välgärningarna är beteendet att ge allmosor av givandets glädje det mest centrala med tanke på klosterväsendets existens. Fastän singaleser inte anses kunna nå upplysning i detta liv, kan de ändå genom insiktsfullt samlade meriter (*pin dima*) få bättre återfödelse. Uppfattningen grundar sig på övertygelsen om att buddhistmunkarna är "meritbringande domäner" (*puññakkhetta*) för familjer som av givandets glädje understöder deras verksamhet. Därtill kan familjemedlemmar genom insiktsfulla välgärningar överföra samlade meriter till någon nyligen avlidne anhörig – till en far, mor eller ett syskon. Sålunda kan den avlidne ännu efter sin död få ytterligare meriter för återfödelsen.

Föreställningen om meritbringande välgärningar och om munkarna som meriterande domäner känns kanske främmande för oss västerlänningar. Tanken om samverkan mellan munkarna och familjer har likväl sitt ursprung i den tidiga buddhismen, som på 200-talet f.Kr. spred sig från Indien till Sri Lanka. Det är genom munkarna och familjernas växelverkan som klostren blivit så självförsörjande att munkarna inte längre behöver

göra dagliga allmoserundor för att tjäna sitt uppehälle. Den allmännaste och kanske viktigaste ritualen ur meritbringande synvinkel är de ceremoniella måltiderna (*dane*) som familjer bjuder ett antal buddhistmunkar på antingen i hemmen eller i klostren. Ceremonins program är följande:

- Värden, familjens huvudman, besöker (by)klostret och inbjuder ett givet antal munkar hem till sig på *dane*, som firas på någon avliden anhörigs åminnelse dag.
- Inbjudna munkar anländer halvelvatiden på förmiddagen i procession med en relik som någon av familjens medlemmar bär på huvudet.
- Värden tar emot munkarna vid dörren, tvättar deras fötter och torkar dem med en handduk, varefter han ledsagar munkarna till sittdynorna på golvet.
- Värden och hans fru serverar mat åt munkarna.
- Efter lunchen reciterar munkarna avsnitt ur de heliga skrifterna (*Tipitaka*), varefter chefsmunken håller ett tal om den buddhistiska läran.
- Måltiden avslutas alltid före klockan tolv med att värden och andra familjemedlemmar ger munkarna betelblad och förnödenhetsartiklar, såsom sandaler och paraplyer. En ny saffransgul mantel får munkarna vid en särskild mantelceremoni, som på singalesiska kallas *kathina pinkama*.

Ceremoniella måltider ordnas i samband med alla övergångsriter och vid invigning av nya hem, företag, skolor och andra byggnader samt vid bröllop, födelse och vid begravning. Ibland inbjuds munkar på lunch även före längre resor, som alltid uppfattas som riskfyllda. Därtill bjuder singaleser munkar på lunch efter varje krisrit, det vill säga *pirit*-recitation.

Singaleser kallar vanligen hem till sig munkar för att recitera *pirit*-strofer vid en sjukbädd, till åminnelse av en avliden släkting och för att avvärja en samhällelig olycka, som till exempel under Covid-19-krisen. Recitation av *pirit*-strofer anses värna mot ondska, olycka, sjukdom och övernaturliga maktens illvilja samt bistå människan med hälsa, välbefinnande och andra välsignelser. Det sociala växelspelet mellan singalesiska buddhister och munkar accentueras under följande kalendariska riter:

- *Poya* (p. *uposatha*), en offentlig helgdag på Sri Lanka, firas enligt månkälendern vid fullmåne och halvmåne samt var fjortonde dag mittemellan full- och halvmåne. Singaleser firar *poya*-dagen i ett närliggande kloster eller tempel genom att placera lotusblommor, tända en oljelampa och en rökelsesticka vid Buddhastatyn.

Singalesiska ungdomar placerar ljus framför en Buddhastaty i Kandy. Foto: René Gothóni.

- *Vesak* firas i månadsskiftet mars/april till åminnelse av Buddhas födelse, upplysning och död (skr. *parinirvana*) samt på Sri Lanka även till åminnelse av Buddhas andra besök på ön, som anses ha ägt rum under det femte året efter hans upplysning. *Vesak* är traditionellt den dag klostren viger sina noviser till lägre och munkar till högre ordination.
- *Poson*-festivalen äger rum en månad efter *vesak* i månadsskiftet maj/juni, då tusentals pilgrimer söker sig till öns forna huvudstad Anuradhapura för att där fira buddhismens ankomst till ön under 200-talet f.Kr.
- *Åsala*-festivalen i månadsskiftet juli/augusti är förknippad med Tandtemplet i Kandy. Festligheterna kulminerar i en elefantprocession (sing. *Dalada Maligawa perahāra*), där den första för festligheten utsmyckade elefanten bär på ryggen ett guldförgyllt skrin, som anses innehålla Buddhas tand. Därav namnet Tandtemplet.
- *Il*-ceremonin i månadsskiftet oktober/november markerar slutet av den tre månader långa regnperioden. Det är då som buddhistfamiljer ger

nya mantlar åt munkarna. Ceremonin kallas *kathina pinkama* (skr. och p. *kathina* = "ren bomull") och den består av tre skeden. Några dagar före ceremonin syr buddhister nya mantlar åt munkarna. Därefter bjuder de dem på en måltid i klostret, varefter de överräcker mantlarna till klostret tillsammans med andra förnödenheter och gåvor.

Regelbundet återkommande allmosemåltider stärker det ömsesidiga sociala växelspelet mellan buddhisters materiella och munkars meriterande gåvor. Samspelet har sina rötter i förbuddhistisk tid i Indien. Den ömsesidiga växelverkan institutionaliserades och ritualiserades under buddhismens första århundrade. Efter måltiden i samband med de ovannämnda festligheterna och ritualerna får munkarna svarta paraplyer tillsammans med andra förnödenheter.

När övergav munkarna allmoseskålen? Redan under Buddhas livstid kritiserade en del buddhistfamiljer munkar för att som dignitärer använda parasoll. För att undvika dylikt missförstånd avråds munkar i de kanoniska palmbladsskrifterna från att täcka båda axlarna med den saffransgula manteln, använda sandaler, bära parasoll samt från att tvätta sig och uträtta sina naturbehov inom synhåll från en helig plats. Att munkar använder paraplyn är inget nytt fenomen inom buddhismen, snarare en vedertagen sed.

Då jag frågade Pangnananda om de uteblivna allmoserundorna (p. *pinda-pata*), berättade han att munkarna på Malwatta övergav traditionen efter att Sri Lanka blev självständig 1948. De regelbundna ceremoniella måltiderna ledde till att munkar inte längre behövde göra allmoserundor för sitt dagliga bröd. Det är fallet i de flesta stora kloster på Sri Lanka. Undantaget är de munkar som fortfarande lever som eremiter antingen i byklostren eller i djungeln. Många av dem är tvungna att gå på allmoserundor för den dagliga måltiden. Nuförtiden understöds även några av dem regelbundet av en grupp buddhistfamiljer (*dayaka*) såsom av fru Perera, som på fastslagen dag i månaden skickar mat till den västerländske munken Nyanaponika.

Vad är paraplyet ett tecken på? Den brittiske antropologen Edmund Leachs (1910–89) strukturalistiska studier om binära motsatser platsar bra som metod för att analysera paraplyet som ett särmärke för singalesisk buddhism. För det första kan paraplyet uppfattas som en uppochnedvänd allmoseskål. Då en munk promenerar i Kandy under sitt uppfällda paraply, rör han sig i skuggan av paraplyet. Det engelska ordet *umbrella*, från latinets *umbra*, betyder "skugga".

Buddhistmunk i skuggan av sitt paraply i Kandy. Foto: René Gothóni.

Förälskade par avskärmar sig gärna från sin omedelbara omgivning genom att promenera tätt intill varandra under samma paraply. Även buddhistmunkar använder sig av paraplyets avskärmande funktion då de vänder paraplyet för att skydda sitt ansikte. Därigenom kan de röra sig osedda i staden, incognito, vilket innebär att de symboliskt hela tiden promenerar innanför klosterområdet fastän de rör sig ute på stan för att sköta klostrets administrativa och ekonomiska ärenden samt sin korrespondens.

Paraplyet eller parasollen (skr. *chattra*; p. *chatta*) har sedan urminnes tider varit ett emblem för furstevärdighet och makt. I indisk konst tecknas härskaren omgiven av tjänare som håller upp ett stort parasoll ovanför dennes huvud. Även den blivande Buddhas uttåg ”från hem till hemlöshet” framställs i en relief, där prins Siddhartha Gautama rider på en häst omgiven av tjänare som håller upp ett långskaftat parasoll över hans huvud.

Det singalesiska parasollet tillverkades ursprungligen av gulnade palmblad, vilka bands samman till ett smalt, utfällbart triangelformigt solskydd. I en del gamla kloster kan man ännu i dag se sådana parasoll. Nuförtiden är paraplyerna av västerländsk modell. Det tillverkas dock fortfarande ett mindre antal exklusiva paraplyer av saffransgula tyger som matchar mantelns färg, som buddhistfamiljer donerar till äldre inflytelserika chefsmunkar. I

Kandy skiljer sig chefsmunkarna från andra stadsbor genom sin majestätiska hållning när de vandrar med sina granngula paraplyer.

Efter Sri Lankas självständighet tog singaleserna, som praktiskt taget alla är buddhister, och buddhistmunkarna över såväl öns politiska som ekonomiska makt. Särskilt chefsmunkarna från huvudklostren Malwatta och Asgiriya engagerade sig i politik för att bevara jordegendomarna och garantera klostrens ställning i samhället. Det var helt nödvändigt för dem att delta i statens ekonomiska och socialpolitiska förhandlingar för att framgångsrikt kunna sköta klostrens ekonomi.

Det uppstod ett förtroligt samarbete mellan klostrens ledande munkar och representanterna för öns inflytelserika familjer. Utvecklingen var oundviklig. Förvaltningen av huvudklostrens egendom förutsatte samarbete med ekonomiska och politiska experter samt med jurister. Buddhistmunkarna representerade den singalesiska statens yttersta värde. Eftersom paraplyerna huvudsakligen är av västerländsk modell och inte av singalesisk palmbladsmodell, kan de med rätta ses som ett tecken på maktbyte och självständighet.

Yngre munkar däremot började studera vid buddhistiska universitet i slutet av 1950-talet. De var tvungna att röra sig i samhället för att köpa böcker och annat studiematerial. Paraplyet fungerade som ett ypperligt skydd mot sol och regn, men alldeles särskilt mot nyfikna stadsbors sneglande blickar.

Analysen av paraplyet som särmärke för singalesisk buddhism har sitt ursprung i mina fältstudier i mitten av 1970-talet. Det var inte längre den saffransgula manteln och allmoseskålen som var buddhistmunkens yttre kännetecken, utan den saffransgula manteln och ett stort, vanligen svart, paraply. I mitten av 1980-talet bekräftade singalesernas politiska slogan *eka chatta* ("ett paraply"), i samband med oroligheterna mellan singaleser och tamiler på Sri Lanka, att min analys och tolkning var vederhäftig. Med mottot "under ett paraply" avsåg de att befolkningen på Sri Lanka skulle stå under det singalesiskt-buddhistiska paraplyet. Utsagan bevisar att singaleser fortfarande uppfattar parasollet/paraplyet som symbol för enhet och makt, ett tecken på en självständig buddhistisk nation.

Paraplyet är således inte enbart ett irrelevant och trivialt tecken på att buddhistmunkar har övergivit sitt kringvandrande liv, bosatt sig i kloster och ersatt allmoseskålen med ett svart paraply. Det avslöjar framförallt att den singalesiska buddhismen har blivit folklig och att buddhistmunkar förrättar liknande ceremonier och ritualer som prästerna inom kristendomen. Översättningen *chief priest* är ändå missvisande på grund av dess kristna konnotation. En mera autentisk översättning till svenska skulle

vara titeln prefekt. Man kan med rätta påstå att paraplyet är ett typiskt kännetecken för singalesisk buddhism efter Sri Lankas självständighet 1948, en förändring som enkelt kan illustreras med följande tabell.

Kännetecken

Före 1948

Efter 1948

Allmoseskål	Paraply
Världsfrånvändhet	Hemmastaddhet
Eremitmunk	Elitmunk
Allmoserundor	<i>Dane</i> -måltider
Fattigdom	Förmögenhet
Meditation	Administration
Saktmodighet	Anspråksfullhet
Buddhistisk rörelse	Buddhistisk nation

Genom att noggrant reflektera över en till synes trivial iakttagelse kunde jag påvisa centrala förändringar i det buddhistiska klosterlivet i Kandy, som i modern tid utgör den singalesiska buddhismens särdrag. Det är inte alltid enbart de spektakulära ceremonierna och riterna som är kännetecknande för en kultur. Tvärtom! Det är ofta de till synes alldagliga, triviala och vedertagna händelserna som för den observante antropologen avslöjar underliggande samhälleliga strukturer och funktioner.

SINGALESISKA BUDDHISMENS SÄRDRAG

En grundläggande orsak till att den singalesiska buddhismen inte alls motsvarade uppfattningen om buddhismen i den västerländska litteraturen var att forskningen från och med 1800-talets senare hälft huvudsakligen var filologiskt-historiskt orienterad. Det var nästan enbart skriftliga källor om Buddhas lära och buddhism som låg till grund för de publicerade studierna. Skillnaden mellan skrift och verklighet var lika stor som den skulle vara om en buddhist, välbevandrad i Bibeln, skulle bedriva fältstudier bland kristna i Finland. Han skulle bli lika överraskad som jag över insikten att verkligheten i Finland inte alls stämde överens med den kristendom han läst om i Bibeln.

Då jag frågade Pangnananda hur det kom sig att diskrepansen mellan skrift och verklighet var så stor, berättade han att singaleser skiljer mellan en utomvärldslig (*lokottara*) och en inomvärldslig (*laukika*) verksamhetssfär.

Den monastiska traditionen (*sasana*) lär människor den ädla åttafaldiga vägen ut ur återfödelsens kretslopp (*samsara*) genom att först erfara upplysning (*bodhi*) och sedan *nirvana*. Den populära inomvärldsliga icke-buddhistiska tron (*laukika*) däremot tillfredställer människors religiösa behov att utstå oro, sorg och ängslan, med andra ord människors vardagliga bekymmer och utmaningar i återfödelsens värld. Eftersom den buddhistiska läran inte direkt berör den inomvärldsliga verkligheten, är det enligt Pangnananda helt naturligt att människor ber gudar om hjälp i vardagliga bekymmer och akuta krissituationer.

Enligt buddhistisk livsåskådning kan buddhister genom insiktsfullt beteende försäkra sig om en bättre återfödelse. Varje buddhist står inför valet att bete sig insiktsfullt (*pin*) eller okunnigt (*pav*). Med insiktsfullt beteende avses allt som bidrar till och möjliggör att människan når upplysning (*bodhi*), med andra ord allt beteende som är meriterande. Okunnigt beteende däremot är dismeriterande och leder i värsta fall till sämre återfödelse. Det är via välgörenhet och givandets glädje som buddhisten samlar meriter för nästa återfödelse, i synnerhet om familjemedlemmarna följer novisens tio levnadsregler (*dasa sil*).

Det finns ingen buddhistisk trosbekännelse. Varje människa som dagligen reciterar Buddhas hyllningsstrof, de tre juvelerna och som i sin vardag följer novisens fem första levnadsregler (*pan sil*) anses vara buddhist. I teorin praktiserar alla buddhistiska singaleser novisens fem första levnadsregler. Den singalesiska termen för en lekmanabuddhist är *upasaka* om det är en man och *upasika* om det är en kvinna. Lekmannastatusen syftar på en from och insiktsfull attityd, ett innerligt förhållande till Buddhas lära (p. *dhamma*; skr. *dharma*) och till munkorden (*sangha*), som manifesterar sig i välgörenhet. Följaktligen kallas lekmanabuddhister för välgörare (*dayaka*).

Teoretiskt kan lekmanabuddhister följa novisens alla tio levnadsregler, men i praktiken axlar de novisens åtta första levnadsregler (*ata sil*) under *poya*-dagarna, det vill säga att inte döda, inte stjäla, inte idka otukt, inte ljuga, inte dricka rusdrycker [alkohol], inte äta vid fel tidpunkt, inte dansa, musicera eller besöka teaterföreställningar och ej heller använda smycken, parfym eller kosmetika.

Efter att jag i april 1975 återvänt till Helsingfors, bad professor Pentikäinen mig föreläsa på hösten om buddhismen på Sri Lanka. Det gjorde jag ett antal år. Till en början var föreläsningssalen full. Studerande hade läst i dagstidningar om mina fältstudier bland buddhistmunkar på Sri Lanka och sett dokumentärfilmen om singalesisk buddhism på Reklam-TV. De hade stora förväntningar. Äntligen fanns det någon vid teologiska fakulteten som med fälterfarenhet föreläste om en annan världsreligion än kristendomen.

Det tog ändå inte länge förrän entusiastiska studerande påpekade för mig att singalesisk buddhism inte är "äkta" buddhism för att det i buddhistiska tempel finns bilder av hinduiska gudar som singaleserna dyrkar. Fastän jag framhöll att singalesisk buddhism har sina rötter i fornindisk kultur, vidhöll de av buddhistiska tankegångar inspirerade studerandena likväl att det inte var fråga om "ursprunglig" och "äkta" buddhism.

Efter ett antal föreläsningar förstod jag att studerande hade trott att jag var buddhist och att jag skulle undervisa dem i Buddhas lära och i buddhistiska meditationstekniker. I början av 1970-talet var meditation populär bland ungdomar, vilket ledde till att det i Helsingfors grundades ett antal religiösa rörelser kring olika meditationsmetoder. Mången blev besviken då de insåg att jag inte var hängiven buddhist. Jag konstaterade för studenterna att det inte är en universitetslärarens uppgift att missionera, utan att beskriva buddhismens historia, buddhistiska ceremonier, ritualer och buddhistmunkars levnadssätt och tankegångar, och därigenom vidga förståelsen för en främmande religion. Därefter är det var och ens egen sak vad man vill tro på.

Det var inte enbart studerandena som blev besvikna. Även jag blev frustrerad då jag märkte hur svårt det var för entusiaster att förhålla sig religionsneutralt till religiösa fenomen, vilket är en förutsättning för stringent religionsforskning. Det gällde särskilt elever med rötter i någon väckelserörelse. Att förhålla sig religionsneutralt till religioner är idag lika utmanande som på 1970-talet, om inte ännu mera akut med tanke på kulturkrockar världsreligionerna emellan. Religionsneutralitet är en grundförutsättning inom religionsvetenskap, där forskaren bör utöva ett dubbelseende, med andra ord att inse skillnaden mellan religiösa kulturbundna och icke-kulturbundna vetenskapliga begrepp, som grundar sig på jämförande analyser.

Då jag årsskiftet 2018/19, efter mer än fyrtio år, på nytt besökte Malwatta, tog jag med Thibbotuwawe upp frågan om icke-buddhistiska ceremonier. Han hade blivit vald till Malwatta klostrets mahanayaka precis som jag förutsåg 1974. Efter en kort diskussion bad han sekreteraren ringa till munk Dhammanisanthi, som var timlärare vid universitetet i Peradeniya och hade goda kunskaper i engelska. Dhammanisathi skrev på sin doktorsavhandling om singalesisk buddhism. Thibbotuwawe ville att jag skulle diskutera frågan med Dhammanisathi, eftersom hans avhandling delvis berörde icke-buddhistiska ceremoniers ställning inom singalesisk buddhism.

Följande morgon promenerade jag till Malwatta varifrån en tuk-tuk-taxi körde mig till Peradeniya. Universitetet är beläget ungefär sju kilometer utanför Kandy. Det var en oförglömlig resa. Den unge tuk-tuk chauffören

Familjen Gothóni med bhikkhu Rathanapala och mahanayaka Thibbotuwawe.

körde mig i ilfart mellan alla filer och mest på fel sida av vägen för att så snabbt som möjligt komma till Peradeniya. När det var som värst såg jag skräckslagen hur en buss kom körande rakt emot oss medan vi var på fel sidan av vägen. Bussen kom närmare och närmare. En frontalkrock verkade oundviklig. I sista stund svängde tuk-tuk chauffören till den rätta sidan och jag, som trodde att det var min sista färd, kunde pusta ut. Då jag äntligen kom fram till universitetet möttes jag av en småleende Dhammanisanthi, som frågade mig om tuk-tuk resan gick bra. Situationen kunde inte ha varit mera bisarr.

Dhammanisanthi hade en klar uppfattning om singalesiska buddhismens särdrag. Det glädde mig att han hade läst Ninian Smarts (1927–2001) klassiska bok *Dimensions of the Sacred*, som även studenterna i Finland tenderade inom ramen för kursfordringarna i religionsvetenskap. Frågan om religioners dimensioner var aktuell då vi diskuterade buddhismens utmaningar i dagens singalesiska samhälle. Dhammanisanthi framhöll att

- ordet Buddha syftade ursprungligen till prins Siddhartha Gautama och hans lära om ”beroendeskapskedjans ursprung” (*pratitya-samutpada*), enligt vilken ingenting existerar oberoende av andra ting. Alla fenomen står i beroendeförhållande till ett nätverk av orsaker. Det gäller även människans eget handlande, som binder henne till återfödelsens kretslopp (*samsara*).
- asketer, vishetslärare och lekmän sökte sig redan under Buddhas tid till den upplyste Buddha i hopp om att själva bli upplysta. De tidiga buddhisterna var kringvandrande asketer och vishetslärare. Varje morgon gjorde de allmoserundor i hopp om att generösa lekmän fyller allmoseskålen med mat för dagens enda måltid. I likhet med andra asketer och vishetssökare vandrade även Buddha omkring i norra Indien med sina elever för att undervisa folket hur människan kan lösgöra sig från återfödelsens kretslopp, en på den tiden aktuell frågeställning.
- Buddha inte grundade någon ny religion, ism eller institution. Det enda han gjorde var att undervisa om människans livsvillkor och om vägen till upplysning. Genom att undervisa satt han *dharma*-hjulet i rörelse (skr. *dharma-cakra-pravartana*) och gjorde människor medvetna om de fyra ädla sanningarna om livets villkor, att allt är lidande och att orsaken till lidandet är livstörsten. Genom att släcka livstörsten blir människan kvitt lidandet. Vägen ut ur lidandet kallas för den åttafaldiga vägen. Den leder människan bort från återfödelsens kretslopp – till upplysning (*bodhi*) och senare till *nirvana*.
- det på Buddhas tid inte fanns buddhistiska ceremonier eller ritualer, inte heller någon klosterinstitution. Buddhas lära är inte någon religion, utan en filosofi i likhet med andra (västerländska) filosofiska tankegångar. Läran grundar sig inte på någon religiös dogm eller tro. Som filosofi har den sina rötter i empirisk erfarenhet av hur *sinnet kan bli upplyst* och fri från återfödelsens fjättrande bojor.

Dhammanisathi blev inte alls överraskad då jag redogjorde för honom hur kritiskt eleverna vid Helsingfors universitet förhöll sig till singalesiska buddhismens särdrag med brahmanska ceremonier och ritualer samt hinduiska gudar i templen. Det råkade vara en fråga som han själv konfronterats med under sina föreläsningar.

Med trädet som metafor förklarade Dhammanisathi för mig sin uppfattning om symbiosen mellan buddhismen och den singalesiska kulturen. Han påminde mig om att varje träd har rötter, märke och kärna, som är

omgiven av en stam med bark och grenar, vilka skyddar trädet från vädrets makter. På liknande sätt skyddar den singalesiska kulturen buddhismens märg och kärna genom att bygga kloster, tempel, Buddhastatyer, kupolliknande stupor (*stupa*) med relikter och andra monument samt genom att be munkar recitera *pirit*-strofer för singaleser i samband med livskriser och vid övergångar från en social status till en annan. De visar i sin tur tacksamhet gentemot munkar genom att efter recitationen bjuda dem på mat (*dane*).

Därtill förklarade Dhammanisathi att den buddhistiska seden att lägga lotusblommor vid Buddhastatyn, Bodhi trädet och vid stupor är en fornbrahmansk sed, som buddhister anammade under rörelsens första århundrade. Det är inte meningen att man skulle dyrka eller be framför Buddhastatyn, såsom många singaleser gör i hopp om att klara tenter, bli gravid eller att ha framgång i livet. ”Jag är fullt medveten om att beteendet inte är i enlighet med det buddhistiska tänkesättet”, sade Dhammanisanthi, ”men det är inte heller möjligt att sluta förrätta ceremonier och ritualer. Singaleserna behöver dem både i vardagslivet och när nöden är störst. Ceremonierna hör till den inomvärldsliga icke-buddhistiska tron (*laukika*)”.

På min fråga hur man bör uttrycka sin vördnad framför Buddhastatyn, svarade Dhammanisathi:

Buddha var ingen gud. Han var människa, den förste som under vårt tidevarv erfor upplysning medan han mediterade under Bodhi-trädet. Många har under tidigare tidevarv erfarit upplysning före Siddhartha Gautama, Buddha i vårt tidevarv. Nu väntar buddhisterna på att en ny Buddha skall födas inom rimlig framtid.

Slutligen framhöll Dhammanisanthi att fastän Buddha var en upplyst människa skall vi inte dyrka honom som en idol eller en gud, utan endast hylla och högakta honom som den Upplyste och erinra oss om hans insikter och läror. Utgående från den tanken reciterar singaleser följande strofer medan de sätter lotusblommor framför Buddhastatyn:

Blommor, förlänade med färger, dofter och kvalitet, lämnar jag ifrån mig vid den allra visaste kungens fötter. Med blommor högaktar jag Buddha. Må jag med meriter därav nå frihet. Såsom blommor vissnar, så förtvinar kroppen.

När singaleser placerar oljelampor eller ljus framför Buddhastatyn reciterar de:

Med den tända oljelampan, innehållande kamfer som fördriver mörker, vördar jag den fullständigt Upplyste.

Fastän Dhammanisanthi förhöll sig kritiskt till singalesiska ceremonier och ritualer, hade han insett att de utgör den beskyddande barken runt stommen av Buddhas lära, det buddhistiska klosterväsendet och dess tempel. Det är genom regelbundet förrättade ritualer som singaleser traderar vidare den buddhistiska traditionen till följande generationer.

Medan vi diskuterade singalesisk buddhism insåg jag hur väl Dhammanisanthi hade axlat sitt kall som universitetslärare. Jag blev inte alls överraskad då han lämnade klostret Malwatta 2021. Han återtog sitt lekmannanamn och verkar nu som lektor Anuda Kanchana vid Institutionen för pali och buddhistiska studier vid Ruhuna universitet, Sri Lanka. Hans val bekräftar min analys av universitetsmunkars benägenhet att lämna klosterlivet för en karriär inom samhället och där stöda singalesisk buddhism. Många före detta munkar verkar numera som lärare, läkare, jurister, administratörer, politiker, ekonomer och professorer. Klostren kan med all rätta förvänta sig en växande skara lojala välgörare (*dayaka*), som troget understöder klosterlivet och singalesisk buddhism.

FÄLTSTUDIENS VÄNDOR²⁰

Att bedriva fältstudier bland buddhistmunkar på Sri Lanka var en stor förändring och utmaning både forskningsmässigt och personligen. Från att ha varit kammarlärare, som i arbetsrummet och bibliotekssalen analyserade buddhistiska klosterregler, axlade jag fältforskarrollen med allt vad det innebar av ensamhet, misslyckanden och resiliens. Jag var naturligtvis tacksam över att ha blivit "utkastad" till Sri Lanka och till följd därav fått svar på frågor om singalesisk buddhism, Buddhas lära och buddhistmunkars leverne i nutid, men måste ändå erkänna att fältstudieperioden var ansträngande och tärande.

Att bedriva fältstudier förutsätter enträgen förmåga att ta kalkylerade risker, utstå motgångar och tillkortakommanden, återhämta sig och mot alla odds förverkliga forskningsplanen under ogynnsamma betingelser och nya villkor. Det gällde att tåligt utstå vändor, som försvårade tillvaron, och att evaluera vad som är och inte är möjligt att genomföra under given fältstudieperiod.

Utgångspunkten gjorde livet surt för mig. Det var en uppoffring att flyga 7 417 km till Sri Lanka, ett främmande land och en kultur som jag

inte var förtrogen med. Fältstudieperioden innebar att skiljas från Raili för många månader. Vi hade sällskapet i tre år, men varit gifta endast ett år. Hon hade nyligen fått vikariatet som sjukhussjälavårdare på Strålbehandlingskliniken vid Helsingfors universitetssjukhus och kunde inte därför ansöka om ledighet för det akademiska året 1974–75. Vi hade ett gott förhållande, vilket betydligt underlättade tillvaron.

Det fanns inga garantier för att jag skulle lyckas genomföra forskningen planenligt. Trots noggranna förberedelser kunde jag inte vara säker på att jag hittar ett lämpligt kloster, att munkarna där är villiga att besvara enkäter och att de därutöver tillåter fotografering och filmning. Många frågor trängde sig på, men få svar gavs förrän fru Perera introducerade mig för kusinen Piyadassi, chefsmunken i ett av Malwattas egna hem (*pansala*), som öppnade dörren för mig och tillät mig bedriva den planerade forskningen.

Kyrkornas världsråd hade beviljat mig ett stipendium för fältstudier på Sri Lanka. Stipendiet täckte knappt de nödvändigaste kostnaderna för kost och logi. Det var en stor ekonomisk risk att ta ett 5 000 marks banklån för en 16mm filmkamera. Det var osäkert om jag skulle få tillstånd att filma munkar, buddhistiska ceremonier och ritualer. Därtill köpte jag många filmrullar både till kameran och filmkameran. Den ekonomiska utmaningen förvärrades av att Raili och jag hade studielån, som efter att vi blivit magistrar månatligen skulle betalas tillbaka.

Förutom ekonomisk risktagning var det även en fysisk utmaning att bära Nagra reportage bandspelaren, som vägde 8 kg, och Paillard Bolex filmkameran, som vägde 4 kg med zoomobjektiv samt mikrofon, filmrullar och magnetband. För att kunna släpa med mig all apparatur till klostret köpte jag en shoppingvagn med väska, vars hjulfäste förstärktes för att vagnen inte skulle gå sönder av tyngden. På Kastrups flygfält fick jag betala 128 US dollar för övervikt.

Fastän jag hade studerat pali i Uppsala, var det ett stort steg att lära sig singalesiska på Sri Lanka. Pangnananda var en ypperlig lärare. Faktum kvarstod ändå att det var tungt att intervjua munkar på singalesiska. Det gällde att lyssna noggrant på vad de sade – trots att jag inte förstod allt som sades – och därefter fortsätta med nästa fråga. Pangnananda talade engelska. Det var en stor lättnad för mig.

Ursprungligen hade jag tänkt intervjua munkarna på engelska, men få munkar talade engelska. Pangnananda ansåg det vara viktigt att jag spelade in svaren på singalesiska för att insamla autentiskt material. Det hade han rätt i. Till en början var det otroligt tröttsamt att snabbt lära sig singalesiska – något av en chockbehandling. Jag insåg ändå fort att

Författaren spelar sitar som avkoppling. Foto: Raili Gothóni.

språket öppnade porten till klostret och möjliggjorde ostörda iakttagelser på klosterområdet.

Om ensamheten. Den största vändan var ändå att utstå ensamhet. Det blev mörkt klockan sex på kvällen. Kvällarna var långa. Jag hade svårt att koppla av från forskningsproblematiken. Min logi var belägen i början av ett djungelområde utanför Kandy centrum. Det var inte helt tryggt att vandra ute på kvällarna. Särskilt i december och januari träffade man då och då på kobror på den smala vägen. En kväll överraskades jag av en kobra på verandan. Fastän jag sov under myggnät, kändes det kusligt att vara på

sin vakt för kobrör. Följaktligen gick jag sällan ut efter klockan sex. Ibland lade jag patience. Ibland knäppte jag förstrött på sitaren. Oftast gjorde jag anteckningar i dagböcker och skrev brev till Raili, mina föräldrar och min bror samt en del vänner. Klockan sex brukade jag lyssna på nyheterna hos Johanssons som bodde i villans andra flygel. För övrigt satt jag ensam i rummet. Den 5 december 1974 skrev jag i min dagbok om känslan av ensamhet i följande ordalag:

Det var en speciellt tung dag. Gjorde fyra intervjuer på singalesiska. Kände mig som en papegoja. Huvudet var tungt. Tog taxi hem till rummet. Lade ifrån mig den tunga bandspelaren. Kastade mig på sängen för att vila. Låg ensam i det stora rummet. Väggarna var mig välbekanta. Sitaren låg på golvet, skrivmaskinen på bordet. Kamerorna var inlåsta i det stora skåpet. Den andra sängen var full med papper, anteckningar och iakttagelser. Magknip. Än en gång diaré. Hade svårt att andas. Vilade.

Känslan av ensamhet trängde sig på. Steg upp ur sängen. Kände mig miserabel. Kom att tänka på vad Raili sa i telefonen. Sulfatrim för maginfektion. Tog en tablett. Hade svårt att svälja den stora tabletten. Delade den. Åt en banan för att bli kvitt medicinsmaken. Kände mig bättre. Kastade mig igen på sängen. Försökte sova. Tankarna trängde på. Singalesiska ord, engelska ord, svenska ord, idéer om forskningens frågeställning osv.

Dagböckerna och brevväxlingen med Raili fick känslan av ensamhet att ge sig vika för känslan av gemenskap och hopp om framtiden. Eftersom jag inte hade någon annan att uttrycka mina besvikelser, frustrationer och mitt tvivel för, förlöste brevskrivandet extra energier, gav mig livsmod och ljusare syn på tillvaron i kanten av Kandys djungelområde.

På Sri Lanka förstod jag för första gången betydelsen av ordet "känslospråk". Med familjen Johansson kunde jag tala svenska en halv timme per dag, men varken med dem, fru Perera eller med munkarna kunde jag diskutera min forskning eller föra förtroliga samtal om känslor och känningar. Under fältstudier är det väsentligt att upprätthålla bra förhållande med alla, utan att klaga, utan att visa sina känslor. Det är här som ensamheten i längden blir betungande.

Aldrig tidigare hade jag saknat modersmålet. Det var tungt att hela tiden tala engelska med fru Perera och försöka förstå munkars svar på singalesiska. Jag förstod språkets grunder, men ofta var det omöjligt att

uppfatta alla ord som sades. Munkarna talade fort, vilket var och en gör då de talar sitt modersmål. Till all lycka talade Pangnananda och några yngre munkar engelska. Det språkliga handikappet kändes ändå irriterande.

Mediciner. Västerländska mediciner gav mig en hälsomässig trygghet, men de tog inte bort känslan av ensamhet och övergivenhet. Läkaren Dharmasena förklarade för mig att det finns människor med *hard mind* och människor med *soft mind*. Enligt honom hade jag antagligen *soft mind*, vanligt särskilt bland konstnärer och kreativa personer. Politiker och människor i businessvärlden har enligt honom *hard mind*, medan konstnärer och kreativa människor på grund av sin känslighet har *soft mind*. ”Det är priset kreativa människor betalar för sin unika kreativitet”, konstaterade Dharmasena tröstingivande. Efter att han gett mig magmediciner, berättade han för mig att han hade bjudit munkar till en *dane*-ceremoni och att jag var välkommen att delta i ritualen och även att filma ceremonin om jag var intresserad. Det gjorde jag med tacksamhet.

Diarré och magkramp var i början ett dagligt besvär. Bakteriefloren var annorlunda än vad kroppen var van vid. Förutsättningen för att kunna slutföra fältstudien var att inte tacka nej till maten jag blev bjuden på. Det gällde att vara artig och inte sära munkarna. Far hade gett mig magmediciner. De hjälpte till en del, men magen revolterade ändå med jämna mellanrum. Den lokala läkaren Dharmasena gav andra mediciner, som verkade bättre på öns magsjukdomar. De var effektivare, men samtidigt tröttande. Under månaderna på Sri Lanka magrade jag kraftigt. Från att ha vägt omkring 70 kg i början av fältstudieperioden, visade vägen knappa 60 kg hemma i Helsingfors.

Answaret. Jag hade lovat samla material för en doktorsavhandling. Många andra doktorander hade farit till främmande kulturer för att bedriva fältforskning, men återvänt snopna utan att ha lyckats med uppdraget. Jag var rädd att drabbas av samma öde. Det var betungande att suggerera sig med orden: ”Jag måste lyckas.” Jag hade ambitioner. Jag ville absolut visa att jag håller mitt löfte för både Kyrkornas världsråd och professor Pentikäinen.

Jag har aldrig tyckt om ordet ”måste”. Under fältstudieperioden förorsakade ordet ”måste” både vanda och ångest. Enligt Marianne Weber, den tyske sociologen Max Webers (1864–1920) hustru, var det *man muss*-mentaliteten som knäckte maken och tvingade honom att lämna befattningen som professor i sociologi, varpå han återhämtade sina krafter under resor bland annat i Italien.²¹

Ingen fältforskning är en dans på rosor. Min Canon FT QL 35 spegelreflexkamera föll från axeln i vattnet då jag den 16 december 1974 promenerade längs Kandy sjö till Queen's på eftermiddagste i lobbyn, som var en samlingsplats för turister och singalesiska ämbetsmän. Både kameran och fotografierna förstördes. Missödet skedde före Railis resa. Hon hämtade en ny kamera med filmrullar. Det var bara att börja om pånytt och att ta liknande bilder som förut.

Fältstudien blev en dans på törnetaggar då någon i Colombo misstänkte mig för att vara missionär i forskarkläder. Efter många långa diskussioner lyckades jag övertyga Piyadassi och Pangnananda att så inte var fallet, utan att jag faktiskt var intresserad av singalesisk buddhism i avsikt att bättre förstå den buddhistiska läran och buddhistmunkars levnadssätt. Som fältforskare insåg jag ganska fort att jag inte är en robot, utan en människa med begränsade krafter. Efter tolv timmars arbetsdagar kom jag till en punkt då det var nödvändigt att retirera och återhämta krafterna under vilodagar.

Beställning av telefonsamtal. Efter intervjuerna på Malwatta brukade jag promenera längs Kandy sjö till Queen's hotellfoajé på en kopp te. En av de första gångerna berättade en singales att ett tre minuters telefonsamtal utomlands kostade endast 50 rupes (19mk). Hoppfull gick jag till posten som skötte alla telefonförbindelser utomlands. I Kandy fanns det inga telefonkiosker på gatorna som i Finland. I ett brev till Raili daterat den 5 december 1974 redogjorde jag för henne följande byråkratiska telefonbeställningsprocedur i Kandy postkontor:

För att ringa utomlands fyllde jag i en vit blankett med uppgifter om namn, adress i Kandy, mottagarens namn och adress i Helsingfors. Därefter fyllde telefonisten samma uppgifter i en röd blankett, kvittot på beställningen. En tredje tjänsteman undertecknade och stämplade blanketterna. Mitt samtal till Finland var beställt för morgondagen, den sjätte december klockan 16.30.

Hoppfullt skyndade jag mig till posten för att vänta på samtalet som kopplas via Colombo och London till Helsingfors. Efter en halvtimmes försening frågade jag telefonisten hur det stod till med mitt samtal. Han ringde till huvudcentralen i Colombo, varifrån alla fjärrsamtal beställs. Jag väntade ytterligare en halv timme. På grund av fördröjningen var jag till slut tvungen att ändra beställningen till nästa dag eftersom Raili inte längre

var i sitt arbetsrum efter mottagningstiden mellan 12 och 14. Beställningen ändrades till nästa dag.

Även följande dag väntade jag två timmar förgäves på telefonsamtalet. Telefonisten tröstade mig med att säga: "*Just another five minutes.*" Förargad över outrättat ärende beslöt jag att annullera beställningen och be tillbaka 50 rupes som jag betalat för beställningen. Telefonisten sa helt lakoniskt att jag först måste fylla i en blankett för att ansöka om att få annullera beställningen. Det kunde göras först nästa dag eftersom avdelningen stängts klockan 17.00.

Nästa dag gick jag igen till fjärde våningen i posten för att ansöka om att få annullera telefonbeställningen. Jag fyllde i samma uppgifter som tidigare i en vit blankett. Därefter skrev jag en egenhändig ansökan där jag konstaterade att samtalet inte nått Finland och att jag anhåller om att få betalningen på 50 rupes returnerad. Blanketterna fördes till en annan tjänsteman som med stämpel intygade att han fått de samlade pappren. Uppgifterna antecknades i en bok för annulerade telefonbeställningar. Därefter fyllde tjänstemannen i en vit blankett som intygade att ansökan om att annullera samtalet hade beviljats. Det röda kvittot för 50 rupes, som jag betalat för beställningen, klistrades på den vita blanketten. Med en blå kulspetspenna strök tjänstemannen kvittot med ett kors.

Irriterad över det tidsödande förfaringssättet gick jag nöjd och trött med det slutliga pappret till första våningen för att få tillbaka 50 rupes. Vi det laget hade jag fyllt i 8 blanketter med anteckningar om beställd och annulerad telefonbeställning. På vägen hem från posten insåg jag varför Tilak de Silva var utled på byråkratin på Sri Lanka.

DÄRFÖR BLEV JAG INTE BUDDHIST

En déjà vu-upplevelse. I september 2018 fick jag en e-post från munk Rathanapala, som är Sri Thibbotuwawe mahanayakas sekreterare i internationella ärenden. Han lät mig förstå att om jag skulle komma till Kandy, skulle jag vara välkommen att hälsa på mahanayaka. Jag hade under åren haft kontakt med en del munkar på Malwatta, men det var länge sedan jag senast skrivit till dem. Därför blev jag förvånad över inbjudan att besöka Thibbotuwawe, som nu var huvudklostrets chefsmunk. Till all lycka kom

inbjudan vid en tidpunkt då jag var pensionär och därför lätt kunde frigöra mig från den monotona vardagen.

Tidpunkten var lämplig även i det avseendet att min dotter Annette hade några år tidigare besökt Colombo i egenskap av World Vision organisationens internationella programdirektör och efter resan enträget försökt övertala mig att ta med familjen till Kandy för att besöka de platser där jag som ung doktorand bedrivit fältstudier. På grund av Athosforskningen hade jag inget större intresse att flyga den långa resan till Sri Lanka.

Många gynnsamma omständigheter bidrog slutligen till att hela familjen kunde resa till Sri Lanka. Efter att Annette godkänt kriteriet att jag huvudsakligen skulle bedriva fältstudier under resan, uppdatera förändringar och annan information om munklivet i Kandy, bar det iväg. Det fanns ingen lämplig charterresa. Vi fick lova att skraddarsy en fördelaktig resa för att komma till den soliga ön. Jag reste med lätt bagage; en liten diktafon, en kamera med minneskort, en dagbok, pennor, sommarkläder och några egna skrifter om buddhismen, som jag skulle ge åt Sri Thibbotuwawe. Kappsäcken vägde bara 17 kg, mera än hälften mindre än de 57 kg som jag släpade med mig 1974.

I minnenas värld existerar ingen tid. Det kändes som om fyrtiofem år hade föflutit under en natt och som om en natt hade varat i fyrtiofem år. Så upplevde jag mitt andra besök på Sri Lanka årsskiftet 2018–19. Många och mycket hade förändrats, men då jag diskuterade med Rathanapala och andra munkar kändes det som om jag hade förflyttat mig tillbaka till år 1974, då jag som 24-åring bedrev fältstudier på Malwatta.

Var det fråga om en äldre mans regression till den ljuva ungdomstiden? En psykolog kan säkerligen ge omfattande tolkningar om min upplevelse. För mig själv var det likväl omvälvande att det kändes som om endast en natt hade föflutit sedan jag senast talade med Pangnananda. Medan jag talade med Rathanapala var det som om jag talade med Pangnananda. Jag förvandlades med ens till den antropolog jag var 1974, med sprudlande energi och intresse att få veta allt om buddhistiskt klosterliv. I tre veckor levde jag som i en dröm. Perioden blev ett bokslut över min ungdomstid bland buddhistmunkarna. Jag blev inte buddhist, fastän det var många som 1974 frågade mig om jag kunde tänka mig att stanna kvar i Kandy. Singaleserna skulle ha gett mig ett klosterhus att bo i, hämtat mat en gång om dagen och i gengäld förväntat sig att jag skulle skriva om buddhismen på engelska och berätta vad jag lärt mig som munk.

Erbjudandet var lockande. Jag skulle ha undvikit all stress förknippad med att skriva en doktorsavhandling, att kämpa för en professur och med att försörja en familj i den kalla Norden. Klimatet i Kandy var behagligt under

vintermånaderna, men alltför hett under resten av året. I Kandy stod jag inför vägskalet att antingen bli munk eller att återvända hem som forskare.

Det fanns en avgörande orsak till att jag inte ville bli buddhist. Att släcka begäret, som är orsaken till allt lidande kändes inte meningsfullt. Vid tonåren hade jag i samband med musikstudier kommit i kontakt med skapandets energier och våndor. Att släcka källan till det kreativa var för mig en fullständigt omöjlig tanke. Det enda jag var övertygad om som ung var att meningen med livet är att skapa, att förädla den talang man fått som gåva och att lyssna till inre toner. Att underkasta sig regler var inget för mig. Jag var allergisk mot alla auktoriteter. En bidragande orsak var naturligtvis också den att jag redan var gift med Raili och tanken på en skilsmässa var otänkbar.

Vid närmare eftertanke är klyftan väldigt stor mellan den västerländska och den österländska kulturen och religionen. De grundar sig vardera på fullständigt olika, i grund och botten motstridiga axiom, grundläggande obevisbara satser i ett tankesystem som allmänt kan kallas världssyn. Det var uppfattningen om kreativitet som för mig kom att bli avgörande för valet av religion.

Enligt Buddhas lära kännetecknas människans liv av lidande, vars orsak är begäret, törsten och åtrån. Människan har ingen bestående själ, utan alla komponenter, som tillsammans uppfattas som människans själ, är i ständig förändring och förvandling. För att undgå lidande bör människan därför släcka begäret. Efter att människan lyckats släcka begäret att födas på nytt, undgår hon lidandets eviga kretslopp.

Kristendomen däremot bejakar kreativitet. Gud skapade människan till sin avbild och like. Det innebär att redan den första människan skapades med skapandets gåva, en talang som det är meningen att var och en skall odla och förädla. Man kan med rätta påstå att hela västerlandets historia och lidelser finns bevarade i konstverk, musik, vetenskap och i litteratur (*belles-lettres*).

* * *

Vad fick jag personligen ut av fältstudierna i Kandy? Det korta svaret är: En doktorsavhandling om singalesisk buddhism. Med det är inte hela sanningen. För det första insåg jag i Kandy att jag i grund och botten är europé. Jag trivdes bra i Kandy, men Europa är mitt hem. Jag betonar Europa. Jag har aldrig känt gemenskap eller samhörighet med finsk kultur, inte enbart för att jag har svenska som modersmål. Jag är en dur-människa, som känner mig hemma i indogermansk kultur och språkgrupp, och framför allt trubadurmusik i dur.

För det andra lärde jag mig arbeta i ensamhet enligt ett rigoristiskt dagsschema. Det gav en dagsrytm som jag haft stor nytta av under mitt liv som forskare, universitetslärare och professor. Att idka studier kräver samma enträgenhet som kineserna hade då de byggde den kinesiska muren. Varje skrift kräver tålmod och uthållighet samt en inre övertygelse om att skrivarbetet är mödan värt.

För det tredje insåg jag hur lärorikt det är att befinna sig mellan två kulturer och att reflektera över kulturers olikheter och likheter. Som svensk-språkig finländare har jag hela livet levt mellan två kulturer, den svenska och den finska. Den svenska kulturen i Finland är inte riktigt rikssvensk och den finska kulturen känns mig främmande.

För det fjärde kände jag glädje över att kunna knyta vänskapsband med buddhistmunkar på huvudklostret Malwatta, trots alla olikheter. Vi är alla människor, fastän vi tänker olika. I grund och botten genomlever vi liknande bekymmer, sorger och utmaningar. Jag kom att tänka på det grekiska uttrycket: "Vi talar till varandra, men förstår olika." Den som lever mellan två kulturer har goda förutsättningar att bygga broar över mörka vatten och tankegångar som försöker överbetona den ena eller den andra olikheten i stället för att sträva efter ömsesidig respekt för varandra.

Äntligen teologie doktor. Foto: Helsingin yliopiston kuvalaitos.

Doktorandår

I VALET OCH KVALET

Efter intensiva fältstudier återvände jag utmattad till Helsingfors i början av april 1975. Fältmaterialet bestod av 23 på magnetband inspelade intervjuer på singalesiska, en singalesisk-engelsk ordbok på 161 A4 sidor sammanställd av singalesiska buddhisten Alwis, 5 dagböcker, 208 fotografier, en kort Super 8 film om fältstudier, en timme 16mm filmmaterial om ceremonier, ritualer och munkar i Kandy samt ett antal böcker om singalesiska ceremonier och buddhismens historia på Sri Lanka.

I juni tillbringade jag de soliga dagarna på Helsingfors simstadion, medan Raili jobbade på Stengårds sjukhus som sjukhusteolog. Simstadion låg på promenadavstånd från lägenheten på Broholmsgatan. I Sri Lanka insåg jag hur lätt man blir utbränd om man försakar vilodagar. Därför unnade jag mig vila och återhämtning under alla soliga dagar. Under regniga dagar och ofta även under kvällarna operationaliserade jag fältmaterialet för kommande analyser. Vi hade ingen TV på den tiden. Efter kvällspromenaden läste Raili nyligen utkomna böcker om själavård, medan jag gjorde utkast till doktorsavhandlingens disposition.

Juli månad filmade jag med Juha Vilja kortfilmen *Kalareissu* ("En fiske-tur"). Den handlar om en ung man, som på eftermiddagen fiskar från en gummijolle medan han långsamt glider längs en insjöstrand i Lojo. Fiskandet avbryts abrupt då han får syn på en kvinna som badar naken i eftermiddagssolens sken. Vad tror du att det hände sen? För tillfället föreligger filmmaterialet (16mm) i digitalform i väntar på att bli klippt och färdigställt.

I augusti stod jag i valet och kvalet; att editera licentiatarbetet till doktorsavhandling eller att doktorera på fältmaterialet från Sri Lanka? Att doktorera på fältmaterialet kändes motsträvt. Jag hade bekantat mig med diplomaten och forskaren Ragnar Numelins (1890–1972) bok *Fältforskare och kammarlärde: Drag ur socialantropologiens idéhistoria* (1947). På Sri Lanka insåg jag hur bekvämt det hade varit att i lugn och ro redigera licentiatavhandlingen i universitetsbibliotekets fätöljer. Den stillsamma och sällsamma vistelsen i biblioteket var meditativ och roingivande. Dessutom var jag redan tack vare pro gradu- och licentiatavhandlingen inkommen i textanalytiska metoder, vilka kändes trygga med tanke på de metodiska kraven på en doktorsavhandling.

Professor Teinonen hade godkänt licentiatavhandlingen. Med smärre förbättringar var han färdig att även godkänna den som doktorsavhandling. Jag hade nyligen fyllt 25. Det var uppenbart att Pentikäinen inte ville att jag skulle disputerar vid yngre år än vad han hade gjort. Jag hade valt religionsvetenskap som huvudämne och ville inte övergå till systematisk teologi, som hade förutsatt att jag först avlägger en laudatur även i systematisk teologi.

Å andra sidan var det uppfriskande att tvingas ut ur biblioteket till fältstudier och få inblick i singalesisk buddhism och buddhisters leverne på Sri Lanka. Till en början kändes det som om jag än en gång kastats ut i en för mig främmande värld. Jag kände mig osäker på metoderna inom fältforskning. De verkade främmande och flummiga trots kortvariga fältstudier i Nivala. Eftersom jag själv hade varit forskningsinstrumentet som samlat in allt material, var jag medveten om opponentens strategi att ingående diskutera insamlingsmetoder och ställa källkritiska frågor angående det insamlade materialets *reliabilitet och validitet*. Att plågas av tvivlets demon kändes helt naturligt. Var mina grundvalar tillräckligt väl argumenterade för att avvärja opponentens kritik? Det enträgna tvivlet gjorde mig osäker inför den kommande disputationen.

Buddhismens kanoniska texter däremot fanns i universitetsbiblioteket. Källorna var givna. Det fanns inget annat material som opponenten kunde kräva att man skulle bekanta sig med. Däremot kunde opponenten nog ställa kritiska frågor om metoden och analysen. Den hade jag testat med Raili och var övertygad om att resultatet grundade sig på noggrann metod och analys.

Situationen var annan beträffande fältmaterialet. Opponenten kan alltid ifrågasätta intervjuers och observationers autenticitet samt kritisera mig som respondent för att ha varit ett subjektivt forskningsinstrument, som inte beaktat alla relevanta aspekter vid intervjuerna och de deltagande

observationerna. I det avseendet är antropologiskt fältmaterial sårbarare än arkivmaterial. Efter många vändor beslöt jag ändå att doktorera på fältmaterialet. Jag ville visa både Kyrkornas världsråd och teologiska fakulteten att jag lyckats samla in forskningsmaterial med god reliabilitet och validitet.

BÖRJAN TILL AKADEMISK KARRIÄR

Då jag som nybliven teologie kandidat besökte religionsvetenskapliga institutionen frågade professor Pentikäinen om jag i stället för honom kunde föreläsa grundkursen i religionsvetenskap. Till en början blev jag glad över erbjudandet, men samtidigt fundersam då jag förstod att föreläsningen skulle börja om en timme. Samtalet, översatt till svenska, fördes ungefär så här:

- Kunde du hålla grundkursen i Domus Academica? Jag måste gå på ett möte och hinner inte dit i tid, förklarade Pentikäinen.
- När?
- Om en timme.
- Vad ska jag föreläsa om?
- Berätta om buddhismens historia, lära, klosterliv och om buddhismens spridning i Asien.
- Hur många studeranden deltar i kursen?
- Ungefär 300.

Det var min första föreläsning på universitetsnivå. Jag hade ingen tid att förbereda mig. Fort sammanställde jag en enkel disposition på ett A4 block, varefter jag skyndade mig iväg från institutionen vid Jungfrustigen 1 till Domus Academica vid Sanduddsgatan 14. Där blev jag vänligt mottagen av vaktmästaren, som ledde mig till den stora föreläsningssalen i källarvåningen till ungefär 300 studerande, som väntade på att föreläsningen skulle börja. Det stora antalet berodde på att äldre religionslärare var tvungna att för sin behörighet avlägga approbatur i religionsvetenskap, ett nytt läroämne som grundats så sent som 1970 vid Helsingfors teologiska fakultet. Årskursen var då omkring 200. Därtill kom studerande från både humanistiska och statsvetenskapliga fakulteten.

Väl inne i föreläsningssalen hjälpte vaktmästaren mig med att tända overheadprojektorn och de i föreläsningssalen utspridda televisionerna, förrän han fäste en liten mikrofon på blazern. Jag kunde inte undgå att lägga märke till äldre religionslärares förvånande blickar, då jag började föreläsningen med att konstatera att professorn var förhindrad på grund

av andra åligganden och att han delegerat mig att hålla dagens föreläsning. På den tiden hade jag långt hår och var till åldern yngre än de flesta studerande. Jag var endast 22.

Overheadprojektorn ersatte den svarta tavlan som hjälpmedel för föreläsningar. Jag talade långsamt, upprepade vad jag sagt och skrev ner nyckelorden på transparanger. Jag följde Pentikäinens föreläsningsstil, som gick ut på att upprepa och därigenom ha tillräckligt material för två timmar. Nästa dag konstaterade han: "Studenterna tyckte om din föreläsning. Kan du hålla de återstående föreläsningarna?" Det gjorde jag fastän jag visste att orsaken var att han inte själv iddes hålla grundkursen och efter sluttentamen bedöma 300 studenters svar.

Eftersom jag nyligen slutfört studierna och inte hade något arbete, välkomnade jag alla tänkbara föreläsningssamarbeten. Under april och maj månad (2.4.–31.5.1973) tjänstgjorde jag även som timlärare i religion vid Grankulla samskola — inalles 22,5 timmar under en femdagarsvecka. Därtill föreläste jag i maj om fältstudier i kyrkohistoria och religionsvetenskap vid teologiska fakulteten. I augusti och september (21.8.–20.9.1973) föreläste jag 18 timmar i religionskunskap vid Helsingfors Diakoni-institut.

Samtidigt som jag läsåret 1973–74 innehade timlärartjänsten i religion vid Drumsö svenska samskola, föreläste jag under höstterminen 20 timmar om fältstudier i religionsvetenskap vid humanistiska fakulteten i Helsingfors. I slutet av året förordnade kanslern vid Helsingfors universitet mig att handha hälften av assistenturen i folkloristik för tiden 1.1.–31.12.1974. Matti Kuusi, professor i folkloristik, och professor Pentikäinen hade kommit överens om att ämnet religionsvetenskap tillfälligt får till förfogande hälften av en lägre lönegrads assistentur i folkloristik.

Överenskommelsen varade endast tills Kuusi gick i pension. Senare förordnade kanslern mig att sköta lektoratet i religionsvetenskap under mars månad (1.–31.3.1974). Den vikarierande innehavaren Tore Ahlbäck ville koncentrera sig på att skriva licentiatavhandlingen. Efter vikariatet förordnades jag att föreläsa 10 timmar om metoder i religionsvetenskap och under sommaren att föreläsa 7 timmar om fältstudier. Det var två hektiska, men lärrika terminer.

Perioden med tillfälliga föreläsningsserier och vikariat tog slut då statens humanistiska kommission vid Finland Akademi förordnade mig att som vikarie handha en forskningsassistentur från den första juni till den sista december 1974. Tack vare vikariatet kunde Raili och jag göra en forskningsresa till Aberdeen i Skottland. Från och med januari utnämndes jag till en treårig extraordinarie forskningsassistentbefattning (1.1.1975–31.12.1977). Den bidrog till att jag kunde slutföra fältstudien på Sri Lanka.

Forskningsassistentbefattningen innehade jag därefter fram till 31 maj 1979.

Åren som forskningsassistent vid Finlands Akademi cementerade min akademiska karriär. På den tiden fick forskare vid Finlands Akademi frikostigt resestipendier för internationella konferenser och fältstudier. Förutom Kyrkornas världsråd understödde även Centralinstitutet för nordisk Asienforskning i Köpenhamn och Donnerska institutet i Åbo mina fältstudier i Kandy och gav mig stipendium för transkribering av de inspelade intervjuerna samt för anskaffning av filmrullor både för kameran och filmkameran. Understöden gav mig den trygghet jag behövde för att slutföra fältforskningen. Med medlidande tänker jag på dagens unga forskare inom humaniora. De får inte lika lätt som jag fick resestipendier för att delta i internationella konferenser och därigenom bli delaktiga i forskarkollegers nätverk. Det beror dels på det ökade antalet forskare, dels på den offentliga sektorns inbesparningar. Nyckelordet ”internationalisering” klingar vackert i festtal, men tonen ebbar obönhörligen ut så fort dörrarna i salen stängts efter festen.

Forskningsassistentbefattningen var idealisk. Den möjliggjorde forskning på heltid. För att få föreläsa vid universitetet var forskningsassistenter tvungna att anhölla om tillstånd från Finlands Akademi. Tillståndet beviljades automatiskt, men endast för en undervisning på högst två timmar i veckan. Många forskare upplevde att dagarna blev monotona. Därför anhöll de flesta om tillstånd att få undervisa de tillåtna timmarna. För egen del erkänner jag att det var uppfriskande att undervisa två timmar i veckan, dels för att upprätthålla föreläsningserfarenheten, dels för att det var roligt att träffa studerande som uppskattade ens kunskap. Dessutom underlättade föreläsningarna övergången från studerande till lärare och att axla både forskar- och lärarrollen.

Det fanns doktorander som helt koncentrerade sig på sin forskning. Vid tillsättande av universitetslektorer och professorer kom bedömningskommittén i en del fall till slutsatsen att den ifrågavarande doktors undervisningsförmåga inte var av tillräckligt god kvalitet för en akademisk befattning vid Helsingfors universitet. Under min tid som professor fick pedagogiska meriter och provföreläsningarna en allt större betydelse vid tillsättning av lektorer och professorer; enligt mitt tycke en alltför stor betydelse. Helsingfors universitet är inte en högskola, utan ett *universitet*.

Under slutet av 1970-talet föreläste jag bland annat om buddhismen i singalesisk kultur och i andra asiatiska länder, fältstudier inom religionsvetenskap samt om metoder inom religionsvetenskap för cum laude approbatur studerande. Att föreläsa var givande. Jag fick ofta under föreläsningarna och diskussionerna med studerande nya idéer för egen forskning. Det

samma gällde då jag deltog i konferenser och symposier. Det var irriterande behagligt att bli medveten om nya synvinklar, som ledde tankegångarna in på nya banor. Irriterande för att jag måste tänka om och korrigera vad jag skrivit. Behagligt för att slutresultatet blev bättre efter vidgad förståelse.

Efter att jag skrivit fyra artiklar om buddhismen som *Hufvudstadsbladet* publicerade i april 1980,²² ringde tonsättaren Erik Bergman till mig. Han hade blivit intresserad av buddhistisk recitation och kom därför hem till mig för att lyssna på några skivor som jag köpt på Sri Lanka. Den 22 december 1980 skickade han mig med dedikation kompositionen *Tipi-taka-svit op. 93 för baryton och manskör*. Jag besökte även hans hem ett par gånger i samband med hans slutförande av kompositionen.²³

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I HELSINGFORS²⁴

I början av 1970-talet fanns det varken i teologiska fakultetens bibliotek eller i universitetsbiblioteket i Helsingfors den litteratur om buddhismen som jag behövde för studien om buddhistiska klosterregler. Då jag föreslog för teologiska fakultetens överbibliotekarie Liisa Rajamäki att hon skulle skaffa buddhismens kanoniska skrifter, blev hon förvånad över att det inte var fråga om endast en bok, som inom kristendomen och islam, utan om ett tjugotal böcker, som tillsammans bildade buddhismens kanon (p. *Tiṭṭiaka* = "Tre korgar").²⁵

Rajamäki blev ännu mera överraskad av att det var nödvändigt att beställa både originaltexter på pali och översättningar på engelska, eftersom jag planerade skriva doktorsavhandlingen på engelska. Efter en längre diskussion gick hon med på att beställa tio böcker på hösten och tio på våren. Det tog två år innan alla böcker fanns på bibliotekshyllan.

Som universitetslektor blev jag sedermera god vän med Rajamäki. Före metodföreläsningen i läsesalen bredvid biblioteket brukade jag onsdagsmorgnar dricka en kopp kaffe med henne i bibliotekets kafferum. Där lärde jag känna henne och hennes kolleger under den halvtimme vi drack kaffe före jag exakt klockan halv nio började metodföreläsningen. Förutom välmenande skvaller fick jag nys om nya böcker som jag borde bekanta mig med.

En minnesvärd och lite speciell episod var den då Rajamäki en morgon berättade att en professor helt oväntat hade fått ett barn. "Hur så oväntat?" frågade jag henne. "Har han inte läst biologi i skolan?" undrade jag. Eftersom jag inte kände till professorns livssituation, berättade Rajamäki att professorn och hans hustru hade länge köat för att adoptera ett barn. I går hade de plötsligt fått en liten flicka, som naturligtvis påverkade deras

vardag. ”Det hade jag ingen aning om”, konstaterade jag snopet.

Som timplärare vid teologiska fakulteten i Helsingfors hade jag fördelen att gratis beställa forskningslitteratur via universitetsbibliotekets fjärrlån. I slutet av 1970-talet blev jag stamkund hos Liisa Koski. Tack vare hennes yrkeskunskap, breda kontaktnät till biblioteken i Europa och outtröttliga hjälpsamhet fick jag till handa all relevant vetenskaplig litteratur på området. Vi sökte ofta tillsammans efter rariteter från biblioteken i Europa. Ibland tog det flera dagar innan hon hittade de eftertraktade böckerna, men det gjorde hon alltid till slut, både böcker och artiklar i särtryck eller i obskyra tidskrifter, vilka fanns till hands endast på något enstaka bibliotek i Mellaneuropa.

Det var då jag började skriva på pro gradu-avhandlingen våren 1972 som jag första gången besökte Helsingfors universitetsbibliotek. Då jag skrev på doktorsavhandlingen tillbringade jag allt längre tider i biblioteket. Där blev jag bekant med andra studerande, som skrev på sina avhandlingar. I norra salen satt både finska och svenskspråkiga historiker, litteraturforskare, språkforskare, folklorister, psykologer och några filosofer. Under 70-talets senare hälft drack vi dagligen kaffe i bibliotekets kafeteria, ett mysigt rum i källarvåningen, som på grund av bolmande tobaksrökare mera påminde om en skum krog än om en oas för intellektuella. Diskussionens vågor gick höga då vi tvistade som lärda om än det ena, än det andra ämnet. Ibland satt vi där ända tills det var dags att äta lunch. Oftast skrev vi ändå flitigt på våra doktorsavhandlingar. Då någon i sin forskning befann sig i en återvändsgränd, var kafeterian oasen för nya synpunkter och synvinklar.

Vi levde alla på stipendier, projektarvoden eller som forskningsassistenter vid Finlands Akademi. Vanligen var det fråga om fleråriga projekt. Alla var ändå plågsamt medvetna om att forskarperioden var på viss tid och att deadline närmade sig månad för månad. Efter att jag 1980 blivit förordnad att sköta lektorsbefattningen i religionsvetenskap, först som vikarie och i januari 1984 som äldre lektor, tillbringade jag allt mindre tid i biblioteket. Undervisningen och mottagningarna tog mycken tid i anspråk. Ofta tänkte jag nostalgiskt på åren i biblioteket och på oss doktorander, som med iver skrev på våra avhandlingar. En av oss tilläts inte doktorera i Helsingfors. Han doktorerade i Uppsala, men blev även där underkänd. Det var en tragedi. Vi andra fortsatte trots detta oavbrutet optimistiskt med våra projekt. De flesta av oss nådde målet.

Trettio år senare frågade bibliotekarien Esko Rahikainen (f. 1942) i egenskap av huvudredaktör för tidningen *Kansalliskirjasto* om en medarbetare fick intervju mig om universitetsbibliotekets betydelse för karriären som forskare och professor. Även han och andra bibliotekarier drack ofta

kaffe i kafeterian samtidigt med oss doktorander och äldre forskare. Inget under att Rahikainen var nyfiken på vilken betydelse biblioteket haft för min akademiska karriär.²⁶

Det var nostalgiskt att botanisera i minnenas värld. För oss unga doktorander var kafeterian i källarvåningen en intellektuell oas. Redan vid entrén fick besökaren en överblick över alla som satt vid kaffeborden. Kafeterian var ett naturligt forum för nätverksbyggande forskare. Där umgicks doktorander, äldre forskare och professorer informellt i en trivsamt och gemytlig miljö. Äldre erfarna forskare verkade som informella mentorer för oss yngre aspiranter. De var knappast medvetna om vilken betydelse deras exempel var för oss, som dristade sträva uppåt på forskarens karriärstege.

Ären i universitetsbiblioteket bar frukt förutom i form av doktorsavhandlingar även i form av vänskap doktorander emellan. Många av oss blev lektorer, docenter eller/och professorer vid Helsingfors universitet, Åbo Akademi eller Åbo universitet. Efter att jag själv blivit lektor och senare professor var det lätt för mig att samarbeta med prefekterna på andra institutioner och med den administrativa personalen både på humanistiska och teologiska fakulteten. Det kändes naturligt att ringa till vänner och komma överens om hur administrativa ärenden skulle skötas. Det gällde ofta pengar för kursundervisning, men även om ändring av en assistentur till amanuensbefattning och om ytterligare ett universitetslektorat. Religionsvetenskapliga institutionen blomstrade kraftigt under de första årtiondena på 2000-talet. Disciplinen är fortfarande livskraftig trots ständiga universitetsreformer, vilket gläder mig storligen.

De kanske viktigaste hjälpmedlen för yngre forskare var fackordböcker och ordböcker som få hade råd att köpa. Det gällde särskilt mig, som på grund av källorna behövde förutom ordböcker på engelska, franska, italienska, tyska, pali och sanskrit även annan relevant referenslitteratur. Att botanisera i Rotundans öppna samlingar var en upptäcktsfärd. Förmiddagen reserverade jag för läsning och skrivning, men efter lunchen gjorde jag odysseer genom Rotundans bokhyllor för att bekanta mig med facklitteratur som kunde vara till nytta för forskningen. Jag tog ut böcker vars titlar tilltalade mig, läste presentationen på bokens pärm och bläddrade i innehållsförteckningen om studien verkade intressant. Under eftermiddagsodysseerna fann jag ofta intressanta böcker som jag knappast skulle ha funnit genom att bläddra i kartoteken. Jag var särskilt intresserad av böcker om metoder inom humaniora, psykologi, sociologi och inom antropologi för att bekanta mig med nya analysmetoder och synsätt.

Då jag ville vara ostörd klev jag upp längs trapporna till tredje våningen i norra salen, där det fanns några sittplatser vid fönstren. Det var mitt

elfenbenstorn. Förutsättningen för seriös forskning är att man tidvis lever asketiskt i ett elfenbenstorn. Såsom indisk meditation och religiösa böner erfars autentiskt i stunder av stillhet, så föds även vetenskapliga idéer och upptäckter under ostörda stunder.

Religionspsykologen Hjalmar Sundén (1908–93) framhåller att det är vanligt att en from människa överraskas av en genuin religiös erfarenhet, en uppenbarelse, då hon sitter försjunken i Bibelns psalmer. Tiltalande ord drar de fromma magnetiskt in i skriftens värld, som vidgar förståelse av underliggande orsaker och samband – ett resultat av både det medvetna tankearbetet och de omedvetna energierna. Universitetsbiblioteket var för mig en inspirerande tillflyktsort, där idéer föddes och tankars pusselbitar fann sina platser. Bibliotek påminner om kyrkor med dess viskande atmosfär och känsla av helighet. Känslan förstärks av medvetenheten att mänsklighetens viktigaste tankegångar finns samlade i otaliga verk i bibliotek runtom i världen. Mycket har redan sagts förut.

INTRIGER OCH RÄTTEGÅNG

Samarbetet mellan institutionerna i religionsvetenskap vid Åbo Akademi, Åbo universitet och Helsingfors universitet intensifierades i mitten av 1970-talet, då yngre forskare anordnade egna vetenskapliga konferenser med deltagare från hela Norden. Det första symposiet hölls hösten 1975 i Mariehamn. Tre år senare tog Tore Ahlbäck, som Donnerska institutets föreståndare, och Nils G. Holm, som professor i religionshistoria (senare benämnd religionsvetenskap) vid Åbo Akademi, initiativet att ordna forskarkollokvier i Tvärminne zoologiska station. Professor Lauri Honko, som var ordförande för Religionsvetenskapliga sällskapet i Finland, stödde helhjärtat yngre forskares initiativ. Det första tvärminnekollokviet hölls i oktober 1978, vilket födde en årligen återkommande tradition som fortfarande är levande.²⁷

Det var i samband med kollokvierna i Tvärminne zoologiska station och symposierna organiserade av Donnerska institutet, som jag blev god vän med både Tore Ahlbäck och Nils G. Holm. Som svenskspråkiga kände vi naturlig gemenskap, även om det i början fanns rivalitet i vår relation. Gun Lundells klavertramp hösten 1971 gjorde mig medveten om professor Haralds Biezais (1909–95) plan att förorda Ahlbäck till professor efter sin pensionering. Planen bekräftades även av rykten i korridorerna, då jag besökte Donnerska institutet under mina första studieår. Följaktligen följde jag nyfiket med förvecklingarna i Åbo.

Efter att jag blivit teologie licentiat bad professor Biezais mig komma till Åbo som opponent för Tore Ahlbäcks licentiatavhandling. Vid det laget ansåg jag mig redan vara Tores vän. Biezais förväntning att jag skulle ”dräpa Tore” med att ”sopa bordet rent” föll inte i god jord. Biezais var besviken på Tore för att han inte hade blivit färdig med avhandlingen före mig, som var nio år yngre. Medveten om intrigen ringde jag till Tore. Vi kom överens om hur opponentskapet skulle skötas. Efter seminariet samlades seminariedeltagarna i restaurang Hämeenportti vid Tavastgatan, där Biezais bjöd mig på öl. Sitsen på restaurangen var hans sätt att vedergälla ont med gott. För seminariedeltagarna kunde Biezais vara besvärlig, tidvis till och med elak på ofattbara grunden. Även jag fick uppleva hans missunnsamhet.

Efter att jag i Åbo hållit ett föredrag om etiska aspekter inom fältstudier, bad Biezais mig skicka in manuskriptet för tryckning i institutets serie *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*. Det gjorde jag med tacksamhet, men glädjen var förhastad. Han skickade omedelbart tillbaka bidraget med kommentaren: ”Manuset är inte av tillräckligt god kvalitet för tryckning.” Besviken och förbryllad över hans beslut, skickade jag bidraget till Lauri Honko, som tacksamt tryckte bidraget i den nordiska tidskriften *Temenos* med rubriken ”Field-Work and Ethics in the Study of Religion. An Anthropological Point of View”.²⁸

Någon månad senare råkade jag på Biezais i universitetsbibliotekets kafeteria. Efter sedvanliga artighetsfraser berömde han artikeln i *Temenos* med att konstatera att det var ett riktigt bra bidrag om etik i fältstudier. Jag kunde inte låta bli att påminna honom om att artikeln var exakt den samma som jag skickat till honom för ett år sedan. Ogenerad av min kommentar svarade han: ”Det är sant vad du säger, men även du måste misslyckas någon gång.” Han tyckte att jag hade kommit för lätt undan i mina studier och att jag därför måste få känna av vad det innebär att misslyckas.

Senare kom jag underfund med att Biezais, före andra världskriget, hade varit präst i lutherska kyrkan i Lettland och teologisk forskare med gryende akademisk karriär vid universitetet i Riga. Efter att Sovjet hade invaderat Lettland, flydde han tillsammans med några andra präster till Sverige den 13 oktober 1944. Biezais kontaktade några professorer vid teologiska fakulteten i Uppsala i hopp om någon befattning. Professorerna var emellertid inte särskilt imponerade av hans teologiska meriter, varefter Biezais upptog studier i religionshistoria för en andra doktorsexamen hos professor Carl-Martin Edsman vid den humanistiska fakulteten, och specialiserade sig på förkristna religioner i Lettland.

Med tanke på Biezais hatkärlek till teologi och teologer undrade jag i vilken mån han kände tacksamhetsskuld för att ha blivit väl mottagen

Field-Work and Ethics in the Study of Religion An Anthropological Point of View

INTRODUCTION

The study of religion has changed character considerably in conjunction with the increasingly central role of field-work in the collection of data. This shift of emphasis becomes increasingly apparent from the 1950's, when students of anthropology, whether historically, ethnologically, culturally or socially oriented, began to use field-work as a supplementary or alternative method of increasing the number of sources and broadening source criticism so as to cover both the origin of information and its process of transmission. Apart from the purely scientific consequences of this change, there have also arisen a large number of practical problems, concerning for example the validity and reliability of collecting methods, ethics in field-work, and principles governing the form of publication for sensitive data.¹

Since the two latter problems have only been touched upon in Scandinavian publications, it may be appropriate to present some viewpoints on these subjects, derived from experiences in conjunction with field-work among Buddhist monks in Sri Lanka during the academic year 1974—1975. The point of this article is thus first to account for *changes* in the field-work situation in the third world. Secondly, *ethical problems* are discussed in connection with field-work and thirdly, some principles are adduced for the *publication* of data and results so that the student can guarantee

¹ Scandinavian publications have hitherto dealt principally with problems of collecting techniques, since the collection of religious traditions with a folkloristic and ethnological emphasis has been the main purpose of field-work. See for example Fältarbetet, NEFA's publications No. 1, Helsinki 1968, and Åke Hultrantz, The Aims of Anthropology: A Scandinavian Point of View. Current Anthropology 9, No. 4, 1968, 290.

Temenosartikelns första sidan.

i Sverige. Inte sällan återbetalas tacksamhetsskuld med missunnsamhet mot dem som hjälpt och har det bra. Haralds Biezais valdes sedermera vid fyllda 60 år till professor i religionshistoria vid Donnerska institutet den 19 januari 1970.²⁹

På grund av Biezais missunnsamhet blev Nils G. Holm tvungen att doktorera i Uppsala för professor Hjalmar Sundén. Det var ett hårt slag för Holm, men visade sig vara en Pyrrusseger för Biezais. Hjalmar Sundén

var en tillmötesgående professor i religionspsykologi. Holm fick ett gott och förtroligt förhållande till Sundén samt många goda vänner bland Sundéns doktorander. Det är inte helt fel att påstå att Uppsala blev för Holm en gyllene tid i diaspora och början till en internationell karriär inom religionspsykologin. Efter att Biezais gått i pension i juli 1978, blev Nils G. Holm utnämnd till professor i religionshistoria vid Åbo Akademi (1979). Det var naturligtvis en missräkning för både Biezais och Ahlbäck att Holm från diaspora flyttade tillbaka till Åbo Akademi som segrare i kampen om professuren.

Ahlbäck och Holm förblev trots förvecklingarna goda vänner för livet. En intressant psykologisk kuriositet är, att Ahlbäck samtidigt blev vald till föreståndare för Donnerska institutet, ett tröstpris för att han inte ännu doktorerat och därför inte kunde bli professor. Som föreståndare "ärvde" Ahlbäck Biezais arbetsrum i Donnerska institutets nedre våning och därmed även det antika möblemanget och stolen som Biezais suttit på som professor. Kommer väl ihåg hur stolt Ahlbäck satt i stolen med pipa i mun då jag besökte honom efter den akademiska proceduren.

Nils G. Holm fick ett stort arbetsrum i institutets övre våning, och en rymlig sal för seminarier och mindre föreläsningar. Professurprocessen, som jag följt med sedan Gun Lundells malplacerade kommentar, fick en salomonisk avslutning i början av 1979. Tore Ahlbäck fick Biezais fysiska professorsstol, medan Nils G. Holm fick befattningen som professor ordinarius.³⁰

För rättvisans skull bör jag framhålla en positiv sida hos professor Biezais. Han hade skvallervägen fått höra om hur skarpt Heinz Bechert (1932–2005), professor i indologi vid universitetet i Göttingen, hade kritiserat mitt föredrag på en religionsvetenskaplig konferens i Göteborg. Jag hade tidigare besökt Bechert i Göttingen och presenterat studien om klostret Malwatta i Kandy. Efter att jag berättat om buddhistmunkarnas sociala nätverk, hänvisade Bechert till professor Hans-Dieter Evers bok *Monks, priests and peasants*, som väckt stort missnöje bland klostrets äldre munkar.³¹ Orsaken var, att Evers hade blottat klostrets ekonomiska och sociala strukturer, och redogjort för klostrets ställning i det feodala samhällssystemet.

Bechert, som själv var indolog och historiskt orienterad, förhöll sig negativt till antropologisk och sociologisk forskning. Evers bok fick munkarna i Kandy att förhålla sig avogt till tyska indologer och sociologer. Samtidigt var Bechert överraskad över att jag endast två år efter publiceringen av Evers studie vunnit samma munkars förtroende för min antropologiska forskning. På konferensen i Göteborg skällde han ut mig och all antropologisk

forskning, som han ansåg vara oetisk. En norsk deltagare, som förstod Becherts själviska motiv till den aggressiva kritiken, konstaterade lakoniskt: *"Does professor Bechert consider Sri Lanka to be his little island?"* Det i sin tur ledde till ett rabalder, där diskussionens vågor gick höga både för och emot antropologisk forskning.

Efter att Biezais hört om incidenten, ringde han mig och sade sig vara imponerad av vad han hört om händelserna i Göteborg. Han bad mig komma till Åbo och föreläsa fyra timmar om singalesisk buddhism. Han började samtalet med att konstatera: "Dom – [tyskarna] – är helt galna. Rätten är helt på din sida." Därefter framhöll han att "kritiken är ett tydligt tecken på att din forskning är högklassig och av god kvalitet. Om munkarna inte förmått gömma sig, har du ju kommit dem in på livet, vilket ur vetenskaplig synvinkel är bra".³²

Efter föreläsningen bjöd Biezais mig åter på öl i Hämeenportti. Syfte var att i form av en "rättegång" inför seminariedeltagarna rentvå mig och rättfärdiga min forskning, något som efter händelserna i Göteborg med Bechert och hans landsman Peter Schalk, professor i religionshistoria vid Uppsala universitet, råkat i tvivelsmål och lett till elaka rykten. Närvarande vid "rättegången" var Susan Sundback, Bertel Wahlström, Tore Ahlbäck, Nils G. Holm, Tage Kurtén, Ulrika Wolf-Knuts och Nils Martola, med andra ord alla som regelbundet brukade delta i Biezais högre seminarier. Han rentvådde mig eftersom ingen angripit mitt vetenskapliga resultat. Mitt moraliska handlande ansåg han vara berättigat för att Becherts och Schalks beskyllningar saknade grund och var av egoistisk forskningspolitisk karaktär. Angående rönens publicering, framhöll Biezais att de bör vara ärligt öppna, eftersom informanterna förblir anonyma och klostret inte nämns vid namn.

Biezais avslutade "rättegången" med att jämföra mig med andra välkända västerländska vetenskapsmän. Han frågade seminariedeltagarna om de glömt Kepler, Galilei och Bruno? Vad är väl munkars offer i jämförelse med vad en forskare offrar, med andra ord hela sitt liv och sin energi för västerländsk vetenskap, dess frihet och tradition. Att Biezais jämförde mig med stormännen var överdrivet pretentiöst, men jag insåg att hans oväntat starka agerande berodde på att han själv i Lettland råkat ut för (vetenskaps)politiska utmaningar, varpå han som "mobbad" ironiskt nog kände sympati för alla som lidit orätt. Till slut sade Biezais att han uppskattade min ärlighet som vetenskapsman och som moralisk människa. Därmed var "rättegången" avklarad på Biezaiskt sinne för dramatik.

Det som jag mest har Biezais att tacka för är hans metodiska tänkande, som man får en klar uppfattning om i artikeln "Die Hauptprobleme der

religiösen Symbolik” i *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* X. I publikationens inledande essä kartlägger och analyserar Biezais tidigare uppfattningar om religiös symbolik utgående från symbolers kommunikativa funktion, där verklighet och sanning är i frågeställningens fokus. Förutom vetenskaplig och existentiell sanning, urskiljer han religiös sanning som fromma människor erfar i form av uppenbarelser. Därtill redogör han för skillnaden mellan symbol och tecken, inte enbart visavi deras funktion, utan framför allt beträffande deras sanningsinnehåll.

Det var Biezais begreppsanalytiska dikotomitänkande som inspirerade mig att fokusera på analys av ords både innehållsmässiga och begreppsliga betydelser och definitioner. Humaniora som vetenskapsområde är förankrad i språket – ord och begrepp –, med vilket vi som forskare förmedlar vår förståelse av tillvaron i kulturer och samhällen. Kännetecknande för människan är att hon är en verbaliserande varelse, som med ord uttrycker känslor och tankegångar.

Fr.v. författaren och Heinz Bechert. Foto: Aili Nenola-Kallio.

UTDRAGEN SKRIVPROCESS

Åren i universitetsbiblioteket gick fort. Bland böckerna i Rotundans öppna samling fördjupade jag mig särskilt i Carl Gustav Jungs analytiska psykologi, Viktor E. Frankles logoterapi, Jacob Bronowskis artikelsamling *A Sense of the Future* och annan litteratur som berörde tillvaron i livet. Daniel J. Levinsons *Mannens åldrar* (1978), vidgade förståelsen för analyser och förklaringar om mannens livscykel ur utvecklingsperspektiv. Bokens innehåll tilltalade mig, eftersom jag överraskande befann mig i den tidiga vuxenperioden, det vill säga vid entrén in i vuxen ålder – 28 år –, efter övergången till vuxet liv som teologie kandidat (magister) vid 22 års ålder.

Efter många om och men beslöt jag skriva doktorsavhandlingen på engelska. Yngre forskare avrådde mig med argumentet att språkgranskningen blir kostsam och att det kommer att ta längre tid att slutföra studien. Eftersom fältmaterialet huvudsakligen var på engelska och singalesiska, kändes det ändamålsenligt att skriva avhandlingen på engelska, den akademiska världens *lingua franca*. Många orsaker bidrog till att skrivandet fortskred långsammare än väntat.

Jag övergick från att ha studerat buddhistiska klosterregler till att studera buddhistmunkars leverne i nutid. Min ursprungliga fråga var: "Hurudant skulle mitt liv vara om jag vore buddhistmunk." Den frågan ville jag få ett svar på och det fick jag sent omsider. Skrivprocessen drog ut på tiden för att jag inte fick någon nämnvärd handledning. Professor Pentikäinen gav mig visserligen goda rekommendationer för stipendier och förordade mig för en forskningsassistentur vid Finlands Akademi, för vilka jag är tacksam, men för honom var buddhismen en främmande religion. Hans nätverk var inom folkloristik och antropologi. På grund av akademiska uppdrag hade han varken tid eller vilja att läsa och kommentera mina texter. Handledaruppgiften delegerade han till Kirsti Suolinna, docent i sociologi.

Suolinna läste visserligen mina halvfärdiga texter, men inte heller hon var inkommen i buddhistiskt klosterliv. Hon var ändå villig att diskutera med mig, ge vänskapligt stöd och att verka som mentor beträffande akademisk forskning i allmänhet, publiceringsverksamhet och akademiska intriger i synnerhet. Jag var den första i släkten som doktorerade och hade föga uppfattning om vad det innebar att skriva en doktorsavhandling och att respondera skriften vid en offentlig disputation. I likhet med andra disputander var även jag nervös inför den kommande disputationen. Förutom Suolinnas kollegiala stöd var naturligtvis Railis uppmuntran av avgörande betydelse under den sex år långa analys- och skrivprocessen.

Det som ytterligare drog ut på tiden var att jag värnade om mina

hobbyn; musicerande och filmande. Det var frustrerande att skrivarbetet framskred så långsamt. Samtidigt som jag njöt av universitetsbibliotekets sälla atmosfär, läste relevant vetenskaplig litteratur och undervisade kurser i religionsvetenskap, kände jag hur den konstnärliga kreativiteten inom mig höll på att sina. Den intuitiva påminnelsen "förgätmigej" drog mig tillbaka till mitt konstnärliga jag. Jag erfor både fysiska och psykiska känningar, och frågade: "Är det verkligen värt att offra sitt liv för att skriva en doktorsavhandling?" Svaret var ambivalent; både ja och nej. När jag led som mest och tappade intresset för forskning, satt jag mig vid flygeln för att leva mig in i en annan värld, i det kreativa rum jag erfarit på 1960-talet då jag lirade på gitarren eller trevade efter toner på flygeln. Under dystra stunder skrev jag sänger och pianostycken som frigjorde energier, gav tillbaka livsglädjen och minskade öldrickandet som höll på att bli en ovana. Efter att jag disputerat slutade jag helt upp med att dricka öl. Jag övergick till rött vin, som jag sedan dess inmundigat med måtta.

Den praktiska orsaken till att skrivandet drog ut på tiden var också att vi under fyra år fick tre barn; Anthony 1976, Annette 1978 och André 1980. Allt sedan jag själv var barn och tonåring har jag tyckt om barn, om deras spontanitet och glädje. Somrarna tillbringade vi på Villa Alfa i Luvia skärgård och i Railis hemtrakter i Sälneenjärvi, Kides. Förmiddagen var helig. Då skrev jag på doktorsavhandlingen och läste relevant litteratur. På eftermiddagen lekte vi med barnen, fiskade och spelade olika spel. På kvällen kunde jag ibland reservera någon timme för läsning, men det säger sig självt att barnskötseln tog sin tid i anspråk. Det var nog huvudsakligen Raili som skötte om barnen. Officiellt hade jag semester, men i praktiken skrev jag hela sommaren på avhandlingen. I likhet med andra doktorander sade jag till mig själv: "Mätte det här vara den sista sommaren som jag skriver på min doktorsavhandling."

Vintermånaderna skrev jag på heltid, förutom de timmar jag föreläste olika kurser och deltog med föredrag i symposier och kongresser. Förmiddagarna tillbringade jag i universitetsbiblioteket, där jag för hand skrev de första utkasterna till kapitel. Samma kväll eller nästa dag skrev jag rent texten på skrivmaskin. Det var tungt att knacka på de gamla mekaniska skrivmaskinerna och ännu mer betungande att skriva om kapitel efter att jag lusläst texten. Äldre forskare hade tillgång till renskrivare. Doktorander hade sällan pengar för det ändamålet. Jag skrev allt på engelska. Det tog avsevärt mera tid i anspråk. I slutskedet skulle manuskriptet ännu genomgå av en engelskspråkig granskare. Dagens doktorander har det mycket lättare i det avseendet. Nuförtiden kräver det föga tid att rätta till fel, korrigera och förbättra texten tills den är tillräckligt löpande med ett jämt och tilltalande flöde.

Civiltjänstgöring. Den slutgiltiga orsaken till att disputationen lät vänta på sig var att jag 1979, några månader före jag skulle fylla 29, blev kallad till värnplikt. Jag hade målmedvetet anhallit om uppskov på grund av studier och visste att den dagen kommer då jag får inkallelsebrevet. Eftersom jag sedan treåring lidit av allergisk astma och inte skulle ha klarat av arméns primitiva förhållanden, anhöll jag om civiltjänst. Det fanns även det teologiska skälet att inte svära någon ed (Matt 5:33-37), vilket prövningsnämnden för värnpliktiga godkände. Nämndens ordförande bad mig den 18 juli 1978 själv söka en lämplig tjänstgöringsplats.

Min far, som vid 17 år och nybliven student frivilligt sökt sig till militärtjänst, och under vinterkriget varit eldledare vid Svirfronten, gillade inte mitt val. Han hade svårt att acceptera beslutet. Det var obekvämt för honom att berätta för sina krigskamrater – medlemmarna i *Stora Rådet*³³ – att sonen valt civiltjänst framom värnplikt. Det tog länge förrän han förlät mig. Beslutet dryftades ett antal sena kvällar på vår solnedgångsveranda på Villa Alfa i Luvia. Mina akademiska framgångar bidrog till att han till slut motvilligt förstod mina preferenser och mitt val.

Civiltjänstgöringen kom såtillvida lägligt, att jag vid det laget hade färdigt ett första manuskript till doktorsavhandling, varefter det var dags att lusläsa vad jag skrivit, korrigera och lägga till uppgifter, referenser osv. Efter att jag fick veta att civiltjänstgörare hade gjort tjänstgöringen vid Helsingfors svenska sjukvårdsinstitut på Stockholmsgatan 10, ringde jag till rektor Helvi Willman (1926–2011), som bad mig ställa upp för en intervju. Hon ville diskutera på vilket sätt jag bäst kunde tjäna Sjukvårdsinstitutet. Efter ett kort samtal beslöt hon att jag skulle hjälpa till vid kansliet.

Min tolv månader långa civiltjänstgöring varade från den 28 juni 1979 till den 21 juni 1980. Under juli och augusti månad var jag stationerad nere i sjukvårdsinstitutets källarvåning, där jag tillsammans med tre andra civiltjänstgörare fick av två fastighetsskötare till uppgift att måla det gråa staketet runt sjukvårdsinstitutet och institutets vita bokstäver ovanför huvudingången samt klippa gräset på gården. I slutet av juli slog vi ned några mellanväggar för att förstora ett rum, varefter vi raskt målade väggarna för att rummet skulle bli färdigt före höstterminen.

I augusti flyttades jag till kansliet, där jag tillsammans med en kanslist ansvarade för utdelningen av läromedel och föreläsningssalar för lärarna, förevisade filmer vid undervisningen och hjälpte till med videofilmatiseringar. I det arbetet hade jag nytta av min erfarenhet av filmning och inspelning av musik. Därtill undervisade jag 40 timmar religionskunskap för primärsköterskorna och deltog i biträdande professor Jorma Heikkiläs intensivkurs (27–29.9.1979) i kreativ problemlösning och undervisning.

Filmfotograf vid Reklam-TV. Under civiltjänstgöringen bodde jag hemma och hade vanlig kontorstid från 8 till 17 med lediga veckoslut. Den 27 november 1979 skrev jag på ett frilanskontrakt med Reklam-TV (MTV) om att verka som filmfotograf med uppgift att göra korta filmsnuttar om aktuella händelser för programmet *Landskapsöversikten* (*Maakuntakatsaus*). I praktiken innebar det att efter tips från redaktionen åka och filma intressanta evenemang i Nylands län och i all korthet verbalt presentera vad det var fråga om. Frilansfilmandet var den välkomna omväxlingen jag då behövde i min monotona vardag.

Perioden som forskningsassistent vid Finland Akademi gick ut den 31.5.1979. Det var ebb i kassan. Jag behövde varje slant för att hjälpa Raili med att försörja den växande familjen. Så gott som varje veckoslut reste jag omkring i Nylands län och filmade korta snuttar för *Landskapsöversikten*. Reklam-TV betalade arvudet punktligt. Jag var synnerligen tacksam att jag redan som tonåring hade lärt mig filmandets grunder och att jag än en gång fick syssla med filmning, som för mig var en kär hobby.

Reklam-TV började sända egna nyheter den 1 september 1981. I stället för *Landskapsöversikten* förevisades i slutet av nyhetssändningen korta filmsnuttar (*kevennykset*) om aktuella ämnen, vars syfte var att ge tittarna något positivt och roingivande inför natten. Den första nyhetsläsaren Esko Tommola (1930–2008), Mika Tommolas far, frågade mig om jag kunde tänka mig att köpa en Arriflex ljudkamera och börja göra de korta roingivande filmsnuttarna efter tians nyheter. Reklam-TV skulle gärna gå i borgen för inköpet. Det var ett lockande erbjudande.

Efter en ingående diskussion med Raili kom vi överens om att jag skall koncentrera mig på att slutföra doktorsavhandlingen. Filmkameran skulle ha kostat över hundrausen mark. Det skulle kräva mycket arbete och ta en alltför lång tid att betala tillbaka lånet. Till all lycka avböjde jag erbjudandet. Ett par år senare blev de dyra filmkamerorna ersatta med fördelaktiga digitalkameror. Vi skulle ha blivit kvar med skulder på en kamera som inte längre användes av filmfotografer. För en av mina kolleger gick det just så. Esko Tommola förstod mitt val och skrev följande smickrande arbetsintyg:

Työssään René Gothóni on osoittanut hyvää elokuva-silmää ja elokuva-alan tuntemusta. Kuvasuunnittelun ja kuvaamisen lisäksi Gothóni hallitsee myös television ajankohtaisohjelmien vaatimaa tekstijournalistiikkaa.³⁴

Arbetsintyget gladdde mig. Jag hade aldrig studerat filmkonst. Jag var själv-lärd filmfotograf, som i samarbete med Kyrkans informationscentral lärt

Författaren som filmfotograf vid Reklam-TV. Foto: Juha Vilja.

mig filma och klippa film, en färdighet som jag senare hade nytta av då jag redigerade dokumentärfilmen om singalesisk buddhism. Min kompetens uppskattades även sålunda att jag blev vald till prisnämnden för Reklam-TV:s smalfilmstävling den 4 december 1985.

Den 20 juni 1980 kallade sjukvårdsinstitutets ekonom mig till sig för att fylla i passet för slutförd civiltjänstgöring. "Vad ska vi kalla dina uppgifter här på institutet?" frågade han. Skriv "undervisningsråd", svarade jag helt kort. Först började han skriva långsamt "*Opetus* [...]", men insåg fort att det var en fin titel. "*Ei René, ei, ei, kirjoitetaan opetuskonsultti*", sade han bestämt. Min titel som civiltjänstgörare blev således undervisningskonsult.

Efter civiltjänstgöringen blev jag utnämnd att under höstterminen sköta lektorstjänsten i religionsvetenskap vid Helsingfors teologiska fakultet (1.7.–31.12.1980). Undervisningsskyldigheten var 12 timmar i veckan, vilket var mycket på universitetsnivå. Jag höll bland annat grundkurserna om världsreligionerna, metoder inom religionsvetenskap, proseminariet, en kurs om buddhismen på Sri Lanka och en om fältforskning. Under våren 1983 höll jag även vid religionsvetenskapliga institutionen vid Åbo Akademi en kurs om buddhismen på Sri Lanka. Jag fick en andhämtningspaus från den tunga grundundervisningen då Finlands Akademi förordnad mig för mars månad 1984 till vikarie för en yngre forskarbefattning. Från och med januari 1985 blev jag förordnad att sköta professuren i religionsvetenskap till slutet av året medan professor Pentikäinen åtnjöt stipendium för längre hunna vetenskapsidkare vid Finlands Akademi.

FÖRÄNDRINGARNAS HÖST

Allt har sin tid. För Raili och mig blev månaderna hösten 1982 en tid av stora förändringar. Raili uppmanades att söka den lediga lektorsbefattningen vid Helsingfors Diakonissanstalt. Den första juli lämnade hon sjukhusteologtjänsten vid Stengårds sjukhus. Efter att jag doktorerat den 16 oktober, sade Helsingfors församlingar upp oss från Railis tjänstebostad vid Broholmsgatan 28. Ämbetsmannen ansvarig för församlingarnas bostäder var finkänslig nog att säga upp oss först efter disputationen. Det blev bråttom att hitta en ny bostad. Förutom att doktorera hade jag sökt lektoratet i religionsvetenskap vid Helsingfors universitet, som jag skött som tjänsteförrättande sedan juli 1980.

I slutet av mars 1982 hade jag äntligen slutfört skrivarbetet på doktorsavhandlingen. Det var en lång process. Pentikäinen och Suolinna hade förhållit sig kritiskt till mina kapitelutkast. Det tog lång tid för mig att

komma underfund med hur man inom antropologisk forskning redogör för forskningsresultat. Texten var till en början alltför beskrivande. Jag var tvungen att skriva flera gånger om en del kapitel för att nå den stringenta analytiska stilen.

Den metodiska inledningen till varje kapitel, som utgjorde grunden för analysen, förutsatte omfattande studier i metoder och analytiskt tänkande. Mera än en gång förbannade jag valet att doktorera på Sri Lanka materialet. Senare insåg jag med tacksamhet att åren i universitetsbiblioteket, med dess irrfärder i böckernas värld á la Odysseus, hade gett mig en solid grund för forskning och undervisning inom humaniora.

Beslutet att skriva avhandlingen på engelska var inte heller det enkelt att förverkliga. Den 13 februari 1978 konsulterade jag Peter Jones (BA), som språkgranskade 57 sidor och gav mig tips om hur jag skulle förbättra språket. Den 22 februari språkgranskade han ytterligare ett kapitel. Vårt samarbete fortsatte till den 17 juli 1980, då han granskade artikeln "Emic, Etic and Ethics. Some remarks on studying a 'foreign' religion", som professor Asko Parpola ville trycka i *Studia Orientalia* 50 (1981). Vid det laget hade jag redan betalat en ansevärd summa för språkgranskning.

Efter att Peter Jones återvänt till England, samarbetade jag med filosofie kandidat Robert Goebel, som var affilierad till Helsingfors universitets språkcentrum (grundad 1977). Finska Orientsällskapet anhöll från Finlands Akademi stöd för den slutliga språkgranskningen, som var en förutsättning för att få lov att lämna in avhandlingen för tryckningstillstånd. Den 17 mars 1982 intygade Goebel att avhandlingen ur språklig synpunkt är berättigad att publiceras. Det var få teologer som skrev sin doktorsavhandling på engelska i början av 1980-talet. Teologiska fakulteten bad därför Patricia Poussa, lektor i engelska vid Institutionen för engelsk filologi, om ytterligare ett utlåtande angående engelskan i min doktorsavhandling. Den 2 april 1982 konstaterade hon: "I have checked the language [...] and find that it is fit for publication."

Efter att Goebel började med egen språkgranskningsverksamhet, språkgranskade Joan Nordlund (MA) vid Helsingfors universitets språkcentrum alla mina följande publikationer tills hon återflyttade till England 2024. Med åren började vi umgås med familjen Nordlund, särskilt efter att hennes man Henrik blivit pensionär. Han var ivrig jazzmusiker och spelade piano vid en del teaterpjäser som Joan regisserade inom ramen för Finn-brits verksamhet.

Efter år 2000 granskade Nordlund även sångtexterna till låtar som jag skrivit bland annat för cd-albumet *How Are You Today?* och *Lullabies For The Royal Family*. Hon var även initiativtagare till den första översättningen

av Minna Canths pjäs *Sylvi*, som hade premiär den 15 mars 2024. Med glädje övertog jag Henriks mantel. Han hade ända till sin plötsliga död i december 2016 stått för musiken i Finn-brits produktioner. Jag blev ombedd att komponera bakgrundsmusiken till pjäsen. Det kändes sällsamt att höra egen musik på *Sylvi*-pjäsens premiär och bekräfta att musiken verkligen passade in i sammanhanget, såsom regissören tidigare hade låtit mig förstå. En oförglömlig premiär.

Den 31 mars 1982 lämnade jag in doktorsavhandlingen till teologiska fakulteten, som utnämnde professor Juha Pentikäinen och docent Kirsti Suolinna som förhandsgranskare. Kirsti och jag hade många gånger diskuterat frågan om buddhistiska nunnor och deras ställning på Sri Lanka. Det fanns ingen officiell lägre eller högre ordinationssuccession för nunnor på Sri Lanka. Därför föredrog jag att använda det singalesiska ordet *upasika*, som syftar till buddhistiska kvinnor som åtagit sig att följa buddhisters tio levnadsregler (*dasa sil*). *Upasika*-kvinnorna var oftast munkars mammor eller systrar, som levde i mindre grupper med syfte att samla meriter för en bättre återfödelse. Kirsti insisterade på att jag skulle kalla dem nunnor, vilket naturligtvis i vardagligt tal är fullt förstäeligt. Den exakta kulturbundna singalesiska termen är ändå *upasika*, som autentiskt dokumenterar kvinnors sociala ställning inom klosterväsendet på Sri Lanka. Det var inte en jämlikhets- eller feministisk fråga, utan enbart en strävan från min sida att autentiskt dokumentera buddhisternas monastiska och sociala ställning på Sri Lanka.

Medan jag väntade på de officiella utlåtandena om doktorsavhandlingen utlystes lektorsbefattningen i religionsvetenskap vid den teologiska fakulteten i Helsingfors. Eftersom jag varit tjänsteförrättande sedan hösten 1980, lämnade jag in ansökan före utgången av den sista ansökningsdagen den 5 april 1982. Endast filosofie doktor Päivikki Suojanen, från Åbo universitet, och jag sökte tjänsten. Kirsti Suolinna hade även hon för avsikt att söka lektoratet, men hon hade glömt att skicka in ansökan i tid.

På grund av att jag före den sista ansökningsdagen hade lämnat in doktorsavhandlingen till fakulteten, men inte ännu doktorerat, anhöll jag om sex månaders respit för att kvalificera mig för lektoratet. Både Suojanen och jag beviljades sex månaders respit till den 4 oktober 1982. I god tid innan respitens utgång skickade jag till fakulteten den 26 september tilläggsuppgifter för att styrka kompetensen för lektorsbefattningen. Förutom doktorsavhandlingen, som utkommit i tryck, hade jag fått färdig studien om klosterreglerna *Patimokkha*, som professor Holm godkänt för publicering i institutionens serie *Religionsvetenskapliga skrifter*. Därtill hänvisade jag till följande för tryck inlämnade artiklar:

- "Döden i religionsvetenskaplig belysning", *Meditrina* (1/1982)
- "Uskonnon määrittelykysymyksestä", *Teologinen aikakauskirja* (4/1982)
- "The Case of Caste and Kinship within Sinhalese Buddhist Monasticism", *South-Asian Religion and Society* (1986)
- "Tulkintoja Buddhan asemasta singalilaisessa pantheonissa", *Suomen Antropologi / Antropologi i Finland* (2/1983)

Som ytterligare pedagogiska meriter nämnde jag färgfilmen *Buddhalaisuus singalilaisessa kulttuurissa* (16mm; 24 min), som jag gjort för Statens av-central (Valtion av-keskus, VAVK) samt intyget på språkkunskap i finska.

Teologiska fakulteten gav mig tryckningstillstånd den 24 maj 1982. Professor Pentikäinen förordnades till opponert och till kustos Simo Knuuttila, professor i teologisk etik och religionsfilosofi. Jag hade redan tidigare på våren underhandlat med professor Tapani Harviainen (1944–2024) om att få trycka avhandlingen i Finska Orientsällskapets serie *Studia Orientalia*. Han var till en början avogt inställd till min önskan. Sällskapet hade nämligen reserverat publiceringsbidraget för en annan doktorsavhandling. Jag visste emellertid vems avhandling det var fråga om och visste också att doktoranden i fråga inte skulle få färdigt sitt manuskript inkommande höst. Därför frågade jag Harviainen om jag kunde få trycka avhandlingen i serien ifall den andra doktoranden inte skulle få färdig sin studie i tid. Han godkände förslaget. Han visste att de reserverade pengarna måste användas före utgången av året. Efter att Harviainen fick veta att doktoranden i fråga inte lämnar in sin avhandling under hösten, bad han mig kontakta assistent Harry Halén vid Institutionen för asiatiska och afrikanska språk och kulturer, som i praktiken skötte den akademiska seriens publikationer.

Samarbetet med Halén löpte smidigt. Han gav mig ett A4 ark med minutiösa instruktioner för renskrivning av manuskriptet. Det gällde rubriker, underrubriker, marginaler, fonter, hänvisningar och litteraturförteckningen. För att spara på kostnaderna bad han mig själv skriva rent manuskriptet på en elektrisk IBM skrivmaskin med korrigerings tape. Efter att jag fått grönt ljus köpte jag en grön IBM skrivmaskin med tre bytbara skrivhuvuden liknande golfbollar innehållande olika fonter; en Prestige 96, en Light Italic 96 och en Courier 96. Det var en dyr skrivmaskin, men korrigerings tapet och de bytbara skrivhuvudena var ypperliga tillbehör för renskrivning. Med korrigerings tapet kunde jag suga bort tryckfel och pränta den rätta bokstaven. Alla singalesiska termer skulle skrivas med kursivskrivhuvudet. Slutresultatet såg professionellt ut.

Jag börjare omedelbart renskrivningen efter att fakulteten beviljat tryckningsstillstånd. Det tog några dagar förrän jag lärde mig ställa in de rätta marginalerna och sidnumren samt smidigt byta skrivhuvudena då termer skulle kursiveras. Renskrivningen löpte enerverande långsamt. Det tog ungefär en timme att skriva rent en sida. Ett pedantiskt arbete som jag inte alls tyckte om. Min vana trogen skrev jag under förmiddagar. På eftermiddagen gick jag med barnen till Sandudd för att simma och koppla av nackmuskelnerna. Anthony och Annette samlade in flaskor som ungdomar lämnat på sandstranden. På vägen hem förde vi flaskorna till en matbutik som betalade pant mot kvitto från returautomaten. I mitten på augusti hade barnen samlar in såpass mycket pengar att vi placerade dem på aktier vars värde fördubblades på en månad. Aktierna såldes omedelbart för att barnen skulle få sina efterlängtnade cyklar.

Den 25 augusti gick Harry Halén och jag igenom blåkopiorna. Han var nöjd med slutresultatet och tryckeriets snabbhet. Avhandlingen på 267 A4 sidor fotograferades och duplicerades i några hundra exemplar. Teologiska fakulteten fastslog lördagen den 16 oktober som datum för disputationen. Det var med tacksamhet och stolthet jag på vägen hem från lektorsföreläsningarna gjorde en gir via universitetets huvudbyggnad för att beundra titelbladet på doktorsavhandlingen, som hängde två veckor på anslagstavlan till kännedom om kommande disputationer.

Förrän jag skrev mitt korta öppningsanförande (*lectio praecursoria*), som respondenten bör hålla före disputationsakten, skrev jag provföreläsningen för lektoratet, som skulle hållas den 21 september. Medan jag förberedde mig för eldproven erinrade jag mig Levinsons insikter om mannens åldrar.

Trettioårsövergången från 28 till 33 år närmade sig sitt slut. Provföreläsningen och disputationen initierade övergången till etableringsperioden, vars uppgift i livet är att först skapa en nisch i samhället och därefter ta säte och stämma mellan övergången från 36 till 40, vilken i mitt fall innebar övergången till akademisk karriär.

Den 6 oktober meddelade teologiska fakulteten att de enhälligt hade godkänt både min och Suojanens provföreläsning för lektortet med vitsordet ”goda kunskaper”. I meddelandet konstaterades ytterligare att jag med intyg hade bekräftat goda kunskaper i finska i enlighet med konsistoriets reglemente och därtill under provföreläsningen påvisat tillräcklig kunskap i finska för lektorsbefattningen.

Den stora dagen närmade sig med stormsteg. Jag läste högt igenom öppningsanförandet ett antal gånger med Raili som åhörare för att läsandet skulle flyta så smidigt som möjligt och inte överstiga 20 minuter. Rubriken för *lectio praecursoria* var ”Tulkintoja Buddhan asemasta singalilaisessa

Pantheonissa”. Kvällarna promenerade jag runt Tölöviken för att vara i så god form som möjligt. Jag har alltid gillat hösten. Löven är som vackrast innan de faller ner till marken. Tankarna vilar. Naturens färgprakt fascinerar på ett tilltalande sätt. Själen finner ro.

Fredag kväll, före lördagens doktorsdisputation, lade jag mig tidigt till sängs för att vara utvilad inför provostunden. Ödet ville annorlunda. Omkring klockan elva på kvällen blev jag väckt av ett slagsmål och jänkla skrikande nedanför fönstret på Broholmmsgatan 28. Polisbilens blinkande blåa ljus lyste upp sängkammaren i en halvtimmes tid innan det blev tyst igen.

Jag hade knappt hunnit somna in på nytt förrän telefonen ringde. Det var Peter Schalk, som ringde från Sverige för att berätta att han läst avhandlingen och att den enligt honom var oklanderlig vad beträffar Becherts tidigare kritik i Göteborg. Samtalet kunde inte ha kommit mera olämpligt. Jag undrade om Schalk bara ville reta mig. Han visste mycket väl att tidsskillnaden mellan Sverige och Finland är en timme och att disputationen går av stapeln lördag förmiddag klockan 10. Klockan var redan närmare tolv på kvällen då han ringde mig. Under mina aktiva år som professor kom jag aldrig överens med Schalk. Han var en besvärlig och i mitt tycke osympatisk människa, vilket bekräftas av att hans befattning vid den humanistiska fakulteten i Uppsala flyttades till den teologiska fakulteten. Han hade nämligen alltför få elever.

Disputationen försiggick traditionsenligt. Opponenten, kustos och jag var klädda i frack med svart väst när vi exakt kvart över tio tågade in i disputationssalen XII i gamla delen av Helsingfors universitets huvudbyggnad. Åhörarna i auditoriet reste sig medan vi tågade in i salen och satt sig därefter medan vi tre blev stående. Kustos Knuuttila öppnade disputationsakten med att informera publiken:

Idag disputerar teologie licentiat René Gothóni med en avhandling i ämnet religionsvetenskap med titeln *Modes of Life of Theravada Monks*. Som opponent, utsedd av teologiska fakulteten, fungerar professor Juha Pentikäinen från Helsingfors universitet.

Efter att kustos och opponenten satt sig höll jag mitt öppningsanförande (*lectio praecursoria*), där jag påvisade hur västerlänningars uppfattning om Buddhas ställning inom singalesisk buddhism förändrats allt sedan Marco Polos (1254–1324) tid och hans berömda reseskildring av buddhismen på Sri Lanka från slutet av 1200-talet. Det var bra att jag fredag eftermiddag hade läst anförandet flera gånger högt med Raili som åhörare och tidtagare. Jag fick under inga omständigheter överskrida de givna tjugo minuterna.

Efter öppningsanförandet vände jag mig mot opponenten Pentikäinen och bad honom framföra de anmärkningar han ansåg vara befogade beträffande doktorsavhandlingen. Han reste sig upp och gav ett allmänt uttalande, som redogjorde för publiken avhandlingens ämne, dess egenart och betydelse för forskningen inom religionsvetenskap. Efter det korta uttalandet fortskred den akademiska diskussionen sittande i två och en halv timme från 10.35–13.15 med en tiominuters paus klockan 12.15.

Min goda vän Juha Vilja hade ritat vinjetten till avhandlingens pärm; en munk som långsamt promenerar i skuggan av sitt svarta paraply. Opponenterna brukar alltid börja diskussionen med att kommentera pärmen, så även denna gång. Pentikäinens retoriska fråga lydde: "Det ser ut som om munken håller på att falla i en brunn." De cirka 80 närvarande började skratta. Kommentaren lättade på stämningen. Därefter fortskred en sympatisk disputation, inte helt utan kritiska frågor angående fältforskningens faser, men för övrigt ett angenämt tillfälle. Den tidigare omdiskuterade frågan om fältforskningens etik argumenterades. Slutresultatet blev det samma som i Biezeis "rättegång".

Efter att Pentikäinen ställt mig relevanta frågor angående avhandlingen, var det dags för resumén. Lättad lyssnade jag stående på hans sammandrag, särskilt den sista satsen, som alla respondenter och deras egna väntar att få höra, nämligen om avhandlingen enligt opponentens omdöme kan godkännas eller inte. Ett ok föll från axlarna då opponenten konstaterade att "med beaktande av avhandlingen och dess försvar är det härmed möjligt för mig att rekommendera fakulteten att godkänna avhandlingen för doktorsgraden i teologi".

Tacksam över Pentikäinens synpunkter vände jag mig till publiken med orden: "Jag uppmanar dem av de närvarande som för egen del har något att anmärka mot min avhandling, att hos kustos anhålla om ordet." Morfar Totti, som satt på tredje raden, tittade nyfiket omkring sig i salen. Förvånad över att ingen ville ställa någon fråga, bad han genast om ordet. Han frågade hur många buddhister det finns i världen och hur buddhismen förhåller sig till andra religioner. Kustos Knuuttila lät mig förstå att jag inte behöver besvara frågorna eftersom de inte berörde avhandlingens frågeställning. Uppmaningen att ställa frågor är nämligen inte avsedd att leda till en allmän diskussion, utan enbart att framföra eventuella anmärkningar gällande doktorsavhandlingen som undgått opponenten. Likväl svarade jag av artighet helt kort på morfars fråga, varpå Knuuttila omedelbart konstaterade disputationen avslutad. Efteråt förklarade mor åt morfar att Renés uppmaning var retorisk och att det inte var *comme-il-faut* att ställa allmänna frågor på en disputation. Det var emellertid väntat att morfar,

som så länge suttit tyst, skulle säga något som han trodde var välmenat. Ingen skada skedd.

Disputationsmiddagen, som ordnas till opponentens ära, hölls i restaurang Fen Kuan på Eriksgatan. På grund av vår strama ekonomi följde jag den äldre akademiska traditionen, enligt vilken vi med Raili förutom opponent med fru inbjöd kustos Simo Knuuttila, professorerna Lauri Honko från Åbo universitet, Nils G. Holm från Åbo Akademi och Asko Parpola från Helsingfors universitet samt doktorerna Kirsti Suolinna och Päivikki Suojanen samt doktoranderna Aili Nenola, Tore Ahlbäck, Veikko Anttonen, Martti Junnonaho och filosofie magister Tuula Juurikka, det vill säga endast de närmaste akademikerna inom ämnesområdet. Fen Kuan var på den tiden en indonesisk restaurang känd för sin asiatiskt exotiska mat.

Alla närvarande kände varandra. Det räckte med att jag önskade dem välkomna till disputationsmiddagen. Före efterrätten höll jag tacktalet till opponenten, sedan till kustos och därefter enligt akademisk rangordning till de övriga närvarande. Jag vände mig speciellt till Lauri Honko, som den moderna religionsvetenskapens grundare i Finland. Opponenten och de andra höll i samma ordning sina tal. Junnonaho hade med sig ett svart paraply, som han på äkta skådespelarmanér öppnade genom att trycka på automatikknappen. Paraplyet bredde ut sig med ett imponerande schwung. Det var åbobornas gåva till mig som specialist på paraplyet som symbol för singalesisk buddhism. Sist men inte minst tackade jag Raili, som från och med början av våra studier uppmuntrat mig att följa intuitionen och slutföra det stora arbetet då jag själv antastades av tvivlets demon. Som en intressant detalj kan jag berätta att vi ungefär klockan 22.00 betalade räkningen på endast 1 400 mk, innan några av oss fortsatte firandet på Broholmsgatan till fyra på morgonen.

På söndagen hade Raili och jag bjudit hem föräldrar och vänner disputationen till ära. Far höll ett tal där han berömde prestationen och mitt rakryggade sätt att inte skriva något negativt om buddhistmunkarna, utan hålla mig till fältstudiens uppgift och dokumentera munkars leverne i det singalesiska samhället. Veckoslutet var en ansträngande övergångsrit, ett glädjefyllt och värdigt slut på en lång doktorandperiod.

Disputationen var en viktig milstolpe i mitt liv, men också för far som på grund av olika omständigheter aldrig doktorerade. I det avseende hade jag fyllt hans och mors förväntan att vara den första doktorn i familjen. Det var han stolt över. Som medicinsk chef på Medica och medicinalråd uppskattade han högt att jag tio år senare även blev invald som ordinarie ledamot till Finska Vetenskaps-Societeten. Många av hans kolleger och vänner hörde till Societeten. Det faktum att hans son vid unga år blivit

*Författaren är den första i Finland som doktorerat på buddhismen.
Foto: Raili Gothóni.*

ledamot fick honom att försona sig med min vapenvägran. Han visste vilken uppoffring det var att doktorera och att ägna sitt liv åt forskning, som han även själv senare i livet fick tillfälle till som medicinsk chef på Medica. Efter det var det aldrig mera tal om min vapenvägran.

Förhållandet till far blev bättre efter disputationen. Han började ringa allt oftare och fråga hur jag mädde, vilket han inte gjort på många år. De förtroliga samtalen var ett tydligt tecken på försoning fastän vi hade olika uppfattningar i en del frågor. Det var svårt för far att jag redan vid tidiga tonår krävt en oväntad självständighet. Disputationen bekräftade att jag hade valt rätt i livet, vilket han respekterade. Några veckor innan far avled berättade han förtroligt en del händelser för mig som teolog. Fastän

jag inte är prästvigd och inte har tystnadsplikt, har jag aldrig berättat åt någon vad vi talade om. På söndag förmiddag, dagen innan han dog på måndag eftermiddag, ringde han från Villa Alfa i Luvia och frågade hur det var med min andning. Frågan kom som en överraskning medan jag satt vid skrivbordet och skrev på en vetenskaplig artikel. Aldrig tidigare hade han frågat om min allergiska astma. Efter att han avlidit förstod jag plötsligt avsikten med hans samtal. Han hade haft svårt att andas under natten och ville varna mig för den oundvikliga sorg som skulle drabba mor och oss söner.

Doktorsavhandlingen var den i Finland första vetenskapliga studien om buddhism. Disputationen uppmärksammades förutom i Helsingfors informationstidning *YLIOPISTO*,³⁵ även i *Hufvudstadsbladet* söndagen den 17 oktober 1982, samma dag i *Helsingin Sanomat* samt i *Kotimaa* den 21 oktober 1982 och senare i *Kotiliesi* No 23. Publiciteten ledde till att Antropologiska sällskapet bad mig hålla ett föredrag med filmen "*Bud-dhalaisuus singalilaisessa kulttuurissa*" (25 min) vid mötet den 28 oktober 1982. Ungefär femtio personer åhörde föredraget och deltog i efterföljande diskussion, mera än det någonsin tidigare deltagit i sällskapets möten enligt Harviainen. Avhandlingen godkändes den 13 januari 1983 med vitsordet magna cum laude approbatur.

Den 28 mars 1983 fastslog teologiska fakulteten enhälligt med 9 röster att både Gothóni och Suojanen var kompetenta för lektorsbefattningen. Gothóni nominerades till första plats med 7 röster och till andra plats med 2 röster, Suojanen till andra plats (med 2 röster till första plats och med 7 röster till andra plats). Ärendet gick vidare till konsistoriet. Där föll rösterna den 26 oktober 8–5 i Suojanens favör, med hänvisning till hennes besvärsskrift som ansågs befogad. Den 20 december 1983 utnämnde kansler Nils Oker-Blom mig till lektor i religionsvetenskap från och med den 1 januari 1984, efter att han avslagit besvärsskriften. Det var inte helt oväntat eftersom Päivikki Suojanen var specialist på bedjarrörelsen i Västra Finland, medan jag hade doktorerat på buddhismen på Sri Lanka. Professuren var definierad: "Allmän religionsvetenskaplig metodologi och högre religioner." I praktiken var det lektorn som undervisade i högre religionerna, det vill säga världsreligionerna.

Man kan inte med bästa vilja argumentera att bedjarrörelsen skulle vara en världsreligion. Det var självklart att en specialist på buddhismen eller någon annan världsreligion är mera kompetent för lektoratet än en specialist på väckelserörelser i Finland med tanke på professurens och läroämnets definition. Professor Parvios agerande i konsistoriet verkade sålunda ganska egendomligt, vilket även kansler Oker-Blom insåg då han bekantade sig

med Suojanens besvärsskrift och konsistoriets beslut. Utnämningen gav mig en värdig avslutning på forskarperioderna vid Finlands Akademi (från 1974–79) och en etablerad nisch som lektor i religionsvetenskap vid Helsingfors teologiska fakultet, Finlands universitet som jag brukar kalla det.

Det var lite ironiskt att dekan Martti Parvio, professor i praktisk teologi, som i konsistoriet agerat för att Suojanen skulle få lektoratet, ett år senare aktivt försökte åstadkomma ett samarbete mellan teologiska fakulteten och universitetet Peradeniya på Sri Lanka. I teologiska fakultetens utlåtande till rektorskansliet (16.1.1984) konstaterade han att man särskilt inom religionsvetenskap, systematisk teologi och kyrkohistoria redan är beredda att upprätta samarbetet med Peradeniya. På grund av politiska oroligheter och inbördeskriget på Sri Lanka, rann planen ut i sanden.

Etableringsperioden cementerades ytterligare då Raili och jag den 9 november 1982 köpte ett egnahemshus i Simonsböle i Vanda, som vi döpte till Villa Tusculum. Flyttningen skedde till följd av uppsägningen från lägenheten i Berghäll. Den strama ekonomin tvingade oss ut från huvudstaden till Vanda, där vi hittade ett lämpligt frontmannahus. Huset krävde reparationer för att Blüthnern skulle få sin givna plats i nedre våningen. Dessutom skulle barnen få egna rum i övre våningen och jag ett arbetsrum. Tanken var att reservera tid för ostörda studier och musicerande.

Universitetslektoratet tog mycken tid i anspråk. Jag lyckades diskutera mig till lediga torsdagar för att kunna forska och skriva artiklar och böcker. Universitetsundervisningen är nämligen avsedd att vara forskningsbaserad. Det i sin tur förutsätter tid för ostörda studier. För att inte på torsdagar behöva närvara på möten, argumenterade jag för dekan Raija Sollamo att torsdag är för mig som svenskspråkig en helig dag, gubben Tors dag, vilket innebär att jag bör ägna dagen åt forskning. Jag fick lov att koncentrera undervisningen till de andra veckodagarna. Samtidigt sparade jag tid och energi, eftersom jag inte dagligen behövde pendla mellan Vanda och Helsingfors.

I mitten av 80-talet, då Helsingfors universitet lanserade idén om universitetets tre uppgifter – forskning, undervisning och samverkan med samhället –, förutsattes anställda och studenter även axla universitets tredje ansvar, nämligen att delta i den offentliga diskussionen och ställa vetenskapliga forskningsrön till samhällets förfogande. Utexaminerade studenter, vars expertis bygger på examina av hög kvalitet, ansågs vara universitetens mest betydelsefulla gåva till samhället.

Det var för att uppfylla detta krav som jag först skrev artikeln ”Taivaan ja maan välillä” till den nyligen grundade tidskriften *Tiede 2000*, där jag redogjorde för mina preliminära forskningsresultat från fältarbetet på det

Heliga berget Athos,³⁶ och därefter en artikel till universitetets internationella tidskrift *University Circle* med temat "Pilgrimage As the Habit of the Laity".³⁷ Några år senare bad *YLIOPISTO*-tidningens chefredaktören Pekka Matilainen mig skriva kolumner om mina erfarenheter och tankar om humanistisk forskning. Under åren 1992 och 1993 verkade jag som kolumnist på universitetstidningens talarstol Rostra, och senare likaså som kolumnist på tidningen *Kirkko ja Kaupunki*.

Vetenskapsredaktören Sisko Loikkanen hade redan några gånger tillsammans med historikern Karl-Erik Michelsen och fackboksöversättaren Kimmo Pietiläinen, förläggare och Terra Cognitas grundare, varit programvärd för *Tiedeykkönen*, ett populärvetenskapligt radioprogram där forskare diskuterar aktuella ämnen inom vetenskap. Loikkanen bad mig medverka i programmet som representant för humaniora. Hon lät mig förstå att jag skulle vikariera en annan humanist som fått förhinder. Jag svarade jakande till inbjudan eftersom det bara var fråga om en enda gång. Så blev det inte. Efter att vi spelat in en fyrtiominuters diskussion om "Uppäckarglädje" (*Löytämisen ilo*), konstaterade Loikkanen att nästa tema kommer att vara "Vetenskap och politik" (*Tiede ja politiikka*). Hon utgick ifrån att jag skulle medverka även i detta program. Senare fortsatte de tre vise, som hon kallade oss, att diskutera inalles tolv teman mellan åren 2001 och 2003, som kommit i repris mellan åren 2014 och 2016.³⁸

ETABLERAD FORSKARE

Benämningen forskare används fritt i Finland. Det blir lätt missförstånd, särskilt då doktorander kallar sig forskare. Det är klart att de forskar då de skriver en doktorsavhandling, men det oaktat är doktorand den rätta akademiska benämningen på deras status. Då finskspråkiga doktorander fick egna rum på religionsvetenskapliga institutionen i slutet av 1990-talet, började de kalla sig *tutkija* och uppfattade sig som en del av personalen. En del smärre konflikter uppstod då doktorandernas representant blev invald i institutionsrådet. Hon började kräva allt från gratis kopiering till gemytlig samvaro i kafferummet. Inget illa med det, men den egentliga personalen bestod endast av universitetet avlönade assistenten, amanuensen, lektorn och professorn. Efter ett antal år av oklarheter beslöts det att doktorand på finska skulle kallas *tohtoritutkija*. Benämningen är i visst avseende exakt, men innehåller inte verbformen gerundivum med den adjektiviska funktionen som uttrycker att något bör ske, med andra ord att man förväntas bli doktor.

I den anglosaxiska världen skiljer man mellan etablerade och framstående forskare, det vill säga disputerade forskare, som etablerat sin ställning inom akademisk krets (*established*), och framstående forskare med vetenskaplig excellens även utanför egen specialitet; en kombination av akademisk och pedagogisk excellens samt samhällsnytta (*distinguished scholar*). Ur den här synvinkeln var en av mina disputerade doktorander arrogant och pretentiös då han i avhandlingens förord nämner sig själv som *distinguished scholar*. En fadäs som jag hade overseende med.

Efter att jag disputerat och blivit utnämnd till lektor i religionsvetenskap med högre lönegrad (*yp. lehtori*) – numera benämnd universitetslektor –, hade jag blivit erkänd specialist på buddhism med trygg socioekonomisk status. Ett odefinierbart ok föll från axlarna och pusselbitarna i livet föll på sina givna platser. Till den etablerade ställningen bidrog den publicitet som doktorsavhandlingen fick i dagstidningar, veckotidningar och i universitetets egen tidning *YLIPISTO*. Teologiska fakultetens högtidliga promotionsceremoni bekräftade teologie doktorsvärdigheten den 11 november 1983.

Disputationen förstärkte forskaridentiteten. I ivern sökte jag omedelbart den lediganslagna befattningen som yngre forskare vid Finland Akademi för perioden 1983–85, eftersom det ännu då var ovisst om jag skulle få lektoratet i religionsvetenskap. Ansökningen kom på fjärde plats, vilket naturligtvis var ett bakslag, men inte helt oväntat.

Ryktet om min forskning spred sig likväl fort. Redan i januari 1983 bad professor Holm mig komma till Åbo och föreläsa 10 timmar om buddhismen på Sri Lanka vid religionsvetenskapliga institutionen. Med hypnolog Leo Hildén, som var ordförande för Buddhismens vänner r.f., kom vi den 7 februari 1983 överens om att deponera föreningens bibliotek i religionsvetenskapliga institutionens utrymmen, finländska buddhismforskningen till godo. I praktiken förvarades biblioteket i mitt arbetsrum på Lotsgatan, tills böckerna många år senare flyttades till Helsingfors universitets huvudbibliotek i Kajsahuset. Förutom fortsatt buddhistforskning, undervisning och föredrag klippte och redigerade jag filmmaterialet från Sri Lanka.

Bokprojekt. Tillsammans med den finske buddhistmunken Mikael Niinimäki, som blivit buddhistisk novis och antagit namnet Mikael Tenzin Dönden, redigerade vi boken *Bodhipuun juurella* (1984), en samling essäer där finländare berättar om sina erfarenheter i buddhistkloster. Boken innehåller den första översättningen till finska av de buddhistiska klosterreglerna (*patimokkha*) och *bodhisattva*-löftena.

I samband med bokprojektet berättade Mikael Niinimäki, att den finske fotografen Martti Anttilas erfarenheter som buddhistmunk Nyanasila skulle berika innehållet i vår planerade essäsamling. Anttila hade i mitten på 1970-talet bott i Nyanatilokas (d. 1957) eremitus på lagunön Dodanduwa i Galle distrikt på Sri Lanka, som jag i början av mina fältstudier besökte med Tilak de Silva och hans bror. Där hade Anttila studerat böckerna i Nyanatilokas omfattande bibliotek, som även innehöll engelsk och tysk litteratur om buddhism. Efter att Anttila i slutet på 70-talet lämnat klosterlivet på Sri Lanka, där han levte från år 1974 till 1978, verkade han som fotograf i Uleåborg. I ett brev, daterat den 6 februari 1983, tackade han för erbjudandet att bidra med en essä rubricerad "En eremitmunks dagbok", men konstaterade att han hellre medverkar med fotografier, som är hans kreativa uttrycksform. Senare höll Anttila flera fotografiutställningar med bilder från Sri Lanka och Indien.

Angående frågan om buddhistnunnornas ställning inom singalesisk buddhism, bad Martti Anttila mig kontakta Bhikkhu Olande Ananda, som bekräftade min uppfattning om kvinnornas ställning på Sri Lanka. I ett brev daterat den 22 november 1983 skriver han:

Det finns på Sri Lanka mellan 3 000 och 5 000 buddhistnunnor. De har varken lägre (*pabbajja*) eller högre (*upasampada*) ordination, och anses därför vara "hemlösa" (*anagarika*) kvinnliga buddhister (*upasika*), som följer tio levnadsregler (*dasa sil upasika*) [...]. De går iklädda gula eller saffransgula långa kåpor, vilka inte är likadant hopsydda som munkars kåpor. De går för att lyssna till *Dhamma* [Buddhas lära] förkunnelse, gör dagligen almoserundor, besöker sjuka och döende, deltar i kremeringsceremonier, lär *Dhamma* i skolor, är verksamma inom socialvården, mediterar och studerar. Allt fler av dem bildar föreningar.

Med ett bidrag från undervisningsministeriet fortsatte Niinimäki och jag samarbetet med att översätta och kommentera ett urval av buddhistiska texter till finska i studien *Buddhalaista viisautta* (1987). Förutom en kort inledning om buddhismens kanon (*Tipitaka*) och Buddhas liv, innehåller boken översatta texter om Buddhas lära, vishet, etik och om meditation samt en del ceremonier. I vårt sista gemensamma verk *Buddhalainen sanasto ja symboliikka* (1990), översatte vi från pali, sanskrit, japanska och kinesiska buddhistiska termer och symboler till finska, den första i Finland tryckta ordboken om buddhistisk terminologi.

Disputationens efterdyningar nådde även läroboksavdelningen på förlaget Gummerus. Tillsammans med Seppo Syrjänen och Kari Syreeni skrev jag gymnasieläroboken *Lukion uskonto*, nämligen kapitlen om hinduism, buddhism, och om japanska och kinesiska religioner samt om centrala begrepp och termer inom religionsvetenskap. Från att enbart ha skrivit vetenskapliga artiklar och fyra avhandlingar – en pro gradu-avhandling, ett laudaturarbete samt, en licentiat- och en doktorsavhandling – lärde jag mig att formulera koncisa och lättlästa satser för gymnasister.

Bidraget var till en början alltför långt och omständligt. Det gällde att förkorta och förtäta. Det mest kämpiga med samarbetet var ändå att Syrjänen och Syreeni inte förstod att maoismens samhällsideologi har sina rötter i fornkinesisk konfucianism. I likhet med ateismen och marxismen har maoismen tillräckligt många element som påminner om religion för att vara religionsvetares forskningsobjekt. Efter många diskussioner godkände de mitt förslag. Maoismen inkluderades i avsnittet om kinesiska religioner.

Seminarier med Bianchi. Professor Ugo Bianchi ordnade ett finskt-svenskt-italienskt seminarium om övergångsriter (*Transition rites: Cosmic, Social and Individual Order*) vid universitetet La Sapienza i Rom från 24 till 28 mars 1984, dit han inbjöd mig att hålla föredraget ”Entering Buddhist Monkhooood”. Professorerna Lauri Honko och Juha Pentikäinen hade samarbetat med professor Bianchi allt sedan Honko var värd för konferensen The International Association for the History of Religions vid Åbo universitet 1973.³⁹ Under 1980-talet fram till 1995 då Bianchi avled, hade jag regelbundet kontakt med honom. Han besökte Helsingfors i egenskap av opponent och jag besökte Rom och Salerno som föredragshållare.

Bianchi tyckte om att promenera. Den sista gången vi träffades var i mars 1994. Han ville bjuda ut mig till en bestämd restaurang på pizza, men före det vandrade vi i ett par timmar runt i Rom och pratade om begreppet religion och om hur viktigt det var att bedriva jämförande religionsforskning i historiskt perspektiv. Han var redan då ganska disträ. Under vandringen höll han på att gå emot en låg trafikskylt, som skulle ha träffat hans huvud om inte jag fort hade dragit honom åt sidan. Han påminde lite om den biträdande professorn Olavi Castrén, som gjorde att jag hade vanan inne att ta hand om äldre professorer.

Bianchi var särskilt intresserad av samarbete med nordiska forskare för att nå enighet angående begrepp och metoder inom jämförande religionsforskning. Syftet med seminariet om övergångsriter var att nå en konvention om teorins omfattning och tolkning. För Bianchi var det viktigt att deltagarna omfattade samma tolkning om begreppet övergångsriter, som han sedan

i förordet till seminariepublikationen *Transition Rites. Cosmic, Social and Individual Order* presenterade som sammanträdets slutliga resolution:⁴⁰

- Seminariets syfte var att undersöka övergångsriter ur religionshistorisk och religionsantropologisk synvinkel för att nå en överenskommelse beträffande evaluering av övergångsriters struktur och historicitet, såsom de bekräftats och karaktäriserats inom jämförande religionsforskning.
- En del deltagare förfaktade att förutsättningen för att ett fenomen kan benämnas övergångsrit, är att det sker en geografisk, fysisk, social, kulturell och individuell förflyttning (*transitus*).
- Deltagarna rekommenderar utgående från vetenskaplig erfarenhet att forskare i sina studier skiljer mellan individuella "*rites de passage*" (livscykelriter, initiationsriter mm.) och kollektiva övergångar (cykliska, årstidsbundna, kosmologiska och nyårsfestivaler).
- Den huvudsakliga skillnaden mellan individuella och kollektiva övergångar är att de förra i allra högsta grad är lineära, medan de senare alltid är cykliska. De förra innebär övergång till något nytt, medan syftet med kollektiva riter är att återställa och förlänga livet.
- Det är självklart att kategorierna i en del fall överlappar varandra, men det väsentliga är att inse dialektiken mellan det sakrala och det profana, mellan myter och riter i samband med diskussionen om olika slag av riter.

I detta sammanhang konstaterar jag helt kort att jag huvudsakligen instämmer med seminariets resultat och särskilt med tolkningen att det hör till övergångsriters karaktär att de alltid är enkelriktade. Det innebär att det inte finns någon återvändo. Har man gift sig, kan man aldrig mera bli ogift, men naturligtvis nog skild, som även det är en övergång och vid enskilda fall en ritual.

Docent i religionsvetenskap. Den 18 oktober 1984 blev jag utnämnd till docent vid teologiska fakulteten i Helsingfors efter att professorerna Holm och Pentikäinen förordat mig för den oavlönade titeln. Till docent utnämns personer som avlagt doktorsexamen och därutöver visat goda vetenskapliga kvalifikationer, som i praktiken innebär att de skrivit en annan s.k. docentbok eller ett motsvarande antal stringenta vetenskapliga artiklar. Min docentbok grundade sig på licentiatavhandlingen och bar titeln *Patimokkha i strukturanalytisk belysning*. Efter förordade utlåtanden höll jag den oblikatoriska provföreläsningen med titeln "*Luostarilaitoksen typologiasta*", som bedömningskommittén godkände med vitsordet "goda kunskaper".

Ett år senare – 18 december 1985 – blev jag utnämnd till docent vid

humanistiska fakulteten vid Åbo Akademi efter att samma sakkunniga hade förordat mig för titeln och jag hade hållit en godkänd provföreläsning med titeln "Problematiken kring de buddhistiska klosterreglernas tillkomsthistoria". Docenturen vid Åbo Akademi gladdde mig särskilt för att jag fick föreläsa på svenska. Jag hade över tio år föreläst på finska och lärt mig finska, men saknade modersmålet och en svensk miljö.

Vikarierande professor. Den 17 december 1984 utnämnde teologiska fakulteten mig till att som ställföreträdare handha professuren i religionsvetenskap året 1985, för den tid Finlands Akademi beviljade professor Pentikäinen stipendium för längre hunna vetenskapsidkare. Utnämningen till vikarierande professor bekräftade ytterligare att professorerna vid teologiska fakulteten ansåg mig vara etablerad forskare. Professuren gav mig ett välbehövligt avbrott från lektoratets omfattande undervisning och tentamensbörd. Samtidigt som det var meriterande att sköta en professur, gav det mig ett enastående tillfälle att lära känna fakultetens professorer och att sköta administrativa ärenden med både teologiska och humanistiska fakulteten. Det hade jag stor nytta av senare. Lektoratet var nämligen på den tiden uteslutande en undervisningsbefattning.

Föreläsningarna och största delen av grundkursernas tentamenslitteratur var på finska. Småningom stärktes min finska så pass bra att den av teologiska fakulteten utsedda undervisningsnämnden den 21 september 1982 konstaterade att min provföreläsning för lektoratet påvisade tillräckliga kunskaper i finska. Tio år senare, den 12 oktober 1992, avlade jag universitetets stora finska språkprov med vitsordet "goda insikter". Provet bestod av tre delar. Först en översättningsuppgift från svenska till finska, sedan en uppsats på finska och slutligen en diskussion med huvudämnets professor (Pentikäinen) och två professorer i finska. Eftersom jag hade bedrivit fältstudier på Sri Lanka, var professorerna i finska nyfikna på fältforskningens metoder. Det var lätt för mig att berätta om erfarenheterna bland buddhistmunkarna på Sri Lanka. Jag trodde att allt gick bra. Efteråt sade Pentikäinen att jag inte borde ha talat så fritt, utan istället kort för att undvika det s.k. partitivfelet. Det felet sänkte vitsordet till "goda insikter", men det brydde jag mig inte om. Grammatik har aldrig varit min starka sida då jag lärt mig språk. Huvudsaken har varit att kunna tala lika fritt och obehindrat som de för vilka språket är deras modersmål.

I slutet på 1990-talet skrev jag i snabb takt tre böcker på finska för att ge utlopp för fantasin istället för det torra vetenskapliga skrivandet. Först gav WSOY ut boken *Tuntematon pyhiinvaeltaja* (2000), sedan *Nainen tien- näyttäjänä* (2001) och slutligen *Sanat kuin peili* (2001). Jag fick en oväntad

bekräftelse att jag kan finska då förlagsredaktören uppmuntrade mig att söka medlemskap i Suomen Kirjailijaliitto. Det gjorde jag av nyfikenhet och för att få en slutgiltig bekräftelse på att jag kan finska. Till min förvåning blev jag invald 2005. Efter tio år (2016) anhöll jag om avsked från föreningen på grund av den årligen stigande medlemsavgiften. Jag hade ingen nytta av medlemskapet i praktiken, eftersom jag inte längre skrev fiktiva böcker på finska. Bekräftelsen över att ha blivit invald till Suomen Kirjailijaliitto tillfredsställde ändå mitt egoistiska behov av att ha lyckats med studierna i finska.

Dags att skåla i champagne. Raili hade nyligen blivit teologie licentiat. Hennes examen, min docentur och professorsvikariatet firades med barnen i en kinesisk restaurang. Barnen hade blivit vana vid kinesisk mat under våra årliga resor till Kanarieöarna. Det tyckte om att äta med pinnar på kinesiskt vis och de tyckte alldeles särskilt om de stora glassportionerna. Senare på kvällen tömde vi dagen till ära en flaska champagne. Sedan vi träffades i november 1970 har vi alltid firat födelsedagar, namnsdagar och framgångar i livet. Det finns tillräckligt med motigheter och grämlse under levnadsvandringen. Det är viktigt att vara tacksam även över mindre framgångar. Att visa uppskattning är aldrig fel.

Professorsåligganden. Efter vintersemestern tog jag itu med professorsuppgifterna. Samma dag som jag hade blivit utnämnd till vikarie bar Pentikäinen två stora högar med post på mitt skrivbord, som han inte haft tid att plöja igenom. ”Här lite post som du genast bör bekanta dig med,” konstaterade han skadeglatt. I min dagbok, daterat den 14 januari 1985, finns följande förteckning över uppgifter som genast borde skötas:

- Kallelsebrev till symposiet ”Mythology and Cosmic Order” i Nyslott från den 27 till 30 maj 1985
- Ansökan om medel för symposiet till undervisningsministeriet
- Samtal till Italiens ambassadör i Finland
- Professor Waardenburgs bok till förlaget Gaudeamus för översättning
- Rekommendationsbrev för Waardenburgs bok till Gaudeamus
- Tentamensfrågor
- Granskning av pro gradu-essäer
- Möte vid undervisningsministeriet om utomeuropeiska kulturer och språk
- Korrekturläsning på studien om *Patimokkha*-regler

- Utställning om Sidenvägen
- Tackbrev till vänner som gratulerat för vikariatet
- Artikel om klosterväsendets typologi
- Rekommendationsbrev för studerandes stipendieansökningar
- Antropologiska sällskapet i Finland, styrelsemöte
- Möte med Nationella audiovisuella institutet angående Sri Lanka filmen
- Underteckna förordningarna för vårens undervisningskurser
- Möte med assistenten angående brådskande administrativa ärenden
- Datum för institutionsmöte
- Förbered undervisningen; introduktionsföreläsningen den 22 januari, seminariet om buddhismen, föreläsningen om buddhismen och laudatureseminariet

Därutöver fanns det kallelser till administrativa möten och rapporter som jag omöjligen fick tid för i den fullspäckade kalendern. ”*First things first!*” tänkte jag. En del möten kunde jag undvika genom att i förväg diskutera ärendet per telefon med kolleger som jag känt sedan doktorandären i universitetsbiblioteket.

Fakultetsmöten. Mitt utlåtande om utomeuropeiska kulturer och språk behandlades på fakultetsmötet den 4 februari 1985. Det ansågs var för ambitiöst, särskilt som jag föreslog upprättande av en biträdande professur i fjärran kulturer och religioner, och samarbete med Peradeniya universitetet på Sri Lanka. Utlåtandet bordlades. Professor Parvio bearbetade en ny version, men på grund av inbördeskriget på Sri Lanka förverkligades planen aldrig.

Begäret efter pengar var stort. Under fakultetsmötet framgick det att det fanns ett belopp på 8 500 mk reserverat för resor. Det beloppet kunde beviljas någon av professorerna. Alla var naturligtvis intresserade av resesumman. Efter en längre diskussion, där argument stod mot varandra, avstod jag frivilligt från att tävla om det ”stora” resebidraget. Det gjorde även professor Eino Murtorinne, som innehade en personlig professur i kyrkohistoria. Om jag minns rätt beviljades bidraget professor Teinonen för en studieresa till Italien tillsammans med sina elever. Efter att han blivit pensionär, konverterade han till katolicismen och bosatte sig i Spanien.

Värd för ett internationellt symposium i Nyslott. Efter vårterminen 1985 var jag 27–30 maj värd för det religionsvetenskapliga symposiet *Mythology and Cosmic Order* i Nyslott, en fortsättning på det internationella samarbetet

*Lauri Honko, den moderna religionsvetenskapens grundare i Finland, och författaren, värd för symposiet *Mythology and Cosmic Order* i Nyslott 1985. Foto: Raili Gothóni.*

mellan finska och italienska forskare. En yngre italiensk forskare, som jag blivit bekant med redan 1973 under IAHR konferensen i Åbo, ställde mig omedelbart den ekivoka frågan: "Var finns bordellen i stan?" Efter att jag återhämtat mig från den överraskande frågan, konstaterade jag:

- Ingen aning. Jag är inte hemma från Nyslott.
- Då måste jag väl resa till Helsingfors.
- Det är en fyra timmars resa ena vägen.
- Kanske någon annan bland deltagarna känner till läget i Nyslott?

Det blev ingen resa för honom till Helsingfors. Mig veterligen hade han inte heller någon framgång i Nyslott. För övrigt var symposiet lyckat. Tack vare ett bidrag från undervisningsministeriet och från religionsvetenskapliga institutionen redigerade Pentikäinen och jag föredragen, som trycktes i studien *Mythology and Cosmic Order*. Under avskedsmiddagen på hotell Casino, där vi höll symposiet, berättade den frisinnaade italienaren att en professor i Lausanne hade föreläst om min doktorsavhandling och fascinerats av fältstudietekniken. Ett litet plåster på såret efter Becherts kritik.

Vädret i Nyslott var mycket varmt. Jag överrumplades av björkpollenallergin. På den tiden använde jag inga astmamediciner, vilket ledde till att jag fick skynda mig hem till Helsingfors. Det var en ansträngande resa att köra fyra timmar med andningssvårigheter. Till all lycka hade vi tidigare planera en bilresa till Tyskland. Den 3 juni åkte vi med färjan till Stockholm. Det kändes gudomligt att vandra omkring på däck och kunna andas den friska havsluften. Jag har hela livet bott vid havet och tillbringat somrarna ute i skärgården, där tätheten av björkpollen är avsevärt mindre än inne i landet.

Hos Carl Gustav Jung. Vi körde med våra studievänner Markku och Liisa Pyysiäinen genom Sverige från Stockholm till Trelleborg. Där blev vi vänligen välkomnade med skylten: "Äntligen Trelleborg." Efter en övernattnings i det mysiga Pensionat Sonne utanför Siegen fortsatte färden till Müllheim, där vi hyrt en bostad. Den 9 juni besökte vi Lars Ehnberg, som specialiserade sig på Jungs analytiska psykologi i Männedorf i Schweiz, lite utanför Zürich. Med honom diskuterade vi ingående arketyper och begreppen "anima", "animus" och "individuation". Jag var särskilt intresserad av begreppet "individuation" för att jag då skrev på en biografi över generallöjtnant Carl Robert Sederholm. Begreppet "individuation" var relevant som analytiskt grepp på Sederholms sökande efter *Andens eller det rena förnuftets religion*, som var titeln på hans första i Finland tryckta bok om världsreligionerna.

Eftersom jag en längre tid bekantat mig med Jungs tankegångar, beslöt vi med Raili att även besöka Jungs hem på Seestrass 228 i Küsnacht. Vi visste mycket väl att huset inte var ett museum. Det oaktat körde vi in på gården och ringde på dörrklockan. Efter en stund öppnade en lång man dörren och frågade vad vi ville. Diskussionen löpte ungefär så här:

- Ursäkta att vi stör, men vi har kommit för att besöka Jungs museum.
- Det här är inget museum. Jag är Carl Gustav Jungs son Franz Jung och vår familj bor här.
- Ursäkta missförståndet. Vi har kommit ända från Finland för att se den berömde Jungs hus.
- Från Finland?
- Ja.
- Jag har en gång besökt Finland och bott på en bondgård. Familjen var mycket vänlig och tog emot oss med öppna armar. Kom in så kan vi diskutera saken närmare.

Franz tog oss till köket, gav saft åt barnen och Raili och mig. Vi talade en stund, varefter Franz konstaterade att Raili kunde gå ut och leka med barnen i trädgården medan vi herrar diskuterar om angelägna frågor. Raili var besviken och kände sig förnärad. Vi visste inte då hur underordnad kvinnans ställning var i Schweiz. Det var inte *comme-il-faut* för en fru att arbeta. Hon förväntades sköta hemmet och barnen. Franz var mycket pratsam och berättade gärna händelser ur den berömda faderns liv.

Medan jag satt i den gröna fätöljen i arbetsrummet och tittade ut över sjön, berättade Franz att fadern hade haft en patient som kom till honom efter att ha besökt så gott som alla andra psykiatrer i området. Kvinnan hade suttit väldigt ångestfull i samma stol som jag. Fadern hade bett henne titta på en segelbåt som långsamt gled fram över sjön och konstaterade:

Vi vet inte vilka odjur som finns under ytan, men vi vet att segelbåten glider långsamt framåt över vattnet lyckligt oberörd av vad som finns under ytan.

Till faderns förvåning blev kvinnan lugn. Hon insåg att hon nu sitter i en båt som styrs av Jung. Första gången på länge kände hon sig trygg och rofylld. Enligt Franz blev kvinnan frisk. Senare besökte hon fadern ett par gånger av tacksamhet. Besöket i Jungs hus blev även för mig minnesvärd. Nu visste jag exakt hur jag skulle analysera Sederholms individuation. Franz Jung, som hade till uppgift att förvalta faderns arv, avled 1996 vid 87 års ålder. Vi hade med Raili gått händelserna i förväg för numera är Jungs hus ett museum med regelbundna guideturer.

Kanarieöarna. Året 1985 var i många avseende lärorikt. Efter att vi firat jul hos Railis föräldrar i Kides, åkte jag med Annette till Teneriffa på en två veckors semester och för att lusläsa några artiklar. Året innan hade jag varit med Anthony i Puerto Rico. Efter det ansträngande året som vikarierande professor ville jag fly till Kanarieöarna för att inte dagligen behöva träffa kolleger. Så blev det inte. Redan första dagen träffade jag på sandstranden två kolleger och ett par med sin son. Vi blev inbjudna till sonens födelsedag, som firades i närvaro av Helsingfors biskop Lehtonen och professor Eero Huovinen, sedermera Helsingfors biskop. Det är ingen överdrift att påstå att ungefär hälften av teologiska fakultetens professorer firade det året semester i Puerto Rico.

Raili, som då skötte lektoratet vid Diakonissanstalten, var endast ledig under mellandagarna. Undervisningen på universitetet började först den andra veckan i januari. Många lektorer och professorer utnyttjade de lediga

veckorna med att semestra och läsa vetenskaplig litteratur. Året efter att jag varit med Annette på Teneriffa, reste jag med yngsta sonen André till Puerto Rico. Med honom spelade vi ivrigt minigolf och simmade i bukten. I köpcentrets övre våning fanns restaurang Sancho Panza, där vi brukade äta vår middag. Portionerna var enorma. André, som då var sex år, åt nästan varje dag två stora biffar. Efter några dagar frågade kocken mig om han alls får någon mat hemma. André var i växande ålder och hade god aptit.

På jakt efter tid för forskning. För att få mera tid för forskning, sökte jag en äldre forskarbefattning vid Finlands Akademi. Den gick emellertid till professor Heikki Räisänen. Det var han förtjänt av. Sökte även senare forskarbefattningar vid Finlands Akademi, men det gick inte vägen dels på grund av den hårda konkurrensen om några få befattningar, dels för att jag nyligen fått en permanent befattning vid teologiska fakulteten i Helsingfors. Kanske ansåg kommissionen att jag nu hade mitt på det torra efter alla år som forskningsassistent.

Med värme kommer jag ihåg humanistiska fakultetens dekan och historiker Yrjö Blomstedt, som förordade mig Helsingfors universitetsstipendium för ett halvt år för Athosforskning (1.1.–30.6.1986). Senare fick jag höra att Blomstedts argument hade varit att ingen annan instans stöder den typ av klosterforskning som Gothóni idkar. Ett bra argument med tanke på den akademiska tendensen att alltid stöda egna adepter. Jag var varken historiker eller lärare vid humanistiska fakulteten. Lektoratet, som jag innehade, hörde till teologiska fakulteten, men religionsvetenskapliga institutionen skötte även undervisningen i jämförande religionsforskning inom humanistiska fakulteten. Jag blev glatt överraskad av Blomstedts beslut och tacksam för hans opartiska inställning till ansökningarna.

Åke Hultkrantz. Den 10–11 och 17–18 april 1986 höll jag en docentföreläsning om buddhistiskt klosterliv vid religionshistoriska institutionen vid Åbo Akademi. I november deltog jag i humanioradagarna vid Åbo Akademi enkom för att lyssna på Åke Hultkrantz, professor i religionshistoria vid Stockholms universitet. I sitt föredrag talade han om religionen i kulturen. Han konstaterade att det inte finns någon religion i sig (*per se*), utan att religionen alltid satureras av kulturen och är en dynamisk del av kultur, värden, normer och attityder. Likaså finns det ingen kultur utan religion. I utomeuropeiska kulturer är religionen dynamiskt levande på kulturens alla delområden. Man kan inte skilja mellan kultur och religion. Begreppet ”kultur” är forskarnas påhitt. Det existerar inte i det verkliga livet, där religiösa föreställningar och värden ger livet dess existentiella mening.

Under supén satt jag bredvid Hultkrantz. Han uppskattade högt sina elever. Under tiotal år hade han tagit emot elever från andra universitet i Sverige, elever som inte kommit överens med sina professorer. Han poängterade professorers betydelse för humaniora. Utan goda handledare, som förmedlar forskningstraditionen till yngre generationer, har humaniora ingen framtid. ”*Tradere necesse est!*”, konstaterade han.

Efter att jag berättat för Hultkrantz att jag deltagit i professor Jan Bergmans doktorandseminarium och där träffat den muntre Jan Hjärpe, professor i islamologi vid Lunds universitet, konstaterade Hultkrantz: ”Jag kan inte förstå hur Hjärpe, som är en så trevlig person, valt att studera islam, som är en så tråkig och våldsam religion.” Jag blev något förbryllad över hans utsago, men förstod nog senare vad han menade. Hultkrantz hade själv bedrivit fältstudier bland nordamerikanska indianer och hade fortfarande kvar äventyrslystnaden även som professor.

Fraktur i högra mellanfotsbenet. Med hjälp av ett stipendium från Ella och Georg Ehrnrooths stiftelse var jag tjänstledig från den 5 oktober till den 30 november 1987 och den 1 januari till den 31 mars 1988 för att skriva monografin *Paradise within Reach*. Under min årliga forskningsresa till det Heliga berget Athos (21.8.–5.9.1987) trampade jag sista dagen snett med högra foten på trottoaren i Ouranoupolis. I samma ögonblick som jag hörde ett starkt knak, som när en gren bryts, kände jag en smärtsam il rusa genom hela kroppen. Jag förstod att något ben i högra fotens undre del hade brutits. Eftersom jag följande dag skulle resa till Aten för en dag och sedan med direktflyg till Helsingfors, gick jag inte till något sjukhus för att kontrollera vad som hade hänt. Istället tog jag en rejäl cognacsklunk och gick tidigt i säng för att nästa dag flyga från Thessaloniki till Aten.

På hotellet i Aten gav receptionisten mig en käpp, som någon gäst glömt efter sig. Med den kunde jag långsamt gå omkring. För det mesta satt jag ändå med fötterna i poolen och drack cognac för smärtan. Hemma i Helsingfors gick jag till en ortoped vid Helsingfors diakonissanstalt. Han tog en röntgenbild och konstaterade att det var en lätt fraktur som inte krävde andra åtgärder än att stödas med ett bandage. Samtidigt undrade han varför jag kom till en docent med en så liten skada. Jag konstaterade att Raili arbetade på diakonissanstalten och eftersom jag var docent ville jag att det är en sakkunnig docent som evaluerar skadan. Han smålog, men var nöjd att jag berömde diakonissanstaltens läkarkår. Då han började skriva intyget för sjukledighet, bad jag honom datera tiden till slutet av november. Jag förklarade för docenten att det var bättre för min vikarie att få ett längre vikariat och för mig att få tid att analysera fältmaterialet

från Athos. Som docent förstod han värdet av forskning och skrev intyget för den period jag önskade.

Konvalescent. Under konvalescenstiden utkom boken *Buddhalaista viisautta*, som förgyllde tillvaron. Likaså njöt jag av att skriva Athosboken, som några år senare utkom med titeln *Paradise within Reach. Monasticism and Pilgrimage on Mt Athos* (1993). Efter att jag fastslagit bokens titel, kom jag att tänka på kunskapens träd, vars frukter Herren förbjöd Adam och Eva att äta. Det är just den frukten vi forskare fortfarande äter av. Vetenskapen har gett atombomben, ett vapen som i värsta fall kan förrinta hela världen. Vi lever i förändringarnas tidevarv, där människan på grund av maktbegär, avundsjuka, bitterhet och illvilja långsamt leder mänskligheten till en återvändsgränd. Många tecken tyder på att vi närmar oss återvändsgränden eller åtminstone gigantiska förändringar i nära framtid.

Under konvalescenstiden deltog jag måndag och torsdag eftermiddag i timlärare Jussi Korhons kurs i nygrekiska. Kursen hade redan börjat tidigare på hösten, men Korhonen önskade mig välkommen eftersom jag redan kunde alfabetet och talade en del grekiska. Han hade för vana att komma lite före halv sex och inte kvart över fem som undervisningen egentligen skulle börja. Alla elever väntade ändå tåligt på honom. Ingen klagade på undervisningen. På kursen lärde jag mig den grammatik jag behövde för att bättre förstå det nygrekiska språket.

Sabbatsår. Den 25 november 1987 fick jag beskedet att Finlands Akademi hade beviljat mig stipendiet för längre hunna vetenskapsidkare för tiden 1 juli 1988 till 30 juni 1989. Det är ett stipendium som alla professorer eftertraktar och som folkligt kallas för sabbatsår. För att börja forskarperioden genast efter årsskiftet sökte jag från Top-banken ett två års lån på 20 000 mk, som jag senare betalade bort med skatteåterbäringar och docentarvoden. Före julen 1987 måste jag ännu läsa korrekturen på symposieboken *Mythology and Cosmic Order*. Nyåret tillbringade vi på Kanarieöarna, där vi som vanligt firade vår vintersemester. Efter semestern fick jag ett ombrutet korrektur på symposieboken och två veckor senare ännu blåkopierna för slutlig granskning.

Det var tur att jag fick ett sabbatsår för forskning. Michael Pye, professor i religionsvetenskap vid Philipps-Universität i Marburg, bad mig (25.8.1988) medverka i den av honom redigerade referensboken *Macmillan Dictionary of Religion* och skriva uppslagsorden *Buddhism (early)*, *Buddhism (theravada)* och *Buddhism (modern theravada)*. Artiklarnas längd skulle vara mellan 2 000 och 2 500 ord. Det tog mycken tid i anspråk att först skriva

en längre version, där allt som borde nämnas var nämnt, och därefter förtäta texten till den givna längden. Efter idoga försök insåg jag att det gällde att bygga satserna kring verb som bäst beskriver tidsskeden, tankegångar och buddhismens utveckling. Det glädde mig att Pye tackade för bidraget med orden: *"Thank you for the excellent entries."* En del medverkare hade inte förstått att skriva förtätd text, vilket ledde till extra arbete för Pye.

Från buddhistforskning till Athosforskning. Efter att Pye, specialist på japanska religioner och buddhismen i Japan, hade godkänt mina artiklar för *Macmillan Dictionary of Religion*, ansåg jag mig ha gjort mitt för buddhistforskningen. Heinz Bechert i Tyskland och Richard Gombrich i Oxford representerade den historisk-filologiska skolan och hade föga förståelse för antropologisk forskning. Under ett antal år brevväxlade jag med Michael Carrithers (f. 1945), som jag träffat i Kandy. Han studerade buddhistmunkar som bodde i djungler och var förvånad över att jag hade fått tillstånd att bedriva forskning på Malwatta. Han doktorerade 1978 med avhandlingen *The Forest Monks of Sri Lanka: An Anthropological and Historical Study* och verkade senare som professor i antropologi vid Durhams universitet. Vi träffades några gånger i Cambridge på professor Ernst Gellners högre seminarium, som jag deltog i det akademiska året 1989–90. Carrithers förstod sig på min doktorsavhandling, men nämnde samtidigt besviket att den tysk-brittiska skolan var historiskt-filologiskt orienterad.

Charles Prebish, professor vid Pennsylvania State University, hade även han hade fått sin beskärda del av Becherts kritik för sitt antropologiska grepp. Jag blev särskilt intresserad av Prebish bok *Buddhist Monastic Discipline* (1975) då jag analyserade Patimokkha-reglerna. Därtill uppskattade jag Steven Collins (1951–2018) för hans studie *Selfless Persons* (1982), som jag under många år använde i undervisningen. Han var fram till 1991 lektor vid universitetet i Bristol och därefter framstående buddhistforskare i Chicago.

Collins var en mångsidig buddhistforskare, som började karriären med att studera centrala buddhistiska begrepp. Därefter vidgade han sin filologiska forskning till att omfatta buddhistisk filosofi och även buddhism i modern tid. Buddhistforskningen i Amerika var betydligt mångsidigare än i Europa. Jag kunde mycket väl ha anslutit mig till den antropologiska skolan, men buddhismen intresserade mig inte längre, dels för att jag inte ville bli uppfattad som buddholog, dels för att jag ville bedriva jämförande forskning. Religionsvetenskapens rötter är ju trots allt i jämförande religionsforskning, som på engelska ursprungligen kallades *comparative religion*.

Biträdande professur i sikte. Den 31 oktober 1988 sökte jag den biträdande professuren i socialantropologi vid statsvetenskapliga fakulteten. Jag hade avlagt cum laude approbatur för Arne Runeberg, biträdande professor i ämnet. Efter att Runeberg dog 1979, blev Martti Sarmela vald till professor. Professuren blev åter lediganslagen efter att Sarmela gick i pension 1988. Lektorns undervisningsskyldighet var alltför tidsödande och jag saknade ständigt tid för forskning. Statsvetenskapliga fakulteten beviljade alla sökande en fem månaders respit för att kvalificera sig för professuren.

Den 15 mars 1989 höll jag provföreläsningen *Sateenvarjo muuttuneen luostarielämän tunnusmerkki Sri lankassa* ("Paraplyet som kännetecken för förändrat klosterliv på Sri Lanka"). Den väckte stark genklang särskilt hos Elina Haavio-Mannila (f. 1933), som satt i bedömningskommittén i egenskap av professor i sociologi. Docent Jukka Siikala fick tjänsten, men Haavio-Mannila sade många gånger efteråt, då vi träffades i akademiska sammanhang, att mitt föredrag om paraplyerna är den enda hon kommer ihåg av alla provföreläsningar hon åhört. Den komplimangen tröstade mig och uppmuntrade mig att använda samma provföreläsning i andra sammanhang.

Visiting Fellow. Vid ett samtal på universitetskaféet kom professor Johan Wrede att nämna om ett nyligen inlett samarbete mellan Helsingfors universitet och Clare Hall college i Cambridge. Det var fråga om ett årligen beviljat stipendium för en s.k. *Visiting Fellow*. Wrede uppmanade mig att söka stipendiet, som var för ett års vistelse på Clare Hall. Det gjorde jag fastän ansökningstiden gick ut om åtta dagar. Det gällde att skriva en ansökan som innehöll

- ett *curriculum vitae*
- en forskningsplan
- ett intyg på att jag är anknuten till en institution i Cambridge

Ett *curriculum vitae* hade jag upprätthållit alltsedan jag blev teologie magister. Det var lätt att skriva rent en version med inriktning på stipendiets ändamål. Forskningsplanen var även den lätt skriven, eftersom jag redan höll på med fältstudier på det Heliga berget Athos och hade ett omfattande material om athoniter och pilgrimer. Dessutom hade jag redan färdigt manuskriptet för studien *Paradise within Reach*. Det fanns ändå andra brådskande ärenden som omedelbart måste skötas:

- att hyra ut huset i Simonsböle för den tid vi bor i Cambridge
- att anmäla barnens skola om frånvaron läsåret 1989–90
- att söka en lämplig skola för barnen i Cambridge
- att anhålla om tillstånd från social och hälsoministeriet att Raili tillåts få genomföra undersökningen om egenvårdare i Cambridge
- att sälja gamla bilen (Fiat Uno)
- att köpa ny skattefri bil (Volvo 740 GL)

Den 13 februari 1989 skickade jag ett brev till Ernst Gellner, professor i social antropologi vid universitetet i Cambridge. Han hade året innan besökt Helsingfors, men råkade vara bortrest. Hans ställföreträdare professor Alan Macfarlane skickade ett raskt svar och bekräftade att han skickat en telefax till vicekanslern vid Helsingfors universitet, där han meddelat att jag är välkommen till den socialantropologiska institutionen som gästforskare för det akademiska året 1989–90. Jag i min tur tackade honom för besväret och meddelade Macfarlane att jag av utvärderarna vid Helsingfors universitet placerats på första plats av sökandena. Den vägen gick det.

De praktiska arrangemangen ordnade sig. Vi reste iväg den 27 juli 1989. Den första utmaningen var att åka från Heathrow flygfält med taxi efter vår nya Volvo 740 GL från Hatfield. Köpet gick smidigt. Vi fick med nöd och näppe fem kappsäckar in i bagageluckan. Långsamt och försiktigt körde jag ut på motorvägen till Cambridge. Den nya bilen och vänstertrafiken kändes främmande. Efter en timme pausade vi och drack kaffe vid ett rastställe invid motorvägen. Bilresan till Cambridge gick bekymmersfritt. På grund av att lägenheten på Clare Hall blev ledig först den 22 augusti, hyrde vi via Bidwells ett trevåningsradhus med garage på 4 Winchmore Drive, Trumpington för £450 för tiden 28 juli till 21 augusti.

Bostaden, som Clare Hall ställde till vårt förfogande, var en rymlig fyra sovrumms lägenhet med ett stort vardagsrum och kök samt ett arbetsrum. Vardagsrummet var stort med både soffgrupp och matsalsbord. Köket var likaså rymligt med matbord för hela familjen. Vi fick även egen bilplats i garaget. Det var lätt att känna sig hemma på Clare Hall. Personalen välkomnade oss med öppna armar. De var vana vid professorer som kom och gick.

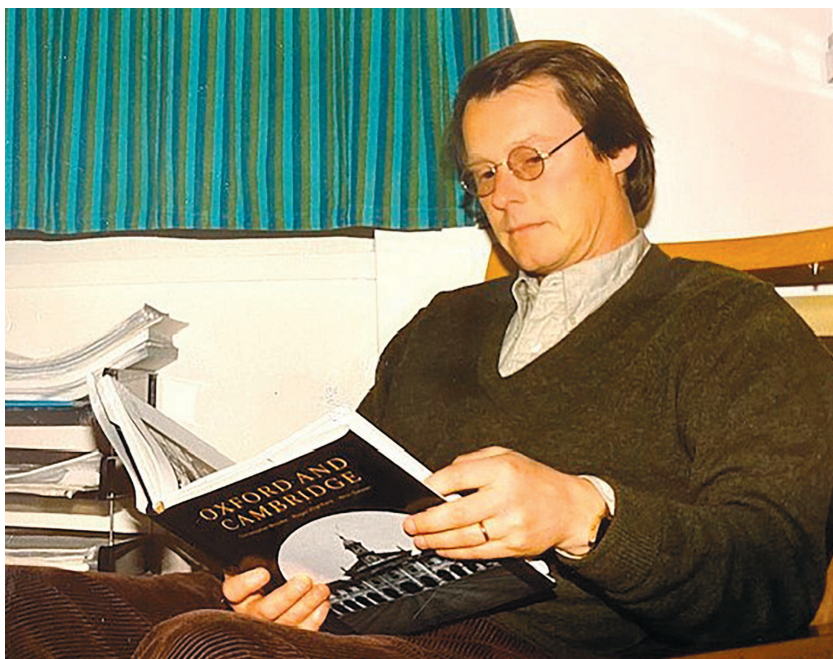
Då någon i samband med introduktionsaftonen frågade skattmästaren John Garrod hur många gästande forskare och professorer det fanns på Clare Hall, sade han lite skämtsamt ”ungefär sextio gästforskare, varav tre är kvinnor, en rimlig balans”, medveten om att det i snar framtid kommer att bli mera jämlikt. De flesta bodde utanför campusområdet, men åt lunch på collegen eller i universitetsbibliotekets kafé. Som gästforskare inkluderade den månatliga hyran 24 luncher per månad.

Vi acklimatiserade oss nästan genast i collegeatmosfären. Raili och jag åt dagligen lunch i Clare Halls matsal. Där träffade vi forskare från världens alla hörn, vilket även var meningen med de gemensamma luncherna. Det kändes som om vi var på ett flygfält. Professorer, som representerade alla tänkbara vetenskapsområden kom och gick. Amerikaner bodde huvudsakligen sex månader på Clare Hall, medan skandinaver, tyskar, italienare och en fransman bodde där hela det akademiska året. Det var givande att höra dem berätta om sina forskningar och tankar om det akademiska livet. Tillvaron var akademiskt mättad. Stolarna var mättade av kunskap.

Clare Hall grundades 1966 av Clare college, vars anor sträcker sig tillbaka till 1300-talet. Det var i många avseende ett modernt college, med modern arkitektur och modern atmosfär. Efter att vi flyttat från huset i Trumpington till Clare Hall var vi tvungna att anmäla för polisen i Cambridge att vi är bosatta i staden till den 28 juli 1990. Därefter rådde skattmästaren Garrod, som skötte gästforskarnas angelägenheter, att vi även skulle registrera oss för läkarcentralen vid Trumpington street för alla eventualiteter. I Finland hade vi meddelat Vanda häradsnämnd om den tillfälliga utflyttningen till England.

Lyckliga omständigheter gjorde att vi klarade den ekonomiska utmaningen. Huset hyrde vi till en av mina elever, som var i behov av en lägenhet för ett år. Helsingfors universitet stod för kostnaderna på Clare Hall. Raili hade nyligen fått ett större anslag för ett projekt från social- och hälsoministeriet och fick tillstånd att bedriva forskningen i Cambridge under förutsättningen att hon ungefär en gång i månaden besökte ministeriet och redovisade för undersökningens fortskridande. Efter att jag fick veta att professorer tidigare hade kunnat anhålla om att få 70 procent av lönen under tjänstledighetsperioden genom att förbinda sig att komma tillbaka till samma befattning efter stipendieperioden, lovade även jag göra det. I annat fall hade jag varit tvungen att betala tillbaka den erhållna lönedelen. Efter att den ekonomiska byråkratin var avklarad, kunde vi äntligen pusta ut och fira en kort semester innan barnen skulle börja skolan och vi bedriva vår forskning.

De två äldre barnen, Anthony 13 år och Annette 11 år, började skolgången den första september i Comberton Village College och den yngste 8-åriga André i Newnham Croft Primary School. September blev familjens dyraste månad. För de två äldre barnen var vi tvungna att köpa skoluniform samt skilda idrottskläder för cricket, fotboll och gymnastik. I lågstadiet, där André gick, skulle alla elever ha svarta byxor, svarta skor och en grå ylletroja, som skulle köpas från en bestämd butik med just dessa kläder. Det säger sig självt att septembermånadens lön gick nästan helt till barnens kläder. Det blev ebb i kassan för några veckor tills vi igen fick våra månadslöner.

Författaren i sitt arbetsrum på Clare Hall, Cambridge. Foto: Raili Gothóni.

Under tiden som *Visiting Fellow* på Clare Hall fick jag färdig böckerna *Paradise within Reach*, *Buddhalainen sanasto ja symboliikka* (med Mikael Niinimäki) och artiklarna "Weber's Theses on Buddhism Reconsidered" publicerad i *Nordic South-East Asian Studies* och "Russian reports about Athos during Turkish sovereignty" (med eleven Ismo Pellikka) i *Byzantium and the North, Acta Byzantina Fennica*. Dessutom höll jag föredraget "Pilgrimage = Transformation Journey" i professor Ernst Gellners doktorandseminarium vid den socialantropologiska institutionen i Cambridge, som jag deltog i läsåret 1989–90.

På våren 1990 fick jag färdigt föredraget "Worldview and Mode of Life: Orthodox and Theravada Monastic Life Compared", som jag höll i den internationella religionsvetenskapliga kongressen i Rom (3–9 september 1990). Tack vare det förtäffliga universitetsbiblioteket i Cambridge, där det i princip finns alla på engelska publicerade böcker på öppna bokhyllor, skrev jag det första manuskriptet till studien *Tales and Truth: Pilgrimage on Mount Athos Past and Present*, som sedermera trycktes av Helsinki University Press 1994.

Clare Hall var ett synnerligen internationellt college. Förutom de regelbundna gemensamma luncherna, där kutym var att alla sätter sig till bords i rad efter varandra utan att lämna någon tom plats emellan, kunde man diskutera med vilken forskare som helst vid kaffebordet efter måltiden. Det var vanligt att forskare sökte sig till sådana forskare som studerade samma eller närliggande ämnen. Själv fick jag god kontakt med Paschalis Kitromilides, professor i statsvetenskap vid universitetet i Aten. Även han var intresserad av Athos och särskilt på vilket sätt upplysningsidéerna format det moderna Grekland. Vårt samarbete fortsatte många år efter vistelsen i Cambridge.

Efter att professor Gellner återvänt från sin utlandsresa bad han mig hålla ett föredrag om pilgrimsresor till Athos på doktorandseminariet. Fredagen den 19 januari 1990 berättade jag fritt om min fältstudie bland munkar och pilgrimer på Athos. Det blev en livlig diskussion, eftersom några grekiska doktorander var närvarande. De var mera intresserade av den athonitiska spiritualiteten, medan mitt huvudsakliga intresse då var västeuropeiska pilgrimers erfarenheter av klosterlivet på Athos.

Efter seminariet bjöd Gellner mig på supé på King's College, som brukligt är i Cambridge och Oxford. Middagen inleddes med ett glas sherry i seniorernas lärarrum (*common room*), varefter professorerna, Gellner och jag tågade in till det högtidliga middagsbordet. Det var första gången jag satt vid *high table*, vars namn syftar till professorernas bord på en upphöjd scen framför studerandenas bord, som är placerade rakt utåt längs med den rektangulära matsalen mot huvudingången mitt emot *high table*.

Det kändes mäktigt att titta ut över matsalen med de långa raderna av studenter. Efter att jag reflekterat över de första intrycken, märkte jag att Gellner lite fundersamt tittade på kvällens meny, där huvudrätten var fisk. Det glädde mig, men konfunderade Gellner. Jag tog risken och fråga honom om vi eventuellt ändå kunde dricka rött vin till fisken. En glad och lättad min spreds sig omedelbart över Gellners fundersamma ansikte. "Ja, ett bra val", konstaterade han. Senare fick jag veta att vitt vin inte passade hans mage och att han därför alltid hellre drack rött vin. Till saken hör också att förutom maten hörde en flaska vin till *fellow*-förmånen, som i detta fall hade inneburit att Gellner borde ha bekostat flaskan vitt vin om jag hellre hade valt det vinet. Vinvalet ledde till att vi blev goda vänner och att Gellner senare bjöd Raili och mig som gäster på några supéer till King's college.

Gellner hade goda kontakter till London School of Economics (LSE), vilket resulterade i att jag varannan onsdag reste till London för att delta i doktorandseminariet i antropologi. Den socialantropologiska traditionen var stark och dynamisk i LSE allt sedan den berömde professor Bronislaw

Malinowskis tid (från 1927 till 1942). Samtidigt var det glädjande att delta i seminariet i det socialantropologiska centret där Edvard Westermarck var lärare åren 1903–07. Som doktorand hade jag flera gånger besökt biblioteket i British Museum och undrat på vilken stol Westermarck och andra berömda forskare suttit. Åren 1997–98 flyttade biblioteket till British Library's nya byggnad nära S:t Pancras tågstation vid King's Cross. Dit styrde jag stegen före jag deltog i seminariet vid LSE.

Forskarna på Clare Hall samlades några gånger i terminen för att delta i den s.k. historia gruppen, där gästforskare höll föredrag om egna teman. Dessutom ordnades familjekvällar för barnfamiljer, som var mycket omtyckta och uppskattade. Rätt många professorer bodde på campusen med sin familj. Både på höst- och vårterminen ordnades det vin- och whiskyprovningar samt receptioner för att forskare skulle kunna bekanta sig med varandra under samvaro.

Några onsdagar per termin ordnades det formella supéer, där gästforskarna kunde delta, ofta inbjudna av någon Clare Hall *Fellow*. Det var otroligt hur mycket kunnande som hade samlats på Clare Hall, specialister på alla tänkbara vetenskapsområden. Många var villiga att hjälpa varandra och man kunde fråga vem som helst om det man gått och undrat på. Med tacksamhet har jag senare konstaterat att stämningen vid Finska Vetenskaps-Societetens möten i hög grad påminner om stämningen på Clare Hall och även kunskapsnivån är lika omfattande och av samma kvalitet.

Mellan den 7 och 9 mars 1990 hade Clare Hall inbjudit den berömde italienske professorn Umberto Eco att hålla Tanner föreläsningarna. Han var en färgstark föreläsare som artikulerade livligt medan han föreläste om bland annat semiotiken och sin bok *Rosens namn*. Det råkade sig inte bättre än att vi vandrade tillsammans till Clare Hall efter föreläsningen. Eco frågade mig hur man enklast kommer till flygplatsen Heathrow. Han undrade om han skulle ta tåg eller buss och hur man sedan från London bäst kommer ut till flygplatsen. Medveten om hur rik Eco var, konstaterade jag att det nog är enklast att ta taxi från Cambridge direkt till flygfältet med tanke på allt bagage. På den tiden blev det nästan lika dyrt att ta buss eller tåg, och han hade nog råd att ta taxi. Jag sade till Eco att det ibland är bra att unna sig lite lyx när man nått den mogna åldern. Han skrattade och beslöt att ta taxi till flygfältet.

Den 9 mars blev jag inbjuden till professor Peter Dronkes (1934–2020) installationsföreläsning. Han var Clare Hall *Fellow*, medeltida latinist, men även intresserad av religionshistoriska frågor. Hans hustru Ursula (f. Brown; 1920–2012) var även hon medeltida forskare och intresserad av fornnordisk religiositet. Min kunskap om fornnordisk tro begränsade

sig till några studenters essäer i mitt proseminarium. Trots detta kunde vi diskutera källkritiska och språkliga frågor. När Dronke presenterade sin hustru Ursula för mig på en av Clare Halls formella supéer, höll jag på att göra ett genant klavertramp. En kort stund trodde jag att hon var hans mor. Hon såg betydligt äldre ut än han och i sista ögonblicket sade jag inte det som jag omedelbart tänkte: ”Det är trevligt att du tog din mor med dig.” Det syntes nämligen tydligt att Ursula var mycket äldre än Peter, fastän åldersskillnaden inte var mera än fjorton år. På vägen till lägenheten berättade jag åt Raili vad jag med nöd och näppe undvek att säga. ”Det var tur att du för en gångs skull inte genast sa vad du tänkte”, konstaterade hon lakoniskt.

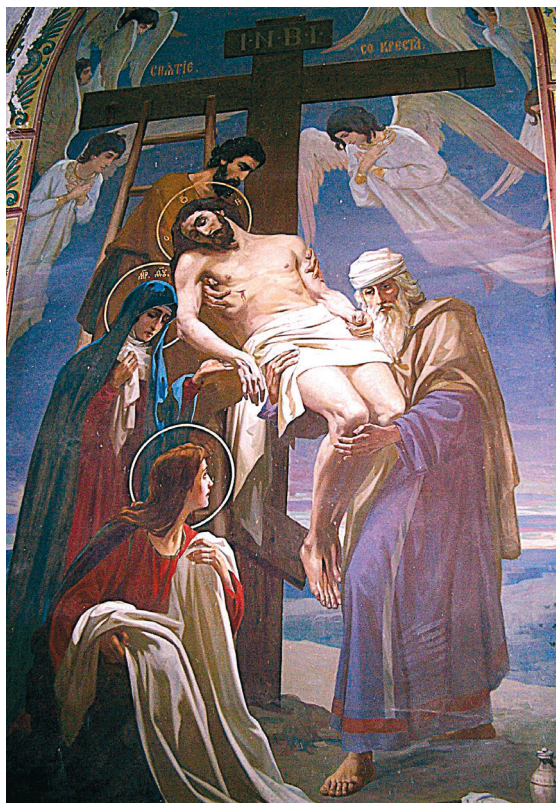
Visiting Fellow året på Clare Hall gick alltför fort. Jag hade god kontakt med ett antal religionsvetenskapare, bland annat Michael Charrithers, Julius J. Lipner, specialist på indiska religioner och Steven Collins 1951–2018), universitetslektor och specialist på buddhismen vid universitetet i Bristol, som berättade att han var på väg till Chicago. Han frågade om jag skulle vara intresserad att komma till Bristol som hans efterträdare. Hela familjen stortrivdes i England, jag allra mest. Påsken 1990 reste vi till Bangor, där Raili skulle hålla ett föredrag. På vägen dit körde vi via Bristol och bekantade oss med universitetet. Staden verkade trevlig och universitetsområdet likaså. Det fanns ett oöverkomligt hinder, som gjorde det omöjligt för mig att stanna i England.⁴¹

Det var med vemod jag var tvungen att återvända till Helsingfors på grund av min allergiska astma, som gjorde det omöjligt för mig att bo i England med heltäckande mattor på golvet, mögel i knutarna, hundar och katter samt det stora antalet pollen av blommor och träd, och avgaser från alla dieselbilar. Allt sedan dess har jag lidit av en enträgen längtan till den akademiska traditionen i England. Att Clare Hall belönade mig med ett livstids medlemskap (*Life Member*) tröstade mig något, men längtan har inte gett sig vika. Kanske jag får bo där i nästa liv?

En stor tröst har varit invalet till Finska Vetenskaps-Societeten år 1992, en för mig kär vetenskaplig akademi, där jag känner mig hemma och som i många avseenden motsvarar Clare Hall. Det rika utbudet på högklassiga föredrag och gemytliga diskussioner under supéerna tämjer i viss mån längtan till Cambridge. Tack vare livstidsmedlemskapet kan jag när som helst besöka och bo på gästrummen i Clare Hall, vilket jag även har gjort. Den allergiska astman innebär ändå att jag oftast varit sjuk en vecka efter resan. Under årens lopp har besöken blivit färre, men längtan större. Alla har vi vårt ok att bära.

*Kravatterna i mitt liv. Medlemmarnas kravatt i Clare Hall
och i Finska Vetenskaps-Societeten. Foto: René Gothóni.*

*Kristi nedtagande från korset. Ikon i Andreas kloster på Athos.
Foto: René Gothóni.*

Bland pilgrimer på Athos

VISUM

Medan jag skrev på doktorsavhandlingen hörde jag upprepade gånger talas om det Heliga berget Athos. Under den första nordiska religionsvetenskapliga forskarkursen *Religion and Society* i Göteborg den 17–24 augusti 1977, nämnde jag för professor Pentikäinen idén om en jämförande studie bland munkarna på det Heliga berget Athos. Det tog ändå sju år innan jag styrde stegen till Athos.

Vårvintern 1984 kontaktade jag metropoliten Johannes i Helsingfors. För att få visum till Athos behövde jag ett rekommendationsbrev. Över en kopp te i Johannes tjänstebostad på Elisabetsgatan 29 i Helsingfors berättade jag för honom om min tidigare forskning bland buddhistmunkar på Sri Lanka och tillkännagav att inbördeskriget hindrade mig från att bedriva fortsatta fältstudier på den gyllene ön. Avsikten var därför att bedriva jämförande fältstudier bland athoniterna på det Heliga berget Athos. Jag var särskilt intresserad av munklivet, munkars livshistoria och de värden, normer och attityder som ligger till grund för ortodoxa munkars livs- och världssyn.

Metropoliten Johannes godtog motiveringen med glädje. Han skrev ett långt brev till det Heliga bergets ledare, Protos ("den förste"). Efter att Protos besvarat brevet ville Johannes träffa mig angående praktiska arrangemang. Medan vi drack te uttryckte han sin förvåning över att Protos beviljat ett visum för en hel månad. I allmänhet fick utlänningar visum endast för fyra dagar. Johannes var mycket nöjd över visumet. Det bekräftade nämligen att athoniterna uppskattade honom som metropolit. En central orsak därtill var att Johannes hade skrivit en andra doktorsavhandling på grekiska vid

ΚΑΡΥΑΙ ΤΗ 27/8 1984

 ΙΕΡΑ ΕΠΙΣΤΑΣΙΣ
 ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ
 ΑΘΩ

 Α/Α 08344 *

ΔΙΑΜΟΝΗΤΗΡΙΟΝ

Π Ρ Ο Σ

ΤΑΣ ΕΙΚΟΣΙΝ ΙΕΡΑΣ ΚΑΙ ΣΕΒΑΣΜΙΑΣ ΜΟΝΑΧ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Α Θ Ω

"Ο κομιστής τοῦ παρόντος ἱεροκοινοσφραγίστου καὶ ἐνυπογράφου γράμματος ἡμῶν
 κ. Gothoni Pene

* ἔχει συστατικὴ γράμμα ἀπὸ Ἱερᾶ Κοινότητος
ἐκ διατελέσας ἐνὸς μῆνός
 συνιστάμενος ἡμῶν ἀπὸ τοῦ

..... μὲ ἀδειαν παρομνήσεως ἡμερῶν (4) 1 ἔνα μῆνα
 ἀφίκετο πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν Ἱερῶν σκηναμάτων καὶ προσκύνῃσιν τῶν ἐν Αὐτοῖς ἀποκει-
 μένων Ἱερῶν καὶ Ὅσιων τῆς Πίσσεως ἡμῶν.

Παρακαλεῖσθε δὲθεν, ὅπως παρῴχητε αὐτῷ, πρὸς τῇ φιλόφρονι ὑποδοχῇ καὶ πᾶσαν ἑμῶν
 δυνατὴν φιλοξενίαν καὶ περιποίησιν πρὸς ἐκκληρώσιν τοῦ δι' ἐν ἐρχεται αὐτῷ σκοποῦ.

"Ερ' ὃ καὶ διατελοῦμεν λίαν φιλαδέλφως ἐν Χριστῷ ἀδελφοί
 Οἱ Ἐπιστάται τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἀθῶ

Ὁ Διονυσίου	Πρωτοεπιστάτης	<u>Γ. Οὐράκης</u>
Ὁ Ζωγράφου	Ἐπιστάτης	<u>Μετὰ Τ. Δαλακίου</u>
Ὁ Ἀγ. Παντελ. Ρωσικοῦ	»	<u>Γεωργ. Πικρομαλῆ</u>
Ὁ Κωνσταντίνου	»	<u>Γεωργ. Ὁσαρριόου</u>

Visumet (diamonitirion) till det Heliga berget Athos.

Aristotelesuniversitetet i Thessaloniki är 1971, och i samband därmed även besökt Athos. Under studietiden blev han god vän med Dimitrios Tsamis, som hade verkat som guvernör på Athos åren 1975–81, och därefter som professor i teologi vid Aristotelesuniversitetet.

Det var ändå den ambulerande ortodoxa religionsläraren Johannes Karhusaari som gav mig all praktisk information för resan till Athos. Han hade regelbundet besökt det Heliga berget sedan slutet av 1970-talet, särskilt det lilla klostret Bourazeri. Några år tidigare hade han nämligen träffat en ung grek, som med en grupp ungdomar besökte Valamo nya kloster i Heinävesi. Där hade den unge greken beslutat sig för att bli munk. På

Athos fick han munknamnet Sava. Det var på grund av tidigare vänskap som Karhusaari under många år besökte fader Sava i klostret Bourazeri.

Det fanns inga direkta flyg från Helsingfors till Thessaloniki. Karhusaari rådde mig att först ta flyget till Aten, sedan taxi till flygfältet för inrikesflyg och därifrån med Aegean Airlines till Thessaloniki. Resan till Thessaloniki gick ändå inte alls enligt planerna.

RESAN TILL OURANOUPOLIS

Lördagen den 1 september 1984 bar det iväg. Först med Swissair till Aten och därefter med taxi till inrikesflygfältet. Flyget från Aten till Thessaloniki var fullbokat. Jag blev tvungen att improvisera. Tog taxi till järnvägsstationen, men även tåget var fullbokat. Tog taxi till busstationen. Folk köade överallt för att kunna resa till Thessaloniki och besöka den ärligen återkommande internationella mässan i Greklands näst största stad, ett evenemang som jag inte hade en aning om. Efter att jag klart och tydligt framhållit för busschauffören, att jag var på väg till det Heliga berget Athos och att visumet trädde i kraft följande dag – en grekisk nödlögn –, tog han mig förbi den långa kön och skaffade mig en biljett för resan. ”Bussresan tar åtta timmar”, konstaterade han obekymrat medan jag betalade biljetten.

Bussen avgick klockan 17.05. Vi var framme i Thessaloniki söndag morgon klockan 01.00. Jag hade bokat rum på Hotel Tourist, som låg nära busstationen. Bokningen hade inhiberats, eftersom jag inte anmält sen ankomst. På den tiden fanns det inga mobiltelefoner och inte heller lämpliga telefonkiosker varifrån jag kunde ha anmält förseningen.

Jag fick lova att sova på soffan i foajén. När morgonens solstrålar väckte mig märkte jag att jag instinktivt hade sovit med ena handen på bagaget för att försäkra mig om att ingen stjal min väska under natten. Jag var naturligtvis mån om att värna om kameran, magnetofonen samt om dagböckerna som skulle fyllas med bild- och intervjumaterial. Plänboken, passet och de officiella dokumenten hade jag satt under dynan. Efter morgonmålet var det dags att sköta praktiska ärenden.

Jag reste på en lördag för att på söndagen bekanta mig med Thessaloniki. Det var inte lång väg från hotellet till Ministeriet för norra Grekland – efter 1988 Ministeriet för Makedonien och Thrakien –, som på den tiden utfärdade visum för Athospilgrimer. Jag tog en rask promenad dit för att ta reda på när ministeriet öppnar dörrarna på måndag morgon. Karhusaari hade rätt mig att vara där genast då dörrarna öppnas på grund av det stora antalet pilgrimer. Det visade sig att de öppnades redan klockan 8 på

morgonen. Jag fortsatte vandringen till busstationen för att ta reda på när bussarna till Halkidiki avgår från Thessaloniki till Ouranoupolis, varifrån färjan går till Athoshalvöns hamn Dafni.

Halkidiki är en stor halvö i norra Grekland. Den har formen av en handflata med tre fingrar, som bildar de smala halvöarna Kassandra, Sithonia och Athos, som sträcker ut sig i nordvästra delen av det Egeiska havet. Det Heliga berget är den femtio kilometer långa halvön närmast Turkiet, ett bergslandskap som höjer sig långsamt mot udden tills den reser sig brant från havet till 2032 meter.

Medan jag bekantade mig med Thessaloniki insåg jag att få greker talar engelska. Parlören kom väl till pass. De grekiska bokstäverna kunde jag från exegetiska studier vid teologiska fakulteten, men jag hade inte tidigare studerat modern grekiska. Väl förberedd hade jag i bagaget en lärobok i modern grekiska och den kända Grekisk-Engelska ordboken med gyllene bokstäver på hårda marinblåa pärmar, som är kännetecknande för kvalitetsböcker tryckta av Oxford University Press. Trots det utmanande innehållet var boken en attraktiv pärla, som jag med glädje bläddrade i medan jag läppjade kaffe på en kafeteria vid Aristotelestorget (*Platia Aristotelous*).

Hotellreceptionisten gav mig adressen till finska konsulatet i Thessaloniki. På måndag morgon tog det över en timme med bussen till konsulatet, som hade flyttat till en annan adress i närheten. Jag fick genast en rekommendation med stämpel för visumet till Athos, varefter jag tog taxi till Ministeriet för norra Grekland. Dit kom jag en halv timme senare än planerat. De närmaste dagarnas kvot för visum till Athos var fylld. Jag fick visum för söndagen den 9 september. På grund av det ständigt växande antalet besökare och pilgrimer, hade Athos' "Heliga ledning" (*Epistasia*) begränsat antalet besökare per dag till 100 för ortodoxa och 10 för icke-ortodoxa. Jag blev naturligtvis besviken, men beslöt ändå att resa till Ouranoupolis och vänta där fem dagar istället för i Thessaloniki, som på dagen plågades av en närmare 40 graders värmebölja.

Orsaken till kvoten var att entusiastiska hippies besökte Athos med kassetbandspelare i slutet av 1960-talet. De spelade högljutt sina älskingslåtar utan hänsyn till munkars behov att be i stillhet. För att förhindra detta, fastslog Athos' "Heliga ledning" (*Hiera Epistasia*) det nuvarande kvotsystemet.

I början av sjuttioalet fick athoniterna åter lugn och ro, huvudsakligen på grund av det reglerande visumsystemet, som försvärade inträdet till det Heliga berget. Det oaktat har antalet besökare under årtiondenas lopp ökat från 3 000 år 1970 till mera än 300 000 år 2023. På grund av coronaviruspandemin var Athos officiellt stängt för besökare åren 2020–21,

men även då besökte 127 000 män Athos år 2020 och 129 000 år 2021. Det lavinartat ökade antalet pilgrimer som årligen besöker det Heliga berget återspeglar pilgrimers tendens att söka sig till Athos flera gånger under sin livstid.

Framför mig i kön vid ministeriet träffade jag kanadensaren, doktoranden Lubomyr Y. Luciuk från Toronto universitet, som skrev på en doktorsavhandling om ukrainska emigranter i Kanada. Han fick det sista visumet för den dag jag planerade ta färjan till Athos. Vi beslöt åka tillsammans med bussen till Ouranoupolis. Thessaloniki är en stor stad. Det tog en halv timme för bussen att komma ut ur staden till den öppna landsbyggen. Från fönstrets vänstra sida såg vi det heliga Anastasia klostret vid foten av berget Ombrianos. Klostret hade byggts till ära av S:t Anastasia av Pharaoholitria, som under Diocletianus förföljelser led martyrdöden ca år 304.

Efter landsbygden körde bussen genom ett bergslandskap, där vägen följde sluttningarna, ibland högre upp, ibland lägre ner mot dalarna och ställvis ganska högt upp längs bergen. På sina ställen kunde vi se långt ut över det bergiga skogslandskapet, där smala vägar slingrade sig som serpentiner mellan tätbevuxna sluttningar, som om någon med svärd skurit djupa sår i växtligheten; kom att tänka på Zorros Z-tecken. Med jämna mellanrum fanns det patruller bredvid vägen, som i brandbilar höll utkik över eventuella skogsbränder. Grekland härjas årligen i likhet med Portugal och Spanien av omfattande skogsbränder.

Medan bussen kröp långsamt fram längs serpentinvägen kunde jag inte låta bli att fundera över hur ofta det egentligen är skogsbränder på de tätbevuxna områdena. Lite före byn Nea Roda, även den grundad och befolkad av flyktingar från Turkiet, blev min farhåga bekräftad. På högra sidan av vägen syntes en stor sluttning, som såg ut som ett svedjebruk. All växtlighet hade brunnit ner till marken. Busschauffören berättade för oss att skogsbranden var så explosiv att ortsborna med nöd och näppe kunde rädda sina hus. Jag undrade varför grekerna inte öppnar korridorer i skogen för att förhindra elden att så snabbt sprida sig över stora områden. De skulle i varje fall avsevärt underlätta släckningsarbetet.

HIMMELSTADEN

Efter en tretimmars bussresa var Lubomyr och jag framme i Ouranoupolis. Ändhållplatsen var på skvären framför det bysantinska tornet, alldeles invid hamnen. Med bagage styrde vi stegen mot den närmaste tavernan för att äta. Den hette naturligtvis Pírgos ("Tornet") och låg alldeles intill tornet

och betongbryggan, varifrån färjorna pendlar mellan Ouranoupolis och Dafni. Vi studerade menyn, men kunde inte besluta oss för vilken maträtt vi skulle välja. Servitören insåg vår prekära situation och föreslog traditionell moussaka, som nyligen tagits ut ur ugnen. Förslaget underlättade vårt beslut. Därtill valde vi en portion grekisk sallad som förrätt och två öl för törsten. I Grekland är det kutym att dela på maträtter, speciellt sallader och förrätter. De grekiska salladsportionerna är ganska stora. Det är inte ovanligt att dietmedvetna greker enbart äter bröd och grekisk sallad till lunch.

Så fort vi ätit moussakan frågade en ung grek om vi hade bokat något hotell för natten. Det hade vi inte. Han övertalade oss att hyra ett rum hos sina föräldrar, som bodde i ett tvåvåningshus alldeles i centrum. Eftersom det endast var fråga om några nätter, bekantade vi oss med förslaget. Familjen hyrde ut tre rum i egna hemshusets andra våning. Vi fick varsitt rum till förfogande och en avlång balkong som mätte husets bredd.

Hyran var skälig. Vi betalade vardera 400 GRD (*drakma*) per natt, vilket 1984 motsvarade ungefär 24 mark. Under de 40 år jag besökt Ouranoupolis och pendlat mellan byn och klostren på Athos, har hyran stigit år för år. Efter att Grekland anslöt sig till EU kostar rummen mellan 40 och 50 euro per natt, omkring 300 gamla mark. Prisstegringen har varit enorm. Jag är inte alls förvånad över att Grekland hamnade i ekonomiska svårigheter. Allt blev för snabbt så dyrt att grekers inkomster inte räckte till dagligt leverne. Det som däremot förvånade mig var att man inte i Bryssel från allra första början förstod att ekonomin i sydeuropeiska länder ingalunda över en natt kan anpassas till rika EU-länders ekonomiska standard. Prisskillnaderna var alltför stora och de låga lönerna steg inte i takt med utgifterna. Så är det fortfarande idag.

Området, där Ouranoupolis är belägen, hörde tidigare till Vatopedi, det näst äldsta regerande klostret på Athos. Det grek-turkiska kriget (1914–22) resulterade i ett befolkningsutbyte. Alla greker i Turkiet tvingades flytta till Grekland och turkar i Grekland tillbaka till Turkiet. Över 1,5 miljoner greker kring Marmarasjön och Smyrna på den Anatoliska halvön vid det Egeiska havet emigrerade till Grekland, vars dåvarande befolkning var ungefär 3,5 miljoner. Den grekiska staten gav dem områden, där det upprättades byar bestående av enkla hus och en köksträdgård för lök- och tomatodlingar samt olivträd. Klostret Vatopedi, som ägde landområdet kring det bysantinska tornet, gav det åt emigranterna i gengäld för ett annat område.

Byn kallades till en början Prosforion, från grekiskans *prosfora*, nattvardsbrödet som medlemmarna i den ortodoxa kyrkan får under nattvarden. Prosforion syftade således till gåvan – nattvardsbrödet – som Vatopedi gett emigranterna. Några år senare byttes namnet till Pirgos, ”Tornet”,

för att byns centrum hade byggts runt skvären framför det bysantinska tornet och för att byborna ville undvika emigrantstämpeln. Genom att ändra namnet kunde de hävda att byn hade sina rötter i den bysantinska eran. Det finns faktiskt dokument som bekräftar att det bysantinska tornet upprättats omkring år 1344, som ett förrådstorn och en övernattningsplats för munkar från Athos till och från Thessaloniki.

I samband med utgrävningarna på en kulle utanför byn hittade arkeologer i slutet av 1950-talet lämningar från Alexander den store (d. 323 f.Kr.), varpå byns namn ändrades till Ouranoupolis, "Himmelstaden". Alexander de store är alla grekers obestridda hjälte. Genom att knyta byns ursprung till honom syftade byn inte längre enbart till den förnedrande emigrantperioden, utan till det bysantinska rikets storhetstid.

Det är inte helt ovanligt att stöta på greker som hävdar att de är ättlingar till Alexander den store. Som utomstående bör man ha förbiseende med påståendet och inse att Alexander den store är grekernas högst ärade hjälte. Grekerna uppfattar fortfarande den självstyrande munkrepubliken Athos som bysantinska rikets sista bastion. Att så är fallet inser var och en som besökt de regerande klostren, vilka omges av bastanta fästningar och torn. De byggdes under medeltiden för att förhindra sjörövare att tränga sig in i klostren och stjäla proviant och värdefulla liturgiska föremål.

Det var en välsignelse att jag var tvungen att vänta fem dagar på min överfart till det Heliga berget – tur i oturen. Redan andra dagen hälsade byborna på mig. De började ofta med att fråga om jag var tysk. Då jag poängterade att jag var från Finland, insåg jag genast att det var ett bra svar. Senare fick jag veta att tyskarna fick betala dubbelt mera för ett rum än vad jag betalade. De var grekernas sköna revansch för hur nazisterna behandlade byborna under andra världskriget. Grymheterna var inte bortglömda. I varje familj fanns det någon som fått lida under den tyska ockupationen.

Nazisterna hade beslagtagit tornet på grund av dess strategiska läge. Från översta våningens balkonger kunde de se långt ut över det Egeiska havet. De behandlade ortsbefolkningen barbariskt. Såren läkte långsamt särskilt bland den äldre generationen, men även den yngre generationen var medvetna om föräldrarnas upplevelser. Nazisterna hade bland annat från balkongen kastat ut brödbitar i havet för att se om byns barn hann till bröden före soldaternas hundar. Barnen som upplevt detta var nu i medelåldern och njöt av den ljuva revanschen genom att sko sig på tyskarnas bekostnad.

Medan jag bekantade mig med byn märkte jag att hamnen var dess absoluta centrum. Västerut från det bysantinska tornet sträckte sig en lång rad tavernor längs stranden ända fram till områdets finaste sandstrand.

Några dagar i veckan anlände större kryssningsfartyg med turister från halvöarna Kassandra och Sithonia. Passagerarna intog lunch i någon av tavernorna vid strandpromenaden. Restaurangägarna förtjänade bra på turister. Det gjorde även souveniraffärerna vid huvudgatan och Antonios med ikonaffären vid den andra strandgatan.

Det var huvudsakligen tyskar och engelsmän som kom med kryssningsfartygen till Ouranoupolis, men även en del italienare och skandinaver. Bulgarer och serber kom med bussar från Thessaloniki för att besöka egna nationella kloster på Athos. Det var först efter Sovjetunionens upplösning i början av 90-talet som ryska pilgrimer igen började komma till Athos.

Bybornas gyllene år började år 1963 då det Heliga berget Athos firade sitt tusenårsjubileum som självstyrande munkrepublik. Från den närmaste staden Ierissos byggdes en asfaltväg till Ouranoupolis för att dignitärer så bekvämt som möjligt kunde delta i tusenårsjubileet. Flera tusen män deltog i de athonitiska festligheterna. Byborna hjälpte besökarna bäst de kunde. Faciliteterna var enkla. Det var brist på vatten. Envåningshusen var låga till tak och mörka inuti. Det fanns endast få platser för övernattnig.

Inspirerade av tanken på turister, som hade funnit vägen till de grekiska öarna, började initiativrika ouranoupolisbor riva sina enkla hus och bygga tvåvåningshus med tanke på att hyra ut rummen i övre våningen. En efter en revs de gamla husen och byn fylldes med tvåvåningshus. Vid huvudgatan byggdes trevåningshus med butiker på gatuplan samt bostad och hyresrum i de andra våningarna. Under de åren jag besökt Ouranoupolis växte byn till en liten stad, där endast den observante fortfarande hittar kvarlevorna av de ursprungliga byggnaderna.

Byns stöttepelare. Vid infarten till Ouranoupolis huvudgata finns byns enda bensinstation. Ägaren Nikos Mitropoulou var en av de första jag kom att tala med under mina dagar i byn. Hans äldre syster hade gift sig med en engelsman, som övertalat honom att studera till bilmekaniker i London. Det var tack vare åren i London som Nikos talade flytande engelska. Vid bensinstationen hade han en bilverkstad där han reparerade byns bilar, motorcyklar och skotrar. Munkarna från klostren på halvöns västra sida hämtade regelbundet sina söndriga bilar och maskiner till hans verkstad. Ofta reste Nikos till något kloster för att där reparera större maskiner. Det var vid en kopp kaffe som jag blev god vän med honom och senare med hans mor Fani Mitropoulou (1920–2008), som under årtal härbärgerat munkar från Athos på väg till eller från Thessaloniki. Ofta övernattade de i hennes hus för att ta färjan eller bussen nästa morgon.

Då jag påsken 1988 besökte Athos, bjöd Fani mig på en oförglömlig påskmiddag. Under kvällens lopp berättade hon hur hennes familj emigrerat från Marmara i Turkiet och hur Joice NanKivell Loch (1887–1982) tillsammans med sin man Frederick Sydney Loch (1889–1954) hade kommit till Ouranoupolis för att hjälpa emigranterna att bosätta sig på det av Vatopedi klostret givna området. Sydney och Joice hade träffats i London, där de gifte sig 1919. Året därpå reste de till Dublin, där de tillsammans skrev boken *Ireland in Travail* (1922). I studien reflekterar de över sin unika ställning som vänner såväl med den brittiska underrättelsetjänsten som med ledarna för den irländska republikanska armén (IRA).

Efter att boken utkommit anslöt sig familjen Loch till kväkarna i Polen 1922. Där deltog de i biståndsarbetet bland flyktingar runt om i landet. Ett år senare flyttade de till norra Grekland, där de arbetade två år vid ett av kväkarna organiserat flyktingläger utanför Thessaloniki. Under en resa till det sista emigrantlägret före det Heliga berget Athos fascinerades de av det bysantinska tornet i Prosforion. Där bosatte de sig sedermera mot en nominell hyra. I boken *A Fringe of Blue* berättar Joice Loch att

tornet fascinerade oss vid första ögonkastet [...] vågorna piskade från två håll mot sockelstenarna. Tornsvalor flög väsnande in och ut mellan takbjälkarna, som stödde det höga taket. Små tornugglor dansade över de mossbetäckta skifferplattorna på taket. Svalorna strömmade in och ut med vinden, som blåste in genom fönstren som inte längre var glasbetäckta.

Familjen Loch var praktiskt anlagd. Joice köpte vävstolar för att hjälpa kvinnorna i byn att knyppla mattor. Hon designade bysantinska mattor, av vilka en finns utställd i Powerhouse Museum i Sydney, Australien. Hon verkade som sjuksköterska och barnmorska samt desinficerade och plåstrade om både mindre och större sår. Enligt hörsägen gjorde hon till och med några större operationer. Via Joice fick orsborna mediciner vid huvudvärk och förkylning. Hennes verksamhet kan jämföras med en kommunalläkares arbete i 1950-talets Finland. Det var till henne byborna tydde sig då de var i nöd och då de ville stilla sin oro.

Familjen Loch förlänades Röda Korsets medalj för sin frivilliga biståndsverksamhet bland de grekiska emigranterna. Den grekiska kungen gav dem en hedersmedalj för deras heroiska arbete efter den katastrofala jordbävningen i Ierissos 1932. Joice förlänades ytterligare den brittiska imperieordens medalj (OBE) 1972. Under andra världskriget reste Joice och Sydney med kväkarna till Polen för att hjälpa flyktingar som flydde till

Rumänien och därefter via Turkiet och Cypren till Palestina. De hjälpte även greker som från sina öar sökte sig till Palestina.

Joice och Sydney återvände till Grekland 1944. Där bistod de till en början gerillakrigarna i bergen med proviant och andra förnödenheter. Sydney var verkställande direktör för American Farm School utanför Thessaloniki den tid direktören och hans hustru var krigsfångar. Efter gerillakriget återvände Joice och Sydney till Ouranoupolis och det bysantinska tornet där de bodde resten av sitt liv. Sydney dog en kall februaridag i en hjärtattack 1954. Joice fortsatte sitt liv i byn där hon avled 1982.

Joice bortgång var ett hårt slag för ouranoupolisborna. Hon hade varit deras allt i allo, en kär vän att dela glädjen och sorgen med. Alla i byn uppfattade henne som byns "Marta". Ändå uppstod det ett stort problem i samband med begravningen. Prästen i by konstaterade att Joice inte var ortodox, utan kväkare. Därför kunde han inte begrava henne på byns gravgård.

Det råkade sig inte bättre än att biskop Kallistos Ware från Oxford hade samma dag återvänt från sin pilgrimsresa till det Heliga berget. Han var god vän med Joice och kände väl till hur uppskattad hon var i byn. Som ortodox biskop stod han högre i rang än byns präst. Kallistos berättade för mig många år senare på ett symposium i Madingley Hall i Cambridge att han argumenterade för byns präst att alla i byn tog det för givet att Joice skulle begravas på gravgården. Sedan 1923 hade hon tillägnat byns familjer sitt liv. Därtill lät han prästen förstå att Joice var ortodox sinnad. Det bekräftade hennes altruistiska bistandsverksamhet. Innerst inne uppskattade hon den ortodoxa tron. Det var tack vare biskop Kallistos intervention som Joice blev begravnen i Ouranoupolis. Efter begravningen flyttades även Sydneys kropp från begravningsplatsen nära American Farm School till samma grav som Joice.

Enligt grekisk sed öppnas gravarna efter ungefär tre år. Benen putsas med vin och läggs tillsammans med kraniet i en låda, som bevaras i ett särskilt hus på gravgården. Sydneys och Joice's stora grav ligger ändå orörd nära gravgårdens lilla kapell. Äldre bybor besöker fortfarande regelbundet familjen Lochs grav.

Varför berättar jag så omfattande om Joice och Sydney Loch? Orsaken är att det bysantinska tornet var ett övernattningsställe för munkar och pilgrimer som reste mellan Athos och Thessaloniki. Sydney blev under åren god vän med många munkar. Under 1930-talet besökte han flera gånger om året det Heliga bergets kloster. Hans bok *Athos: The Holy Mountain*, som Joice redigerade, utkom postumt 1957. Den innehåller unik information om det athonitiska klosterväsendet, klostrens historia och om kända athonitiska legender.

Martha Handschin. Foto: René Gothóni.

Jag träffade aldrig Joice. Hon dog två år innan jag första gången besökte Ouranoupolis. Byborna hade ännu i färskt minne allt vad Joice hade gjort för dem. Det var uppenbart att de fortfarande saknade henne som byns stöttepelare. Under mitt första besök berättade byborna att en del av Joice uppgifter hade axlats av en dam från Schweiz vid namn Martha Handschin (1912–2006). Hon hade kommit till byn 1955 och blivit en av Joice bästa vänner efter Sydneys bortgång. Jag styrde genast stegen till hennes lägenhet och ringde ogenerat på dörrklockan. Hon hade hört talas om mig av Fani Mitropoulou och väntade på att jag skulle komma och hälsa på henne. Vid en kopp te med kex berättade hon för mig sin livshistoria, hur hon kommit till byn, träffat Joice och beslutat sig för att stanna där för gott.

Nomen est omen. Martha Handschin upptog Joice roll som byns Marta. Efter vårt samtal lånade hon mig Philip Sherrards (1922–95) bok *Athos: The Mountain of Silence* (1960) och bad mig besöka henne även efter att jag återvänt från Athos. Det gjorde jag varje år ända fram till hennes död 2006. Våren 2006 väntade jag på athoniternas beslut att medverka till Athosutställningen i Helsingfors. Jag visste att min andlige fader Ioannikios, som året innan varit Protos, var svårt sjuk. Samtidigt förstod jag att han önskade att Athos skulle skicka föremål till den planerade utställningen.

Sent på kvällen den 15 april 2006, just innan Raili och jag skulle lägga oss, hörde vi en smäll i huset nedre våning. Jag skyndade mig ner för trap-porna för att se efter vad som hade hänt. Ikonen *Den Heliga Treenigheten* hade fallit från väggen. Min första tanke var: "Nu har Ioannikios dött." Då jag nästa morgon ringde till Antonios, sade han att det var Martha som hade dött föregående kväll, inte Ioannikios. Vi tände genast ljusen vid våra ikoner till hennes äminnelse.

Eftersom Martha hade levt i byn i över 50 år visste hon allt om alla. Det gav mig en god inblick i byns historia, familjers bakgrund och de olika dispyterna familjerna emellan. Hon hade som ung studerat vävning och färgning i Zürich. Därefter hade hon rest omkring i Europa före andra världskriget och bekantat sig med olika kulturer och språk. Efter kriget reste hon till Kozani 1952, en stad i norra Grekland, där hon i tre års tid deltog i det schweiziska humanitära biståndsarbetet genom att lära flyktingar väva och färga mattor.

Från Kozani besökte Martha Prosforion 1955 (numera Ouranoupolis). Där träffade hon Joice, som nyligen blivit änka. Joice var mycket nedstämd. Hon hade konstaterat för Martha: "Det ser ut som om ingen vill ta över efter mig." Martha sade spontant att hon är intresserad, men att hon först måste slutföra arbetet i Kozani. Efter avslutat biståndsarbete kom hon till Prosforion och bodde i tornet tillsammans med Joice tills dennes bortgång 1982. Tillsammans med kvinnorna i byn färgade de garnen med naturliga färger från olika växter, varefter de knypplade mattor på löpande band enligt urgammalt bysantinskt mönster.

Jag anser mig kunna påstå att jag är ganska förtrogen med familjerna i Ouranoupolis och byns historia efter alla de år jag pendlat mellan byn och klostren på Athos. Enligt Antonios är atmosfären i alla grekiska emigrantbyar liknande.

Många byar har adjektivet "nya" före det egentliga namnet, som till exempel Nea Roda, som betyder "Nya Roda" och syftar till emigranternas ursprungliga by Roda i Mindre Asien.

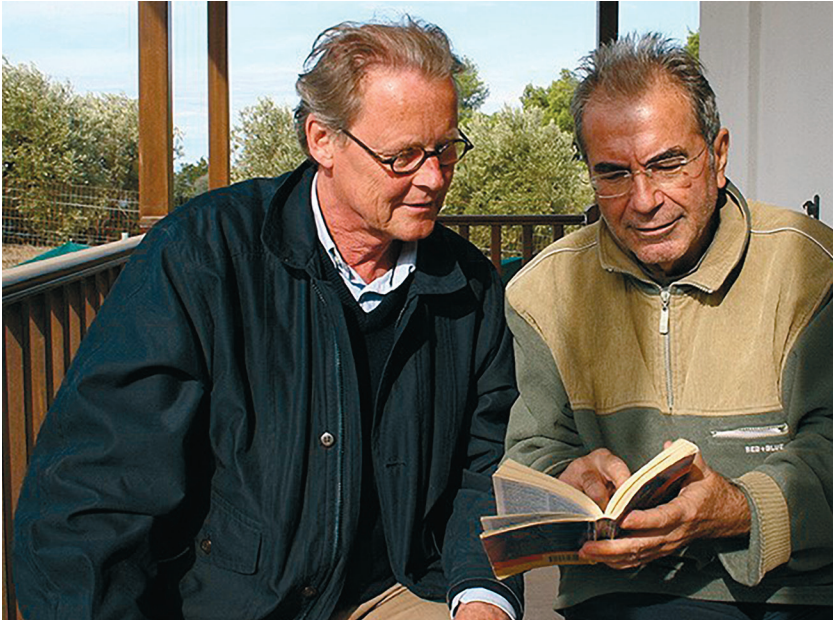
De svåra flyktingåren har satt sina spår både på ont och gott. De flesta ortsbor var färdiga att hjälpa varandra, även turister – inte enbart för pengars skull. Den ortodoxa attityden är att hjälpa sin nästa. Det fick jag själv erfara efter en tre dagars diarré, då hyresvärdinnan Georgia kokade ris åt mig och pressade två citroner för att magen skulle lugna ner sig. Jag hade blivit infekterad av ett virus som härjade i byn. Alla visste vad det var fråga om. Ägaren till tavernan Lemoniadis, där jag brukade äta min lunch och ofta även min supé, kokade starkt kaffe åt mig och pressade citronsaft i en stor kaffekopp. Efter att jag druckit hälften av kaffet, som smakade pyton, vred det sig i magen på ett obehagligt sätt. Jag skyndade mig fort till rummet för att dricka lite cognac, som jag alltid har med mig på resor. Med ens lugnade sig min virusinfekterade mage.

Nästa dag var allting frid och fröjd. Om det var tack vare kaffet eller cognacen vet jag inte, men senare fick jag höra att magviruset i allmänhet härjar i fyra dagar innan man blir frisk. Georgias risgrynsgröt gav mig i varje fall den energi jag behövde för att klara dagen. Det ironiska var att då jag nästa dag reste till Athos, fick jag äta ris i fyra dagar innan jag äntligen fick vanlig mat i Ouranoupolis.

Antonios – nyckelinformant. Under mina årliga vistelser i Ouranoupolis och på Athos hälsade jag alltid på Antonios Vasileiadis i hans affär då jag återvände från min morgonpromenad till rummet för att äta morgonmålet på verandan. Ibland bjöd han på en kopp grekiskt kaffe (*kafedaki*), som han själv långsamt läppjade medan han rökte en cigarrett efter att ha dammsugit affären. Att sopa bort den lösa sanden från trottoaren och dammsuga affären hörde till hans morgonrutiner.

Strandgatan låg precis bredvid sandstranden. Eftermiddagsbrisarna (*boukadoura*) spred sanddammet upp på trottoaren framför ingången till hans affär och alla andra affärer som låg vid strandvägen. Butiksägarna började dagen med att sopa bort sanden för att den inte skulle spridas in i affären. Så även Antonios.

Vår vänskap började av en tillfällighet. Fastän jag hade planerat min första resa till Athos lika minutiöst som till Sri Lanka tio år tidigare, förverkligades den inte alls enligt planerna. Redan i maj 1984 hade jag ringt till Ministeriet för norra Grekland för att reservera visumet (*diamonitirion*) till Athos. Av någon anledning hade personen jag talat med i telefonen inte skrivit upp mitt namn i kalendern för den dag jag hade planerat min avfärd till munkrepubliken. På grund av det stora antalet pilgrimer fick jag lov att vänta fem dagar i Ouranoupolis innan jag kunde gå ombord på färjan till Athos.

Författaren med nyckelinformanten Antonios Vasileiadis. Foto: Raili Gothóni.

Besvikens beslöt jag att bekanta mig med byn, dess sevärdheter och människor. Det var så jag första gången kom att stiga in i Antonios affär. Han var mycket pratsam och vänlig, men vi hade svårt att förstå varandra. Han kunde inte riktigt engelska och jag förstod föga modern grekiska. Till all lycka hade han köpt ett lexikon med både grekisk-engelska och engelsk-grekiska uppslagsord. Genom att bläddra i ordboken kunde vi förstå varandra bättre. Redan efter ett par dagar började vi kalla ordboken "vår vän" (*filos mas*). Det var med den han lärde sig engelska och jag modern grekiska.

Ett år senare hade Antonios skaffat sig en hel rad med ordböcker, vilka visade sig vara outhärliga hjälpmedel då det gällde att reda ut grekiska begrepp och terms betydelser, något vi fortfarande håller på med via e-post och regelbundna telefonsamtal. I likhet med munk Pangnananda och Alwis på Sri Lanka, kom Antonios att bli en ypperlig nyckelinformant. Vårt förhållande blev så pass förtroligt att jag kunde fråga honom om vad som helst, även om munkar han kände och pilgrimer som besökt hans affär.

Under de 40 år som jag regelbundet besökte Athos (1984–2023) var det tack vare diskussionerna med Antonios som den ortodoxa tron öppnade sig för mig. Det kom inte så många turister till butiken före klockan

tolv på förmiddagen och inte heller mellan halvåtta och nio på kvällen. Det var då turisterna åt sin kvällsmåltid i någon av byns tavernor. Efter kvällsmaten flanerade de i byn och tittade in i affärerna. Antonios stängde sällan affären före klockan halvelva på kvällen.

Jag insåg fort att den bästa tiden att konsultera honom var på förmiddagen före tolv och genast efter att han vaknat från siestan klockan 18. Då kunde vi sitta i lugn och ro i timmar och analysera athoniters tänkande, som grundar sig på de tidiga ökenfädernas erfarenheter om det andliga livet och dess lagbundenheter. Antonios var god vän med några munkar på Athos. Dem konsulterade vi regelbundet då vi inte kom vidare i våra språkliga analyser.

Det var ingalunda självklart från början att vårt förhållande skulle utvecklas till en vänskap som håller livet ut. Antonios var fyra år yngre än jag. Han hade tidigare arbetat som inspektör i en bilförsäkringsfirma med uppgiften att granska tillbucklade bilar och bedöma i vilken mån försäkringsbolaget skulle ersätta plåtskadorna. En kort tid verkade han även som taxichaufför i Thessaloniki. Efter att han tillsammans med sin första hustru Katarina, som var konstnär, hade besökt Ouranoupolis, beslöt de sig 1984 för att flytta dit, det vill säga samma år som jag besökte Athos för första gången. De lyckades hyra nedre våningen i ett tvåvåningshus på strandvägen vid byns sydöstra sandstrand. Där öppnade de ikonaffären Akroathos, som i motsats till de andra affärerna sålde äkta handmålade ikoner av kända athonitiska ikonografer.

De första åren bodde Antonios och Katarina i byn endast under turistsäsongen april–oktober. Vintermånaderna bodde de i Thessaloniki, där de tillverkade lerkrukor, små kaffekoppar och fat för grekiskt kaffe, och bokmärken av läder som de sålde under turistsäsongen. Katarina pryddes artiklarna med målningar i bysantinsk stil. Hon målade även tavlor med motiv från byn, bland annat det bysantinska tornet och glatt hoppande delfiner utanför Ouranoupolis strand.

Antonios hade tidigt knutit kontakt med några munkar på Athos, vars handmålade ikoner han sålde via affären. Akroathos skilde sig från de övriga souvenirbutikerna till sin fördel. Han var stolt över att inte sälja krimskrams, utan endast handmålade ikoner och bokmärken samt andra föremål målade med motiv från den bysantinska eran. Därtill sålde han böcker om Athosmunkars liv och lärdomar. Han var lika intresserad av ökenfäders visdom som jag, vilket blev avgörande för vår känsla av gemenskap fastän vår bakgrund inte kunde ha varit mera olik än vad den var.

I tre decennier levde Antonios gott på affären tills hyresvärden sade upp kontraktet 2014. Det var fullständigt oväntat och en chock för Antonios.

Hyresvärden hade nämligen lovat att han får hyra lokaliteten så länge han lever, men så blev det inte. Hyresvärden insjuknade vid 80 års ålder och gav hela sin affärsverksamhet till sonen, som genast vräkte Antonios från lokaliteten för att själv bedriva en turistaffär i den av turister invaderade byn. Numera samarbetar Antonios med fader Justinos av Simonopetra med att digitalisera gamla fotografier och organisera klostrets fotografiska arkiv.

Det var tack vare fader Ioannikios, fader Symeon, fader Justinos och Antonios som museichefen Berndt Arell och jag lyckades förverkliga den stora Athosutställningen i Helsingfors stads konstmuseum 2006. Det var något av ett mirakel att projektet förverkligades. Metropoliten Johannes hade bitt Arell kontakta mig angående utställningen. Då Arell besökte mig och berättade om planen, kunde jag endast konstatera att den är nästan omöjlig att genomföras. Jag hade besökt den första Athosutställningen i Thessaloniki år 1997 och munkarna där lät mig förstå att det var den första och sista gången de ställer ut sina föremål utanför det Heliga berget. Därför hade jag goda skäl att betvivla att athoniterna skulle låna sina skatter för en utställning i Helsingfors.

Medveten om att även det som synes omöjligt kan lyckas, sade jag åt Arell att jag är villig att delta i projektet och hjälpa så gott jag kan. Jag

Museichef Berndt Arell, scenograf Ralf Forsström och ciceron Antonios Vasileiadis på Dionysios begravningsplats. Foto: René Gothóni.

satt nämligen med fyra ess på handen, det vill säga Antonios som nyckelinformant och god vän, fader Justinos, fader Symeon och fader Ioannikios. Efter några resor och förhandlingar med munkarna på Athos samt tack vare fader Ioannikios sista önskan på dödsbädden roddes projektet i land. Athosutställningen i Tennispalatset i Helsingfors varade från den 18 augusti 2006 till den 21 januari 2007. Konstmuseet dokumenterade den unika utställningen genom att ge ut två omfattande böcker, en på engelska och en på finska: *Athos. Monastic life on The Holy Mountain* och *Athos. Luostarielämä Pyhällä Vuorella*. För den utställningen fick Arell en fjäder i hatten och en lyckad karriär inom museibranschen.

KLOSTREN PÅ ATHOS

Det finns ialles 20 regerande kloster på det Heliga berget Athos. De äldsta klostren är grundade redan på 900-talet. Det yngsta klostret Stavronikita egentligen 1540. På 1980-talet var många kloster ännu idiorytmiska. Munkarna följde eget dagsprogram (*idios rhythmos* = "egen rytm") och tilläts förvalta ägodelar. Gudstjänsterna i kyrkan var likväl samma som i cenobitiska kloster, där munkarna gemensamt (*koinos bios* = "gemensamt liv") förrättade alla gudstjänster, intog måltider och arbetade tillsammans. I cenobitiska kloster upprätthölls en sträng disciplin, kanske även för sträng med tanke på munkars förhållande till icke-ortodoxa pilgrimer.

Det idiorytmiska munklevnet uppkom under 1400-talet, i början av ottomanska imperiet (1430–1912) för att ottomanerna krävde ständigt stigande skatter i gengäld för athoniternas suveränitet. Många kloster tvingades övergå till ett idiorytmiskt system, där varje munk ansvarade för klostrets skatter genom att

- odla lökar, tomater och örter
- plantera olivträd
- plantera vinrankor
- sälja kastanjer och trävirke
- måla och sälja ikoner
- tillverka träkors och andra snideriarbeten

Numera är alla regerande kloster cenobitiska, men det idiorytmiska levnadssättet lever fortfarande kvar i en del mindre kloster, som är underställda något regerande kloster. De kallas *kellion* och är i praktiken enkla stugor av sten.

I enlighet med författningen av år 1924, styrs munkrepubliken Athos av en regering på tre nivåer. Den praktiska administrationen sköts av det ”Heliga samfundet” (*Hiera Koinotes*). Det består av tjugo munkar, vilka var och en är vald av sin abbot (*igumen*) – ledaren för ett regerande kloster

De regerande klostren på Athos

Kloster	Året då klostret grundades	Nationalitet
Stora Lavra	963	Grekisk
Vatopedi	972–980	Grekisk
Ivion	c. 980	Grekisk
Hilandar	1198	Serbisk
Dionysiou	1370–1374	Grekisk
Koutlounousiou	988;1250	Grekisk
Pantokrator	1350–1400	Grekisk
Xeropotamou	900-talet	Grekisk
Zografou	900-talet	Bulgarisk
Docheiariou	900-talet	Grekisk
Karakallou	1071	Grekisk
Filotheou	992–1078	Grekisk
Simonopetra	1365–1368	Grekisk
Paulus	900-talet	Grekisk
Stavronikita	900-talet; 1540	Grekisk
Xenofontos	1083	Grekisk
Gregoriou	1300-talet	Grekisk
Esfigmenou	900-talet	Grekisk
Panteleimon	1000-talet	Rysk
Kastamonitou	900-talet	Grekisk

– att representera klostret för ett år i taget. Samfundet sammanträder två gånger i veckan för att ta ställning till gemensamma administrativa och lagstiftande angelägenheter samt för att fatta bindande beslut. Det var till exempel det Heliga samfundet som i de tjugo regerande klostrens namn gav mig visum för en månad.

För riktigt viktiga ärenden sammankallas den ”Dubbla samlingen” (*Dipli Sinaxi*). Den består av både de regerande klostrens representanter och deras igumener. Därav benämningen Dubbla samlingen. Den sammankallas endast några gånger om året, vanligen i mitten av maj. Det var Dubbla

samlingen som i maj och i augusti 2005 beslöt att delta med ikoner och andra heliga föremål i Athosutställningen *Klosterliv på det Heliga berget* (2006) i Helsingfors stads konstmuseum i Tennispalatset.

Den exekutiva ledningen eller regeringen (*Hiera Epistasia* = "Helig ledning") består av fyra munkar. För att alla regerande kloster i tur och ordning skall kunna delta i regeringsarbetet är klostren indelade i fem grupper om fyra kloster. Sålunda är varje kloster företrätt vart femte år under ett år i regeringen, det vill säga från 1 juni till 31 maj. En av de fyra munkarna väljs till Protos, "den förste", en förkortning av formen *Protepistatis*, "den förste i *epistasia*". Ordförandeskapet roterar mellan de fyra äldsta klostren enligt femårscykler: Stora Lavra, Vatopedi, Iviron, Hilandar och Dionysiou.

Det Heliga berget Athos är självstyrande, men geografiskt och politiskt underställd grekisk suveränitet. I religiöst och hierarkiskt hänseende är de tjugo regerande klostren underställda patriarken av Konstantinopel. Klostren styrs av en igumen som väljs för livet och ansvarar för allt som sker inom hans kloster. Han ger munkarna lydnadsuppgifter med hänsyn till den enskilda munkens eventuella färdigheter och talanger. Den konstnärlige får måla ikoner, den praktiske renovera möbler och byggnader, den med jordbrukarbakgrund får sköta jordbruket och eventuellt matlagningen, den akademiske får ansvara för biblioteket och så vidare. Lydnadsuppgifterna delas ut ett år i taget. Vid behov hjälper alla munkar till med en och samma lydnadsuppgift, som till exempel under skördetiden.

Representanten för grekiska staten bor i den före detta turkiska guvernörens palats i Karyes. Guvernörens uppgift är att bevaka ordning och säkerhet på halvön samt att det Heliga samfundets beslut följer juridiska förordningar. Karyes är munkrepublikens enda stad. Mittemot den administrativa byggnaden Epistasia finns det Heliga bergets äldsta kyrka, Protaton, där den mest beryktade ikonen Axion estin finns bevarad. Den föreställer Guds moder (*Theotokos* = "Hon som födde Gud"). Ikonen är daterat till 1000-talet och har sedan dess ägt undergörande kraft. Därtill finns det i Karyes en polisstation, en post, en brandstation, ett antal mindre affärer med konserver, bröd, vatten och läskedrycker för pilgrimer samt två enkla restauranger.

LUBOMYRS VARNING

Kanadensaren Lubomyr Y. Luciuk hade dagen innan min avfärd till Athos återvänt från sin första resa och i detalj berättat om sina erfarenheter. Hans farföräldrar var emigranter från Ukraina. För att förstå sig själv bättre hade

Det ryska klostret Panteleimon. Foto: René Gothóni.

han specialiserat sig på Ukrainas historia och hur ukrainska emigranter integrerat sig i kanadensiska samhället. Lubomyr talade flytande ryska. Därför besökte han det ryska klostret Panteleimon, vars historia han läst om i böcker och tidskrifter. Vistelsen i klostret motsvarade inte hans förväntningar. Efter liturgin drog munkarna sig tillbaka till sina celler för att där ensamma inta måltiden. Panteleimon var på den tiden ett illa beryktat idiorytmiskt kloster.

Redan under den första kvällen erfor Lubomyr i det ryska klostret den idiorytmiska livsstilens avigsidor. En kort rödhårig rysk munk välkomnade honom genom att ivrigt kyssa honom på kinden. Senare bjöd munken honom till sitt rum på te. Han placerade Lubomyr på en stol i ett av rummets hörn. Mitt under deras samtal tog munken med båda händer tag i Lubomyrs bröst. Lubomyr, som hade militär utbildning, tog omedelbart ett kraftigt struptag om munkens hals och bad denne låta bli att röra honom.

Senare samma kväll sökte sig den ryske munken till en avskild plats på klostergården. Därifrån vinkade han Lubomyr till sig. Så fort Lubomyr stod tillräckligt nära honom försökte denne ta tag i Lubomyrs könsorgan. Lubomyr lyckades än en gång snabbt värja försöket, varpå munken föreslog att de skulle ta en svalkande simtur. Munken misslyckades i Lubomyrs

fall i sina enträgna försök, vilka bekräftar idiorytmiska klosterlivets avig-sidor. Det är en stor tröst att alla athonitiska kloster idag är cenobitiska. Alla munkar har en andlig fader, som handleder dem i det asketiska livets andliga kamp – ävlan –, vars syfte är att tämja sin natur och fokusera på det andliga livet.

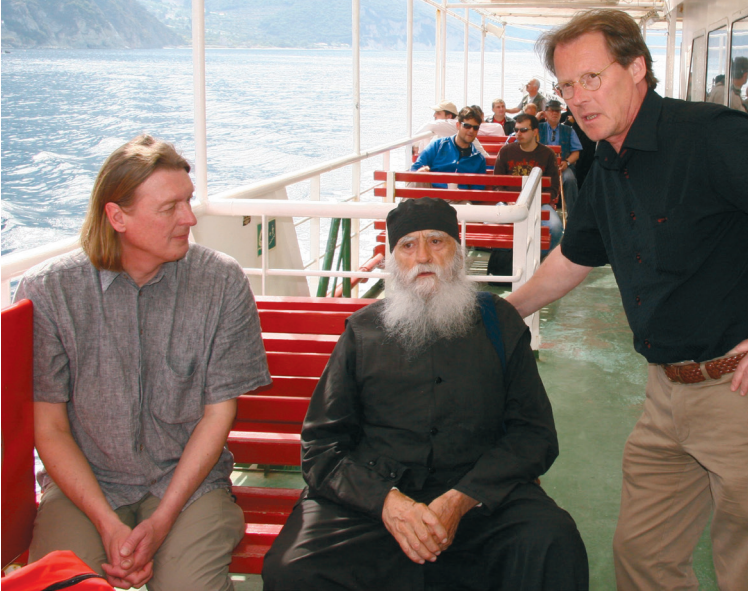
Det kändes lite motbjudande att resa till Athos efter att ha lyssnat på Lubomyrs erfarenheter. Männe det i alla kloster finns munkar med samma läggning? Likväl åkte jag iväg planenligt, väl förberedd på att avvärja eventuella sexuella trakasserier. Kom att tänka på Lawrence av Arabien, som enligt filmen blev våldtagen av araber under den våghalsiga ökenfärden mot Aqaba. ”Det är bäst att vara på sin vakt”, tänkte jag.

FÖRSTA RESAN TILL ATHOS

Fasaria. Efter fem dagars väntan fick jag äntligen stiga ombord på färjan till Athos. Jag hade inte längre några illusioner. Så fort jag steg ombord på färjan efter att hamnpolisen granskat passet och rekommendationen kom jag på andra tankar. Medan jag bland andra pilgrimer trängde mig fram för att få en sittplats ute på däck, upptogs uppmärksamheten helt av händelserna på färjan. Det grekiska ordet *fasaria*, som syftar till den oresonliga villervalla som råder då tiotals greker trängs för att samtidigt stiga ombord på färjan, beskriver träffande det kaos som rådde före avfärden. Det finska dialektordet *hässäkkä* motsvarar kanske bäst ordet *fasaria*, som på svenska kunde översättas med ordet ”cirkus” i bildlig bemärkelse.

Färjan var inte särskilt stor. Förutom ett 80-tal pilgrimer kunde den endast ta ett par pickupplastbilar fyllda med förnödenheter och andra varor till klostren. Vi var inalles cirka sextio män som söndag morgon klockan 7.15 steg ombord på färjan. Efter en timmes färd rusade en del pilgrimer plötsligt vilt gestikulerande med sina kameror till färjans styrbordssida. Alla ville ta närbilder av fem delfiner som glatt simmade i samma riktning som färjan. Enligt kaptenen brukade delfinerna dagligen dyka upp precis på samma ställe, följa färjan en bit på vägen och sedan svänga om till eget revir.

Färjan anlände till hamnen Dafni klockan 9.15. Åter *fasaria*. Pilgrimer trängde sig envist alla på en gång ut ur färjan för att skynda till bussen, som efter att den var fullsatt stönade uppför bergslutningen till Karyes, munkrepubliken administrativa centrum i mitten av halvön. Alla rymdes inte in i samma buss. Ungefär hälften av pilgrimerna fick vänta en timme tills bussen återvände till Dafni för att plocka upp dem. Tack vare Lubomyrs råd sökte jag mig i god tid till förstäven med dess nedfällbara

Filmfotograf Timo Peltonen, fader Antonios av Dionysiou och författaren på färjan till Athos för att filma dokumentärfilmen "Till Athos med René Gothóni", ett program för FST5 av Mikaela Weurlander (2010). Foto: Antonios Vasileiadis.

landgång. Trots att jag var en av de första i kön var jag en av de sista som fick plats i bussen. Många trängde sig med våld förbi mig med sina stora ryggsäckar. Det blev stockning vid bussens smala dörr.

Efter fyrtiofem minuters bussresa kom vi fram till Karyes klockan 10. Igen trängde pilgrimer sig förbi varandra in i administrationsbyggnaden *Epistasia* ("den Heliga ledningen"), som är munkrepublikens verkställande myndighet. Väl inne i byggnaden köade pilgrimerna artigare än vanligt för att få sitt visum (*diamonitirion*), efter att den för visum ansvarige munken granskat dokumenten. Proceduren tog en timme. Klockan elva hade alla fått sitt visum. Det berättigade oss att övernatta fyra nätter i något av det Heliga bergets kloster.

Många pilgrimer hade stigit upp tidigt på morgonen för att hinna till färjan. Efter all *fasaria* vid färjan, bussen och vid kön för visum, där greker tränger sig förbi varandra med de mest innovativa förklaringar man kan tänka sig, styr de vanligen stegen till restaurangen i Karyes för att

där inmundiga den sedvanliga bönsoppan, som sköljs ned med en flaska öl. Munkarna är vegetarianer. Därför finns det endast soppor på menyn, ofta samma soppa under flera dagar, och vitt bröd naturligtvis. Efter den asketiska måltiden vandrar pilgrimer till något kloster för att träffa munkar och för att delta i det athonitiska gudstjänstlivet.

En oväntad strapats. I likhet med andra pilgrimer gick även jag till restaurangen i Karyes. Där träffade jag en tysk teologie studerande vid namn Herbert. Efter att vi ätit bönsoppan beslöt vi att vandra tillsammans till klostret Stavronikita på halvöns östra sida. Det tog lite över en timme att vandra den fem kilometer långa sträckan. Senare förstod jag att avstånden mellan klostren sällan ges i kilometer, utan uteslutande i den tid det tar att vandra från kloster till kloster. Det visade sig vara en exakt bedömning av avståndet. Under varma sommarmånader tar det lika lång tid för de flesta att gå från kloster till kloster. Alla transpirerar ymnigt. Det är helt nödvändigt att då och då sätta sig på en sten i skuggan bredvid stigen. Många pilgrimer byter ut den svettiga skjortan mot en ny under rasten och torkar den våta skjortan i solskenet medan de under pausen dricker vatten och äter ett kex.

Herbert bar en stor ryggsäck. Den vägde över femton kilo. Själv hade jag bara en liten grön Fjällräven ryggsäck som inte vägde mera än några kilo. Jag sade ingenting till honom, men undrade varför han vandrade omkring med en så tung väska under värmeböljan. När vi kom fram till Stavronikita hade hans fötter svällt upp. Han måste svalka dem en lång stund under det kalla vattnet som ständigt rann från springbrunnen.

Medan Herbert kurerade fötterna satt jag tillsammans med tre unga greker från Aten på en bänk utanför klostrets port. Där väntade vi en kvart på att munken, vars lydnadsuppgift det var att ta emot pilgrimer och ge dem ett rum för natten. Vi blev alla glada då munken äntligen kom med brickan med fem glas vatten, fem små snapsar (*raki*), fem marmelader (*loukoumi*) och fem koppar grekiskt kaffe. Atenarna visade Herbert och mig i vilken ordning vi skulle inmundiga dryckerna. Först drack vi rakisupen botten upp. Därefter drack vi vattnet och lät marmeladbiten smälta i munnen innan vi långsamt läppjade det grekiska kaffet. Ordningsföljden grundade sig på en tusenårig erfarenhet. Rakin stärker pilgrimen efter den långa vandringen. Vattnet normaliserar vätskebalansen. Marmeladen återställer sockerbalansen. Vid det laget har den finmalda kaffesumpen sedimenterats. Genom att långsamt läppja kaffet undviker man att få de finmalda kornen i munnen, som efter att kaffet kokats ligger en stund på ytan innan de lägger sig ner på botten.

Efter att vi kvicknat till av snapsen, vattnet, marmeladbiten och det starka kaffet konstaterade munken att gästavdelningen var fullsatt. Det fanns inte plats för oss att övernatta i klostret. Efter en stunds överläggning beslöt atenarna, Herbert och jag att vandra vidare till klostret Ivron som låg på samma strand längre ut mot halvöns udde, på ungefär en timmes vandring från Stravronikita.

Vi kunde ha gått tillbaka till huvudvägen och därefter nedför backen till Ivron, men atenarna kände till genvägen längs stranden. Intet ont anande följde Herbert och jag dem i spåren. Efter några hundra meter steg den smala stigen brant upp för bergsbranten. Därefter slingrade den sig en lång tid på ett par meters höjd ovanför det branta stupet. Medan vi vandrade hörde vi vågornas brus mot klipporna rakt nedanför oss. Stigen, som huvudsakligen bestod av lösa flata stenar, kändes riskfylld. Långsamt vandrade vi vidare med jämna steg en efter en. Av någon anledning hamnade jag sist i kön. Trots att jag egentligen inte alls har någon höjdskräck kändes det obehagligt att stiga på de lösa stenarna, som ibland föll nerför branten för att någon av oss trampat på kanten så att stenen flög ner i havet.

Efter en kvart såg jag hur atenarna började vandra allt högre brant uppåt. Till slut vandrade vi på närmare tio meters höjd ovanför havsytan längs bergsväggens slingrande stig. Mitt diffusa obehag förvandlades till rädsla. Stigen var så smal att jag ingalunda kunde svänga om. Det var bara att vandra vidare. Jag kom att tänka på mina tre barn och Raili. Var det meningen att jag skulle falla ned för branten och dö här på det Heliga berget? Tanken gjorde mig extra försiktig. Enligt Antonios händer det ibland att någon pilgrim råkar ut för en olycka på de branta smala stigarna. "Nej", tänkte jag. "Herre, förbarma dig", bad jag. Jag vet inte hur många "Herre, förbarma dig" jag bad, men efter en kvart slingrade stigen sig åter neråt. Längs den stigen hade tusentals pilgrimer vandrat under århundradenas lopp och med stor sannolikhet bett som jag. Till slut kom vi fram till ett tomt båtskjul vid sandstranden. Det visade sig att även atenarna och Herbert var utmattade av strapatsen. Ingen talade om någon rädsla, men jag insåg att alla hade varit fundersamma medan vi vandrade längs den smala stigen.

Plötsligt klädde atenarna av sig och hoppade i havet. Herbert och jag följde deras exempel. Jag tror jag aldrig har känt havet så svalkande som efter den långa vandringen i solgasset. Vattnet var omkring 27 grader varmt. Länge och väl gungade vi på vågorna. Det är egentligen förbjudet att simma på Athos, men nöden har ingen lag. För greker är lagen ett förslag, något som alla borde följa, men som knappast någon gör av olika orsaker. Den tanken kändes trösterik medan jag gungade på vågorna.

Kvällsmåltiden. När vi äntligen kom fram till Iviron såg vi munkar förflytta sig från kyrkan till matsalen. De hade nyligen avslutat kvällsgudstjänsten (*esperinos*), som inleder det kyrkliga dygnet och de dagliga tidegärderne. Klockan hade redan hunnit bli halv sju. Det var dags att inta kvällsmåltiden. En munk, som hade sett oss komma in genom porten, bad oss lägga ryggsäckarna utanför matsalsdörren, varefter han ledde oss in i matsalen (*trapeza*).

Vi satte oss alla ned vid ändan av ett av de parallellt placerade ungefär sju meter långa marmorborden. Munkarna satt vid ett eget bord i den ordningsföljd de fått sin ordination. Vid bordet, som var placerat tvärs mittemot de parallella borden, satt klostrets igumen tillsammans med två äldre munkar. Detta för att han snabbt kunde överblicka hela matsalen och ge tecken åt alla närvarande när de fick börja äta. Måltiden inmundigades under tystnad medan en munk läste ett stycke ur dagens helgonbiografi.

Den gemensamma måltiden är en integrerad del av gudstjänsten. Syftet med läsningen är att förhindra allt onödigt prat under måltiden. Läsningen återkallar i minnet förståelsen att människan inte endast lever av bröd, utan av varje ord som utgår från Guds mun (Matt. 4:4). Meningen är att alla närvarande – munkar, pilgrimer och besökare – skall få en insikt i de heligas liv och munkars andliga kamp. Basileios den Store (d. 379) framhåller att munkar bör lyssna noga på läsandet med större njutning än den de får av maten och drycken. Tanken är att sinnliga njutningar inte skall distrahera det andliga sinnet. Fokus skall hela tiden vara på Herrens ord.

De var många hungriga pilgrimer som satt vid de långa borden. Alla hade en färdig portion linssoppa framför sig i en skål, en apelsin, ett äpple, en mindre bit halva och ett glas för vatten eller vin från en av de närmaste karaffer som stod på bordet. Därtill fanns det flera korgar med vitt bröd. Efter en kort bordsbön gav igumenen tecken på att vi fick börja äta kvällsmåltiden. Munken vid predikstolen började omedelbart läsa dagens helgonbiografi. Pilgrimerna slukade i sig maten så fort de kunde. De visste att måltiden var över då igumenen pinglade den lilla bjällran och dunkade staven tre gånger i golvet. Då slutade läsaren omedelbart läsningen. Alla förutsattes ha ätit färdigt. Efter en kort bön bugade läsaren, kocken och den för matsalen ansvarige munken sig och bad igumenen om förlåtelse för eventuella tillkortakommanden att uppfylla lydnadsuppgiften. Pilgrimer, som inte hunnit tömma tallriken, stoppade försynt ett äpple, en apelsin och några brödbitar i fickan efter att igumenen och munkarna stigit upp och lämnat matsalen en efter en. Munkarna som samlade ihop kärlen gjorde inget nummer av att pilgrimer plockade åt sig lite bröd. De var medvetna om att mången var hungrig efter de långa vandringarna.

Efter måltiden samlades alla pilgrimer i gästhuset där munken, som ansvarade för login, granskade visum och pass. Varje pilgrims namn och uppgifter dokumenterades i gästboken. Därefter leddes vi in i en stor sal med elva britsar. De var våra sängar för natten. Herbert och jag valde en brits nära väggen, medan atenarna sov i mitten av salen. Det går inte att beskriva vilka snarkningar och oljud som hördes under natten. Jag var en aning orolig för att någon skulle stjäla något från väskan, så jag använde Fjällräven som huvudkudde och sov med kläderna på. Det är nämligen inte ovanligt att pilgrimer blir bestulna under natten eller medan de tvättar sig på toaletten. Så har det varit allt sedan medeltiden. Bättre att ta det säkra före det osäkra.

Min försiktighet var inte alls obefogad. Nicholas Vincent, en historiker från Oxford, hade kommit till Athos för att han var intresserad av medeltida historia. Under sin vistelse i Aten hade han kommit på idén att besöka Athos för att uppleva atmosfären i medeltida kloster. Fastän han tidigare hade läst bland annat Ronald C. Finucane studie *Miracles and Pilgrims: Popular Beliefs in Medieval England* (1977) och en del andra böcker om pilgrimsväsendet hade han inte alls förberett sig för vistelsen på Athos. Mot alla odds var Vincent ändå nöjd med resan. Han kunde inte grekiska och kunde inte därför tala med munkarna. Munkar förbjöd honom att delta i de troendes liturgi för att han var katolik.

Vincent reste ensam och blev i Iviron bestulen på alla pengar medan han sov. Iviron var ännu i början av 1980-talet ett av de sista idiorytmiska klostren. Han förhöll sig förstäeligt till stölden och konstaterade själviro-niskt att hans besök på Athos var en äkta pilgrimsresa. Under medeltiden förekom stölder titt och tätt – till och med rån. Han berättade för mig att han trots allt fått en insyn i det bysantinska klosterväsendet och athoni-ternas liv på det Heliga berget Athos.

Morgongudstjänsten. Klockan tre på natten kallade kyrkklockorna munkar och pilgrimer till morgongudstjänsten (*orthros*) klockan fyra. Lite före klockan fyra knackade en munk kraftigt tre gånger på dörren. Han mahnade alla med hög röst att delta i liturgin med orden: "Ekklesia! Ekklesia! Ekklesia!" Det var dags att gå till kyrkan.

Pilgrimer förväntades närvara vid morgongudstjänsten. Den tidiga väckningen beror på att munkar med böner skulle förbereda sig i cellen för gudstjänsten. Eftersom vi pilgrimer, trötta av dagens vandring i solgasset, hade lagt oss tidigt fick vi ändå sova ungefär fem timmar, det vill säga den som sov. Efter att vi hasat oss ner för trapporna och kommit ut på klostergården såg vi en munk gå tre gånger runt kyrkan bärande på en

lång träplanka (*semantron*), på vilken han med en trähammare oavbrutet hamrade rytmiskt *ton Adam, ton Adam, ton amin amin Adam*. Med de orden påminde han alla närvarande: ”Adam, Adam, skynda dig till kyrkan för att undvika syndafloden!”

Athoniter uppfattar kyrkan som frälsningens ark (*kivoto*). Därför hamrar munken ibland i snabbare takt *ki kivoto ki kivoto ki kivo kivo kivoto* – ”[skynda dig] till den andliga arken”. Träplankan kallas även *talanton*. Då hamrar munken *to talanton to talanton to tala tala talanton* för att påminna oss om Kristi råd att odla våra talanger att växa andligen genom vaksamhet och oavbruten bön.

Morgongudstjänsten varade ungefär en timme, under vilken en munk gick omkring i kyrkan och knuffade pilgrimer som såg ut att sova medan de lutade sig mot de höga kyrkstolarna. En äldre munk såg även han ut att sova, men det gjorde han inte. Då den unge munken läste fel rättade den äldre munken honom omedelbart med en förebrående röst. Han var således vaken, fastän även han stod lutande i kyrkstolen med slutna ögon.

Kyrkan i klostret Iviron. En fader går tre gånger runt kyrkan bärande på en lång träplanka (*semantron*) på vilken han med en trähammare hamrar rytmiskt: ”Adam, Adam, skynda dig till kyrkan för att undvika syndafloden!” Foto: René Gothóni.

I athonitiska kloster står alla i kyrkan så gott som hela tiden inne i en hög kyrkstol (*stasidi*). Armstödet ligger på en höjd som är lämplig då man står inne i stolen. Stolens sits är delad i två delar med gångjärn. Man kan sitta vanligt på stolen om man är trött eller sjuk, men stå inne i stolen då sitsens yttre halva är vänd uppåt och bakåt så att sitsen är i en höjd där man antingen kan halvsitta eller stå bredvid den i lutande ställning. Kyrkstolen är synnerligen praktisk för alla ovannämnda ändamål. För den som talar modern grekiska är det av intresse att reflektera över ordet *stasidi*, vars korta form *stasi* betyder "hållplats". I Grekland kallas busshållplatserna *stasi*. Kyrkstolen är således en hållplats där man väntar på att få erfara den helige Andes och Kristi närvaro.

Medan jag stod inne i kyrkstolen utspelades världens skapelse framför mina ögon. Prästen åskådliggjorde det som hände i begynnelsen och som inom religionsvetenskap uppfattas som en myt om världens uppkomst. Det blev med ens en mytisk, rent av mystisk stämning i kyrkorummet då prästen med hög röst uttalade skapelseorden: "Ljus, bli till!" Samtidigt som solljuset lyste upp det mörka kyrkorummet kunde jag allt tydligare skönja den svävande rökelsen som påminde oss om morgondimman vid världens begynnelse. Munkars ansikten blev mer och mer synliga. Det kändes tryggt att identifiera bekanta ansikten i rökelsedimman. Jag kände mig privilegierad över att få närvara och vittna den mytiska begynnelsen.

Varje dag är ny, men samtidigt är varje dag lik alla andra dagar allt sedan världens begynnelse. Jordklotets kretslopp verkar evigt, medan vi människor endast upplever ett begränsat antal nya dagar på grund av syndafallet. Om allt detta hade jag läst i Gamla testamentet. Det gav mig ändå en tankeställare att så konkret få uppleva mystiken kring den gammaltestamentliga skapelseprocessen. En ateistiskt kritisk forskare nonchalerar naturligtvis föreställningar om en skapande Gud och berättelser om världens tillkomst. En mogen religionsantropolog däremot förhåller sig till religion på samma sätt som hen förhåller sig till konst och musik. Det är fullt möjligt att njuta av konst och musik, och ändå analysera verken ur hermeneutisk, semiotisk, strukturalistisk eller någon annan vetenskaplig synvinkel. Varför? Därför att genom att delta i gudstjänster vidgar man förståelsen för pilgrimsresor och för pilgrimers erfarenheter. Man förstår bättre vad pilgrimer talar om då de berättar om pilgrimsresors betydelse för deras tillvaro, för deras varande-i-världen.

Att njuta av liturgi, konst och musik utesluter inte ett analytiskt grepp. En erfaren forskare kan mycket väl pendla mellan engagemang och distansering. Huruvida världen skapades eller inte skapades på det sätt som Gamla testamentet beskriver skapelseprocessen är inte den centrala frågan i sammanhanget. Det centrala är att berättelsen är en av många berättelser

om hur världen uppkom. Till denna dag vet ingen med entydig säkerhet hur världen kom till. Myter om hur världen blev till och vad det innebär för oss människor som tror på dem, är en av de mest gäckande frågorna inom religionsforskningen. Myter ger en förklaring och ett förstäeligt sammanhang för den som tror på dem. Myter har ett överlevnadsvärde, inte att förakta, utan att begrunda och utforska, och därigenom vidga förståelsen för mänsklig tillvaro.

Den Gudomliga liturgin. Omedelbart efter morgongudstjänsten fortsatte munkarna med att förrätta den Gudomliga liturgin. Den består av tre integrerade delar:

- *Proskomidi.* Liturgin börjar med att prästen förbereder nattvardsbrödet (*prosfora*) och vinet.
- *Katekumeners liturgi* förrättas som undervisning för katekumener, det vill säga för icke-ortodoxa. Den består av lovord, böner och växelsång mellan två enstämmiga körer samt läsning av dagens epistel och evangelium.
- *De troendes liturgi* är gudstjänstens höjdpunkt med den gemensamma trosbekännelsen före nattvarden och nattvarden, eukaristin.

Athoniterna följer fortfarande urkristendomens tradition. Endast ortodoxa får närvara vid de troendes liturgi. I början av varje gudstjänst frågar en yngre munk icke-grekiska pilgrimer: "Är du ortodox?" Om svaret är nekande ber munken den ifrågavarande pilgrimen stanna kvar i förhallen (*esonarthex*), medan de ortodoxa kristna flyttar sig in i kyrkorummet för att delta i de troendes liturgi, där alla läser trosbekännelsen före nattvarden. Förr måste icke-troende lämna kyrkan. Nuförtiden får de följa med liturgin från förhallen. Seden går tillbaka till den fornkristna kyrkan, där förhallen var reserverad för katekumener. Ordet kommer av grekiskans *katechoumenos*, som avser "en person som genomgår undervisning". Därför får de stiga in i kyrkorummet först efter att de blivit ortodoxa.

Då munken frågade Herbert om han var ortodox och han svarade att han var katolik, körde munken ut honom ur kyrkorummet. Jag kunde inte låta bli att tycka lite synd om honom. Munkarna verkade ogästvänliga. Det berodde på att han var katolik. Ordet var och är än idag ett rött skynke för athoniter. Det är inte ovanligt att munken, efter att någon pilgrim sagt att han är katolik, svarar lakoniskt: "1253! Kommer du ihåg vad som hände 1253?" kan munken fråga. Om katoliken svarar "nej", påminner munken honom om att "det var då korsriddarna kom till Athos och dödade fader

Maximos och många andra munkar. Jag heter Maximos. De kunde ha dödat mig”.

Efter att det Heliga berget Athos firade sitt tusenårsjubileum 1963 brukar munkar säga att tusen år är som en natt och en natt som tusen år. Det som hände 1253, upplevde munkarna som om det hade hänt igår. Tidsuppfattningen på det Heliga berget är helt annan än i världen. För oss hör 1200-talet till det förgångna, men så är det inte på Athos. Dagens munkar har samma namn som munkarna på 1200-talet. Därför kände fader Maximos djup sympati med sin namne, som gick ett så grymt öde till mötes för 800 år sedan, det vill säga igår.

Efter att munken talat med Herbert tittade han en stund på det sirliga Jerusalemkorset som hängde runt min hals och konstaterade ”ett vackert kors”, varpå han frågade andra pilgrimer om de var ortodoxa. Det var en stor lättnad för mig att munkarna kallade till nattvarden endast pilgrimer som biktat sig för prästen. Senare insåg jag att nattvarden sällan delas till alla närvarande i kyrkan.

Herbert hade fått visum för endast fyra dagar. Han beslöt sig därför att vandra från Dafni till klostret Simonopetra. Den ungefär åtta kilometer långa vägen till klostret slingrar sig cirka 300 meter uppåt längs bergslandskapet. Mitt visum var för en månad, vilket gav mig större frihet.

Reliker. Efter den Gudomliga liturgin radade prästerna på ett avlångt bord några av klostrets helgonreliker, som vi alla i tur och ordning kysste. Pilgrimskön ringlade sig vidare till igumenen, som smorde var och ens panna med myrra, varefter alla kysste hans hand. Medan igumenen ritade korset på min panna slöt jag ögonen för att erfara den helige Ande, varpå han själv förde högra handen mot min mun. Vid det ögonblicket förstod jag att jag skulle kyssa handen. Stunden innan var jag försjunken i tanken om Kristi lidande på korset. Det var som om jag personligen stod nedanför korset och såg bloddropparna rinna längs Kristi halvnakna kropp. Det var en omvälvande erfarenhet.

Efter att vi kysst relikerna samlades alla pilgrimer i gästhusets kök för ett enkelt morgonmål; ett glas vatten, en söt marmelad och en kopp grekiskt kaffe. Då munken som ansvarar för gästerna är på plats får var och en även ett litet glas raki. Måltiderna varierar klostren emellan. Lunchen serveras i Iviron fortfarande ungefär 10.30 och kvällsmåltiden 18.30.

Då jag var på väg att lämna klostret frågade en ovårdad munk om jag skulle vilja se hans munkcell. Kom omedelbart att tänka på Lubomyrs varningsord. Medveten om att även Iviron var ett idiorytmiskt kloster, konstaterade jag helt kort att vår grupp nu ska vandra vidare till nästa kloster.

Fader Sava. Tillsammans med Herbert vandrade vi efter morgonmålet upp för den långa backen till det lilla klostret Bourazeri för att träffa fader Savas. Efter en timmes vandring kom vi fram till Bourazeri, som jag absolut ville besöka för att träffa Karhusaaris vän fader Sava. Vi vilade oss en lång stund på en bänk i skuggan av en cypress utanför huvudbyggnaden tills en lång mager munk kom och frågade oss varifrån vi hade kommit. Då jag berättade att jag var från Finland och att jag hade kommit för att träffa fader Sava, visade det sig att han var fader Sava. Hans lydnadsuppgift var att ta hand om pilgrimer. Herbert berättade att han var från Tyskland, vilket även hans engelska uttal blottade.

Jag gav fader Sava min förning, en ask Wiener nougat. Han frågade genast om chokladen innehöll mjölk. Athoniter dricker aldrig mjölk och äter inte heller mjölkprodukter. Det gladdde honom att chokladen var mjölkfri. Han förde chokladasken till köket och kom tillbaka med den sedvanliga athonitiska brickan med två snapsar raki, två glas vatten, två marmeladbitar och två kaffe. Medan vi läppjade vårt kaffe tog jag tillfället i akt och frågade fader Sava hur det kom sig att han var munk på Athos. Fader Sava berättade att han var läkare, men att han inte längre utövade det yrket. Han var fullt sysselsatt med att rensa ogräsen i sitt inre, att förena sinnet med hjärtat med hjälp av Jesusbönen.

Enligt honom gick munkens väg mellan högfärd och förtvivlan. Savas erkände att han hela tiden var rädd för att ge oss intrycket av att vara harmonisk och vis. Det var han absolut inte. Han hade nyligen påbörjat sin asketiska vandring och ansåg sig fortfarande vara neofyt. Han berättade att klostrets igumen för ett antal år sedan hade kallat en äldre munk som andlig fader för att vägleda yngre munkar i deras andliga ävlan. Fader Sava poängterade att motivet bakom beteendet var viktigare än handlingarna. Det är motivet som varje munk bör syna i sömmarna, för att undvika egoismens och högfärdens fällor. För det ändamålet är det nödvändigt att underkasta sig de av den andliga fadern delegerade lydnadsuppgifterna. Avsikten är att få distans till egoistiska motiv, drifter och beroendeskap, och helhjärtat hänge sig åt den andliga kampen.

Eftersom jag var vän med Karhusaari, diskuterade fader Sava rätt länge med oss. Han framhöll för Herbert och mig att athoniterna har en alldeles särskild uppfattning om bönen och dess verkan. Bönen är en personlig dialog med Gud, som skapade människan till sin avbild. Bönen behöver inte innehålla ord. Det räcker att människan i stillhet väntar på att förnimma Guds närvaro. Människan behöver inte och skall inte heller be Gud om någonting. Gud vet redan vad människan behöver.

Fader Sava berättade att Johannes av Sinai ger munkar rådet att undvika mångordighet och att abba Filemon föreslår att vi människor skall koncentrera oss på den korta bönen – ”Herre Jesus Kristus, förbarma dig över mig syndare” – eller att be helt kort: ”Herre, förbarma dig.” Det är därför munkar på det Heliga berget använder den kortare böneformen. Den har sitt ursprung i urkyrkans hesykastiska tradition – av grekiskans *hesychia*, ”stillhet” – och anses vara den effektivaste metoden att motstå frestelser och utveckla urskillningsförmågan (*diakrisis* = ”att klara sig ur krisen”). Det asketiska livets mål är att i stillhet och bön närma sig det gudomliga och genom nåden erfara gudomligblivandet (*theosis*). Det är naturligtvis inte fråga om att till väsen bli som Gud, utan om att genom nåden få erfara Guds energier, eftersom vi människor är skapade till Guds avbild och likhet.

Jag förstod inte riktigt vad fader Sava avsåg med gudomligblivandet. Därför frågade jag honom om det på det Heliga berget finns munkar som erfarit det. Han svarade genast helt kort att det är få munkar som erfar det oskapade ljuset. En av de kändaste berättelserna om erfarenheten av det oskapade ljuset är enligt honom hemmansägaren Nikolai Motovilovs (d.1879) skildring av det som ägde rum då han en vinterdag promenerade i skogen med den ryske munken och mystikern Serafim av Sarov (d. 1833). Under deras vandring påminde fader Serafim hemmansägaren Motovilov om hur viktigt det är att få erfara den helige Andes närvaro. Motovilov frågade honom hur man kan vara säker på att man ”är i Guds helige Ande”. Fader Serafim tog ett fast grepp om hans axel och svarade:

- Min son, vi är nu vardera i Guds Ande. Varför ser du inte på mig?
- Fader, jag kan inte se. Era ögon lyser som blixten. Ansiktet lyser starkare än solen. Jag får ont i ögonen då jag ser på er.
- Var inte rädd, sa Serafim. Du är nu lika lysande som jag. Du är nu själv i Guds Andes fullhet, annars skulle du inte se mig.

Serafim böjde sig mot Motovilov och viskade i hans öra:

- Tacka Herren vår Gud för den oändliga barmhärtigheten mot oss ... Varför min son, ser du mig inte i ögonen? Se bara. Var inte rädd. Herren är med oss.

Motovilov kastade en hastig blick på Serafims ansikte och upplevde att han befann sig mitt inne i solen som talar till honom. Han ser hur Serafims läppar rör sig. Han hör dennes röst. Han känner att någon håller

honom om axeln. Ändå ser han inte Serafims händer, inte ens sig själv eller Serafims kropp. Det enda han ser är ett bländande ljus som lyser upp snötäcket som ligger över skogsgläntan och snöflingorna som långsamt dalar ner till marken.

- Hur känns det? frågade fader Serafim.
- En omätlig känsla av välbefinnande.
- Hurudant välbefinnande?
- Jag känner en inre frid, en ro i min själ som inte kan beskrivas med ord.
- Det är den frid som Herren talade om när han sa till sina lärjungar: "Min frid ger jag er, inte den frid som världen ger. Låt inte era hjärtan oroas och var inte modlösa." (Joh. 14:27) Är det ännu något annat som du känner?
- Oändlig glädje i hela mitt hjärta.

Därefter sade fader Serafim:

- När Guds Ande sänker sig över oss och vi överskuggas av Andes närvaro, översvämmas vi av utesäglig glädje för att den helige Ande fyller av glädje allt som den vidrör.

Fader Sava betonade att Motovilovs skildring är betydelsefull för förståelsen av den ortodoxa läran om gudomligblivandet och om föreningen med Gud. Den bekräftar att den ortodoxa föreställningen om gudomligblivandet inbegriper kroppen. Inte enbart själen, utan hela kroppen erfar Guds nåd. Dessutom vittnar Motovilovs skildring om att människan ännu idag kan erfara det oskapade gudomliga ljuset i vilket lärjungarna såg Kristus omstrålad av på Tabor.

Fader Sava poängterade att det är genom att ödmjukt fokusera uppmärksamheten på Gud och upprepa orden "Herre, förbarma dig", som vi människor av Guds nåd kan få erfara gudomligblivandet. Då orden flödar naturligt och oavbrutet, genljuder de i sinnet som en refräng, i likhet med ett musikaliskt örhänge. Efter att Jesusbörens ord genljuder i sinnet bör orden synkroniseras i takt med hjärtats slag. Därefter skall fokus riktas mot hjärtat, som fylls av förtröstan och en inre stillhet (*hesychia*). Därför kallas Jesusbönen även för Hjärtats bön.

Efter att fader Sava beskrivit Jesusbönen och dess syfte för Herbert och mig, konstaterade han att allting är möjligt då människan fylls av den helige Ande. Samtidigt varnade han oss på det bestämdaste att inte be så

intensivt utan en vägledande andlig fader. Det kan vara direkt farligt. Många genomlever mentala utmaningar då de överdrivet envetet ber oavbrutet "Herre, förbarma dig".

Till slut berättade fader Sava att klostret höll på att reparera både matsalshuset och gästhuset. Därför kunde vi inte övernatta i klostret. Medan Herbert och jag förberedde oss för att vandra vidare till Karyes ropade en munk på Savas och bad honom skynda sig tillbaka för att fortsätta reparationsarbetena med de andra munkarna. "Skynda på dig", ropade munken lite förargat ett par gånger. Fader Savas var medveten om att det var hans lydnadsuppgift att hjälpa med renoveringen, men samtidigt bekände han för oss att han var lite lat till sin natur.

Innan vi lämnade klostret drog fader Sava mig åt sidan och sade till mig lågmält: "Det vore bättre om du nästa gång skulle komma ensam." Jag förstod genast att orsaken var att Herbert inte var ortodox. Fader Savas utgick ifrån att jag var det eftersom jag var vän med fader Karhusaari och bar Jerusalemkorset, som efter vandringen hängde utanpå T-skjortan.

Jag bär fortfarande korset runt halsen. Det har under årens lopp blivit välsignat otaliga gånger i de athonitiska klostren och i Katarinaklostret vid foten av berget Sinai. Därför erfar jag heliga energier i korset och att andliga fäder vandrar bredvid mig vart än jag går. För mig är det ingen trosfråga. Tanken grundar sig på erfarenheter bland de heliga männen på Athos och den visdom som finns bevarad i *Filokalia*.

Kvällsgudstjänsten i Xiropotamou. Från Karyes tog Herbert och jag bussen till Xiropotamou. Där stannade vi över natten. Efter att vi vilat en stund på eftermiddagen gick vi till kyrkan klockan fem för att delta i kvällsgudstjänsten (*esperinos*). Xiropotamou hade nyligen övergått till cenobitisk klosterform. Igen frågade en munk Herbert om han var ortodox. Då han sade att han var katolik, körde munken ut honom ur kyrkan. Klostret var på 1980-talet ett av Athos strängaste kloster. Även denna gång tittade munken en stund på mitt Jerusalemkors och fortsatte att fråga andra västeuropeiska pilgrimer om de var ortodoxa. Kvällsgudstjänsten firas som avslutning på dagen då lamporna tänds. Ceremonins avsikt är att levandegöra skapelseberättelsen i Första Moseboken genom att lovprisa Guds skapelseverk (1:1–2).

Prästen svängde rökelsekaret i de fyra väderstrecken; först i altarrummet, varefter han öppnade de Heliga dörrarna, berökte ikonostasen och därefter kyrkorummet. Rökelsen symboliserar tystnaden i universum och hur helig Ande blåste liv i all livlös materie. Prästens rökelseörelse i form av ett kors påminner oss om världens frälsning genom Kristi korsfästelse.

Kvällsgudstjänsten består av lovsånger, som sjungs till minnet av helgonen.

Lovsångerna berättar om hur Guds nåd verkar i världen. Jesusbönen – ”Herre, förbarm dig” – upprepas med jämna mellanrum för att upprätthålla munkars och pilgrimers koncentration. Medan en munk läser ord som prisar skapelsens skönhet och Skaparens godhet, beröker prästen på nytt ikonostasen och därefter hela kyrkan.

Kvällsgudstjänstens andra del beskriver den fallna människan, som drivits ut ur Edens lustgård i syndernas mörker och nu ångerfull längtar efter ljus. Skymningen och den annalkande natten, som långsamt mörklägger kyrkorummet, är sinnebilden för synden och människans nöd samt för hennes längtan efter ljus och syndernas förlåtelse. Längtan efter en inre frid har i psalmerna 130 och 141 iklätts träffande språkdräkt:

Ur djupet ropar jag till dig, Herre. Herre, hör min röst. Låt dina öron lyssna till mina rop om nåd [...]. Låt min bön vara rökelse för dig, mina lyfta händer ett kvällsoffer.

Efter kvällsgudstjänsten visade prästmunken, som var ansvarig för kyrkan, en del av klostrets helgonreliker. Jag ställde mig i mitten av kön, kysste ikonerna i likhet med andra pilgrimer, kysste relikerna och placerade mitt kors på relikerna som kutym är och kysste till slut igumenens hand. Pilgrimen bakom mig skuffade mig hela tiden framåt. Efteråt kände jag samvetsqual för att jag inte var ortodox och borde ha gått samma öde till mötes som Herbert. Jag tröstade mig ändå med att det kanske fanns en högre mening med det som ägde rum, en mening som jag inte just då förstod.

I dagboken från det första besöket konstaterar jag att jag känner mig mera hemma i ortodoxa än i lutherska kyrkan, som vi med familjen endast besökte på julafton. Min far, som hela sitt liv fick restskatter, gillade inte predikan om skattskrivning. En jul gick vi till en annan kyrka på grund av att prästen året innan hade ansett det var rätt att de med höga löner skulle betala ännu mera skatt. Ordet ”skatt” klingade illa i fars öron, som nyligen hade fått stora restskatter. Det kändes som att få böter för att man arbetade. Till den ”egna” kyrkan gick vi aldrig mera.

Efter kvällsgudstjänsten ledde igumenen mig till matsalen (*trapeza*). I athonitiska kloster är ingången till matsalen mittemot kyrkans ingång, eftersom den gemensamma måltiden är en integrerad del av det liturgiska livet. Under måltiden läste en munk från predikstolen helgonbiografin över dagens helgon, medan alla närvarande lyssnade i stillhet på läsningen. Igumenen avslutade måltiden med att tre gånger dunka staven i golvet. Inte heller i Xiropotamou fick Herbert äta tillsammans med oss andra. Han fick senare äta ensam i ett rum intill köket.

Handskrifter. Nästa morgon, efter den Gudomliga liturgin, kokade den för pilgrimer ansvarige munken (*archontaris*) kaffe och gav oss pilgrimer en gemensam skål med oliver och några korgar med bröd. Medan jag läppjade kaffet vinkade munken mig till sig och sade – liksom fader Sava – att det skulle vara bättre om jag några dagar senare kunde komma allena för att stanna en lite längre tid i klostret. Eftersom klostret var cenobitiskt förstod jag att hans inbjudan var uppriktigt menad.

Vi sågs igen efter några dagar. Han visade mig bland annat biblioteket, urgamla handskrifter och böcker. Vördnadsfullt bläddrade vi i ett exemplar av Nya testamentet från 900-talet. Första bokstaven i varje huvudkapitel var i rött och större än de andra bokstäverna. Inne i bokstaven hade kopieraren ritat ett litet athonitiskt klosterhus (*kellion*). Då vi försiktigt bläddrade i boken verkade det som om kopieraren bara några dagar innan hade slutfört sitt arbete. Färgerna var lika klara som i en ny bok och ändå var boken en över tusenårig raritet.

I det här sammanhanget tänkte jag på baron Robert Curzon (1810–73), som i Oxford hade studerat handskrifterns historia och för det ändamålet rest till Athos för att söka efter litterära rariteter och gamla värdefulla manuskript. Hans beskrivning om förhållandena i klostret Pantokrators bibliotek är bedrövlig läsning. I reseskildringen *Visits to Monasteries in the Levant* (1849; 1865) berättar han:

Jag gick för att ta en titt på klostrets bibliotek i ett fyrkantigt torn. Då jag lutade mig in över valvbågen för att se de lägre våningarna, såg jag spillrorna av ett före detta berömt bibliotek [...]. Jag såg över hundra gamla manuskript som låg huller om buller som skräp på golvet. De hade synbarligen rasat ner då övre våningars bärande balkar hade gett vika.

Det var en chock för Curzon, som älskade gamla böcker och manuskript. Munken som var ansvarig för biblioteket kunde inte läsa. Ogenerat konstaterade han för Curzon att blad från böcker och manuskript brinner så fint i kakelugnarna. ”Gudbevars”, tänkte Curzon.

Efter att Curzon insett katastrofen, underhandlade han med igumenen om att få några böcker och manuskript med sig som gåva. Det fick han, varefter han vandrade vidare till klostret Karakallou, där munkarna var lika nonchalanta och ovetande om böckers och manuskripts värde. Då Curzon intresserat studerade ett blad i ett större manuskript, konstaterade igumenen att han kan få den sidan, varpå han tog fram en stor kniv och skar ut några sidor åt Curzon som souvenir. Curzon blev förskräckt och

sade att han kunde tänka sig att ta hela manuskriptet. Därefter köpte han förmånligt många andra böcker och manuskript, vilka numera finns bevarade i British Library i London.

Under min väntetid i Ouranoupolis hade jag träffat en 25-årig fransman vid namn Gwenaël, som hade konverterat till ortodoxin och i Xiropotamou axlat munkdräkten under namnet Efraim. Han hade studerat bysantinsk konst och blivit förtjust i ikoner och deras symbolik. Jag träffade honom igen efter morgongudstjänsten utanför klostrets utsiktsplats där han njöt av den vackra utsikten över hamnen Dafni och halvön Sithonia i horisonten. Föregående kväll hade vi talats vid en timme efter kvällsgudstjänsten. Han hade enbart gott att berätta om sin tid i Xiropotamou. Som sin största utmaning nämnda han det grekiska språket, som han dagligen försökte förkovra sig i. En del munkar talade så fort att han hade svårt att uppfatta vad de sade. ”Om Gud så vill, lär jag mig nog modern grekiska”, försäkrade han mig optimistiskt innan våra vägar skiljdes.

VIDGAD FÖRSTÅELSE

För att i lugn och ro kunna anteckna erfarenheter och diskussioner i dagboken, analysera innehållet och planera fältstudiens nästa skede, reste jag tillbaka till Ouranoupolis för några dagar. Under första resan till Athos insåg jag att det inte är lika lätt att samla in liknande forskningsmaterial bland athoniter på Athos som det hade varit bland buddhistmunkar på Sri Lanka. Det berodde dels på att jag inte reste dit med ett strukturerat frågeformulär, utan snarare för att rekognosera innan jag bestämde mig för vilken typ av forskning som var möjlig att genomföra på det Heliga berget. Jag hade en idé, men den var inte tillräckligt elaborerad. Efter att ha diskuterat med athoniter, förstod jag att munkarna inte tillät att man spelar in intervjuer. Grekiska journalister hade tidigare gjort intervjuer och publicerat material som förringade och misskrediterade klosterlivet. Följaktligen hade athoniterna blivit allergiska mot intervjuer och negativ publicitet.

Dagsprogrammet med två gudstjänster på närmare fyra timmar och helnattsvigilior (*agripnia*) på lördagar före helgdagar samt lydnadsuppgifter delegerade av igumenen, höll munkarna fullt sysselsatta. Det fanns föga tid för den typ av långa intervjuer som jag gjorde på Sri Lanka. Till den grad som det var möjligt diskuterade jag med munkar, men insåg att det kräver många resor till Athos för att samla den typ av material som jag fick i klostret Malwatta på Sri Lanka.

Resa för resa vidgades förståelsen för athoniters tänkesätt och meningen med pilgrimsresor. Forskningsmaterialet ackumulerades år för år och min vidgade förståelse resulterade sedermera i monografierna *Paradise within Reach* (1993) och *Tales and Truth* (1994) samt många vetenskapliga artiklar i tidskrifter och symposiepublikationer.

Under den första rekognoseringsresan fokuserade jag på Athospilgrimer, som i strida strömmar kom till det Heliga berget. Fastän det fanns otaliga studier om katolska, muslimska och asiatiska pilgrimsresor, fanns det få studier om ortodoxa pilgrimer. Det huvudsakliga materialet bestod av pilgrimers egna beskrivningar av vad de upplevt på Athos. Förutom att det var lätt att intervjua pilgrimer under vandringarna från kloster till kloster och på färjan, var det givande att diskutera med män från olika europeiska länder. Västeuropeiska pilgrimer var lika intresserade som jag att försöka förstå athoniters klosterliv, liturgins innebörd, relikers betydelse och munkars uppfattning om vår jordliga tillvaro.

Fältstudieresor på Athos åren 1984–2023

1.	1.9.–5.10.1984	21.	28.8.–14.9.2004
2.	17.8.–14.9.1985	22.	7.5.–25.5.2005
3.	21.8.–5.9.1987	23.	27.8.–16.9.2005
4.	28.3.–11.4.1988	24.	6.5.–25.5.2006
5.	12.9.–29.9.1988	25.	30.8.–16.9.2006
6.	28.8.–9.9.1991	26.	5.5.–26.5.2007
7.	28.8.–12.9.1992	27.	9.5.–24.5.2008
8.	11.4.–24.4.1993	28.	30.8.–13.9.2008
9.	25.8.–11.9.1993	29.	9.5.–23.5.2009
10.	28.8.–14.9.1994	30.	30.8.–13.9.2009
11.	19.4.–28.4.1995	31.	8.5.–28.5.2010
12.	27.8.–13.9.1995	32.	7.5.–28.5.2011
13.	30.8.–14.9.1996	33.	1.9.–12.9.2011
14.	30.8.–13.9.1998	34.	13.5.–30.5.2012
15.	29.8.–13.9.1999	35.	12.5.–27.5.2013
16.	30.8.–16.8.2001	36.	10.5.–29.5.2014
17.	29.8.–20.9.2002	37.	5.9.–16.9.2017
18.	12.5.–24.5.2003	38.	15.9.–29.9.2018
19.	28.8.–14.9.2003	39.	23.5.–31.5.2019
20.	8.5.–26.5.2004	40.	11.5.–20.5.2023

Genom att skifta fokus från munkar till pilgrimer kom jag in på ett för mig fräscht ämne och en ny infallsvinkel på klosterväsendet. Dessutom var det en jungfrulig nisch. Det fanns få seriösa studier om pilgrimsresor inom ortodoxin. Under 1980-talets senare hälft reste jag regelbundet i slutet på augusti till Athos med strategin att diskutera med så många pilgrimer som möjligt, intervjuar dem som var samarbetsvilliga och leva som pilgrim och inte som forskare. Under vintern samlade jag pilgrimsberättelser allt från 1400-talet till nutid och analyserade ingående innehållet i berättelserna.

Samtidigt som jag intervjuade pilgrimer talade jag även med munkar i varje kloster som jag besökte. Det var svårare att föra längre diskussioner med munkar på grund av de ungefär fyra timmar långa gudstjänsterna och måltiderna, som inmundigades i tystnad för att lyssna till den munk som läste om dagens skyddshelgon. Det var först efter många besök som jag vann munkars förtroende så att de reserverade tid för personliga diskussioner.

Under årens lopp blev jag bekant med både yngre och äldre athoniter, som under mina vistelser berättade om sitt liv medan vi planterade lökar, skalade potatis och andra frukter för måltiderna. Efter kvällsgudstjänsten mellan 21 och 22 på kvällen, kunde jag ställa munkarna frågor och få svar medan vi satt i lugn och ro på balkongen. Dessutom visade de mig omkring i klostrets bibliotek. Rariteterna från 900-talet var av särskilt intresse; ett antal unika handskrifter, Nya testamenten och andra dokument.

De dagar jag vistades i Ouranoupolis tillbringade jag med Antonios i hans ikonaffär. Tillsammans diskuterade vi vad jag lärt mig och vad han hört och visste om athonitiskt klosterliv, men också om pilgrimers erfarenheter. Med hjälp av ordböcker analyserade vi athonitiska ord, begrepp och termer. Följande exempel belyser analysen av ords betydelser och presenterar några nya rön inom Athosforskningen.

Kalo proskinitima. Nuförtiden utfärdar pilgrimsbyrån i Ouranoupolis (*Grafeio Proskiniton*) alla visum (*diamonitirion*) till det Heliga berget. När tjänstemannen överräcker visumet till pilgrimen önskar han denne *kalo proskinitima*. Västeuropeiska pilgrimer tror att han önskar dem ”en trevlig pilgrimsresa”. Tolkningen är enligt Antonios missvisande. *Proskinitima* syftar inte alls till en pilgrimsresa i betydelsen vandring till helig plats. Tvärtom! *Proskinitima* syftar till att vända uppmärksamheten bort från världslig fåfänga, sorger och njutningar, laster och synder, för att fokusera enbart på gudomliga ting och på Kristus som världens frälsare. Tjänstemannen vid pilgrimsbyrån, som själv är perpetuell Athospilgrim, låter pilgrimen förstå att det nu är dags att öppna hjärtat och låta heliga energier värma, upplysa och fördjupa det andliga livet.

Antonios påminde mig om att greker säger *tha pao na proskinisho* då de går till kyrkan. Det betyder i all enkelhet: "Jag går för att be." Ingen grek uppfattar svaret som om personen i fråga skulle gå på en pilgrimsresa i katolsk betydelse av att vandra (*peregrinatio*). *Kalo proskinisha* är ett genuint grekiskt uttryck med en specifik vardaglig betydelse, vars innebörd kunde översättas med de uppmuntrande orden: "Hoppas din bön blir hörd!"⁴²

Diamonitirion. Med hjälp av Antonios omfattande grekiska lexikon dissekerade vi ord i dess minsta beståndsdelar. Det som mest fascinerade mig var ordens visuella entydighet, de förvandlas till bilder. Ordet visum ger ingen bild, men det visuellt beskrivande grekiska ordet *diamonitirion* ger en inre bild av ordets betydelseinnehåll. Förleden *dia* betyder "genom", *moni* "kloster" och *tirion* "tillstånd", med andra ord ett dokument, som bekräftar att pilgrimen getts tillstånd att besöka alla kloster på det Heliga berget för den i *diamonitirion* angivna tiden.

Agiotherapeia. Grekiska språkets flexibilitet bekräftades ytterligare av min hyresvärdinna Georgias kommentar, då hon oväntat kom för att sopa dammet från balkongen medan jag satt försjunken i Sherrards bok *Athos: The Mountain of Silence*. "*Iliotherapeia*", konstaterade hon lakoniskt. Med ens förstod jag att ordet betydde "solterapi". Senare lärde jag mig att det i grekiskan även fanns andra ordsammansättningar med ordet terapi, såsom *thalassatherapeia* ("vattenterapi"), som syftar på simning och det skämtsamma *krasitherapeia* ("vinterapi"), som ibland används då det dricks ett glas vin.

Medan vi med Antonios lekfullt formulerade nya ord för att jag bättre skulle förstå modern grekiska, flög ordet *agiotherapeia* ur min mun. Analogt med solbadandet (*iliotherapeia*) kunde ordet *agiotherapeia* betyda att vila i den Heligas vård – i Guds moders örtagård –, ett vilande där pilgrimen med öppet hjärta ger den helige nåden tillfälle att beröra det inre med värmande gudomliga energier. När tiden är mogen kommer pilgrimen att förstå milstolparna i Guds vilja, försyn och nåd, samt den snåriga stig som varje människa i sitt liv är tvungen att vandra för att här och nu kunna vila i Guds nåd med orden: "Ske din vilja!" Såsom solbadandet med en fördröjning ger en jämn och vacker solbränna, förändligas även människan då hon vilar i den Heligas vård (*agiotherapeia*). Processen ger sig långsamt till känna genom andlig ävlan, särskilt hos pneumatiska munkar (*pneumatikos*), men även hos pilgrimer som under pilgrimsresan erfar en förändring i sitt sinne.

Osäkra på om vår tanke och tolkning var befängd eller inte plockade vi med Antonios genast fram *Filokalia*, boken med ökenfäders skrifter. Där konstaterar den helige Gregorios Palamas (1296–1359) att

Det gudomliga ljuset och den oskapade energin sprider sig osynligt såsom solens strålar, som värmer, ger ljus och påskyndar växtlighet dit den når.⁴³

Det gäller att ha tålamod även i det andliga livet. Det är en dygd att inte ha för stora förhoppningar. All utveckling i det andliga livet sker långsamt, enerverande långsamt, med en fördröjning som inte sällan leder till misströstan. Nyckelordet är tålamod. Det är ett ord och en inställning som varje människa inser sig behöva under den andliga kampen.

Proskinitis. Beträffande det engelska (och svenska) ordet ”pilgrim” förklarade jag för Antonios att det härrör sig från latinets *peregrinus*, som syftar till en person som vandrar i ett främmande land över fält och ängar (från *peregre*, ”utrikes” och *ager*, ”fält”). De flesta västeuropéer associerar pilgrimsresor med vandring (*peregrinatio*), med personer som reser till heliga platser av religiösa skäl eller i avsikt att söka svar på aktuella existentiella frågor. För katoliker alluderar en pilgrimsresa på Kristus genom att uppfatta vandringsens prövningar som Kristi lidande (*imitatio Christi*).

Tanken om imitation är emellertid fullständigt främmande för greker. De kommer till klostren för att föra förtroliga samtal med andliga fäder och lyssna på sitt samvete. Samtalen rör sig om relationen till Gud, till andra människor och till bönelivet. Avsikten är att rådfråga andliga fäder om vägen till bättring och om hur man kan få en bestående sinnesförändring. Grekers fokus är på det som sker i klostret och i kyrkan, inte på vandringen som endast är en förutsättning för att kunna komma till kyrkan. Antonios poängterade att det grekiska ordet för pilgrim är *proskinitis*, från verbet *proskino*, i betydelsen att ”visa vördnad genom att knäböja sig” framför det man håller heligt. Det är inte vandringen till kyrkan eller till klostret som för greker är besökets kvintessens. Tvärtom! Greker kommer till det Heliga berget Athos för att vila i Guds moders örtagård, i den Heligas vård,⁴⁴ och för att

- göra korstecken till åminnelse av Kristi offer på korset för människans frälsning och Kristi seger över döden
- knäböja sig framför ikoner och kyssa dem
- kyssa helgonreliker
- placera ljus framför undergörande ikoner
- be ”Herren, förbarma dig över oss”
- bekänna synder för klostrets biktader
- be klostrets andliga fader om råd
- delta i nattvarden

Pilgrimer på väg till och från det Heliga berget Athos. Foto: René Gothóni.

Skillnaden mellan termerna *proskinitis* och *peregrinus* aktualiseras och bekräftas tydligt under den Gudomliga liturgin. Icke-ortodoxa uppfattas visserligen som pilgrimer, men inte som ortodoxa pilgrimer (*proskinites*).

PILGRIMSFORSKNINGENS RESULTAT

Vem reser vart? Grekerna utgör majoriteten av alla Athosbesökare. Yngre greker vandrar ofta från kloster till kloster. Medelåldersmän åker med minibussar. De är genuina *proskinites*. För dem är resan en *proskinitima*. De kommer till klostren för att

- vila i Guds moders örtagård
- besöka någon munk som är hemma från deras egen hemby
- delta i gudstjänsterna
- bikta sig för biktfadern
- diskutera med klostrets andlige fader (*pneumatikos*)
- delta i nattvarden, som är resans höjdpunkt

Ortodoxa slaver besöker det bulgariska klostret Zografou, det ryska klostret Panteleimon eller det serbiska klostret Hilandar. I likhet med greker åker de direkt till sina nationella kloster, för att där tala sitt modersmål och äta den mat de är vana vid samt för att vila i den Heligas vård.

De flesta utländska besökare kommer från Västeuropa. Många av dem är studenter eller lärda personer, som sökt sig till Athos både av lärdomshistoriska och religiösa skäl. Endast få av dem är ortodoxa. De är antingen katoliker eller protestanter, som inte talar modern grekiska. Endast få känner till liturgins struktur och innehåll.

Västeuropeiska besökare får inte komma in i kyrkorummet och inte heller ta del av nattvarden. I det avseendet förblir de utomstående. För dem innebär pilgrimsresan till Athos att vandra mellan olika kloster, att övernatta i klostren och att stå i kyrkans förrum så länge de tycker det är artigt och meningsfullt.

Athos besöks även årligen av ett antal globetrotters, vittberesta personer och jordenruntresenärer i avsikt att under sin livstid besöka så många länder och platser i världen som möjligt. Självfallet besöker de den unika klosterrepubliken Athos, som i broschyrer marknadsförs som bysantinska klosterväsendets sista bastion. Att äntra Athos och få uppleva den julianska kalendern, som är tretton dagar efter den i väst använda gregorianska kalendern, är ett måste för jordenruntresenärer.

Motiv. För att få en klar uppfattning om pilgrimers motiv och vad resan betytt för dem, intervjuade jag pilgrimer både före och efter Athosbesöket. Gemensamt för många var att pilgrimsresan sammanföll med centrala övergångar i livscykel, det vill säga

- till tidig vuxenålder (20–30)
- genom medelålderskrisen (45–55)
- till sen vuxenålder (65–)

Eftersom barn under tjugo år endast får besöka Athos med sin far, varierar pilgrimers ålder mellan 20 och 70 år. Många äldre greker besöker Athos

flera gånger om året. De styr stegen nästan uteslutande till det kloster där de har en släkting eller en bekant munk. De besöker Athos för att bikta sig och för att rådfråga klostrets andlige fader om vägledning ur en akut kris.

Yngre greker är vanligen studerande. De upplever övergången till vuxen ålder stressande på grund av föräldrarnas förväntningar, universitetsstudier och för att de ännu vid trettio års ålder bor hemma hos föräldrarna. För många är det hektiska (studie)livet i Thessaloniki och Aten påfrestande. Därtill inverkar även behovet av att hitta en livspartner. Flickor tenderar att gifta sig tidigare än ynglingar – ofta med äldre män som kan försörja dem, vilket ekonomiskt är omöjligt för män som ännu studerar.

Grekernas uppfattning om besöken på Athos bekräftas även av Markus Asketen, som levde på 400-talet. Han framhåller att

den helige Ande är såsom solen till fullo utgjuten över de döptas huvuden, men blicken klarnar hos var och en av oss endast i den mån vi avskyr de förmörkande lidelserna och rycker upp dem med rötterna från oss själva.

Andlig ävlan kräver tålmod. Det insåg även den helige Diadochos av Fotiki (d. före 486), som utgående från egna erfarenheter konstaterade att

tålmod innebär, att oupphörligen sträva efter att med själens ögon se den Osynlige som om denne vore synlig.

Särskilt på Athos hoppas troende greker få erfara den helige Ande som är hemligt och osynligt närvarande i samtal, lovsånger, böner och under nattvarden, en närvaro som beskrivs med ordet ”mysterium”. Guds närvaro erfar den som i själen blir fullt upptagen av orden i liturgin och förnimmer den heliges närvaro. Det är då som *agiotherapeia* är verksam och männen förnimmer en försmak av vad som komma skall.

Drömmen om ett paradys på jorden är även orsaken till att en del studerande män axlar novisens mantel. Det är ett nytt fenomen allt sedan slutet av 1970-talet. Tidigare var munkarna huvudsakligen jordbrukar- och hantverkarsöner. Det är förståeligt, eftersom klostren behöver unga män som kan sköta praktiska arbeten i klostren; odla jord, koka mat, restaurera byggnader, måla ikoner, svarva träkors och knyppla böneband. Det är vanligen prästen i byn som råder unga män att besöka Athos för att de bättre skall förstå den ortodoxa trons grundvalar. Det var så en grekisk medicine studerande kom att besöka det Heliga berget. Han berättade för mig att han planerade besöka Athos även nästa år,

inte enbart för avkoppling, utan för att tillbringa en månad eller två på Athos [...]. Det skulle vara fint att kunna bygga ett litet hus vid havet och bo där tre månader om året [...]. Det är därför jag vill bo där, inte för att be till Gud.

En arkitektstuderande från det forna Jugoslavien berättade för mig att hans professor hade föreläst om de athonitiska klostrens arkitektur. Fascinerad över bysantinsk byggnadskonst hade han packat ryggsäcken för att med egna ögon studera balkongernas konstruktion. Innan han tog färjan till Athos framhöll han flera gånger att han är ateist och att han endast är intresserad av klostrens byggnadskonst. Några dagar senare träffade jag honom på en stig till klostret Stavronikita. Först förfasade han sig över hur tungt det var att vandra i över trettiograders hetta från kloster till kloster. Därefter berättade han entusiastiskt om sina erfarenheter och om byggnadskonstruktionerna. Till slut bekände han för mig att

[resan] motsvarade mina förväntningar. Jag ville uppleva det Heliga berget såsom munkarna erfar det.

Oförhoppandes yppade han det inre motivet. Han hade uppfostrats till ateist, men var ändå seriöst nyfiken på hur munkarna lever, vad de tror och tänker samt vad det skulle innebära att leva som munk i något athonitiskt kloster. Den jugoslaviske arkitekten var inte den enda som kom till Athos av nyfikenhet.

Erfarenheter. Då jag frågade pilgrimer vad pilgrimsresan till Athos betytt för dem svarade västeuropeiska pilgrimer att det som mest fascinerade dem var de smala stigarna och vandringen i det varierande bergslandskapet, stillheten och de av hettan knastrande buskarna, som påminde dem om den brinnande busken i Gamla testamentet. Efter flera timmars vandring kom de fram till stora bysantinska kloster, som liknade medeltida fästningar, som de också var. Många ansåg att de under vandringen på Athos hade besökt medeltiden och i kyrkan upplevt enigmatisk mystik.

Västeuropeiska pilgrimers berättelser bestod huvudsakligen av naturupplevelser. De hade inte alls förstått symboliken i gudstjänsterna, men de hade trots det överväldigats av mystiken i athonitisk liturgi. Athosbesöket förverkligades i katolsk anda. Det som för dem blev bestående var upplevelser under vandringen mellan olika kloster. De var naturligtvis imponerade av den över tusenåriga klostertraditionen och den athonitiska mystiken och stillheten, men endast få verkar ha påverkats av den ortodoxa liturgins

innehåll och andlighet. Det var väntat, eftersom de inte talade modern grekiska och inte fick närvara vid den Gudomliga liturgin.

Många västeuropeiska pilgrimer berättade att de i klostren upplevt en medeltida atmosfär. De blev ändå konfunderade då jag frågade om eventuella andliga eller religiösa upplevelser. Det var inte därför de hade kommit till Athos. Däremot förundrade de sig över att det inte fanns kvinnor på Athos. En pilgrim konstaterade sarkastiskt: "Det är första gången jag levt i en värld utan kvinnor."

En tysk historielärare ville absolut uppleva den medeltida atmosfären som athonitiska klostren är kända för innan han blir så gammal att han inte längre orkar vandra i bergen. En präst från Sverige hade kommit till Athos för att lyssna på bysantinska hymner. Han njöt av den bysantinska växelsången mellan köerna.

Det faktum att pilgrimers resa till Athos sammanfaller med övergången i livets mitt eller i samband med en inre kris, bekräftades av en tysk jurist som under vårt långa samtal i en taverna i Ouranoupolis anförtrorde mig att han en längre tid anfäktats av livets grundläggande frågor:

Varför lever jag? Lever jag för mitt arbete? Lever jag för mina föräldrar. Lever jag för mina barn? Lever jag för min hustru? Vad är det för mening med att leva? Jag finner inte längre någon mening i livet; att äta, dricka, skämta, tänka, arbeta, tjäna pengar – allt detta bara för att tjäna pengar. Då barnen var små var det meningsfullt att arbeta och försörja familjen. Nu när de är utflugna, känns allt meningslöst. Kanske jag borde bli munk?

Fastän jag under mina studier i teologi avlagt den längre självårdskursen, överraskades jag ändå av den tyske juristens spontana beaktelse. Han genomlevde en omvälvande personlig medelålderskris och konfronterades med livets existentiella frågor. Allt detta medan vi efter kvällsmåltiden smuttade på retsina, som vi ännu hade kvar i glaset. Det kändes obekvämt att hamna i en självårdande situation, särskilt som jag aldrig utövat det yrket.

Jag började med att konstatera faktum, nämligen att han befann sig i livets mitt och att han därför konfronterades med en ny livssituation och med oundvikliga frågor och förändringar. I likhet med alla familjer, hade barnen flyttat hemifrån. Det är helt naturligt att de vill leva ett självständigt liv. Det hade även han gjort. Det var emellertid upplevelser under andra världskriget som spökade i bakgrunden. Juristens mor hade under kriget hittat en annan man och övergivit honom i tonåren. Hans far hade antagligen stupat. Juristen visste inte detta med säkerhet, men han hade

aldrig sett sin far efter att denne skickats till fronten. Det var känslan av att bli övergiven, som aktualiserades och trängde sig enträget på med en styrka som drev honom in i en depression. Under ett antal år hade han lyckats bemästra destruktiva tankar genom att besöka det Heliga berget Athos. Där hade han talat med en tysk munk, som tåligt lyssnat på honom och gett honom goda råd för framtiden.

Juristens första Athosbesök hade varit mycket givande, men därefter hade han inte mera känt samma lättnad efter pilgrimsresorna. Den här gången hade han inte träffat den tyske munken. Andra munkar hade nonchalerat hans närvaro. Även klostret, hans andliga oas, hade förgätit honom, uppenbarligen för att han var katolik och inte ortodox.

Den tyske juristen upplevde tomhet i livet, meningslöshet, som inte längre kunde fyllas med att plikttroget axla givna ansvar. Det fanns inte längre något ansvar efter att han försörjt familjen och barnen flugit ur boet. Han var inte längre intresserad av juridik. Hustrun hade sina väninnor. Han däremot kände sig överflödig, som ett löv som långsamt dalar ner från trädet under höstens kalla nätter.

Han berättade. Jag lyssnade. Jag frågade om hobbyn. Det hade han inte haft tid för. Jag frågade om vänner. Han hade helt koncentrerat sig på familjen. Han hade flytt den under tonåren upplevda tomheten till arbetet och till plikterna, men känslan av tomhet trängde sig på med större kraft efter uppfyllda plikter. Uppdrag avklarad? Nu kunde han inte längre fly. Det var dags att möta känslan av meningslöshet och tomhet. Mötet var oundvikligt. Jag berättade för honom att min andliga fader hade rätt mig att inte göra något förhastat i nöden stund, utan att tåligt vänta och se, och framför allt be:

Herre, förbarma dig. Be långsamt om och om igen tills känslan av tomhet fylls av känsla av att Herren förbarmat dig. Därefter är det lättare att se klart och inse vad som i den oväntade livssituationen är meningsfullt och vilken lydnadsuppgift som känns tilltalande.

Som den tyske juristens berättelse bekräftar, initieras pilgrimsresor ofta av svåra livssituationer. Att söka efter meningen med livet är förknippad med lidande, då den sökande blir medveten om tomheten i livet och om klyftan mellan hur man skulle vilja leva och hur man lever. Att på nytt komma på rätt köl förutsätter en inre andlig kamp, som kan vara nog så svår att bemästra.

För den svenske prästen, som fullständigt absorberats av den enigmatiska liturgin, den majestätiska naturen och den överallt närvarande mystiken, blev pilgrimsresan en extatisk upplevelse. I likhet med andra pilgrimer förstod han vad athoniterna menar med konstaterandet att stenarna på stigarna är mättade av munkars och pilgrimers suckar och böner. Gemensamt för de flesta västeuropeiska pilgrimer var, att de upplevde att de var i himlen då de lyssnade till de melodiskt rytmiska hymnerna medan växelsångens antifoner smekte deras inre och fyllde dem med en inre känsla av ro.

En vän till mig som besökt Athos ett antal gånger var inte helt tillfredsställd med de förändringar som han observerat under de senaste åren. Förutom det ökade antalet besökare var han missnöjd med

de ständigt ringande mobiltelefonerna, som abrupt avbröt klostrets serena atmosfär. Den moderna världens bekymmer ofredar, som en objuden gäst, upplevelsen av stillhet och tidlöshet. Förr kröp de gamla slutkörda bussarna långsamt pustande upp från hamnen Dafni längs bergets smala slingrande vägen till Karyes. Pilgrimerna var alla lika förvånade att bussen inte gick sönder under färden. Ibland lär det ha hänt. Nuförtiden är bussarna lika moderna som i Thessaloniki, med starka motorer och luftkonditionering. Vägar har byggts från kloster till kloster, längs vilka både mindre och större taxibilar pendlar med jämna mellanrum. Athos är inte längre vad det varit.

Avfärden från Ouranoupolis till Athos är inte endast en fysisk och social avfärd, utan även en avfärd från det västerländska intellektet, det rationella tänkandet och den överskattade intellektualismen, som håller västerlänningar i sitt stadiga grepp. Under vistelsen i det Heliga bergets kloster inser pilgrimer att livets yttersta frågor inte kan lösas intellektuellt. Därför anropa munkarna med jämna mellanrum under liturgierna *Kyrie eleison* ("Herre, förbarma dig!").

Det bästa sättet att tämja sin natur och parera frestelsen att överintellektualisera allt i tillvaron är enligt athoniter att mota olle i grind med den oavbrutna bönen: "Herre, förbarma dig över mig." Genom att fokusera på böns ord, flyr frestelser och överintellektualiseringar såsom skuggan vid solsken. De som av Guds nåd erfar det gudomliga på det Heliga berget återvänder hem med andligare bagage än vid ankomsten.

Författaren med fader Meletios Sykiotis. Foto: Antonios Vasileiadis.

Munkars svar på frågor. De flesta pilgrimer jag talat med under mina fyrtio besök på Athos stod i ett vägsål. De anfäktades av existentiella frågor, som de hoppades athoniter skulle besvara. Mången blev besviken. Munkar ger sällan svar på direkta frågor. Istället ger de svar på frågor som pilgrimer borde ha ställt. Pilgrimer känner sig förbryllade. Av egen erfarenhet visste jag vad de talade om. Munkar berättar anekdoter eller liknelser, som på något sätt tangerar pilgrimers frågor. Munkar vill nämligen inte låtsas som om de visste svaret på alla tänkbara frågor. De vill inte falla för högfärdens frestelse, som inom den ortodoxa traditionen är en erfaren munks sista och mest ödesdigra frestelse.

Enligt athoniternas hesykastiska tradition skall en munk inte associera och tänka fritt. Munkars andliga ävlan innebär att de under bön fördjupar sig i ökenfäders lärdomar i *Filokalia*. Avsikten är att försöka förstå tanken bakom orden, särskilt i förhållande till egna erfarenheter under den livslånga enträgna andliga kampen.

Athoniterna uppfattar varje pilgrimsresa som början på en förändligande process. Fader Johannes av Valamo nya kloster, brukade hänvisa till den helige Agathon (d. 673) som framhöll:

Till det sista andetaget är bönen förbunden med stor möda [...]. Fastän du har blivit fri från begär bör du vara ödmjuk och inte lita på dig själv förrän du vilar i din kista.

En observant läsare frågar: "Hur skall man läsa heliga skrifter?" Det entydigaste svaret finner vi i den helige Johannes av Sinais bok *Den gudomliga stegen* (gr. *Skala*; latin: *Scala*). Där uppmanar han läsaren att fästa uppmärksamheten på ord som antingen tilltalar eller irriterar. Ord som påverkar känslomässigt är nycklar som öppnar dörren till det andliga livet. Ord som tilltalar personligen och tangerar det egna erfarenhetsregistret vägleder till nya ord som verbaliserar erfarenheter och vidgar förståelsen. Ju mer vi reflekterar över ords betydelser och konnotationer, desto mer vidgas förståelsen, som i sinom tid leder läsaren in i den för alla ortodoxa munkar gemensamma andliga världen.

Även skämtsamma anekdoter vidgar förståelsen. Då en medelålders man och jag diskuterade med fader Ioannikios, berättade han en sann historia om en liten pojke som tillrättavisade sin far. Fadern hade under årtal gått till arbetet och återvänt ett par dagar senare med fina presenter åt både sonen och hustrun. När pojken fyllde tio år blev han nyfiken på faderns yrke, som av allt att döma var lukrativt. Sonen tjtade enträget att få följa med fadern på arbetsresan. Till slut tog fadern med sonen till sitt arbete. De vandrade mellan olivträd och vinrankor. Fadern tittade hela tiden med örnblick till höger och till vänster. Pojken anade ugglor i mossen och frågade honom:

- Varför tittar du först till höger och sedan till vänster?
- Jag kollar att ingen ser oss, svarade fadern.
- Men där uppe, sade sonen, om du tittar dit, där finns en som hela tiden vakar över oss och ser allt vad vi gör.

Fadern, som under årtal förtjänat pengar genom att stjäla saker som lätt kan säljas, blev enligt berättelsen så förvånad över sonens iakttagelse och insikt, att han återvände hem med outrättat ärende. Både sonen och modern glädde sig då fadern till slut fick ett hederligt arbete.

En annan pilgrim, som var orolig över sina grannar, frågade en munk hur han skulle få grannen att ändra attityd. Munken besvarade inte frågan. Han berättade istället följande anekdot:

Det var en gång en fågel, som nyligen byggt ett bo. Hur det nu var, vantrivdes fågeln rätt snart i boet. "Omgivningen stinker så gräsligt", sa den och sökte sig till en ny boplats. Där upprepades samma sak. "Usch så här stinker!" sade fågeln igen, och flyttade åter till en annan plats. [...]. Ni förstår säkert fortsättningen. Fågeln fick aldrig ro innan den insåg att det var det egna boet som stank.

Johannes av Sinais gudomliga steg till Kristus i Simonopetras matsal. Djävulska frestelser försöker dra ner ävlande människor från stegen. Foto: René Gothóni.

Munkar berättar gärna lärorika anekdoter med verklighetsbakgrund. Det är inte genom predikningar, utan genom exempel som de försöker lära pilgrimer att finna vägen ut ur akuta kriser. Pilgrimer ställer vanligen otaliga frågor om ditt och datt till munkar i hopp om att få entydiga svar. Fader Ioannikios brukade besvara enträgna pilgrimer med att berätta om tre män som år efter år besökte den helige Antonios i den egyptiska öknen, där han över trettio år hade bott i en gammal ruin. Två av dem frågade ivrigt den helige Antonios om det ena och det andra, och om hur de skulle bemästra sina frestelser. Antonios besvarade frågorna med exempel som han hört av andra asketer. Under inga omständigheter lyfte han fram sig själv som en vis lärare, utan undvek hela tiden att falla för högfärdens frestelse. Den tredje mannen kom varje år tillsammans med de två andra männen. Han satt hela tiden tyst bredvid de andra. Under besöken ställde han inte en enda fråga till den helige Antonios. Till slut frågade den helige Antonios honom om inte även han ville ställa någon fråga. ”Nej”, svarade mannen. ”Jag är fullt nöjd med att lyssna till ställda frågor och givna svar.”

Den helige Johannes av Sinai ger oss rådet att be med så få ord som möjligt. Det tjänar ingenting till att försöka imponera på vår Fader med poetisk finurlighet. Vår Fader vet exakt vad vi behöver. Mångordiga böner (*polylogia*) distraherar oss, medan korta upprepade böner (*monologia*) fokuserar sinnet på det som är väsentligt, nämligen på orden: ”Herre, förbarma dig.”

Fader Ioannikios av Dionysiou var i många år för mig en kär andliga fader. Med honom diskuterade jag om andliga frågor, den andliga kampen och om hur en lekman kan utveckla sin urskillningsförmåga, med andra ord att förstå när frestelser är gyllene tillfällen och när de är den ondes gäckande spel. Jag påstår inte att jag kommit särskilt långt i min strävan att vara vaksam och utöva urskillning, men jag tror mig ha förstått urskillningens grundprinciper. På den vägen är jag.

PILGRIMSRESA – EN PERPETUELL RIT?

Fältstudierna bland pilgrimer på det Heliga berget Athos gav ett alldeles oväntat resultat, nämligen svaret på vad som kunde anses vara gemensamt för alla pilgrimsfärder i olika kulturer. Avfärden, resan och hemkomsten är en av de mest minnesväckande metaforerna för livet. Avfärden är full av förväntningar på kommande äventyr. Resan är riskfylld med övergångar till främmande länder, besvärigheter, motigheter, utmaningar och triumfer. Hemkomsten är den avslutande övergången från den främmande

världen till hemmets hård, en tillfredställande fullbordan. Längtan efter äventyr tycks vara grundvalen för alla såväl yttre som inre resor och djärva satsningar inom vetenskap, författarskap, konst och musik, alla prövningar och påfrestningar som människan åtar sig.⁴⁵

Gemensamt för pilgrims- och turistresor är att de börjar från resenärers hem. Fastän motiven är olika, är vandringslustens underliggande drivkraft en förnummen känsla av ofullkomlighet och nödvändighet att eliminera bristen. I sin artikel om kristna pilgrimer på medeltiden, skiljer Anne Osterrieth mellan tre olika motiv, nämligen syndare som söker frälsning, sjuka som söker bot och ensamma som söker uppenbarelse.⁴⁶ Det finns naturligtvis andra motiv i andra kulturer, såsom botade pilgrimer som reser för att hålla ett avlagt löfte om att återvända efter att de tillfrisknat från sin sjukdom. Pilgrims- och turistresor har vardera den binära karaktären att vandringslusten väckts av känslan av brist på något som måste förverkligas för att eliminera bristen och bringa livet till fullbordan.

En finländare känner sig aldrig så ren som efter bastun. Det är en ny människa som kommer ut ur bastun. Ju smutsigare och svettigare hon varit, desto renare känner hon sig. Ju större kontrast, desto mirakulösare känsla upplever människan efteråt. Fenomenet tycks förklara hur det kommer sig att en del pilgrimer erfar en extatisk förändring på helig ort, medan andras erfarenhet av det heliga är medioker. Syndare som har större samvetsqual erfar en större lättnad och befrielse än andra syndare. Trots att det finns stora skillnader beträffande erfarenhet av andlig förvandling från orenhet till renhet, från skuld till förlåtelse, är känslan av förvandling ändå erfarenhetens specifika kvalitet på en helig plats.⁴⁷ Erfarenheten av andlig förvandling är ett skäl till att Athospilgrimer tenderar att återkomma till Athos.

Övergångsriter och pilgrimsresor har onekligen en liknande elliptisk struktur. Därav drog Victor Turner slutsatsen att kännetecknande för alla pilgrimsresor är deras elliptiska struktur och att hemresan är psykologiskt olik avfärden. Metaforen ellips är signifikant och indikerar att rundan inte är fullständig, utan består av binära motsatspar, såsom avfärd / hemfärd, brist / eliminerad brist, syndig pilgrim / syndfri pilgrim, död / pånyttfödd, oren / ren, sjuk / botad, förlorad / funnen.⁴⁸

I artikeln "Pilgrimage = Transformation Journey" ifrågasätter jag tanken om pilgrimsresor som övergångsriter. Det är inte *rites de passage* som är universellt karaktäristiskt för en pilgrimsresa. I studien *Les Rites de Passage* poängterar Arnold van Gennep att det gemensamma för övergångsriter är övergången från en social status till en annan, nämligen över en social tröskel. Det är fråga om en enkelriktad social färd utan återvändo. En

pilgrimsresa är inte en sådan färd, fastän det är uppenbart att pilgrimsresor kan anses vara en ritual.⁴⁹

I juni 2002 bjöd prinsen av Wales, numera kung Charles III, i egenskap av föreningen *The Friends of Mount Athos*' kungliga beskyddare ett antal Athosvänner till ett heldagsseminarium på herrgården Highgrove, för att diskutera pilgrimsresor till det Heliga berget Athos. I sitt inledningstal konstaterade han:

I have now established myself as a kind of "swallow" that returns once a year to Mount Athos [...] and [...] the fact that I do come back like a swallow means that I am serious about it.⁵⁰

Allt sedan prinsens tal har jag känt samhörighet med tanken om att som en svala årligen återvända till det Heliga berget Athos. Jag har ju själv regelbundet besökt Athos sedan 1984. Medan jag skrev artikeln "Pilgrims or Tourist? Modern-day Travellers" för boken *Pilgrims to Mount Athos* (2023), kom jag att tänka på den årligen återkommande svalan.⁵¹ Prins Charles erfarenhetsbaserade iakttagelse var inte så skämtsam som den först lät. Tvärtom! Den var autentisk.

Liknelsen fick mig att tänka på kalendariska riter, som återkommer varje år vid ungefär samma tid på året, såsom till exempel julfirandet. Pilgrimer tenderar att återkomma till Athos varje eller vartannat år, men det är inte alltid samma tid på året. Det gemensamma är ändå den perpetuella tendensen. Prinsens reflektion över sina årliga besök på Athos är ett belysande exempel. Pilgrimsresor är inga övergångsriter, men kan mycket väl kallas *perpetuella riter*, där den gemensamma nämnaren är återkommande resor till helig plats, kyrka eller till kloster. Låt oss reflektera över påståendet ur ytterligare en annan synvinkel.

Enligt den ortodoxa uppfattningen skapade Gud oss människor till sin avbild och like, inte som ett objekt, utan som ett subjekt som står i ett unikt förhållande till Gud; en människa, som existerade innan hon skapades av Gud, innan Gud yttrade orden: "Låt oss göra människor till vår avbild, till att vara lika oss." Det innebär att alla människor, fastän de drivits ut ur Edens lustgård, har en medfödd förmåga att skilja mellan gott och ont, och förnimma Guds energier och heliga platserns helighet, som till exempel på det Heliga berget Athos.

Ökenfäderna skiljer mellan en *intelligibel* (noetisk = "översinnlig") och en *sensibel* värld. Adam och Eva föll från människans förtidliga intelligibla värld till den sensibla världen, som kännetecknas av ett svävande mellan njutning och lidelse. Varandet-i-tillvaron är för alla människor ett svävande

mellan njutning och lidelse. Så är det oberoende av om vi anammar eller inte anammar den ortodoxa tolkningen om skapelseberättelsen, en existentiell sanning som svårligen kan ifrågasättas.

Den ortodoxa tankegången fortsätter med att konstatera att den intelligibla och den sensibla världens särdrag är varandras motsats. Före syndafallet levde Adam i ett översinnligt tillstånd av andlig frihet med förmågan att hänge sig åt andliga njutningar och åt gemenskapen med Gud. Han var syndfri och levde i ett icke-sexuellt tillstånd, endast underdånig lagen om tillblivelse (gr. *génesis*), som är i harmoni med tillblivelsens natur. Han existerade oberoende av lagen om fysisk födelse (gr. *génnesis*) till följd av samlag, som aktualiserades först efter syndafallet.⁵²

Adam förlorade det ursprungliga tillståndet för att han missbrukade sin naturliga frihet då han lät sig luras av djävulens förförelse. Djävulen övertalade Adam att åtrå den sensibla världen och föredra världsliga njutningar framom intelligibla njutningar för vilka han hade en naturlig förmåga. Till följd därav blev mänskligheten engagerad av endast sensibla ting.⁵³

I *Filokalia* benämns människans högsta mentala kapacitet *nous*. Den har sin boning i det gudomliga intellektet, som är Guds avbild i människan, ett intellekt associerad särskilt till Gudsgemenskapen. *Nous*-intellektet bör inte förväxlas med människans förmåga att resonera (*dianoia*) sig fram till en lösning, det vill säga människans diskursiva, begreppsliga och logiska förmåga. Till skillnad från logiskt-diskursivt tänkande förnimmer *nous*-intellektet den gudomliga sanningen genom omedelbar erfarenhet eller ”enkelt igenkännande”, ett uttryck som den helige Isak syriern (ca 613–700) föredrar att kalla det.

Nous-intellektet är hjärtats innersta kontemplationsorgan, hjärtats ”öga”. *Nous* är den del av människans sinne som förnimmer Gud och som gradvis kan återfå insikten i och kunskap om skapelsen. På grund av syndafallet förlorade mänskligheten omedelbar och naturlig kontakt med Gud. I den sensibla världen erfar vi vår tillvaro, varandet-i-världen, genom de fem sinnena; hörsel, känsel, luktsinne, smaksinne och synsinne. Ordet ”sinne”, som är besläktat med latinets *sentire* ”känna; förnimma”, är nyckelordet i detta sammanhang.

Människan har förmågan att ge många ting i tillvaron en förnuftig mening. *Nous*-intellektet kan med rätta anses vara ett specifikt sinne för andlighet och andlig njutning, som härrör sig från den stund när Gud skapade människan till Sin avbild och like. Av människans alla andra sinnen, är kanske skönhetssinnet den förmåga som mest påminner om *nous*. Perpetuella pilgrimers utsagor bekräftar denna tolkning.

På det Heliga berget Athos förnimmer de flesta männen Guds energier, en del omvälvande, andra svagare.⁵⁴ Det är ett faktum att många pilgrimer återvänder ivrigt till det kloster där de känt sig hemma. Under mina fyrtio besök på Athos har jag träffat pilgrimer som jag tidigare intervjuat. Ju oftare de besökt klostren och deltagit i liturgierna, desto mer har de aktiverat och närt sitt *nous*-intellekt, och desto mer och insiktsfullare förnimmer de närvaron av Guds energier. Känslan av den magnetiska mysticismen gör dem till perpetuella pilgrimer och kyrkobesökare. Den största vinningen är ändå den att pilgrimer lär sig identifiera och motstå djävulens lockelser. Med tiden blir de alltmer medvetna om de gåckande frestelsernas natur. I detta skede är de andliga njutningarna mera attraktiva än de sensibla, eftersom människan med *nous*-intellektet förnimmer glädjen av att ha erfårit andliga avans.

Pilgrim eller turist? Den brittiske författaren, översättaren och filosofen Philip Sherrard, som många gånger besökt Athos och sedermera bosatte sig i Grekland på ön Evia (Euboia), framhåller i artikeln ”The Paths of Athos” att huvudkriteriet för att räknas som pilgrim (*peregrinus*) är att man vandrar till den heliga platsen. Det är uppenbart att hans uppfattning om pilgrimsresor är katolsk och inte ortodox, vilket tydligt framgår av följande citat ur artikeln:

Målet med en pilgrimsresa är inte enbart att nå en helig plats. En pilgrimsresa innebär att lämna sitt komfortabla liv, rutiner, trygghet och alla sina bekvämligheter. Till skillnad från turisten, vars mål det är att se olika saker och resa omkring så bekvämt som möjligt, tryggt, familjärt och utan utmanande strapatser, bryter pilgrimen sig fri från den materiella träldomen och förtrostar sig på Gud. Pilgrimen axlar en andlig sökares mantel såväl i inre som i yttre avseende [...]. Pilgrimen fjärmars sig så lång som möjligt från allt det konstgjorda som kännetecknar samhällslivet.

Att vandra är det elementära elementet i andligt sökande. Fötterna känner jorden under sig, den jord av vilken vi en gång skapades och som vi alienerat oss ifrån under vårt moderna liv i urban miljö. Med ögonen, öronen och näsan upplever pilgrimen på nytt naturens skönhet och allt som Gud skapat [...] fötterna värker, kroppen värker, svetten lackar hela tiden från pannan ner i ögonen och ner längs halsen. Pilgrimen får utså strapatsens

vedermödor. Men, allt detta, och enbart genom att utstå allt detta, och genom bön, hängivenhet och förtröstan, sker en förändring i det inre, som leder till en ny rytm och en inre harmoni – en inre pilgrimsresa.

Pilgrimsresan är en process. Den skall inte påskyndas. Vanorna [...] har ett fastare grepp om oss än vad vi människor inser. Det moderna livets betingelser har trubbat av sinnen. Det kan ta dagar, även veckor innan sinnet reagerar på den omkringliggande skönheten. Om den blivande pilgrimen försöker påskynda pilgrimsresans process eller vägrar att underkasta sig vandringens utmanande förhållanden, det vill säga prövningarna, vilka utgör förutsättningen för en genuin pilgrimsresa, förblir pilgrimen en turist.

Efter att Sherrard beskrivit hurudan han anser att en ”äkta” pilgrimsresa bör vara, påstår han att

åtminstone nittio procent av alla som besöker Athos idag [1977] är inte pilgrimer. De är turister hur mycket de än tänker sig att de inte är det [...]. De promenerar inte de långa, branta och ofta obevekliga stigarna. Därför erfår de inte heller förvandlingen i det inre.

Är det faktiskt så? Svaret är entydigt: Nej! En pilgrimsresa till det Heliga berget Athos handlar inte om att vandra, fastän yngre besökare ofta vandrar från kloster till kloster. Såväl mitt fältmaterial som otaliga Athosbesökares reseskildringar bekräftar att många under sina fyra dagar på det Heliga berget faktiskt återupptäcker vad en ortodox pilgrimsresa egentligen handlar om, nämligen att vila i den Heligas vård.

Fader Jeremias av Iviron, som jag regelbundet har kontakt med via e-post, konstaterade under covid-19 pandemin att det egentligen var skönt att det Heliga berget låg i karantän i närmare två år. På grund av viruspandemin hade han mera tid för bön och för att inventera källarvåningens samlingar av föremål i syfte att åstadkomma ett museum. Dessutom omorganiserade han bibliotekets handskrifter och skriftsamlingar, och utförde nödvändiga reparationsarbeten. Han renoverade bland annat gamla väggur, pistoler och gevär.

Jag träffade fader Jeremias redan 1985 då han bodde i Stavronikita. Han var i min ålder och har under åren blivit en god vän. Det var tack vare honom som redaktör Mikaela Weurlander kunde göra dokumentärfilmen

Till Athos med René Gothóni för FST (2010). Nuförtiden skickar han då och då e-post till mig med nyheter från klostret Ivron, där han är stationerad.

Skillnaden mellan pilgrimer och (kultur)turister är hårfin. Är det överhuvudtaget möjligt att bedöma på vilket sätt en pilgrim skiljer sig från en vanlig turist? Svaret på frågan beror på

- hur vi uppfattar begreppen ”pilgrim” och ”turist”
- hur vi tolkar formaliteterna vid pilgrimsbyrå i Ouranoupolis
- hur munkarna förhåller sig till pilgrimer under gudstjänsterna
- vilka motiv som fått besökarna att styra stegen till Athos
- vad resan till Athos betytt för besökarna

Ordet ”turist” hänvisar till en person som åker på semester till främmande land antingen på egen hand eller med en charterresa. Att resa till heliga platser – såsom Athos – innebär alltid i praktiken etapper av vandring, men är det konnotationen vandring som gör resan till en pilgrimsresa snarare än en turistresa? Kan vi skönja en skillnad mellan en ortodox och en icke-ortodox pilgrimsresa? Den överväldigande majoriteten av pilgrimer är greker, men även män från Öst- och Västeuropa, Ryssland samt ett fåtal från Nordamerika, Kanada och Asien, söker sig till de fridfulla klostren. Är nittio procent av männen faktiskt turister? Hur många är ”äkta” pilgrimer?

I Valamo kloster i insjön Ladoga skilde munkarna mellan lutherska pilgrimer från Finland (*pyhiinvaeltaja*) och ortodoxa besökare (*pyhissä kävijä*) som bodde i närheten av klostret och deltog regelbundet i söndagens gudstjänst för att gå till nattvarden.⁵⁵ Distinktionen bekräftar att *proskynima* inte är en pilgrimsresa i romersk-katolsk bemärkelse.

Några brittiska Athosforskare ogillade min strikta distinktion. De argumenterade, med hänvisning till den välkända boken *The Way of a Pilgrim*, som handlar om en anonym rysk pilgrim som fotvandrar i Ryssland från kloster till kloster, att ryssar vandrar och att de i den meningen är pilgrimer. Fader Maximos (Constas) av Simonopetra framhåller att kännetecknande för rysk spiritualitet är vandringsfärder och att ”vandrarliv” vore en mera autentisk översättning än ordet ”pilgrim”. Han argumenterar:

Ofta, som fallet är med den nämnda författaren [till *The Way of a Pilgrim*], är vandringens mål ingen särskild andaktsplats. Att vandra är ett levnadssätt, som ympats in hos ryssars tidiga kristna ideal om andlig frihet och avskildhet samt känsla för naturens religiösa meningsfullhet som Moder Jord och det sanna ryska avståndstagandet från civilisation av religiösa motiv.⁵⁶

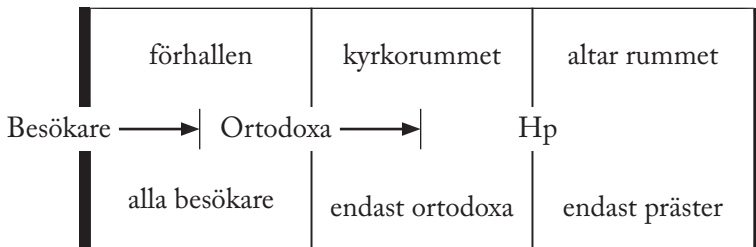
I enlighet med kyrkans grundplan och liturgins innehåll indelar athoniterna besökarna i två grupper: Ortodoxa och icke-ortodoxa. Det är inte fråga om en indelning mellan grek och utlänning eller pilgrim och turist, eftersom många utlänningar är ortodoxa, som till exempel besökare från Bulgarien, Finland, Ryssland, Serbien, England, Nord Amerika och några andra länder. Vi bör ändå inte dra den förhastade slutsatsen att endast ortodoxa *proskinites* är pilgrimer och alla andra (kultur)turister. De athonitiska klostren följer den fornkristna seden att katekumener (*katechoumenos*), dit alla icke-ortodoxa besökare räknas, får stiga in i kyrkorummet först efter att de blivit ortodoxa.

Statistiken över återkommande besök vittnar om att många besökare längtar efter att ånyo få erfara den heliges närvaro. Kung Charles III liknelse om svalors tendens att återkomma till samma plats bekräftar att *proskinitima* är en långvarig process. Det är oförutsägbart i vilken mån erfarenheten blir bestående och tillämpad i vardagen. Enligt athoniterna kan ingen människa sluta sin andliga ävlan innan hon vilar i graven.

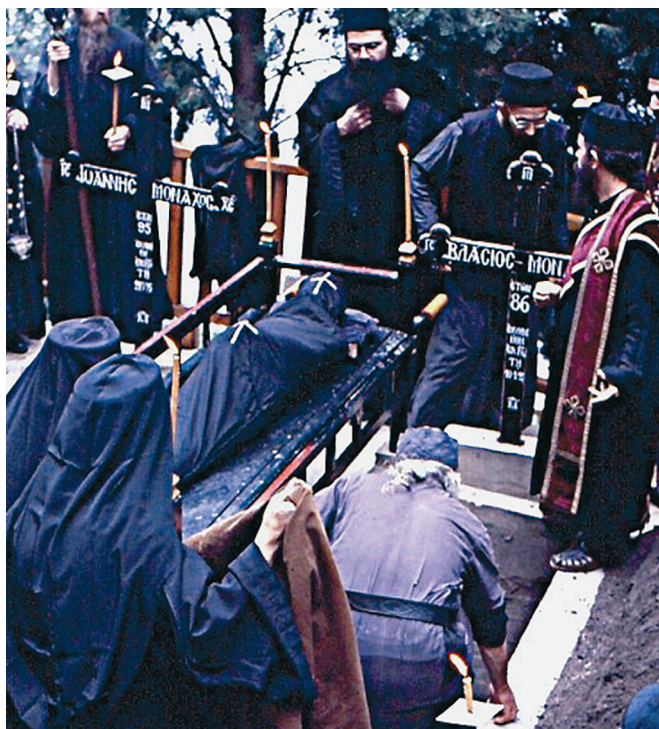
Kyrkornas grundplan på Athos

Västra väggen

Östra väggen

Hp = Heliga porten mitt i ikonostasen

Athoniter begravs dagen efter att de avlidit. Foto: René Gothóni.

I DEN HELIGAS VÅRD

Guds moders örtagård. Greker talar sällan om Athos, de talar enbart om *Agion Oros*, ”det Heliga berget”, medan munkrepubliken för västeuropeiska besökare och pilgrimer är känt som Athos. För ortodoxa besökare är halvön helig. Det är ändå inte jordmånen som är helig. Berget är heligt för att heliga energier är närvarande i gudstjänstlivet, helgonrelikerna, munkars andliga kamp, pilgrimers och munkars bikter samt i oavbrutna böner. För athoniterna är berget heligt för att Kristus där uppenbarade sig för Guds modern under hennes sjöresa till Cypern, då hon enligt legenden drevs av stormen till halvöns östra strand, där klostret Iviron idag är beläget. Det berättas, att en röst från Apollo statyn uppmanade män att skynda sig till stranden för att visa sin vördnad för Guds moder. Alla närvarande blev döpta och upptogs i den kristna gemenskapen.

Överväldigad av halvöns skönhet, bad Guds moder sin Son bevilja henne berget som ynnest. Bönen blev besvarad. En röst sade till henne: "Må denna plats vara din arvedel och örtagård, ett paradiset och en tillflyktsort för dem som söker frälsning." Allt sedan dess har athoniterna uppfattat det Heliga berget som Guds moders örtagård och betraktat Guds moder som den andra Eva. Det Heliga berget är således den andra lustgården, Guds moders örtagård, som manifesterar sig i det att Guds moder är allstädes närvarande, såväl i ande som i materie.

I morgongudstjänstens första antifon sjunger munkarna Guds moders lov i hymnen *Axion estin* ("Det är värdigt"). *Axion estin* är också namnet på den mest beryktade ikonen på det Heliga berget. Den till 1000-talet daterade ikonen bevaras i Protaton, kyrkan mittemot förvaltningsbyggnaden i Karyes. Den har under tusen år visat sig äga undergörande kraft. Den största färjan till det Heliga berget är även den döpt till *Axion estin*. Pilgrimer blir sålunda medvetna om Guds moders närvaro på det Heliga berget så fort de stiger ombord på färjan.

Då pilgrimer stiger i land på det Heliga berget, överlämnar de sig till den Heligas vård. Till följd av heliga mäns ävlan andas Hela berget helighet. Varje sten på stigarna är laddad av heliga energier för att heliga män vandrat på dem i över tusen år. Många pilgrimer erfar liksom munkarna att naturen andas helighet på Guds moders örtagård. Även teet, som munkarna dricker, framställs av örter från örtagården. Särskilt grekiska och slaviska pilgrimer lämnar sig i den Heligas vård, förtröstar sig på Guds moder och på Gud genom att be "Herre, förbärma dig".

Den andliga förvandlingen. Helighet är allstädes närvarande på Athos. Många män erfar en inre förvandling, en förnyelse. De intar ett nytt förhållningssätt till tillvaron. Distansen till vardagen och närvaron av sällsamma heliga energier befriar dem från inre knutar, som uppkommit under livets gång. Män erfar energier som de inte visste existerade. Utgående från vad pilgrimer verkligen erfar och upplever under vistelsen på det Heliga berget, är det uppenbart att det är meningslöst att skilja mellan vem som är pilgrim och vem som är turist. Som svar på frågan om besökare är pilgrimer eller turister framhöll en äldre munk:

Vem av oss kan med säkerhet säga vad som är Guds vilja? Vi kan inte utgå ifrån att endast *proskinites* – ortodoxa besökare – är pilgrimer och alla andra besökare turister. Det avgörande är inte den yttre benämningen. Den inre förvandlingen, som sker under pilgrimsresan är alltid på ett eller annat sätt en följd av Guds vilja.

Munkens svar gav mig anledning att undersöka vad som är kännetecknande för ortodoxa pilgrimsresor. I likhet med andra resor, innehåller även pilgrimsresan en period av liminalitet, ett begrepp som den amerikanske antropologen Victor Turner (d. 1983) myntade från latinets ord för ”tröskel” (*limen*), en mitt-i-mellan-period som präglas av social osäkerhet – fysiskt, psykiskt och emotionellt – i förhållandet till en akut livssituation. Begreppet ”liminalitet” syftar på den tvetydighet eller desorientering som inträffar i mittstadiet av ett övergångsskeende, då pilgrimen inte längre befinner sig i hemmiljön, men inte heller har påbörjat återfärden till hemmets hård.

I reseskildringen *Athos, or the Mountain of the Monks* beskriver Athelstan Riley (d. 1887) följande erfarenhet av liminalitet:

Vi är nu hajji, sade han [Kavallas ärkebiskop], det turkiska ordet för pilgrim [person som vallfärdat till Mekka]. Och minsann, att besöka det Heliga berget och klättra upp till bergets topp anses i den ortodoxa världen vara den viktigaste pilgrimsresan näst efter ett besök i det Heliga landet.

Under den liminala perioden erfar pilgrimer vanligen en samhörighet, som Turner kallar *communitas*, ett latinskt ord som syftar till den spontana känslan av (social) gemenskap som pilgrimer erfar kollektivt och där ingen är intresserad av varandras familjebakgrund, yrke eller ställning i samhället. Om pilgrimers sociala förhållanden i hemlandet och hemmet uppfattas som ett strukturerat kluster, är liminaliteten en antistruktur där alla pilgrimer är i samma båt oberoende av social status och samhällelig roll. Pilgrimerna utstår samma prövningar och kämpar med liknande existentiella frågor.

Fastän pilgrimer ofta återvänder samma väg som de kom, argumenterar Turner att ”hemfärden är psykologiskt olik avfärden”. Enligt honom

överskuggas färden till en helig plats av att pilgrimen är tyngd av stress, oro, ångest och skuld, som smygande hopat sig under årtal. Synderna blir förlättna tack vare pilgrimsresans förvandlande och läkande verkan. Pilgrimerna lär sig njuta av tillvaron i väntan på att bli varmt välkomnad hem.

Mina fältstudier stöder till en del Turners påstående. Athospilgrimer upplever faktiskt känslan av befrielse då de återvänder till ”världen”. Den svartvita föreställningen om den syndige och den syndfria människan är ändå mera idealistisk än realistisk, mera katolsk än ortodox. Enligt min fälterfarenhet är det inte för att bekänna synder som grekiska pilgrimer

besöker det Heliga berget. Det är snarare för att de vill träffa någon känd andlig fader eller en bekant munk med vilken de kan diskutera sin livssituation och andliga frågor. Efter Athosbesöket ser greker världen med nya ögon. Uttrycket "med nya ögon" beskriver autentiskt vad det är fråga om.

I sina undersökningar om pilgrimsresor på medeltiden kom Anne Osterreith till slutsatsen att det latinska ordet *transformare* är pilgrimsresors minsta gemensamma nämnare. *Transformare* betecknar autentiskt den förändring och förvandling som många pilgrimer erfar under pilgrimsresan. På den heliga platsen fullbordas pilgrimers andliga förvandlingsprocess. Där får de svar på frågor gällande det andliga sökandet. Där omformas identiteten. Där sker andlig pånyttfödelse. Enligt Osterreith är pilgrimsresan en strävan att nå målet i en andlig kamp som förvandlar människan andligen och ger henne förmågan att urskilja vad som är rätt och vad som är orätt, vad som är lämpligt och vad som är olämpligt, vad som är taktfullt och vad som är taktlöst.

Många pilgrimer blir medvetna om existensen av en inre andlig kompass, som hjälper dem att inse betydelsen i orden: "Marta, Marta, du gör dig bekymmer och oroar dig för så mycket. Men bara ett är nödvändigt." (Luk. 10:41–42) Det centrala i livet är att välja den goda delen och förtrösta sig på Herren. Att förtrösta sig på Herren är något som pilgrimer lär sig på det Heliga berget Athos. Där är de tvungna att följa athonitisk kalender, munkarnas uppfattning om tiden och dygnsrytmen samt att förlita sig på den allestädes närvarande helige Andes och Guds moders beskydd.

Pilgrimsresors gemensamma nämnare och specifika karaktär är, att det under resans förlopp sker en förvandling från en nivå av andlighet till en annan. Andlighetens innehåll beror på pilgrimers religiösa tradition och på deras beredskap att lyhört lyssna till den athonitiska tillvarons mysterium. Fastän pilgrimsresors struktur är universell, är trosinnehållet unikt och bundet till ifrågavarande kultur. Det centrala är ändå att det sker en förvandling, som i bästa fall blir bestående, vilket dock inte är självklart. I många fall är det fråga om en entusiastisk insikt, som med tiden bleknar och faller i glömska. Därför är det viktigt att regelbundet bearbeta andligheten och göra nya pilgrimsresor om man vill upprätthålla och elaborera andlighetens kvalitet.

Många Athospilgrimer söker sig därför efter sin första resa regelbundet till den Heligas vård. I flera europeiska länder har pilgrimer grundat föreningar som kallar sig Athosvänner. I England, där ortodoxin med åren har blivit allt populärare, heter föreningen The Friends of Mount Athos. Föreningen har närmare 800 medlemmar. Förutom årsmötet, som vanligen hålls i Oxford i början av juni, ordnar föreningen årligen seminarier och pilgrimsresor till ortodoxa kloster och kyrkor runt om i Europa. En del

av medlemmarna har under de senaste åren i maj månad röjt igenvuxna stigar på det Heliga berget.

Biskop Kallistos (Ware) av Diokleia var en av de Athosentusiaster som år 1990 grundade föreningen The Friends of Mount Athos. Prins Philip var många år föreningens beskyddare (*Royal Patron*), vars uttalade stöd senare övertogs av prinsen av Wales, numera kung Charles III. Förutom att han aktivt deltagit i röjningsarbetet av stigar på det Heliga berget, har kung Charles medan han ännu var prins sammankallat Athosvänner till herrgården i Highgrove i Gloucestershire, där han hållit seminarier och receptioner för att understöda renovering av klosterbyggnader på Athos. Liknande föreningar finns i Tyskland, Frankrike, Finland och i östeuropeiska länder. Ortodoxa och till ortodoxin konverterade pilgrimer upprätthåller den på det Heliga berget initierade andliga förvandlingen i ortodoxa kyrkor, föreningar och i dagliga rutiner.

I maj 2005 besökte jag tillsammans med sonen André fader Ioannikios, som då var Protos och bodde i Karyes. Då vi kom till förvaltningsbyggnaden (*Epistasia*) bjöd han genast på grekiskt kaffe. Medan vi läppjade kaffet pratade vi länge med honom om andliga livets mysterier. När det var dags att vandra vidare gav han André en liten bok om Athos som han signerade: "Ioannikios, brother in Christ." Det var hans sätt att välsigna vår vistelse på det Heliga berget.

Ioannikios var lägmäld och ödmjuk till sin läggning. Därför frågade jag honom hur han klarade av att styra den Heliga ledningen och det Heliga samfundet, och utstå intriger som säkerligen även finns på det Heliga berget. "Jag lyssnar tåligt till alla åsikter och gör ett förslag till åtgärd, som ofta tack vare Guds nåd leder till ett beslut," var hans svar.

I september 2005 återvände jag till Athos för att träffa fader Ioannikios som plötsligt hade blivit allvarligt sjuk. Jag skyndade mig till klostret Dionysiou och tog genast kontakt med en munk och frågade var jag kunde träffa Ioannikios. Munken sade att han var mycket sjuk och att jag inte kunde träffa honom. Envist tvingade jag munken att gå ner till sjukstugan och fråga Ioannikios om jag kunde komma till sjukstugan. Det tog inte länge förrän munken återvände och meddelade att Ioannikios tar emot mig.

Ioannikios hade fått hjärntumör. En yngre munk matade honom med tålomod, men det blev just ingenting av åtandet. Han hade svårt att svälja. Efter måltiden bad den unga munken mig att stanna endast en kort stund vid Ioannikios säng. Munken märkte att jag såg bekymrad ut och sade: "Var inte orolig. Fader Ioannikios är i goda händer." Jag kände vrede inom mig. Hur kunde fader Ioannikios vara i goda händer? Han sköts ju av en

ung munk med föga erfarenhet av sjukvård. Med nöd och näppe kunde jag behärska mig.

Jag satt en kort stund alldeles tyst bredvid Ioannikios säng. Han var väldigt fragil och kunde knappt tala. Det var mest jag som talade fastän jag hade svårt att finna de rätta orden. Då jag konstaterade, att det ser ut som om det inte blir någon Athosutställning i Helsingfors, viskade han: "Jag kommer till Finland på något annat sätt." Fader Ioannikios, som året innan hade varit Protos, var en av de munkar som aktivt stödde den planerade Athosutställningen i Helsingfors stads konstmuseum.

Då jag i maj 2006 besökte Athos var Ioannikos fortfarande vid liv. Det var för mig en stor överraskning. Några dagar innan jag skulle ta färjan till Dionysiou ringde telefonen i Antonios affär. Fader Symeon av Dionysiou meddelade att det Heliga samfundet hade beslutat skicka ett antal ikoner och andra heliga föremål till Athosutställningen i Helsingfors. Därtill anförtrodde Symeon att fader Ioannikios sista önskan hade varit att utställningen skulle förverkligas. Fem minuter efter att fader Ioannikios fått höra det Heliga samfundets beslut dog han. Det var uppenbart att den oavbrutna bönen kraft hade hållit honom vid liv tills han fick bekräftat att Gud hade hört hans bön.

Eftersom munkar begravs redan dagen efter att de dött hann jag tyvärr inte till begravningen. Jag besökte ändå graven under flera år. Då jag tittade på mitt böneband, som han gav mig vid dödsbädden och som jag fortfarande nitton år senare bär på vänster arm, kom jag ihåg hans ord: "Bär bönebandet tills det går sönder. Om du kommer till graven, kan vi talas vid. Då du ser på bönebandet, kan du skilja mellan vad som är rätt och vad som är orätt."

Nedstämd lämnade jag klostret Dionysiou efter besöket vid fader Ioannikios grav. Jag reste vidare till Karyes för att träffa den finske fader Josef i den helige Andreas kloster (*skete*). Klostrets kyrka är den största i munkrepubliken. Då jag deltog i kvällsgudstjänsten hade jag svårt att stå stilla. I stället gick jag stillsamt omkring och kysste ikoner en efter en. Plötsligt stod jag framför ikonens Kristi nedtagande från korset. Då trängde sig den unge munkens ord fram i mitt medvetande: "Fader Ioannikos är i goda händer." Då jag tittade på ikonens halvnakna Kristusfigur, insåg jag att fader Ioannikios hade varit lika blek som Kristus där han låg på sitt yttersta. Guds moder tog emot Kristus från korset. På samma sätt tar Guds moder emot alla munkar som dör på det Heliga berget. Guds moder uppfattas nämligen som Athosbergets beskyddare.

Det är i Guds moders örtagård som alla munkar blir begravna. Det var det som den unge munken menade då han sade att fader Ioannikios är i

goda händer? Insikten tröstade mig. Till min förvåning fylldes jag av glädje. Nedstämdheten var ett minne blott. Fader Ioannikios hade kommit hem.

En oväntad erfarenhet. Påsken 1993 överraskades jag av en personlig erfarenhet på det Heliga berget. Jag hade nyligen avslutat korrekturläsningen på min första bok om klosterväsendet på Athos – *Paradise within Reach*. Den andra boken om pilgrimsväsendet var så gott som färdig – *Tales and Truth*. Uttröttad lyckades jag slutligen lämna åliggandena vid Helsingfors universitet för att än en gång besöka Athos. Avsikten med resan var att rutinartat kontrollera en del fältanteckningar. Jag hade all anledning att tro att fältstudien skulle bli likadan som de årliga två veckors vistelserna i början av september allt sedan 1984. Den enda skillnaden var att jag nu besökte Athos på påsken, som jag även gjort 1988. Ingenting tydde på att någonting särskilt skulle inträffa.

Medan jag läste korrekturen på kapitlet "Monasticism and Mythology" reflekterade jag ånyo över athoniters uppfattning om syndafallet och om den andliga kamp som varje munk utstår i hopp om att av Guds nåd få erfara gudomligblivandet (*theosis*). Förutom *Unseen Warfare* av Lorenzo Scupoli läste jag psalmerna i den Gudomliga liturgin, som jag beskrivit och analyserat i monografin. Spontant erinrade jag mig Sundéns rollteori och hans påstående att repetitiv läsning är en förutsättning för en personlig erfarenhet av en levande Gud. Fastän jag var insatt i teorin, tillät jag tanken komma och gå. Det är ju självklart att korrekturläsning medför repetition. Sundéns argument är övertygande då han framhåller att religiös erfarenhet inte konstitueras av specifika känslor, utan som all annan erfarenhet av *varseblivningar*. Sundén använder därför systematiskt ordet "erfarenhet" istället för "upplevelse". Till den insikten kom han genom att analysera psalmer ur rollteoretisk synvinkel. Vi känner alla till William Shakespeares pjäs *Som ni behagar*, där Jacques framhåller att:

Världen är en teater, där alla människor spelar sina roller. Det gör såväl män som kvinnor. Var och en har sin stund att komma och gå, och har många roller under sin livstid. (Egen översättning)

Att anta en roll innebär oundvikligen att försätta sig i en samtalssituation och i en förväntan på en samtalspartner i relation till vilken rollen spelas. Om ett barn leker försäljare, förväntar det sig en kund. Då barnet byter rollen och leker kund, förväntar det sig en försäljare. Dualiteten, tvåfaldigheten, är enligt Sundén en oskiljaktig del i varje roll. Den omfattar bestämda förväntningar visavi vad motparten skall eller kommer att göra.

Rolltagandet förutsätter inte enbart agerande, utan även att "skådespelaren" förväntar sig något, en varseblivning.

Den bibliska traditionen ger oss modeller för beteende och rollexempel på hur fromma män och kvinnor samtalat med Gud och hur de förnummit Guds närvaro; roller som människor lätt kan identifiera sig med. Psalmerna är goda språngbrädor för att "hamna i en roll", en formulering som jag föredrar framom Sundéns uttryck "att uppta en roll".

Enligt egen fälterfarenhet är det inte fråga om att medvetet axla en roll. Det är snarare så att pilgrimer, som ber intensivt, oförhappandes hamnar i en roll, i ett enskilt samtal, som samtalspartner i relation till Gud, med andra ord som motpart i psalmens diskussion. Den avgörande förutsättningen för att vi skall hamna i en biblisk roll är, enligt Sundén, att vi under en längre tid befunnit oss i andlig nöd, i en behovssituation och längtat efter en lösning, ett upphävande av ett olidligt spänningstillstånd.

I situationer av yttersta nöd eller vid randen av desperation, kommer den som tåligt anammat en religiös diskurs att erinra sig Guds löften. I stället för att falla i förtvivlan eller att förlita sig på egna ringa krafter, ger den lidande ödmjukt vika för det som enligt den religiösa traditionen visat sig vara bestående och tillförlitligt – att förtrosta sig på Gud. Det som då sker är att människan fullständigt oväntat finner sig själv i den fromma människans roll. Tankegången är att eftersom Gud tidigare har frälst människor i nöd, gör Gud det även nu om jag tror och förlitar mig på Guds nåd. Löftena förväntas bli uppfyllda hur hopplös situationen än synes vara. Den amerikanske jiddischspråkige författaren Isaac Bashevis Singer bekräftade utgående från egna erfarenheter att det är just så Gud verkar. Livet hade lärt honom att "varje gång det står riktigt illa till och han tror att slutet är nära, inträffar något oväntat som ter sig som ett mirakel".

Rollförväntningar, som enligt Sundén ingår i en varseblivningsberedskap (*un système aperceptif*), förser människan med en religiös referensram, en modell för hur hon personligen erfar en levande Gud. Det är särskilt via hörseln (*per auditum*) som Kristus tränger sig in i människans hjärta. Genom att läsa högt innantill, lyssna uppmärksamt till ords innehåll och genom att ta fasta på ord som tilltalar, erfar människan Guds närhet, en personlig Gud (*coram Deo*). För den som personligen erfar Guds närvaro har tron en helt annan betydelse än det vanliga, i vår tid utnötta ordet "tro".

I en intervju, där journalisten frågar Carl Gustav Jung om han tror på Gud, konstaterar Jung: "Jag tror inte, jag vet." Erfarenheten omstrukturerar människans syn på och tillvaro i världen. Plötsligt ter sig allting annorlunda. Med vidgad förståelse reflekterar människan över livets mening och naturens betydelse för allt liv på jorden.

Bakgrunden till min erfarenhet av Guds närvaro är följande. Så fort jag tillsammans med ett hundratal andra pilgrimer påskén 1993 stigit ombord på färjan till det Heliga berget Athos kände jag mig lättad. Med en bok i tryck och en annan så gott som färdig, reste jag inte längre med oket att samla in nya data eller att bedriva omfattande fältstudier. Istället glädde jag mig över att vara en av dem, fastän jag var främling bland fromma grekiska pilgrimer.

Jag var själv förvånad över känslan av befrielse och avspändhet. Den gav mig en sällsamt sinnlig njutning. Redan då anade jag att det inte fanns någon återvändo. Fastän jag betvivlade föräningen, ändrade jag inte min plan och det är jag glad för. Jag behövde inte längre vara en fältforskare inriktad på deltagande observation, utan endast en vanlig människa, en sårbar varelse på pilgrimsresa med en personlig målsättning. Jag gestaltade inte längre forskarrollen, utan anträdde en egen oväntad andlig resa.

Under de fyra dagar jag under påskén vistades på det Heliga berget, utstod jag prövningar som kännetecknas av en sträng pilgrimsresa; vandring, fasta, närvaro vid förlängda gudstjänster, förkylning, feber och välsignelse över att ha tillfrisknat samt en känsla av frälsning. Medveten om hur viktigt det är att omedelbart anteckna erfarenheter, skrev jag ner följande rader i min fältdagbok:

Efter att i timtal ha vandrat ensam på de smala bergsstigarna, först i stekande hetta och sedan i kallt regn – vädret på Athos är oförutsägbart under våren – anlände jag trött till klostret Iviron. Munken som ansvarade för pilgrimer visade mig omedelbart till kyrkan. Där stod jag våt och kall under kvällsgudstjänsten i flera timmar bland andra pilgrimer. Det tog inte lång tid förrän jag blev så frusen och stel att jag gick ut ur kyrkan. Jag vandrade runt kyrkan, som i alla kloster på det Heliga berget är byggd mitt inne på klostergården. Till en början gick jag långsamt på grund av stelhet, men småningom ökade jag takten för att värma upp mig.

Efter kvällsgudstjänsten visade munken mig till gästrummet, där jag övernattade tillsammans med tre greker i medelåldern. En av dem snarkade som en flodhäst. En annan gick på toaletten och på en cigarett stup i kvarten. Den tredje, som var författare, hade hört att jag var religionsvetare. Han ställde oavbrutet frågor till mig: "Herr Finland, vad anser ni? Finns det ett liv efter döden?"

Greker gick av och an till helnattsvigilian (*agripnia*). Knarrande dörrar väckte mig ideligen. Det blev inte mycken sömn den natten. På långfredag kände jag mig svag. Efter den

Gudomliga liturgin fick vi alla bröd, halva, oliver och vatten i den kalla matsalen. Alla pilgrimer var hungriga efter den långa fastan. Stående stoppade vi med skakande händer i oss så mycket bröd och halva som vi förmådde. Ingen av oss visste när vi skulle få följande mål eller när läsaren, som läste högt ur dagens helgonbiografi, skulle sluta läsandet som tecken på att måltiden var över.

Efter lunchen bytte även jag på grekers vis till pyjamas och lade mig i sängen för att vila. Vi vilade hela dagen i våra sängar, i den Heligas vård. Den nyfikne greken fortsatte: "Herr Finland, vad anser ni? Finns det bara en Gud i världen, eller finns det många gudar? Är hinduernas gud densamma som vår Gud?" Jag var på tok för frusen och trött för att besvara hans envetna frågor. "Därom tvistar de lärda", sa jag och låtsades sova. De vita väggarna, de enkla bäddarna, sandalerna under dem och den väntansfulla atmosfären, fick mig att tänka på sjukhusvistelsen då jag som femåring opererades för blindtarmsinflammation. Det kändes som om vi alla förberedde oss för ett större kirurgiskt ingrepp, vilket vi på sätt och vis gjorde – vi väntade ju på Kristi uppståndelse och på de förlösande orden: "Kristus är uppstånden, sannerligen uppstånden!"

Plötsligt kände jag mig feberaktig. Jag hade fått kallt efter att ha svettats under förmiddagen. Munken som ansvarade för pilgrimerna kokade varmt te åt mig och gav mig en aspirin. Jag hann sova en kort stund innan jag hasade mig ner till påskmässan, som varade halva natten. Fastän jag inte anser mig vara en särskilt syndig människa, ungefär som de flesta andra människor, blev jag berörd och rörd av den änglalika växelsången mellan de två enstämmiga körerna och framför allt av orden *Kyrie eleison* ("Herre, förbarma dig"), som oupphörligen upprepades med jämna mellanrum. Stämmorna och orden trängde sig in i medvetandet och blev örhängen, som kändes som egna ord. Till slut tårades ögonen. Jag insåg att jag behövde förnyade krafter för att överleva strapatserna på det Heliga berget. Men ännu mer var jag i behov av att förnimma hur Herren förbarmade sig över mig och förlöste den börda jag burit på grund av en tragedi. Medan jag i mitt stilla sinne stämde in i ropet *Kyrie eleison*, kände jag hur orden gav mig inre ro.

Oron över om jag orkade vaka hela påskmässan försvann. Jag fick oanade krafter och var hur piggt som helst. Samtidigt blev jag övertygad om Guds närvaro i mässan och om att Gud förbarmade alla som deltog i vakan. När körerna reciterade *Kyrie eleison*, förstod jag med ens ordens vidgade betydelser. Huruvida jag skulle överleva eller inte saknade betydelse. All oro var bortblåst. Jag förnam Guds närvaro och nåd. Glädjen liknade den euforiska stämning jag erfar då jag skriver nya sånger, fastän sällsammare. De heliga energierna förlöste alla knutar och känslan av förbarmande överraskade mig fullständigt.

Kristi uppståndelse firades utanför kyrkan. Var och en av de närvarande bar ett ljus och reciterade "Kristus är uppstånden" (*Christos anesti*). Då jag långt in på natten kom i säng, hörde jag oupphörligen orden *Kyrie eleison* som musikaliska örhängen som långsamt ebbade ut. Det tog en lång stund innan jag somnade. Då och då vaknade jag i oron över den kommande dagen. Hur skall jag feberaktig med ryggsäck orka vandra den två timmar långa sträckan över berget till Karyes? Fastän jag beslöt att inte oroa mig över den kommande dagen, trängde tanken sig ändå på med jämna mellanrum tills jag somnade av pur utmattning.

På morgon kokade den för pilgrimer ansvarige munken te åt mig och gav en aspirintablett för att stilla febern. Efter att han gett mig två kokade ägg som vägkost sa han: "Må vår Herre välsigna dig." Orden kändes tröstande och särskilt betydelsefulla som om Gud själv hade hört min bön, och på så sätt skingrat oron inför återfärden. Spontant svarade jag *Christos anesti* ("Kristus är uppstånden"), varpå han omedelbart svarade *alithos anesti* ("sannerligen uppstånden").

Jag insåg genast att det var fullständigt omöjligt för mig att vandra uppförsbacke till Karyes. Jag var alltför svag. Innan jag lämnade klostret påminde munken mig: "Kom ihåg! Guds moder beskyddar varje steg på det Heliga berget." Efter att jag promenerat från klostret nerför kullen till vägen uppenbarade sig en pickupbil. Chauffören erbjöd mig en plats på flaket bredvid en atenare med sjuk rygg och en kretensare som vrickat foten. Under bilfärden över bergen, som räckte nästan en timme, kände jag mig välsignad där jag satt inkrupen på bilflaket under den öppna himlen. Solstrålar tittade då och då fram mellan de otäckt mörka molnen. Jag blev övertygad om att jag höll på att tillfriskna och räddas ur påskens eldprov. Den akuta krisen vände sig till

det bättre. Kom att tänka på hur jag som barn efter att ha haft mässling plötsligt kände mig frisk. Då man är sjuk känner man sig ynkelig, men så fort febern lagt sig fylls man av glädje och lust att leka. Spontant upprepade jag många gånger ”Tack Herre, för att du förbarmade dig”, mina ord av tacksamhet, enligt Sundéns teori.

Då färjan slutligen anlände till Ouranoupolis och jag tog mina första steg på betongbryggan, såg byn annorlunda ut än tidigare – främmande och överklig. Min värld hade blivit omskakad. Det Heliga berget Athos hade blivit min värld. För en stund framstod den profana världen som den främmande plats jag var på väg att besöka. Jag insåg att jag hade erfarit närvaron av något heligt, vilket jag aldrig tidigare hade gjort. Erfarenheten berörde mig djupt och övertygade mig om existensen av en personlig Gud. Under hela mitt liv hade jag alltid undvikit att använda ordet Gud. Jag kom att tänka på vad Gud svarade Mose då han frågade Gud: ”När jag kommer till Israels barn och säger dem: Era faders Gud har sänt mig till er, och de frågar mig: Vad är hans namn? Vad skall jag då svara dem?” Gud sade till Mose: ”Jag är den Jag Är.” (2 Mos 3:14).

För dem som det är oklart konstaterar jag att Gud är varken man eller kvinna, inte heller hen och verkligen inte en gammal gråhårig gubbe med långt grått skägg. Munkar på det Heliga berget framhåller ofta att vi absolut inte skall bilda oss någon som helst föreställning om Gud i vårt inre sinne, varken i bild eller i ord. Gud existerar, men vem eller vad Gud är förblir ett mysterium. Det enda vi vet är att Gud existerar och att vi människor kan erfara Guds *energier* om vi överger vår egoism, högfärd och vårt rationella tänkande, och ödmjukt blir varse om Guds närvaro i allt levande.

Som människor har vi blivit skapade till att vara kreativa och vara lik Gud. Avståndet mellan den skapade människan och Gud är obefintligt. Men, och det finns ett aber. Gud gav människan fri vilja att välja mellan gott och ont. Den fria viljan kom att bli ödesdiger för människan, som valde fel och drevs ut ur Edens lustgård. Min erfarenhet av den helige Andes eller Guds närvaro var kanske inte så dramatisk som de fall Sundén analyserar, men tillräckligt omskakande för att övertyga mig om validiteten i hans teori.

Då jag för tolv år sedan – 1984 –, före denna omvälvande händelse, intervjuade Athospilgrimer om deras erfarenheter, sade en grekisk medicine studerande till mig:

Det är omöjligt för mig att klä tankar i ord. Det är fråga om en erfarenhet som man måste genomleva och som man inte kan förklara – jag har funnit mig själv på det Heliga berget. Jag har återvänt till mina rötter som mänsklig varelse.

Efter egen erfarenhet behöver jag inte längre fråga pilgrimer, jag har själv den erfarenhet som jag frågat om av tiotals Athospilgrimer. Jag blev oväntat själv den pilgrim jag skulle intervjua.

Guds moder som det Heliga berget Athos beskyddare.

Forskare i sitt esse. Foto: Raili Gothóni.

Professur i sikte

TILLBAKA TILL VARDAGEN

Det första läsåret efter att jag återvänt som heltidsforskare från Cambridge till lektoratet i religionsvetenskap var arbetsdrygt. Det var en kulturchock att komma hem till den krassa verkligheten och till de akademiska förvecklingarna med en professor som vanskötte sina åligganden och nonchalerade sina studenter. Jag hade stortrivts i Cambridge. Den bjärta kontrasten till den dystra stämningen i Helsingfors kändes fränstötande. Likväl fyllde jag plikttroget den digitala blanketten för undervisningsplanen för läsåret 1990–91.

Som lektor och docent var jag ansvarig för studerande både vid den teologiska och den humanistiska fakulteten. För att undervisningsskyldigheten inte skulle bli för betungande, koncentrerade jag mig på den obligatoriska föreläsningsserien om metoderna inom jämförande religionsvetenskap, seminarieuppsatserna, kollokvierna och på pro gradu-handledningarna. Därtill var jag ansvarig tentator för grund- och ämneskursernas studielitteratur, som möjliggjorde att jag istället för 14 timmar behövde undervisa endast 10 timmar i veckan. Anmälningssblanketten för läsåret 1990–91 innehöll följande kurser:

- Kollokvium om heliga texter
- Kollokvium om metoder
- Metodkurs inom religionsvetenskap
- Proseminarium 1
- Proseminarium 2
- Pro gradu-handledning

Nyckelordet var ”kollokvium”, med andra ord akademisk undervisning i samtalsform om metoder och tolkning av heliga texter. Eftersom innehållet ofta berörde studerandenas egna ämnen och källmaterial, påminde kollokvierna mycket om seminarier. Kollokvier och seminarier var betydligt lättare former av undervisning än föreläsningar. Grundkurserna, som jag hållit på 1980-talet, delegerades till doktorander.

Pro gradu-handledning var något nytt på den tiden. Efter att jag doktorerat delegerade Pentikäinen nymodigheten till mig. Jag hade ingen annan erfarenhet av handledning än den tutorverksamhet jag bekantat mig med i Cambridge. Följaktligen tillämpade jag tutortraditionen i Cambridge, som gick ut på att noggrant lyssna på studenternas presentation av forskningsplanen, källmaterialet och analysmetoden. Därefter frågade jag hur de själv hade tänkt förverkliga sin studie.

Denna s.k. heuristiska undervisningsmetod är åskådligt demonstrerad i den av Platon skrivna sokratiska dialogen *Meno*, som består av frågor och svar. Genom att lyssna och därefter ställa frågor till eleverna kommer de ofta själv underfund med hur de skall skriva sin pro gradu-avhandling. Det gällde att lyssna, inte att föreläsa. Som tutor var jag bollplank för deras tankegångar.

Det intressanta med den heuristiska metoden var att jag lärde mig mycket av studenternas forskningar. De kunde gälla allt från skriftlösa kulturers religioner till världsreligioner, trosföreställningar, ritualer, väckelserörelser, nyreligiositet, indiska religiösa rörelser, spiritualitet, tonåringars tro och världsuppfattningar. Religionsvetenskapliga institutionen stod på två ben, med det ena benet vid den teologiska fakulteten och med det andra vid humanistiska fakulteten. Därtill avlade en del elever vid statsvetenskapliga fakulteten våra kurser i religionssociologi.

Religionsvetenskapliga institutionen hade gott samarbete med så gott som alla ämnesområden inom humaniora och även med andra institutioner runt om i Europa. Disciplinen var och är till sin karaktär internationell. För att få vidgad kunskap om främmande kulturer bör religionsvetenskapare även studera den ifrågavarande kulturens språk. Det förutsatte samarbete särskilt med institutionen för afrikanska och asiatiska språk och kulturer.

I samband med institutionens internationella evaluering, som skedde några gånger under min tid som prefekt, blev institutionen kritiserad för att vara för vidlyftig och inte specialisera sig på något särskilt område. Överraskande konstaterade bedömningskommittén ändå i sitt utlåtande att lärarna vid religionsvetenskapliga institutionen hade påvisat serendipitetisk förmåga att frambringa både pro gradu- och doktorsavhandlingar av hög kvalitet. Som docent och professor (1983–2016) handledde jag

omkring 500 pro gradu-avhandlingar och 30 doktorsavhandlingar. Under 1990-talet höll jag då och då docentföreläsningar även vid Åbo Akademis religionshistoriska institution.

Den verkligt tunga tiden varade bara ett år. Den 1 juli 1991 blev jag utnämnd till vikarierande professor i religionsvetenskap fram till den 30 juni 1992, den tid Finlands Akademi hade beviljat Pentikäinen stipendiet för längre hunna vetenskapsidkare. Det var en lättnad att få sköta professuren i religionsvetenskap. Undervisningen bestod huvudsakligen av ett pro gradu-seminarium, ett doktorandseminarium, och en kurs för längre hunna studenter samt administrativa ärenden som prefekt för religionsvetenskapliga institutionen.

Under det året blev jag förtjust i att handleda både pro gradu- och doktorsavhandlingar för att jag själv fick så mycket ut av den formen av undervisning. Ämnena varierade. Jag var tvungen att sätta mig in i en hel del för mig främmande ämnen och analytiska metoder samt källmaterial. Det var uppmuntrande lärorikt.

Religionsvetenskapen som kunskapsområde har sedan dess begynnelse i Helsingfors (1970) kännetecknats av forskningsfrihet gällande val av ämne och metod. Pentikäinen hade tidigt tillägnat sig professorerna Åke Hultkrantz och Lauri Honkos vidsynthet beträffar ämnets karaktär. Hultkrantz, som var professor vid Stockholms universitet, var känd för att låta alla blommor blomma. Han tog gärna emot doktorander som hamnat i gräl med sin professor vid något av landets andra universitet. Allt sedan dess har religionsvetenskapen i Finland bestått av fem forskningsgrenar: religionshistoria, religionsfenomenologi, religionspsykologi, religionssociologi och religionsantropologi. Det var både en rikedom och en utmaning.

Söndagen den 15 oktober 1995 ringde teologiska fakultetens dekan Raija Sollamo till mig sent på kvällen och meddelade att professor Pentikäinen hade beviljats tjänstledigt för att sköta en professur vid universitetet i Tromsö. Han hade redan en längre tid skött två professurer samtidigt, vilket enligt universitetets förordningar är olagligt. Av olika skäl ville han inte avsäga sig professuren i Helsingfors, utan tvingades därför söka tjänstledigt. Dekanen Sollamo frågade mig om jag var intresserad av att sköta professuren för den tid Pentikäinen var i Tromsö. Förfrågan kom som en fullständig överraskning trots att jag visste om Pentikäinens ohederliga förfarande. "Du har fem minuter på dig att bestämma om du vill sköta professuren," sade Sollamo, som vanligen var timid till sin natur. Det var uppenbart att hon var förargad på Pentikäinen och ville så fort som möjligt få ärendet undanstökat.

Jag hörde tydligt hennes lättade suck efter att jag svarat jakande på frågan. Institutionen var mig väl bekant sedan 1970-talet. Jag hade tidigare skött professuren ett år i mitten av 80-talet och likaså läsåret 1991–1992. Denna gång varade vikariatet till den 31 december 1997. Samtidigt som jag ansvarade för religionsvetenskapliga institutionen kände jag mig lättad över att inte behöva sköta lektoratet med dess övermättade undervisnings-skyldighet, som innebar föga tid för forskning.

SÄLLSKAPET FÖR BYSANTINSK FORSKNING

I mars 1991 blev jag överraskande invald till Sällskapet för bysantinsk forskning r.f. (BTS), som är medlem såväl i Delegationen för vetenskapsakademier i Finland som i Association internationale des études byzantines, vilken består av nationella sällskap för Bysansforskning. Det var docent Paavo Hohti, överombudsman för Finska Kulturfonden och ordförande för Sällskapet för bysantinsk forskning, som övertalade mig att komma till årsmötet och lyssna på ett föredrag om Bysans. Intet ont anande gjorde jag det, blev invald i föreningen och samtidigt huvudredaktör för *Byzantium and the North: Acta Byzantina Fennica*. Den uppgiften skötte jag till 2002. En central orsak för mitt inval var att Athosforskningen platsade bra inom ramen för Bysans forskningen, vars syfte är att befrämja vetenskaplig forskning och allmän kännedom i Finland om den bysantinska kulturen.

Byzantium and the North utkom på den tiden vartannat år och bestod huvudsakligen av föredrag hållna under årsmöten och seminarier. I samband med verksamheten fick jag god kontakt med ledande Bysansforskare via Sällskapets internationella nätverk, bland annat med Alice-Mary Talbot, chef för bysantinska studier vid Dumbarton Oaks Research Library and Collection, George P. Majeska, professor i Rysslands och bysantinsk historia vid Maryland universitet, Thomas S. Noonan, professor i Rysslands medeltida historia vid Minnesota universitet och Johannes Koder, professor i bysantinsk historia vid universitetet i Wien.

Som Athosforskare och representant för Sällskapet deltog jag i den av Anthony Bryer, professor i bysantinsk historia vid universitetet i Birmingham, organiserade tjugotonde vårsymposiet i Birmingham i mars 1994 med temat "Athos och bysantiskt klosterväsende" (*Mount Athos and Byzantine Monasticism*). Det var för mig ett betydelsefullt deltagande. Filosofie doktor Graham Speake, fellow av Christ Church i Oxford, introducerade mig för åhörarna med att konstatera att han recenserat min studie *Paradise within Reach* och att jag var en av de få som studerat pilgrimsresor till

Athos. Efter att jag av nyfikenhet frågat honom om recensionen var positiv, svarade han: *"I suppose it is."* Jag svarade honom att det var roligt att höra och höll därefter fritt mitt föredrag med förtydligande transparanger om pilgrimsresor till det Heliga berget, om tillgängliga statistiska data och om tolkningar av begreppet "pilgrim".

Många åhörare kom senare fram till mig och tackade för att jag använt transparanger som illuminerade skillnaden mellan grekiska och utländska pilgrimer. På den tiden läste de flesta föredragshållare innantill från sina anteckningar. En föredragshållare översteg nästan en timme den angivna tiden, fastän ordförande upprepade gånger försökte stoppa honom. Till slut tackade föredragshållaren åhörarna för deras tålamod med att säga: "Jag vet att jag har överskridit tiden, men jag är en mycket svår person."

Under symposiet blev jag god vän med Graham Speake, som var hedersekreterare för den nyligen grundade föreningen The Friends of Mount Athos (FOMA). Då han försynt frågade mig om jag vill bli medlem i föreningen, svarade jag honom jakande. Det i sin tur ledde till en livslång vänskap inom ramen för FOMA och Athosforskningen. Under föreningens årsmöten och konferenser i Madingley Hall, Cambridge, har jag hållit ett antal föredrag om mina resultat inom pilgrimsforskningen.

Efter att jag publicerat monografierna *Paradise within Reach* och *Tales and Truth* hade jag långtgående planer på att bedriva fältstudier på Taiwan och bekanta mig med Konfucius' och Lao Zis läror. Jag hade inte ännu skickat in ansökan om stipendium för resan då prins Charles skickade mig en inbjudan till Highgrow för att delta i ett seminarium om Athos. För mig var det ett tecken på att jag skulle fortsätta med Athosforskningen och inte påbörja ett helt nytt projekt. Så blev det. Athos har sysselsatt mig sedan dess. Det är lite amusant att jag på föreningens årsmöte i juni 2004 blev vald till *Patron* för FOMA, medan prins Charles tidigare hade blivit vald till *Royal Patron* efter prins Philip.

Engagemanget i Sällskapet för bysantinsk forskning ledde mig också till Köpenhamn för att delta i XIX International Congress of Byzantine Studies med temat *Byzantium – Identity, Image, Influence*, den 18–24 augusti 1996. Vård för kongressen var Karsten Fledelius, ordförande för organisationskommittén och danska nationella kommittén för Bysans studier. Det var en stor konferens, där jag höll föredraget med titeln "Athonite Monasticism as a Ship of Byzantium" i det fjärde plenumet med fokus på tiden efter Konstantinopels fall 1453.

Tre år senare reste jag till Istanbul, där det svenska forskningsinstitutet den 2–5 december 1999 anordnade ett bysantinskt kollokvium med temat *"Interaction and Isolation in late Byzantine Culture"*. Jan Olof Rosenqvist,

Ämnet för föredraget i Madingley Hall, Cambridge, var pilgrimsfärder till det Heliga berget Athos. Foto: Raili Gothóni.

professor i bysantinologi vid Institutionen för lingvistik och filologi vid Uppsala universitet, var mån om att även jag skulle delta i sammanträdet för att redogöra för det Heliga berget Athos ställning under Bysans sista århundraden (1261–1453). Det var ett givande uppdrag, eftersom jag istället för fältstudier var tvungen att noggrannare studera Athos historia under en period då athoniterna upplevde en oväntad renässans samtidigt som det bysantinska imperiet sakta men säkert gick mot sin undergång.

Som en biprodukt av föredraget *Mount Athos During the Last Centuries of Byzantium* insåg jag att ortodoxin utgjorde en lång korridor av

kloster och kyrkor allt från S:t Katarinaklostret vid foten av berget Sinai i Egypten till Petsamo på Kola halvön, en korridor mellan Västeuropa och Asien som jag redan tre år tidigare hade presenterat i Köpenhamn. Trots Konstantinopels fall 1453, har det ekumeniska patriarkatet med rötter som går tillbaka till aposteln Andreas, en av Jesu tolv lärjungar, fortfarande sitt säte i dagens Istanbul i Turkiet. Konstantinopels patriarkat, som det kallas, är officiellt ett religiöst neutralt land. Allt sedan Konstantinopels fall har emellertid patriarken av Moskva tillsammans med den politiska ledningen suktat efter att kunna flytta det ekumeniska patriarkatet till Moskva. Det lär även vara president Putins och patriark Kirills långsiktiga mål, där erövringen av Ukraina endast är den första etappen.⁵⁷

AKADEMIPROJEKT

Den 1 december 1992 beviljade Finlands Akademi ett forskningsbidrag för projektet Ortodoxt klosterliv och samhälle (1.1.1993–31.12.1995). Professor Paschalis Kitromilides, som jag blivit bekant med under *fellowship*-året i Cambridge, verkade som projektets konsult. Han besökte Helsingfors som min gäst, medverkade i projektets seminarier, höll ett föredrag för eleverna om upplysningssträvandena i Grekland med titeln *Enlightenment and Revolution: The making of modern Greece*, där han identifierar intellektuella trender och ideologiska traditioner, som förändrade det religiöst definierade grekiska samhället till en modern nation trots att antiliberala krafter fick betala ett högt pris för förnyelserna. Akademiprojektets resultat utkom i följande publikationer:

- *Valamo – karjalaisten luostari?* (TK Hannu Kilpeläinens doktorsavhandling).⁵⁸
- ”The Religiosity of the Sacred Island of Tinos in Greece: History, Monasticism and Pilgrimage”. (Artikel av doktoranden FL Petra Pakkanen, assistent vid Finlands Aten-institut).⁵⁹
- ”In Search of a Vision – The Narrative Structure and Function of the Old Russian Pilgrims’ Tales”. (Artikel av doktoranden TL Ismo Pellikka).⁶⁰
- ”Eastern Monasticism: From Desert to the Ultimate North. An Architectural Appraisal”. (Artikel av Joseph Roilides, MSc).⁶¹
- *Tales and Truth: Pilgrimage on Mount Athos Past and Present*. Monografi av författaren som utkom 1994.⁶²

Finlands Akademi beviljade Jouko Lindstedt, professor i slavisk filolog, ett tvåårigt projekt med temat *Contacts and Identity in the Balkans* (1998–2000). Eftersom min Athosforskning tangerade akademiprojektets tema, erbjöd Lindstedt mig att delta i balkanprojektet. Det gjorde jag för att ytterligare vidga mina kunskaper om Balkan. Det athonitiska klosterväsendet hade sedan 900-talet spritt sig till Balkan och därifrån vidare norrut till Ryssland. Det var därför naturligt att jag som klosterforskare skulle diskutera det ortodoxa klosterväsendet och dess betydelse för Balkanhalvön. I artikeln ”The Sense of Becoming a Monastic”, besvarade jag frågan: Varför i all världen vill någon bli munk? Må den nyfikne söka upp artikeln och projektets resultat i publikationen *Papers in Slavic, Baltic and Balkan Studies*.⁶³

VETENSKAPLIGA SÄLLSKAP

Under 1980- och 1990-talet var jag styrelsemedlem bland annat i Antropologiska sällskapet i Finland (1984–98), Religionsvetenskapliga sällskapet i Finland (1985–89), Arbetsledamot i Suomen Kirjallisuuden Seura (1990–), Sällskapet för bysantinsk forskning (1991–2002), Nordic Association for South Asian Studies (1992–93), prisnämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland (1993–97), Finlands Jerusalemstitut (1994–98), Finska Vetenskaps-Societeten (1996–2008), Vetenskapliga samfundens delegation och ordförande för dess publikationscentral (2003–07), medlem av Duodecims kulturprisnämnd (2008–12), Valamon säätiön valtuuskunta (2009–15) och ordförande för det Heliga Athosbergets vänner i Finland (2006–16).

En central orsak till att jag blivit invald till olika vetenskapliga sällskap är den att religionsvetenskapens forskningsområde tangerar de flesta läroämnen inom humaniora. Bekantskapen med forskare från de olika områdena vidgade min kunskap om forskningstraditionerna inom humaniora och gav mig många vänner inom de akademiska kretsarna. Samtidigt blev jag del av ett nätverk av humanistiska forskare både i Finland och i Europa. Det var mig till oersättlig nytta då jag utnämndes till professor.

Det är en gammal visdom att man inte skall förakta små sår och fattiga föräldrar. Tidigt i min akademiska karriär undvek jag att hamna i gräl med dem som arbetade vid administrationen, men även med lektorer och professorer. Jag hade sett hur det går för dem som nonchalerar andra och bränner sina broar. Vi är alla i samma båt. Att kunna förhandla diplomatiskt är väsentligt även inom den akademiska världen. Den som har läst *Konfucius samtal*, inser rätt fort hur elementärt det är att vara artig och respektera sina medmänniskor.

Finska Vetenskaps-Societeten. Förutom vikariatet som professor blev invalet till ledamot av Finska Vetenskaps-Societeten den 21 december 1992 en uppiggande ljusglimt i livet efter Cambridge. Invalet som ordinarie ledamot av humanistiska sektionen gladdde mig storligen efter alla bittra intriger som jag utstätt mellan olika humanistiska skolbildningar. Det var glädjande att åtminstone någon uppskattade mina forskningar. Jag fylldes av oanad energi då jag regelbundet fick umgås med bildade människor och erfara samma upprymdhet som jag upplevt på Clare Hall i Cambridge. Invalet till ledamot sporrade mig att fortsätta med min forskning.

Det var upplyftande att delta i det första månadsmötet den 19 januari 1993 och skaka hand med preses Nils-Erik Enqvist, kansler vid Åbo Akademi, ständige sekreterare Carl G. Gahmberg och professor Nils Oker-Blom, kansler vid Helsingfors universitet. Det var särskilt glädjande att kunna tacka Oker-Blom, som utnämnt mig till lektor i religionsvetenskap efter en minst sagt intrigerande utnämningsprocess.

Som ny ledamot satt jag vid supén på Börsklubben i samma bord som etnologen Bo Lönnqvist, historikern Per Schybergson, medeltidsforskaren Johan Chydenius och geografen Stig Jaatinen. Redan under första mötet beslöt jag delta i alla månadsmöten. Det var endast sammanträdena i Åbo jag var tvungen att försaka för att undervisningen i Helsingfors av praktiska orsaker var koncentrerad till början av veckan. Societetens månadsmöten med lärorika föredrag och gemytliga supéer var särskilt berikande och värdefulla för mig som permanent saknade Cambridge.

Den 15 november 1993 höll jag mitt första föredrag, som en del ledamöter kallar "jungfruföredrag", vid Societetens sammanträde i Ständerhuset med temat "Paraplyet som särmärke för singalesisk buddhism". I brist på tid att förbereda mig använde jag samma material som jag använt vid provföreläsningen för professuren i socialantropologi. Ämnet var tacksamt eftersom jag med bilder kunde dokumentera hur munkarna på Sri Lanka använder paraplyer då de rör sig i Kandy. Föredraget åtföljdes av ledamöters slutna möte och därefter med supé på Börsklubben. Som föredragshållare placerades jag vid honnörsbordet med preses, ständige sekreteraren, skattmästaren och några andra ledamöter.

Dagen till ära var jag iklädd Clare Halls kravatt. Det var ett bra val. Även preses Enqvist, som hade vistats på Clare Hall, var iklädd samma kravatt. Efter tacktalen väckte kravatten en diskussion, som ledde till att ständige sekreteraren Gahmberg tillsammans med mig planerade en blå kravatt med gul sfinx som symbol för tillhörighet till Finska Vetenskaps-Societeten.

Inbjudan till Åbo Akademi. Redaktionssekreteraren Carina Nynäs hade snappat upp idéer från min satiriska studiehandbok *Är du rådvill? Trösterika ord till dig som kämpar med ditt examensarbete*⁶⁴ och recenserat den i *Finsk Tidskrift*.⁶⁵ Recensionen uppmärksammades av rektor Bengt Stenlund. Han bad sekreteraren ringa upp mig och be mig komma till Åbo för att hålla ett diskussionsinlägg om boken den 17 januari 1994. Eftersom jag var upptagen med många åliggande tackade jag nej, men sekreteraren var envis och insisterade på att jag skulle komma med ett tåg som anlände på förmiddagen till Åbo treminuter över elva. Nejet blev ett nja och ett tja. Hon styrkte inbjudandet med att Akademins chaufför kommer efter mig till tågstationen och att rektorn bjuder mig på lunch före föredraget, som går av stapeln klockan 13.15. Efter att jag hört sekreterarens argument kände jag mig tvungen att ge ett jakande svar.

Under tågresan planerade jag en kort presentation över studiehandboken. Väl framme i Åbo fann jag chauffören stående bredvid en lyxig svart bil med registernumret ABO – 1. Vid ankomsten till Akademins huvudbyggnad blev jag mottagen av sekreteraren, som ledde mig över röda mattor till källarvåningen. Där blev jag glatt mottagen av rektor Stenlund och kansler Enqvist med hustru. Tillsammans åt vi en läcker smörgåslunch med lax och ostar, som sköljdes ned med champagne. Jag insåg med ens att det var kansler och preses Enqvist, som på detta gentila sätt ville gratulera mig för invalet till Societeten med ett högtidligt mottagande. Efter den läckra lunchen, den hemtrevliga samvaron och några tömda champagneglas var det dags att gå till föreläsningssalen. Där blev jag presenterad före föredraget med titeln "Forskaren: person och roll". Den påföljande diskussionen bekräftade min uppfattning att många studerande verkligen kämpade hårt då de skrev på sina vetenskapliga avhandlingar.

Senare fick jag veta att Åbo Akademi hade köpt 30 exemplar av boken för att använda den som kurslitteratur. Sirkka Stolt, chef vid Yliopistopaino, var så pass glad över den ökade försäljningen att hon några år senare publicerade boken på engelska med titeln *How to survive in academia* (1996).

RELIGIONSPSYKOLOGI

Samarbetet med professor Holm fortsatte och intensifierades i religionspsykologiska tecken. I september 1988 samlades omkring sjuttio religionspsykologer för fjärde gången till ett symposium i Nijmegen, Nederländerna. Holm, medlem i den internationella kommittén för religionspsykologerna i Europa, bad Raili och mig delta i symposiet. Raili höll ett föredrag med

titeln "Life review and development of religiosity among elderly chronic patients", där hon för den internationella publiken redogjorde för en del av sina resultat i doktorsavhandlingen *Pitkääikaissairaan vanhuksen maailma ja uskonnollisuus* (1987). Föredraget väckte intresse särskilt därför att forskningen representerade tillämpad religionspsykologi, som grundade sig på en sjukhusteologs fältmaterial.

Själv höll jag föredraget "Spiritual Progress on Athos", där jag bland annat argumenterar att munkarna på Athos inte har kommit dit för att fly verkligheten, utan för att inträda i ett klostersamhälle där målet är att nå Gudsgemenskap. Trots att föredragen publicerades anspråkslöst som *Proceedings of the fourth symposium on the psychology of religion in Europe* (1989), i religionspsykologiska institutionen serie vid det katolska Radboud universitetet i Nijmegen, fick den en stor spridning bland religionspsykologerna i Europa.⁶⁶ I Nijmegen fick jag god kontakt förutom med Holm, som jag redan tidigare hade blivit god vän med, även professor Owe Wikström från Uppsala och filosofie doktor J.A. van Belzen, som var den internationella kommitténs sekreterare.

På 1990-talet blev den vetenskapliga tidskriften *Archiv für Religionspsychologie* ett värdigt språkrör för religionspsykologins och religionsvetenskapens internationella sällskap i Tyskland.⁶⁷ På grund av andra åligganden kunde jag inte delta i sällskapets konferens 1992, men skickade ändå in mitt bidrag "Religio and Superstitio Reconsidered", som sedermera trycktes 1994 i *Archiv für Religionspsychologie*.

Mitt aktiva intresse för religionspsykologi varade ännu ett antal år. I juni 1994 deltog jag i den av professor Kurt Bergling arrangerade konferensen i Lund, som tillägnades professor Hjalmar Sundéns rollteori. Han hade avlidit den 30 december 1993. Många av deltagarna hade varit god vän med Sundén och fått personligen mycket ut av både hans rollteori och hans religionspsykologiska insikter. Så även jag som höll ett personligt föredrag med titeln "Becoming the Pilgrim to be Interviewed. My Field Research in Retrospect". Holm redigerade tillsammans med Belzen föredragen till en studie med titeln *Sundén's Role Theory – an Impetus to Contemporary Psychology of Religion*.⁶⁸

Professor Holm var mycket aktiv inom det internationella religionspsykologiska sällskapet och var med om att ordna konferensen i Ebeltoft, Århus, mellan den 21 och den 24 maj 1998. Som avlönad docent var jag i tillfälle att delta i konferensen, vars tema var *Religion, Magie und Heilung*. Temat intresserade mig eftersom jag nyligen hade analyserat fältmaterialet från Athos. Bidraget med titeln "The Healing Quality of Pilgrimage to Mount Athos" passade bra bland de andra bidragen.

BIBLIOTEKSSTUDIER I FLORENS, ROM OCH PÅ MALTA

Florens. Utled på att professor Pentikäinen delegerade uppgifter som han inte själv ville sköta och på hans allmänna ointresse att handleda studerande, undvek jag att bli utnyttjad genom att regelbundet resa utomlands på konferenser och symposier, och för att upprätthålla och utvidga mitt internationella nätverk.

År efter år tog jag allt större avstånd från Pentikäinen, som ledde till att han utnyttjade assistenten och andra lärare i stället. Det kändes motbjudande att nonchalera ämnets professor, som stött mig i början av min akademiska karriär, men hans beteende blev alltför hänsynslöst på 1990-talet. Det ledde till ett turbulent årtionde inom den religionsvetenskapliga institutionen. Studerande läckte ut till eftermiddagstidningarna hans oegentligheter och angav honom för rektorn, vilket senare ledde till att han fick en varning för sitt beteende. För egen del tyckte jag att ärendet kunde ha skötts inom fakulteten och universitetet, men såsom det vanligen är sprids rykten och skandaler kommer ofta till allmän kännedom. Det i sin tur ledde till att Pentikäinen som tredje ordförande inom centerpartiet tvingades avgå till förmån för Olli Rhen, som visade sig vara ett gott val.

Björkpollenallergin gav mig legitim orsak att resa söderut för maj månad så fort björken började blomma och förorsaka andningssvårigheter. Den 17 maj 1992 reste jag till Florens för att under en veckas tid idka biblioteksstudier i Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze. Bibliotekarien rådde mig att även besöka European University Institute (EUI) i Fiesole, ett av Europas ledande institut för samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning. Under besöket i EUI:s bibliotek diskuterade jag länge med Dominique Julia, professor i historia vid avdelningen för historia och civilisation. Han föreslog att jag nästa vår skulle besöka honom som gäst och därmed få resekostnaderna betalda. Därtill nämnde han att institutet hade ett kontrakt med en änkefru i Florens, som till rimligt pris hyrde ut rum i sin stora bostad enkom för forskare vid EUI. Det var goda nyheter för mig, som planerade att årligen vistas i södern under maj månad.

Våren 1993 tog jag åter kontakt med Dominique Julia i Fiesole. Mellan den 12 och 21 maj var han min värd inom ramen för det bilaterala avtalet mellan undervisningsministeriet i Rom och CIMO (Centret för internationell mobilitet och internationellt samarbete), som lyder under undervisningsministeriet i Helsingfors. Avtalsvillkoren innehöll överenskommelsen att CIMO betalar stipendiaternas resor till Rom, medan undervisningsministeriet i Rom bekostar uppehållet i Italien.

Under biblioteksstudietiden bodde jag hos änkefrun i Florens tillsammans

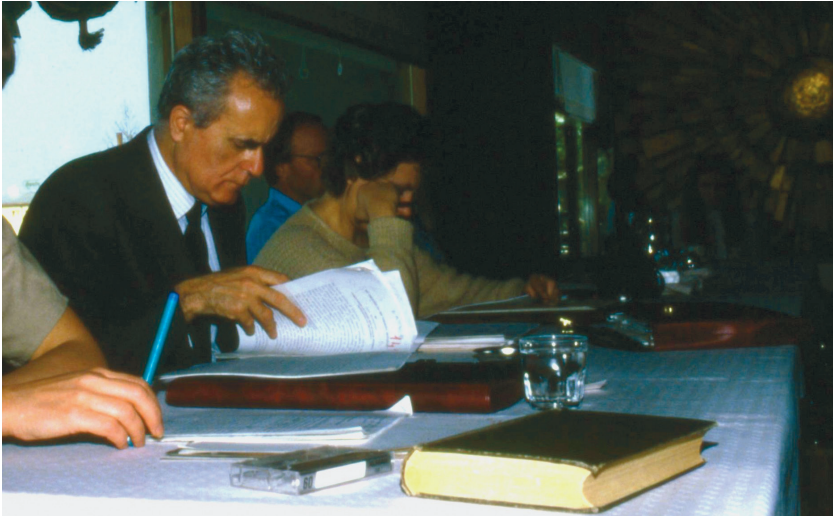
med ett antal forskare som jobbade på EUI. Väl i Florens besökte jag professor Julia i Fiesole. Under lunchen berättade han om ett två dagars seminarium om pilgrimsresor som han planerade med professor Philippe Boutry. Innan vi skildes åt inbjöd han mig preliminärt att delta i seminariet, som skulle hållas i Paris.

I Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze analyserade jag medeltida pilgrimsberättelser om Athos. Vistelsen i Florens var idealisk. Inga björkpollen. Änkefruns lägenhet låg mitt inne i stan, på promenadvägs avstånd från nationalbiblioteket. Hon hyrde rummen otroligt förmånligt i jämförelse med vad hotellrum kostade i centrala Florens, och tillredde en gentil frukost för sina 10 gäster. Med tiden kom jag att hyra rum hos henne många vårar i maj. Som tack för hennes vänlighet gav jag henne en ask Wiener nougat som förning från Finland. "*Molto gentile*", brukade hon tacka mig.

Före resan hem från Florens reserverade jag ett rum i maj för två veckor även för nästa år. Då jag året därpå anhöll om resebidraget från CIMO, konstaterade tjänstemannen att avtalet med Rom hade upphört för att ingen annan än jag hade sökt medel för forskning i Florens. Jag blev naturligtvis besviken, men samtidigt väldigt förvånad över att ingen annan i Finland förstod att söka resestipendium till Italien från CIMO.

Professor Dominique Julia och professor Philippe Boutry, professor i samtidshistoria vid universitetet i Paris 1 Panthéon-Sorbonne och senare hedersdirektör för studier vid École des Hautes Études en Sciences Sociales, ledde tillsammans ett projekt om pilgrimsresor i Europa. Forskningens fokus var på pilgrimsresor i Västeuropa, men Dominique Julia blev redan 1992 intresserad av min Athosforskning och bad mig delta i *table ronde*-seminariet om "Pilgrimsresor i det moderna Europa" (*Pèlerins et pèlerinages dans l'europe moderne*) den 4 och 5 juni 1993 i Paris, organiserad av l'Ecole Française de Rome och EUI. Min uppgift var att redogöra för ortodoxa pilgrimsresor till det Heliga berget Athos, som på den tiden var relativt okänt i jämförelse med de talrika pilgrimsresorna inom den romersk-katolska världen.

I samband med pilgrimsprojektet besökte jag Dominique Julia och Philippe Boutry vid École des Hautes Études en Sciences Sociales i Paris även i slutet av maj 1998. Mitt bidrag publicerades sju år senare med titeln "Pilgrimages to the Holy Mountain of Athos: Past and Present".⁶⁹

Professor Ugo Bianchi. Foto: René Gothóni.

Rom. Samarbetet med professor Ugo Bianchi fortsatte inom ramen för XVIth Congress of the International Association for the History of Religions i Rom 2.9.–9.9.1990. Konferensen tema var *The Notion of Religion in Comparative Research*. Bianchi uppskattade mitt jämförande perspektiv i föredraget "World View and Mode of Life: Buddhist and Orthodox Monastic Life Compared". Disciplinen religionsvetenskap benämndes nämligen ursprungligen jämförande religionsforskning (*Comparative Religion*). Föredraget, som grundade sig på fältarbete på Sri Lanka och på Athos platsade bra in i hans syn på ämnet, vars fokus var på jämförelse och tolkning av respektive myter om världens uppkomst samt på korrelationen mellan världsuppfattning och monastiskt leverne inom buddhistiskt och ortodoxt klosterliv.

Efter att professor Bianchi avlidit den 14 april 1995, fick jag ett brev av hans främste elev Giovanni Casadio, som sedermera verkade som professor i religionshistoria vid universitetet i Salerno, där han hoppades att jag skulle medverka i en bok tillägnad Bianchi. Det var för mig en hedersuppgift. Bianchi hade stött mig under många årtionden och vi hade blivit goda vänner. Med tanke på hans religionshistoriska perspektiv, bidrog jag med artikeln "On Bianchi's Notion of 'Becoming'". Där diskuterade jag religioners förändringar under århundraden och hur det kommer sig att ingen religion har förblivit likadan som den var från början.⁷⁰

Den 22 och 23 oktober 1994 deltog jag, inbjuden av professor Mario Aletti, i ett symposium *Religione o psicologia? Nuovi fenomeni e movimenti religiosi alla luce della psicologia* vid Università Pontificio Salesiana i Rom. Mitt föredrag med titeln "Fall and Post-fall. Orthodox and Theravada Monastic Life Compared" trycktes samma år i symposiepublikationen.⁷¹ Symposiets tema intresserade mig på grund av mina tidigare studier av Sundéns teori om roller och av Jungs analytiska psykologi.

För att kunna bekanta mig med Pontificio universitetets bibliotek lät professor Aletti mig övernatta några extra dagar i gästrummet för romersk-katolska präster. Där stötte jag bland annat på Michael Pyes förträffliga artikel "Shape and shadow", som rörde förutsättningen för att autentisk kunna beskriva en religion och dess karaktär. Han förfäktar alldeles riktigt att det inte är möjligt att framställa en autentisk skildring av en religion om man inte förmår bryta sig ut ur antagandens förutfattade skugga, under vilken varje religion befinner sig. I artikeln argumenterar Pye att metodologisk agnosticism är en beprövad inställning då man söker sig ut ur fördomars skugga för att få klar insyn i det som är karaktäristiskt för den ifrågavarande religionen.⁷²

Efter en lång dag i biblioteket var det skönt att dra sig tillbaka till det mysiga rummet med säng, länstol, skrivbord med hyllor för böcker, ett kors och en ikon på väggen. När jag äntligen lade mig till sängs märkte jag att resårerna för länge sedan hade sett sina bästa dagar. Den stora gropan i mitten av sängen vittnade om att tunga patrar hade övernattnat där och töjt resårerna. Det var omöjligt för mig att balansera på sängens smala kanter. Jag fick lov att ligga på rygg i så gått som sittande ställning för att minimera ryggvärk. Efter tre natters ävlan var jag glad över att resa hem och sova i egen säng.

Under mina många besök i Florens vistades jag även några dagar i Rom för arkivstudier i Pontifical Oriental Institute. Eftersom jag visste att Bianchi i årtal brukade skriva sina vetenskapliga verk i det orientaliska institutets bibliotek, som låg nära hans lägenhet på Via Principe Amedeo, ville även jag tillbringa några dagar i samma bibliotek. Det var ett modernt bibliotek med luftkonditionering och en liten atriumgård för dem som vill lufta sina tankar. Från det orientaliska institutet, som låg vid Piazza di Santa Maria Maggiore, var det endast några hundra meter både till järnvägsstationen Termini och till hotellet där jag övernattade, och varifrån jag två dagar senare skulle resa med tåg till Florens.

Läget var på många sätt idealiskt, förutom att halvnakna afrikanskor lutade sig i rad mot ett räcke på tvärgatan från Termini till det orientaliska biblioteket och lyfte upp kjolarna så fort en man passerade deras revir.

De hade inga underbyxor, vilket ledde till att professor Bianchi ansåg sig vara tvungen att flytta bort från Via Principe Amedeo, som i alla andra avseenden var perfekt med tanke på hans otaliga resor både utomlands och inom Italien.

Flyttningen var så till vida ödesdiger, att Bianchi, som en längre tid hade varit disträ, blev alltmer desorienterad. Hemma hade han svårt att hitta sina böcker efter ommöbleringen. Området var för honom obekant och likaså gatorna till universitetet La Sapienza och till det orientaliska institutet. Den sista gången vi träffades verkade han ångestfull över omställningen. Medan vi åt pizza på hans stamställe frågade jag honom vad han personligen hade fått ut av sina religionsvetenskapliga studier. Svaret blev diffust och jag insåg att han tyvärr inte längre var den analytiskt knivskarpa Bianchi som jag lärt känna på 1970-talet.

Samarbetet med Bianchis främste elev, professor Giovanni Casadio, har fortsatt till denna dag. Från den 14 till den 24 mars 2001 var Casadio min värd i Rom. Efter att jag i orientaliska institutet förberett föreläsningen för hans elever i Salerno, där han då var professor, reste vi den 20 mars med tåget till Salerno. Planen var att jag nästa dag skulle hålla föreläsningen på förmiddagen klockan 10, men så blev det inte. När vi kom fram till universitetet i Salerno gick vi genast till föreläsningssalen, där Casadio presenterade mig för ungefär 70 studerande, som hade kommit för att åhöra föreläsningen. Därefter sade han till eleverna att han först presenterar mig för sina kolleger innan vi börjar föreläsningen.

Klockan hann bli tolv före vi avslutade vår runda bland kolleger med vilka vi hade druckit kaffe med croissant och aprikossylt. Studenterna hade väntat tåligt i föreläsningssalen, vilket knappast skulle ha skett i Finland. Syrebristen i salen var stor på grund av dålig ventilation. På min begäran öppnade studerandena fönstrena längst bak i föreläsningssalen. Till och med Casadio blev piggare av den friska luften som strömmade in i salen. Det uppfriskande syret var helt nödvändigt. Hur skulle Casadio annars ha orkat översätta vad jag lärde studenterna om han inte hade känt friska fläktar från bakre delen av salen. Transparangerna åskådliggjorde vad jag sade och studenterna verkade nöjda.

Klockan tretiden intog vi en lätt lunch på en närliggande restaurang. Därefter hade Casadio kommit överens med en kvinnlig elev att jag skulle handleda hennes pro gradu-avhandling om buddhismen i Italien. Efter lunchen promenerade vi hem till henne, där hennes mor och far närde stora förhoppningar om mig som handledare. Tillsammans med dottern gick vi noggrant igenom hennes manuskript i över två timmar. Till slut kom fadern med ett glas whisky för att tacka mig för handledningen. Av någon

anledning hade han den uppfattningen att finnar dricker whisky. Dottern blev sedermera magister. Både Casadio och föräldrarna var tacksamma över den oväntade handledningen och resultatet.

De följande dagarna tillbringade jag i orientaliska biblioteket. Jag hade redan en längre tid skrivit på en fiktiv bok, som senare utkom på WSOY med titeln *Nainen tiennäyttäjänä* (2001). Under mina religionspsykologiska studier hade jag studerat både Carl Gustav Jungs och Sigmund Freuds verk. I universitetsbiblioteket i Helsingfors läste jag Freuds essä "Delusions and Dreams in Jensen's *Gradiva*" (1907) och fascinerades av reliefen *Gradiva*.⁷³

Sammankopplingen mellan Freud och Jensen var den att författaren och poeten Wilhelm Jensens roman *Gradiva* (1903) handlar om en tysk arkeolog Norbert Hanold som blir kär i den romerska reliefen, där en högreståndets dam ser ut att vara på väg någonstans. Därav reliefens namn *Gradiva*, "flickan som vandrar vidare". (Märk likheten med Marcus Collins *Femme fatale*).

Nyfiket styrde jag stegen till Chiaramonti museet i Vatikanen för att förstå mera om den av Freud analyserade berättelsen om *Gradiva*. Jag hade tagit reda på exakt var i museet reliefen var placerad och planerade att genast tidigt på morgonen vandra till Vatikanen. En flera hundra meter lång kö väntade vid ingången. Istället för att ställa mig längst bak i kön, gick jag direkt till vakten vid ingången och berättade att jag är professor och har kommit till Vatikanen enkom för att se på reliefen *Gradiva* som finns i avdelningen VII – 20. Vakten begrundade en stund förklaringen och lät mig sedan gå vidare till kassan med uppmaningen: "Endast *Gradiva*!" Det gjorde jag. Han nickade vänligt då han efter femton minuter såg att jag hållit löftet.

Malta. Den 1 december 2000 flög vi med Raili till Malta för att träffa sonen André, som efter militärtjänstgöringen börjat sina studier i kulturhistoria vid Maltas universitetet. Turistresan blev början till ett samarbete med teologiska fakultetens professorer. Min vana trogen passade jag på att besöka dekanen George Grima, professor i moralteologi, och besöka biblioteket. Han kände väl till några professorer vid teologiska fakulteten i Helsingfors och förhöll sig välvilligt till mig. Grima planerade ett symposium och bad mig delta i det när planerna materialiserats.

I maj 2002 träffade jag för andra gången professor Grima under mina studier vid universitetsbiblioteket. Planerna på ett internationellt symposium på Malta var ännu i sin linda, men Grima levde på hoppet som loppan. Den 8–12 november 2006 förverkligades symposiet med temat *Pilgrimage*, där jag höll föredraget "Pilgrimage to Mount Athos". Brist på

medel ledde till att symposiets föredrag aldrig publicerades. Det var ett bakslag för vårt samarbete, men jag envisades med att försöka ordna ett symposium i Helsingfors.

Efter att den teologiska fakulteten utsåg mig till prefekt för religionsvetenskapliga institutionen tog jag vara på tillfället. Den humanistiska fakulteten ökade institutionens anslag tack vare goda resultat visavi utexaminerade magistrar och doktorer. I maj 2009 insåg jag att de beviljade anslagen inte kunde överflyttas till följande år. Under institutionsmötet beslöt vi att satsa på den så ofta i festtalen återopade internationaliseringen och resa till Malta för att med representanter för öns teologiska fakultet planera ett symposium med temat *Religious Experiences*. Sagt och gjort. Det var viktigt för yngre lärare att få internationell erfarenhet och att upprätthålla skapade kontakter med lektorer och professorer vid Maltas universitet.

Sammanträdet lyckades över förväntningarna och malteserna var ivriga att komma till Helsingfors. Avsikten med det internationella symposiet *Religious Experience: North and South* i Helsingfors den 7–8 oktober 2010 var att belysa hur religiösa erfarenheter på Malta och i Finland korrelerar med nutida tolkningar beträffande tro, politik, debatter, ritualer och spiritualitet i ett jämförande perspektiv.

Föredragen, som indelades i tre grupper – teoretiska synpunkter, religion och politik samt fallstudier om erfarenheter av religiösa ritualer – publicerades av Peter Lang i Oxford (2012) med samma titel som symposiet. Publikationen var inte enbart en fjäder i hatten för mig, utan för alla lärare vid religionsvetenskapliga institutionen och ett beaktansvärt resultat att nämna i de kommande resultatförhandlingarna med vardera fakulteten. Det som till en början tedde sig som en turistresa resulterade i ett vetenskapligt symposium med bidrag värda att publiceras i Oxford.

Tre år senare fyllde professor Grima 70 år. Jag fick äran att bidra med artikeln "Experiences and Interpretations of the Uncreated Light" i den till honom tillägnade festskriften *The Quest for Authenticity and Human Dignity*, en synnerligen läsvärd samling av vetenskapliga synpunkter på autenticitet och mänsklig dignitet.⁷⁴

Efter att Raili och jag publicerat biografen över Rafael Karsten (2018) fick jag en inbjudan att delta i den av Kungl. Vitterhetsakademien i Stockholm arrangerade konferensen med titeln *Geo Widengren's Authorship and Legacy* (2019). Geo Widengren (1907–96), professor i religionshistoria och religionspsykologi vid Uppsala universitet från 1940 till 1973, var en av Sveriges mest kända och omdiskuterade religionsvetenskapare.

Den finländske etnologen och religionsforskaren Rafael Karsten, professor i praktisk filosofi med socialantropologiskt intresse, var en enträgen,

Fr.v. professor Tuula Sakaranaho, amanuens Riku Hämäläinen, författaren och dekan Emmanuel Agius, teologiska fakulteten på Malta. Foto: Raili Gothóni.

envis och egensinnig man, som lätt hamnade i dispyter med andra forskare, så även med Geo Widengren. Tillsammans med konferensens ordförande professor Göran Larsson bidrog jag med föredraget och artikeln ”The Reception and Criticism of Geo Widengren in the Nordic Countries: The Debate over the Origin of Religion”, där jag bland annat redogjorde för den kritik Karsten riktade mot Widengren angående religionens ursprung.

Det var huvudsakligen två av Widengrens påståenden i böckerna *Religionens värld* och *Religionens ursprung* som Karsten starkt kritiserade, nämligen Widengrens ”anti-evolutionella inställning” och att ”höggudstron utgör den verkliga gudstron hos naturfolken och kärnan i den primitiva religionen”. Det som mest retade Karsten var att Widengren inte alls noterat hans studie *The Origins of Religion*. Därtill framhåller Karsten att det är framför allt genom fältstudier bland levande naturfolks religiösa föreställningar som man ”får en klar föreställning om höggudens historiska utveckling”, vilken bekräftar teorin om en evolutionism även bland naturfolkens religioner. Widengrens argument om den iranska höggudstron återspeglar enligt Karsten Widengrens teologiska förmyndarskap, något som för Karsten var ett rött skynke. Diskussionerna rörande Widengrens vetenskapliga arv utkom i den av förlaget Brill publicerade antologin *The Legacy, Life and Work of Geo Widengren and the Study of the History of Religions after World War II* (2021).⁷⁵

FÖRHANDSGRANSKARE OCH OPPONENT

Den 14 september 1992 förhandsgranskade jag tillsammans med Michael Pye, professor vid universitetet i Marburg, teologie licentiat Ilkka Pyysiäinenens doktorsavhandling *Beyond Language and Reason. Mysticism in Indian Buddhism*. Pyysiäinen var inte min elev, eftersom det var professorn i ämnet som på den tiden ansvarade för handledningen av doktorsavhandlingarna. Det var emellertid tillfredställande att läsa en avhandling om mysticism inom buddhismen även om studiet enbart grundade sig på analys av texter. Fakulteten utsåg senare Michael Pye till opponent, en uppgift som han skötte gentilt. Pye, som själv var specialist på religionerna i Japan, särskilt buddhismen, var mycket aktiv internationellt och verkade senare fem år som president för IAHR (The International Association for the History of Religions; 1995–2000). Pyysiäinenens studie är den andra i Finland publicerade doktorsavhandlingen om buddhismen. Professor Juha Janhunens och min doktorand Mitra Härkönenens avhandling *Tibetan Nuns between Oppression and Opportunities: An Intersectional Study* (2017) är den tredje i Finland tryckta doktorsavhandlingen om buddhismen vid religionsvetenskapliga institutionen i Helsingfors. Tre år senare gav hon även ut fackboken *Bud-dhalaisuus Suomessa* (2020), där jag hade äran skriva ett kort inledningskapitel.

Två år senare (1994) förhandsgranskade jag tillsammans med professor Nils G. Holm filosofie licentiat Martti Junnonahos doktorsavhandling *Uudet uskonnot – Vastakulttuuria vai vaihtoehtoja? Tutkimus TM-, DLM-, ja Hare Krishna-liikkeistä suomalaisessa uskonmaisemassa*. Junnonaho var professor Honkos elev vid Åbo universitet, som studerat indisk religiositet både i Åbo och i Indien allt sedan religionsvetarna i Finland i början av 1970-talet kartlade de i Finland verksamma religiösa rörelserna. En värdefull milstolpe i projektet var antologin *Aktuella religiösa rörelser i Finland – Ajankohtaisia uskonnollisia liikkeitä Suomessa*, redigerat av N.G. Holm, K. Suolinna och T. Ahlbäck och K. Sinikara (1981). Junnonahos studie var en av projektets sista publikationer.

Två år senare (1996) gav jag tillsammans med filosofie doktor Jim Taylor ett utlåtande för den humanistiska fakulteten vid Åbo Akademi om filosofie licentiat Marja-Leena Heikkilä-Horns manuskript för doktorsavhandling med titeln *The Reformist Buddhism of the Santi Asoke group and the Thai State Response*. Arbetet grundade sig på gedigen fältforskning i Bangkok. Avsikten var bland annat att klargöra varför de ledande riktningarna inom thailändsk buddhism fördömer Santi Asoke och varför rörelsen dragits inför rätta. Heikkilä-Horn påvisar tydligt orsakerna till rörelsen uppkomst i samband med studentrörelsen och dess blodiga massaker i oktober 1976.

Tillsammans med Thorleif Pettersson, professor i religionssociologi vid Uppsala universitet, förhandsgranskade jag för den humanistiska fakulteten vid Åbo Akademi Ahmed Saifuddins doktorsavhandlingsmanuskript *The Roles of Religion and National Identity in Bangladesh*. Det var bra att Pettersson med sociologisk skolning var den andra granskaren, för avhandlingen var inriktad på den sociala, kulturella och framförallt den politiska utvecklingen i Bangladesh under perioden 1972–81. Han hade en del kritiska kommentarer gällande Smiths teori om nationell identitet, men gav ändå efter en viss tvekan grönt ljus för tryckningstillstånd. Jag hade delvis samma dubier och underströk i mitt utlåtande att den teoretiska delen och analysen borde vara mer ifrågasättande och tätare.

Saifuddins disputation ägde rum den 17 mars 1999 klockan 12. Humanistiska fakulteten vid Åbo Akademi utsåg professor Holm som kustos och mig som opponent. Jag hade i förväg blivit varnad att Saifuddin är fåordig. Det vållade emellertid inget problem. Efter att han hållit sitt öppningsanförande (*lectio praecursoria*) och jag min korta presentation av forskningsämnet, ledde jag diskussionen i två timmars tid. Saifuddin svarade utförligt på alla frågor och det visade sig att han var väl förberedd för disputationen. Då vi efteråt diskuterade vitsordet i Holms arbetsrum tillsammans med betygsnämndens medlemmar, var de förvånade över att Saifuddin hade varit så mångordig. Eftersom respondentens svar på opponentens frågor även påverkar vitsordet, framför allt då bedömningen väger mellan två olika vitsord, antog betygsnämnden mitt förslag och Saifuddin fick det högre vitsordet.

Beträffande doktorsmiddagen stötte Holm på en utmaning. Av religiösa skäl ville Saifuddin inte till en början bjuda på vin till maten. Efter att Holm framhållit att rektor Björkstrand kommer att närvara vid middagen och att han alltid föredrar vin till maten, gav Saifuddin med sig. Som opponent satt jag mitt emot Björkstrand vid middagen. Det var lite komiskt att så fort han ätit något från ristallriken, fyllde Saifuddin nästan omedelbart den tomma gropan. Hur Björkstrand än försökte äta upp allt som var på tallriken, insåg jag ganska snart att Saifuddin följer det asiatiska sättet att hela tiden se till att tallriken inte töms. Björkstrand lyfte allt mer och mer på ögonbrynen tills jag tillslut sade att det absolut inte är meningen att han skall tömma tallriken. Efter det tog Saifuddin den så gott som fulla tallriken bort och även Björkstrand fick sin efterrätt.

Religionsvetenskap är som kunskapsområde väldigt omfattande. Att så är fallet bekräftas av att humanistiska fakulteten vid Åbo Akademi utsåg mig som förhandsgranskare för Hannu Virtanens licentiatavhandling i religionsvetenskap med titeln *Sodan perimmäiset syyt* ("Krigets grundläggande

orsaker”). Eftersom avhandlingen även berör den politiska situationen på Sri Lanka och konflikterna mellan tamiler och singaleser samt tankegången om ett heligt krig, är det naturligt att ämnet forskas inom religionsvetenskap. Avhandlingen diskuterade begreppet ”heligt krig” som ett legitimt sätt att argumentera för krigets berättigande och för nödvändigheten att försvara landet och kulturen.

AVLÖNAD DOCENTBEFATTNING

Kansler Mikko Juva, professor i historia och kyrkohistoria, placerade den 1970 grundade religionsvetenskapliga institutionen vid teologiska fakulteten efter en hård kamp mellan teologiska och humanistiska fakulteten. Ett vägande argument var att hela årskursen av teologie studerande, ungefär 180 elever, var årligen tvungna att tentera approbatur i religionsvetenskap för att vara behöriga religionslärare. Kompromissen ledde till att den religionsvetenskapliga institutionen med tiden fick en unik ställning inom Helsingfors universitet, nämligen den att läroämnet hörde till både den teologiska och den humanistiska fakulteten.

I början av 1970-talet var professuren, assistenturen och lektoratet placerade vid teologiska fakulteten, men folklorister, som redan på 1960-talet kunde specialisera sig på religionsvetenskap, gavs tillstånd att avlägga grundkurserna, approbatur och cum laude approbatur i religionsvetenskap. Efter att humanister även från andra ämnen ville välja religionsvetenskap som bi- eller huvudämne och avlägga laudatur i religionsvetenskap, grundade Raili och jag tillsammans med några andra religionsvetare ämnesföreningen Mythos (1972), vars huvudagenda var att yrka på huvudämneshänsyn även för studerande vid humanistiska fakulteten.

Humanistiska fakultetens biämne studerande fick sedermera tillstånd att välja religionsvetenskap som huvudämne. Senare fastslogs att 10 humanister kunde årligen välja religionsvetenskap som huvudämne. Det innebar att årskursen inom religionsvetenskap i början av 1970-talet var omkring 300 elever inklusive det stora antalet religionslärare som snabbt för sin behörighet ville avlägga approbatur i religionsvetenskap. På grund av förändringen inrättades en lektorstjänst i religionsvetenskap vid teologiska fakulteten hösten 1973.

Lektorns och professorns arbetsbörda blev i praktiken alltför stor. Till en början fick institutionen av humanistiska fakulteten medel för grundkurserna och några andra kurser särskilt för humanisterna. Efter att religionsvetenskapliga institutionen fått ett starkt fotfäste både inom teologiska och

humanistiska fakulteten, utvecklade fakulteterna en förvaltningsmodell, som i slutet av 1990-talet i samband med resultatförhandlingarna bekräftade religionsvetenskapens unika ställning inom Helsingfors universitet.

Under verksamhets- och budgeteringsförhandlingarna, där representanterna från vardera fakulteten var närvarande, presenterade vi vid institutionen våra goda resultat visavi antalet magistrar och doktorer. Det var särskilt Jussi Piekkala, ansvarig för humanistiska fakultetens budgetering, som då insåg att religionsvetenskapen under många år hade varit underbemannad. Efter att jag på förhand fört ingående diskussioner med Piekkala om behovet av en lektor på humanistiska sidan, lyckades vi till slut få en första befattning inom humanistiska fakulteten. Senare fick vi även en amanuensbefattning.

Allt detta skedde tack vare undervisningsministeriets krav på resultat, vilket förutsatte att institutionerna skulle påvisa ett genomflöde av studerande till magistrar på utsatt tid – fem år. I praktiken innebar det för religionsvetenskapen på humanistiska sidan att vi årligen skulle ”producera” 10 magistrar. Det verkade som om undervisningsministeriet uppfattade universitetet som en fabrik med resultatansvarighet. Fakulteterna fick medel för sin verksamhet i direkt förhållande till resultaten. Eftersom religionsvetenskapen tog in 10 nya studerande och under många år ”producerade” mellan 12 och 15 magistrar och en till två doktorer, hade jag som prefekt starka argument för ytterligare en befattning.

Teologiska fakulteten, som då råkade kämpa med ekonomiska utmaningar, förhöll sig negativt till mitt förslag. Det råkade sig inte bättre än att ledningen vid Helsingfors universitet hade beslutat att inrätta två avlönade docentbefattningar (*päätoiminen dosentin virka*) och att den ena skulle beviljas den humanistiska fakulteten. Detta skedde året jag var vikarierande professor. Docentbefattningen, med en månatlig lön som i praktiken motsvarade en professors lön, utlystes den 9 maj 1996. Tjänsten var huvudsakligen avsedd för självständig forskning inom eget gebit, men innehöll även en högst 120 timmars undervisningsskyldighet under läsåret, huvudsakligen för att handleda humanistiska fakultetens studerande att slutföra sina pro gradu- och doktorsavhandlingar. Den 28 maj 1996 utnämnes jag till docentbefattningen för femårsperioden 1.8.1996 – 31.7.2001. Det är kanske skäl att påpeka att alla andra docenturer är oavlönade akademiska titlar.

Utnämningen var naturligtvis glädjande, men det fanns ett aber. Vikariatet som professor gick ut först den 31 december 1997. Jag var tvungen att ta tjänstledigt från den avlönade docenturen fram till slutet av år 1997. Det kändes motigt. Jag hade gärna genast hängett mig åt forskning på heltid. Det som gjorde situationen ännu mera otacksam var att jag redan var

tjänstledig från lektoratet och verkade som vikarierande professor i ämnet samtidigt som jag blev utnämnd till avlönad docent. Allt ordande sig väl.

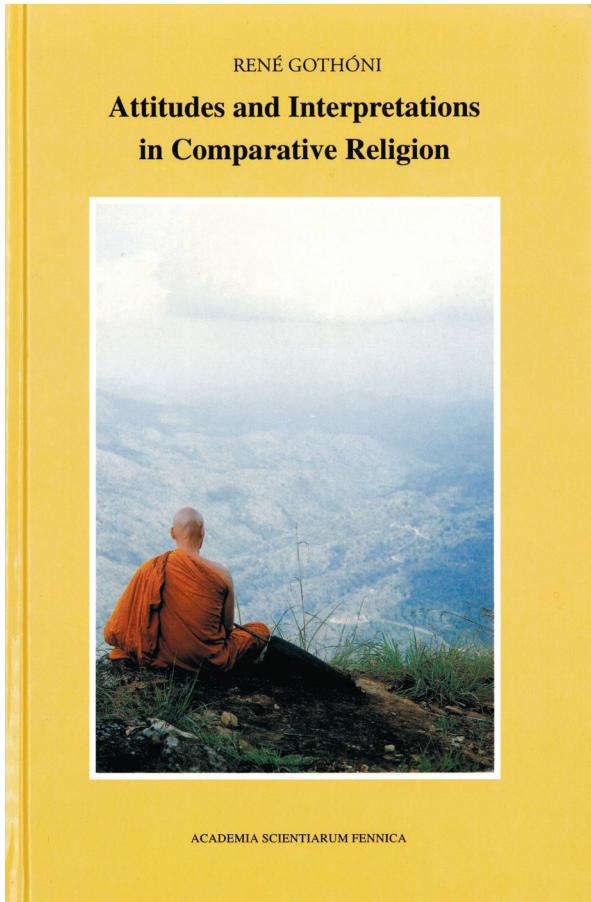
Den 1 januari 1998 fortsatte jag karriären som docent samtidigt som jag fortfarande var tjänstledig från lektoratet. Eftersom docentbefattningen hade utlysts för en period på fem år, och jag på grund av sparåtgärder inte kunde vänta mig en förlängning, bad jag inte om avsked från lektoratet. Det väckte naturligtvis ont blod bland yngre forskare att befattningarna var tillfälligt besatta och de fick leva i ovisshet – i liminalitet – angående sin akademiska framtid.

Den avlönade docenturen garanterade att jag även efter vikariatet som professor kunde fortsätta forska på heltid. Dessutom kunde jag ägna mera tid åt styrelsemedlemskapet i Finska Vetenskaps-Societeten, där jag var humanistiska sektionens sekreterare samt från och med 1998 styrelsemedlem i Delegationen för vetenskapsakademierna i Finland. Året därpå blev jag vald att representera Finlands vetenskapsakademier i European Science Exchange Program samt i European Exchange Scheme in the Humanities and Social Sciences ända fram till 2008. Det var lärorikt att få en inblick i de europeiska vetenskapsakademierna och att bekanta sig med frågor som då var aktuella. Under de avlönade docenturåren publicerade jag bland annat följande böcker:

- *Carl Robert Sederholms intellektuella individuation* (1996)
- *How to survive in academia* (1996)
- *Uskontojen uustulkintaa* (2000)
- *Attitudes and Interpretations in Comparative Religion* (2000)
- *Tuntematon pyhiinvaeltaja* (fiktiv berättelse, 2000)
- *Nainen tiennäyttäjänä* (fiktiv berättelse, 2001)
- *Sanat kuin peili* (tänkebok, 2001)
- *Att förstå inom humaniora* (redaktör, 2002)

Jag stortrivdes som forskare under docenturåren och som styrelsemedlem i Finska Vetenskaps-Societeten. Eftersom jag hela livet har försökt mota olle i grind och ta det säkra före det osäkra, hade jag under vikariatet även sökt professuren i socialantropologi vid samhällsvetenskapliga fakulteten i Helsingfors, professuren i religionsvetenskap vid Århus universitet samt professuren i religionsvetenskap vid Åbo universitet. I de två första fallen kom jag på tredje plats. Vid Åbo universitet låg jag bra till och det verkade som om jag skulle få professuren efter Lauri Honko. Honko hade nämligen låtit mig förstå att han gärna såg mig som sin efterträdare.

Utan att gå in på intrigerna konstaterar jag att den avlönade docenturen var en så tillfredställande befattning att jag inte ville flytta till Åbo och inte heller pendla mellan Helsingfors och Åbo. Jag skrev ett artigt brev till professor Honko, som i många sammanhang stött mig, och förklarade ärligt varför jag beslöt att dra tillbaka min ansökan. Han beklagade beslutet, men förstod mig väl. Under många år hade han själv pendlat mellan städerna och berättat att han oftast övernattar i städerna istället för att köra av och an.

Författare vid skrivbordet. Foto: Raili Gothóni.

Professorsår

EN KALKYLERAD RISK

Då jag beslöt att återkalla min ansökan om professuren i religionsvetenskap vid Åbo universitet visste jag att den avlönade docentbefattningen skulle fortsätta som professur från och med den 1.8.2001. Det jag inte visste var huruvida de sakkunniga skulle välja mig av fem sökande till professor. Jag hade inte bett om avsked från lektoratet, vilket återstod som ett alternativ ifall jag inte skulle få professuren.

En av de mest akuta frågorna i början av 2000-talet var om religionsvetenskapen skulle fortsätta som en religionshistorisk och fältstudiebaserad antropologisk vetenskapsgren eller om den skulle bli mera kognitivt-teoretiskt orienterad. Debatten mellan dessa två skolor hade redan pågått ett antal år och två av sökandena till den nyinrättade professuren representerade den sistnämnda skolan.

Debatten finns dokumenterad i den av mig redigerade antologin *How to do Comparative Religion? Three ways, many goals*,⁷⁶ där representanter för tre olika skolinriktningar argumenterar för sina synpunkter om hur man i framtiden borde bedriva religionsvetenskaplig forskning, nämligen att försöka förstå religion, att försöka förklara religion eller att närma sig jämförande religionsforskning från ifrågasättande (kritisk) synpunkt. Läget är det samma än idag. I praktiken verkar alla tre skolinriktningar fortfarande parallellt inom religionsvetenskapen. Själv förfäktar jag erfarenhetens och förståelsens synpunkt utgående från fältstudier på Sri Lanka och på Athos. Fältstudierna har lärt mig hur viktigt det är för förståelsen att leva i den kultur man studerar och där religionen, som är kulturens dynamiska aspekt, återspeglar attityder, normer och värden.

Det första skedet i tävlingen om den nyinrättade professuren i religionsvetenskap vid humanistiska fakulteten i Helsingfors började med att institutionsrådet samlades den 16 maj 2001 för att diskutera vem av de fem sökande som skulle få sköta befattningen under interimperioden från och med den 1 augusti 2001. Institutionsrådet, med professor Pentikäinen som ordförande, beslöt enhälligt föreslå för fakulteten att jag skulle handha professuren tills kanslern utsett någon av sökandena till ordinarus. Institutionsrådet tog inte ställning till sökandenas meriter, utan konstaterade helt kort att jag var lämplig att sköta befattningen för att jag tidigare vid tre olika tillfällen vikarierat som professor i religionsvetenskap vid den teologiska fakulteten. På grund av besvärsskrifter beträffande sakkunniga och valet av professor, drog det slutliga beslutet ut på tiden fram till den 10 januari 2003.

Allt sedan 1966, då jag första gången med föräldrarna besökte Las Palmas, blev jag förtjust i Kanarieöarna. Det var inte enbart värmen och solen som lockade, utan också människornas glada miner och den muntra stämningen varthän man gick. Far, som då var överläkare på Björneborgs stadssjukhus med en omfattande privatmottagning, hade av kolleger hört talas om Kanarieöarna och hur hälsosamt det är att komma bort från vardagen. Efter vistelsen i Las Palmas framhöll far att en resa till södern är ”en investering i hälsa”. För min del var det just så på grund av den allergiska astman. Ingen astma på Kanarieöarna. Det kändes gudomligt att kunna andas fritt och låta de milda vindarna smeka kinderna.

Att resa till Kanarieöarna blev sedermera en tradition även för Raili och mig. Det var lämpligt att flyga söderut, eftersom det var en paus i undervisningen på universitetet från den 15 december till den 10 januari. Vår vana trogen firade vi nyåret 2003 på Teneriffa. Semestern var särskilt välkommen efter alla intriger i samband med den nyinstiftade professuren. Jag hade väntat i två år på att bli utnämnd till ordinarus och var vid det laget utled på den utdragna tjänstetillsättningen. Därför kändes det överkligt att vakna den 10 januari 2003 och via e-post klockan 09:58:03 få veta att kanslern utnämnt mig till professor i religionsvetenskap från och med den 1 februari 2003. Den vetskapen var synnerligen välkommen. Samtidigt som jag var trött på den utdragna processen kändes det som en stor sten fallit från axlarna. Nu kunde jag pusta ut.

Vårterminen fortskred enligt invanda rutiner, men matt av processen förmådde jag inte genast initiera något nytt. Jag var helt nöjd med att bara njuta av vardagen, tillbringa lediga stunder på Villa Tusculum och gå på långa promenader i den närliggande skogen. Det var dags för en andhämtningspaus. Med professorsbefattningen följde ett startbidrag, som alla nya professorer kunde ansöka om från kvestorn för att täcka omedelbara

utgifter i samband med skötseln av professuren. Jag anhöll om och fick bidrag för följande ändamål:

- en bärbar dator
- en Hp laserjet printer
- medel för fältstudier på Athos
- medel för biblioteksstudier i Cambridge
- medel för visitkort, brevpapper och kuvert samt för vetenskaplig litteratur

Det var särskilt viktigt att ha officiella kuvert och brevpapper för den internationella korrespondensen. Ännu idag finns det professorer som föredrar att skriva brev på institutionens egna papper med sigill, istället för att skicka e-post som förloras i mängden av all annan post.

Som professor och prefekt för religionsvetenskapliga institutionen koncentrerade jag mig, förutom på egen forskning, på två huvuduppgifter – handledning av pro gradu-avhandlingar och doktorander. Jag poängterade för kollegerna att vi skall ge kejsaren vad kejsaren vill ha, det vill säga att se till att institutionen fyller resultatkraven angående det årliga antalet magistrar och doktorer. Fastän vi i många avseende tänkte olika, enades vi alla så fort det blev dags för budgetförhandlingar med vardera fakulteten.

VALET AV LEKTOR OCH PROFESSOR

Många doktorer hade väntat på att jag skulle begära avsked från lektorsbefattningen. Efter att jag blivit vald till professor, utlyste teologiska fakulteten omedelbart lektoratet i religionsvetenskap. Inalles nio doktorer sökte befattningen. Fakulteten utsåg mig som ordförande för tjänstetillsättningskommittén, som utöver strikt vetenskapliga och pedagogiska meriter övervägde vilket av sökandenas forskningsområde som bäst tjänade undervisningen inom teologiska fakulteten.

Professor Pentikäinen representerade en antropologisk och folkloristisk inriktad forskningstradition. Lektoratet var undervisningsinriktat med betoning på grund- och ämnesstudier, vilket i praktiken innebar att undervisa i världsreligionernas traditioner och i grundläggande metoder inom religionsvetenskap. Det var självklart att lektorn skulle vara insatt i någon av världsreligionerna och därtill ha tillräcklig undervisningskompetens.

Tjänstetillsättningskommittén ställdes inför samma fråga som under den nya professorsbefattningen. Vad väger mera i vågskålen, specialisering

på världsreligioner eller på kognitiv religionsforskning? På slutrakan gällde det att välja mellan två lika meriterade kandidater. Eftersom lektorn huvudsakligen ansvarar för grund- och ämnesstudierna i religionsvetenskap, valde kommittén docent Tuula Sakaranaho till lektor i religionsvetenskap vid teologiska fakulteten från och med den 1 januari 2004. Hon var specialist på Islam med en gedigen undervisningskompetens. Professor Pentikäinen anmälde avvikande mening. Med facit i hand visade det sig ändå att Sakaranaho var ett bra val. Hon initierade islamforskning bland en del goda studerande, som sedermera blev specialister på islam, muslimer i Finland och på deras integrering i det finska samhället. Det var viktigt särskilt med tanke på de kommande vågorna av emigration till Norden från muslimska länder i Söder.

Efter att professor Pentikäinen 2010 gått i pension utlystes professuren vid den teologiska fakulteten. Redan i samband med valet av ny lektor blev atmosfären spänd inom institutionen. Det var helt naturligt eftersom det fanns så få befattningar och vi hade skolat ett tiotal doktorer, vilka var på jakt efter en akademisk befattning. Så är det vid många institutioner. Samma personer som sökte lektoratet, sökte även professuren. Det hade förflutit sju år sedan jag blev professor vid humanistiska fakulteten och nu var jag en kort tid både professor och prefekt för institutionen. Den spända stämningen var kännbar, men jag försökte koncentrera mig på att handleda högre seminarier och doktorander.

Helsingfors universitet genomgick i början av 2000-talet stora förändringar, både beträffande institutionerna inom fakulteterna, administrationen och undervisningen. Som prefekt förberedde jag tillsammans med amanuens Riku Härmäläinen noggrant hur vi skulle argumentera under resultatförhandlingarna, där vi var tvungna att driva vår sak inför representanterna för både teologiska och humanistiska fakulteten.

I vissa avseenden hade även fakulteterna ett ambivalent förhållande till varandra. De tävlade ju om samma medel från undervisningsministeriet och den religionsvetenskapliga institutionen uppfattades av fakulteterna som en anomali inom universitetet. Vardera fakulteten tyckte att vi hörde till dem. De tävlade om vår gunst. Att så var fallet visste personalen på institutionen. Till och med elevrepresentanterna förstod att vi måste ge bilden av en enad front för att få igenom de förbättringar vi eftersträfvade. Tack vare den enade strategin lyckades vi få ett nytt lektorat till humanistiska sidan fastän teologerna hotade med att vi skulle bli tvungna att göra inbesparingar i vår budget. Det gällde närmast medlen för kurser. Humanistiska fakulteten räddade oss med att ge det nya lektoratet för att fylla luckan i undervisningen, som skulle ha blivit stor på grund av nedskärningarna i budgeten.

Då det gällde att fylla teologiska fakultetens lärostol efter Pentikäinen blossade de interna stridigheterna åter upp. Den kognitivistiskt inriktade gruppen ville ha docent Ilkka Pyysiäinen till professor, medan de klassiskt inriktade studenterna stödde docent och lektor Tuula Sakaranaho. I slutskedet gällde kampen än en gång mellan dessa två. Under de förberedande mötena, vars uppgift det var att välja sakkunniga, argumenterade jag som ordförande att islam som världsreligion var betydligt aktuellare än den nya teoretiskt-kognitiva forskningstraditionen. Fakulteten valde sakkunniga som representerade vardera inriktningar. Till min glädje valdes Sakaranaho till professor, vilket under de kommande åren visade sig var det rätta valet. Hon lyckades skola en grupp islamforskare, som sedermera har fört kunskapstraditionen om islam vidare både vad beträffar islam som världsreligion och som grupper av muslimer från olika länder i Afrika.

Efter att Ilkka Pyysiäinen för andra gången förlorat kampen om en universitetsbefattning, utsåg dekanen Aila Lauha honom till lektor vid den teologiska fakulteten. Det kom som en överraskning för oss vid institutionen. Det visade sig dock att han av hälsoskäl var oförmögen att sköta lektoratet med dess omfattande undervisning, vilket ledde till att han senare blev uppsagd från befattningen. Det var en tråkig, men inte en oväntad förveckling.

Slutresultatet blev att det vid teologiska fakulteten fanns en professor, en lektor och en assistent, och att det likaså vid humanistiska fakulteten fanns en professor, en lektor och en amanuens. Efter att religionsvetenskapens ställning cementerats som hörande till två fakulteter kunde jag med glädje bli pensionär från och med den 1 oktober 2016. Det sista jag gjorde före pensioneringen var att under ett möte med dekanerna för vardera fakulteten få tillstånd ett beslut som garanterade att professuren vid humanistiska fakulteten inte flyttas till den teologiska fakulteten, såsom teologerna hade förfäktat. Dekan Arto Mustajoki insåg att status quo var den bästa lösningen och bekräftade att professuren även i fortsättningen bevaras vid den humanistiska fakulteten. Det beslutet var jag mycket tacksam över.

Ett nytt lönesystem. Våren 2005 tog Helsingfors universitet i bruk ett nytt lönesystem kallad UPJ, där lektors och professors lön bestäms av en uppgiftsrelaterad kravnivå och en individuell lönedel samt eventuellt ett vid universitetet tillämpat lönetillägg såsom internationellt tillägg eller resultatillägg. I praktiken innebar det att alla lärare och administratörer var tvungna att i en blankett beskriva arbetsuppgifterna, ansvarsgraden och för uppgiften krävd social kompetens. Eftersom jag efter att ha blivit vald till professor även blev vald till prefekt för institutionen, var det min uppgift att hålla utvärderingssamtalen med lektorn och den andra professorn om

deras arbetsuppgifter, arbetssituation, utvecklingsmöjligheter och kompetensutveckling. Med tanke på återkommande samtal var det viktigt att föra protokoll över samtalen, för att nästa gång kunna diskutera vad man tidigare kommit överens om och i vilken mån det skett en utveckling.

Utvärderingssamtalen gällde även eventuell löneförhöjning. De allra första samtalen var svåra eftersom ingen var van vid att bestämma både kravnivå och individuellt resultat. Kravnivån var huvudsakligen förknippad med befattningen, med andra ord om man var lektor eller professor. Kravnivån var därför i praktiken den givna utgångspunkten för samtalen om det inte fanns någon vederhäftig orsak att omdefiniera uppgiftskraven. I praktiken var det fråga om att utvärdera den individuella prestationen.

I princip gav det nya lönesystemet möjlighet att premiera dem som åstadkommit goda resultat. I praktiken förverkligades de goda intentionerna sällan. Inom ramen för fakulteternas årliga budget var det sällan möjligt att höja lönerna i den mån de borde ha höjts med tanke på prestationerna. En annan nackdel var att beslutfattandet om löneförhöjning flyttades från förvaltningen till institutionernas prefekter, som i en del fall kunde låta bli att föreslå löneförhöjning på grund av personliga preferenser.

För egen del tyckte jag att det var befängt att jag som nybliven prefekt skulle utvärdera min lärares, professor Pentikäinens, årliga prestationer. Det var inte endast jag som ansåg det vara obekvämt. Även inom andra institutioner var utvärderingssituationen lika bakvänd. Det gamla lönesystemet med ålderstillägg var naturligtvis neutralt och objektivt, men orättvis i det hänseendet att man fick löneförhöjning för att man satt kvar på sin post, medan de aktiva som presterade goda resultat sällan belönades med annat än en medalj. Utvärderingssamtalen var i det avseendet rättvisare fastän även de kunde missbrukas.

INITIERADE SYMPOSIER

Förutom undervisning, forskning och administrativa åligganden ordnade jag symposier för att klargöra nya trender inom religionsvetenskapen och för att upprätthålla kontakterna med internationella religionsvetare. Det första större symposiet med titeln *Approaches in Comparative Religion Reconsidered* hölls den 15–16 november 2002. Allt sedan 1950-talet har den klassiska historisk-geografiska metoden inom folkloristiken genomgått ett paradigmskifte mot mera antropologiskt inriktad fältforskning.

Förändringen återspeglades även inom religionsvetenskap eftersom den vetenskapsgrenen från och med 1960-talet har varit och är nära förknippad

med folkloristiken i Finland. Kännetecknande för både folkloristiken och religionsvetenskapen är att forskarna i sina publikationer diskuterade ingående olika metoder och teorier samt innovativt tillämpade analytiska metoder för att föra forskningen in på nya banor. Det gällde särskilt det funktionsanalytiska tänkesättet, analyser av genrer inom folkloristiken, strukturer inom samhällsforskningen och textstudier, fältforskningsmetoder och tillämpning av kognitivt-teoretiska teorier.

Som tjänsteförrättande professor sammankallade jag docenterna Ilkka Pyysiäinen och Tuula Sakaranaho samt teologie licentiat Heikki Pesonen, som sekreterare, för att anordna det ovannämnda internationella symposiet, som indelades i tre sektioner: "Att förstå religion", "att förklara religion" och "kritiska studier inom jämförande religionsforskning".

Av de inbjudna gästföreläsarna representerade Douglas Allen, professor i filosofi vid universitetet i Maine, det hermeneutiska sättet att studera religion. Donald Wiebe, professor i religionsfilosofi vid universitetet i Toronto, företrädde religionsforskare som förklarar religion ur kognitivt perspektiv. Rita M. Gross (1943–2015), professor i jämförande religionsforskning vid universitetet i Wisconsin, Eau Claire, representerade genderforskningens föregångare inom religionsvetenskapen som specialist på buddhisterna i Tibet.

Det fanns och finns fortfarande spänningar mellan de tre olika strategierna och metoderna att bedriva religionsforskning. Hermeneutiker, med filosofi som utgångspunkt, har som mål att försöka förstå fenomenet religion, religiöst beteende och vad religion betyder för den enskilda människan och församlingen.

Forskare, som försöker förklara religion utgår från det tvärvetenskapliga forskningsområdet kognitionsvetenskap, har som mål att studera det mänskliga tänkandet. Medvetandet anses vara en biprodukt av materien och anses därför kunna studeras vetenskapligt. Det motsatta förhållningssättet till denna typ av naturalism är att se medvetandet som mera grundläggande än materien, såsom till exempel inom teismen. Följaktligen gör kognitionsvetenskapligt orienterade religionsforskare, utgående från det naturalistiska axiomat, en skarp skillnad mellan teologi och religionsforskning.

Syftet med den tredje strategin är att försöka förstå sociala aktörers levda erfarenheter i deras sociokulturella sammanhang. I det avseende liknar strategin den hermeneutiskt orienterade forskningstraditionen. Fokus är ändå på sociala maktstrukturer, särskilt på kvinnors och barns ställning inom religionerna. Den feministiska aspekten, med förankring i marxistisk kritik av religion och samhällsstrukturer, är i många studier i forskningens centrum.

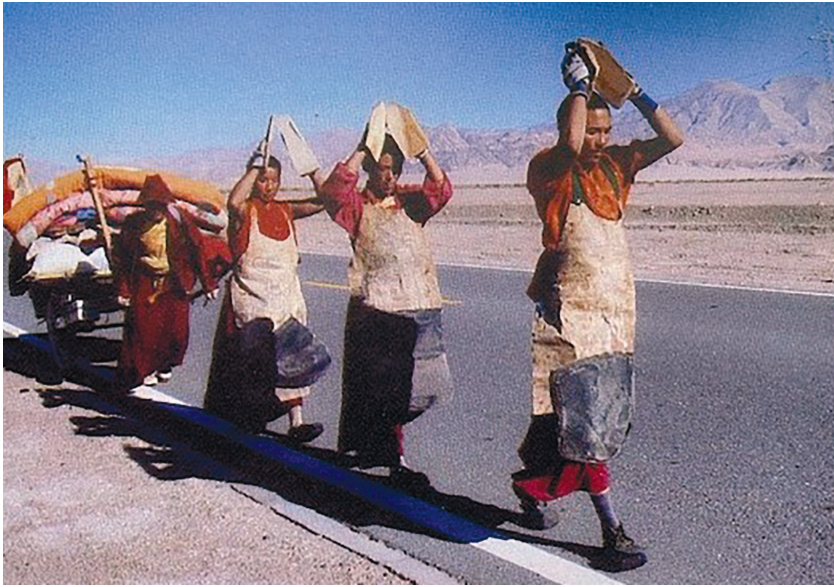
De aktuella frågeställningarna och strategierna inom religionsvetenskap väckte stort intresse bland förlagen. Efter förhandlingar med bland annat Jaques Waardenburg (1930–2015), professor i jämförande religionsvetenskap vid universitetet i Lausanne, beslöt jag som redaktör för manuskriptet trycka symposieföredragen i Walter de Gruyters serie *Religion and Reason* (44), för vilken han var förlagsredaktör.

Jag hade lärt känna professor Waardenburg redan i början av 1980-talet i egenskap av värd under hans vistelse i Helsingfors. I Kronohagen, där han övernattade, hade han i ett antikvariat sett ett stort skepp som fascinerade honom till den grad att han köpte skeppet. Det visade sig senare att han hade stora svårigheter att få ta skeppet in i flygplanet. Då han ringde till mig och tackade för vistelsen i Helsingfors berättade han att han vid incheckningen hade insisterat på att få ta skeppet in i planet. Diskussionen hade till slut lett till att flygkaptenen hade kontaktats för att Waardenburg hade vägrat att checka in utan sitt skepp. Hans envishet belönades och kaptenen lät honom ta skeppet in i planet för att det fanns tomma stolar där det stora skeppet kunde bindas fast.

Symposieantologin *How to do Comparative Religion?* födde en livlig debatt inom religionsvetare i Norden. Det i sin tur ledde till att Michael Stausberg, professor i religionsforskning i Bergen, inbjöd mig till Bergen i mars 2007 för att föreläsa om den hermeneutiska problematiken. Debatten mellan den klassiska religionsvetenskapen och den kognitivt-teoretiska skolan var aktuell även i Norge. En del kolleger förstod betydelsen av att fokusera forskningen på världsreligioner, andra plederade för mera teoretisk forskning. Även i Norge befinner sig debatten i ett status quo tillstånd.

Metodfrågor fortsatte att sysselsätta både unga och äldre forskare vid religionsvetenskapliga institutionen i Helsingfors ännu under 2000-talets första årtionden. Eftersom jag under många år fokuserat egen forskning på pilgrimsrörelsen till det Heliga berget Athos, ordnade jag tillsammans med Juha Janhunen, professor i östasiatiska studier, med understöd från Finska Vetenskaps-Societeten den 18 oktober 2008 ett internationellt symposium med titeln *Pilgrims and Travellers in Search of the Holy*.⁷⁷

Symposieföredragen indelades i två grupper enligt innehåll, nämligen teoretiska aspekter inom pilgrimsforskningen och fallstudier om buddhistiska och hinduistiska heliga platser. Det kanske intressantaste föredraget hölls av Lhundrub Dorjee, doktorand vid Institutionen för världens kulturer i Helsingfors. Som tibetansk munk hade han blivit bekant med en tibetansk nunna vid namn Damcho Pema, som hade gjort en prostrerande pilgrimsfärd från Hainan genom att upprepade gånger lägga sig raklång på vägen ända fram till Lhasa.

Damcho Pema (andra från vänster). Foto: Lhundrub Dorjee.

Först förmådde Damcho Pema göra 2000 tibetanska prostrationer per dag, som metervis mätte endast 2 kilometer. Efter en månad ökade hon takten och framskred dagligen fyra och en halv kilometer. Väl framme i Lhasa vilade hon tjugo dagar efter den långa färd, men kände sig dag för dag allt svagare och svagare. Till slut beslöt hon fortsätta att prostroterande gå runt templet Jokhang. Överraskande fick hon tillbaka krafterna. Senare förklarade hon att det är omöjligt att plötsligt sluta prostroterande efter att man dagligen hållit på med det i över ett års tid. Det gäller att långsamt minska på antalet prostrationer per dag för att återgå till det normala livet.

De nya rönen publicerades av Peter Lang i Oxford. Graham Speake, chef för förlagets avdelning i Oxford, förhöll sig positivt till studier om pilgrimsfärder. Han var hederssekreterare för The Friends of Mount Athos (FOMA) och vi hade tidigare tillsammans redigerat antologin *The Monastic Magnet. Roads to and from Mount Athos* (2008). Från och med 2014 har vi samarbetat som redaktörer för serien *Studies in Eastern Orthodoxy*.

Mina tre besök i teologiska fakulteten i Malta (1999, 2000 och 2002) resulterade i en fjärde resa till Malta i maj 2009, där jag tillsammans med några lärare från vår institution och ledande teologer från Malta planerade ett gemensamt symposium. Den 7–8 oktober 2010 förverkligades

symposiet med titeln *Religious Experience: North and South* vid Helsingfors universitet. Dekanen Emmanuel Agius, professor i filosofi med fokus på etik, var speciellt intresserad av att jämföra huruvida religiösa människor på Malta och i Finland har samma eller annorlunda religiösa erfarenheter och i vilken mån sociokulturella och politiska faktorer inverkar på attityder, normer och värden. Även rönen i detta symposium publicerades av Peter Lang i Oxford.

Förutom de tre ovannämnda symposierna sammankallade jag även några forskare till mindre sammanträden för att diskutera nya synvinklar inom religionsvetenskapen. Via FOMA fick jag nys om att Richard Swinburne, professor i religionsfilosofi i Oxford, hade blivit ortodox och var intresserad av att träffa mig och komma till Helsingfors för att föreläsa om sin syn på kristendomen. Teologiska fakulteten gick med på att bjuda in honom som gästföreläsare tack vare Simo Knuuttila (1946–2022), professor i religionsfilosofi och etik. Han hade varit kustos vid min disputation och sedan dess hade vi ett gott förhållande. Knuuttila ville gärna höra Swinburnes argument, för denne var känd som en av de främsta kristna apologeterna. I sitt föredrag den 10 februari 2005 konstaterade Swinburne att den kristna tron är rationell och koherent även i filosofiskt hänseende.

Efter föredraget bjöd rektorn Ilkka Niiniluoto, professor i teoretisk filosofi, oss professorer på en gentil middag på Bellevue. Diskussionen fortsatte gemytligt i flera timmar. Professor Swinburne hade tidigare träffat Niiniluoto och var tacksam över rektorns traktering. Mitt samarbete med Niiniluoto härrör sig från den tid jag var Finska Vetenskaps-Societetens representant i vetenskapliga samfundens delegation och ordförande för dess publikationscentral. Som religionsvetenskapare har jag varit mån om att vidga kontaktnätet till att omfatta så gott som alla ämnen inom humaniora. Filosofin har blivit förbisedd inom religionsvetenskapen, eftersom den har uppfattats höra till religionsfilosofin, ett läroämne inom teologin som religionsvetenskapare har tagit avstånd ifrån för att det inte är ett empiriskt vetenskapsområde, utan alltför nära religiöst tänkande.

Allt sedan vistelsen i Cambridge har jag sökt efter nya metoder, som kunde tillämpas inom religionsvetenskaplig forskning, särskilt fältstudier, och vid analys av kulturbundna begrepp och termer. I det sammanhanget stötte jag på Hans-Georg Gadammers (1900–2002) magnum opus *Wahrheit und Methode* ("Sanning och Metod"), en svårläst filosofiskt hermeneutisk studie om förståelsens och tolkningens problematik, som gäckade mina förhoppningar om att kunna tillämpa tankegångarna inom religionsvetenskap. Perplex över svårighetsgraden att förstå Gadammers tyska text, sökte jag efter andra filosofers uppfattning om Gadamer och fann då Jean Grondin,

professor i filosofi vid universitetet i Montréal och specialist på Immanuel Kant, Hans-Georg Gadamer och Martin Heidegger. Hösten 2005 tog jag kontakt med honom. Med både teologiska fakultetens och rektor Niiniluotos välvillighet inbjöds Grondin till Helsingfors. Niiniluoto stödde idén fastän Grondin företrädde filosofisk hermeneutik och fenomenologi, medan han själv representerade teoretisk filosofi med en anknytning till analytisk filosofi.

Medan jag väntade på att Grondin skulle komma till Helsingfors, reste jag till Heidelberg för att bekanta mig med Gadamers hemuniversitet och hans stamkrog, där han på äldre dagar brukade träffa sina elever kring ett runt bord och diskutera hermeneutiska frågor i familjära tecken. Krogen, som är nästan osynligt belägen på en tvärgata till Plöck, bjöd endast på ostar och vin. Som detektiver besökte Raili och jag krogen för att få en konkret inblick i var Gadamer brukade tillbringa kvällarna med elever och kolleger. Det tog inte länge förrän en professor i ekonomi kom med sina studenter kring det runda bordet. Vi följde till en början med hans handledning och blev rätt snart inblandade i diskussionen. Den fria andan tilltalade oss och det var lätt att föreställa sig Gadamer i ekonomiprofessorns ställe underhållande dem som råkade sitta kring det runda bordet. Det var således vid detta bord som Gadamer i decennier testat sina idéer om dialogens betydelse för tolkning och förståelse.

Den 15 december 2005 höll Jean Grondin två föredrag vid Helsingfors universitet. Det första på förmiddagen med titeln "Philosophical Hermeneutics and its Significance for Humaniora", och det andra med titeln "Hermeneutics and Comparative Religion". De lärrika föredragen öppnade förståelsen för Gadamers tankegångar och uppfattning om språkets och ordens betydelse för humaniora. Allt sedan dess har jag fascinerats av Gadamers analyser och tolkningar av varandet-i-världen.

Efter föredragen bjöd rektor Niiniluoto oss än en gång på middag i Bellevue, en kväll då snöstormen försökte hindra oss från att nå fram till restaurangen. Under middagen uppskattade jag Niiniluotos genuina passion för olika inriktningar inom filosofi och hans öppenhet för nya idéer. Några år senare bad jag Finska Vetenskaps-Societeten bjuda in professor Grondin som gästföredragshållare. Under mina fria diskussioner med Grondin framgick det att vi hade två saker gemensamt. Varderas far var läkare och vardera led av allergisk astma. Därtill berättade han för mig att han som ung pojke suttit i Christiaan Barnards (1922–2001) famn, den berömda kardiologen som gjorde den första hjärttransplantationen 1967. Även Barnard led av allergisk astma, som blev hans öde på en resa i Grekland där han dog av en astmaattack 2001.

Uppslagsord. I början av 2000-talet blev jag kontaktad av ett antal förlag som bad mig skriva uppslagsord till deras planerade uppslagsböcker. Medveten om uppgiftens svårighetsgrad, eftersom redaktören förutsätter att uppslagsorden inte överskrider ett visst antal tecken, tog jag an uppdraget. Redan på 1980-talet hade jag medverkat i några uppslagsböcker och lärt mig skriva kort och koncist. Det är inte lätt och tar mycken tid i anspråk, men är ett hedersuppdrag utan lön för mödan. Humanister förutsätts arbeta gratis av kärlek till vetenskapen eller som en förläggare argumenterade: "Är det inte nog att du blir berömd?"

I slutet av 1990-talet skrev jag uppslagsorden "Monasteries" och "Pilgrimage" till det av Graham Speake redigerade uppslagsverket *Encyclopedia of Greece and the Hellenic tradition*, som utkom år 2000. Inspirerad av uppslagsverk och diskussionen om förståelsens problematik inom humaniora, initierade jag inom Finska Vetenskaps-Societeten bokprojektet *Att förstå inom humaniora*. Tanken var att alla ledamöter inom den humanistiska sektionen skulle delta i projektet. Eftersom det inte fanns någon lämplig serie inom Societeten för det ändamålet, beslöt styrelsen, där jag då var medlem, att trycka en enskild bok för ändamålet. Därför skickade jag ett e-post i egenskap av humanistiska sektionens sekreterare, där jag beskrev avsikten med boken och meddelade att projektet hade fått grönt ljus av Societetens styrelse.

Det kom emellertid en fnurra på tråden. Professor Klinge ansåg att det hade skett ett procedurfel. Ärendet hade inte behandlats inom den humanistiska sektionen. Han hade naturligtvis rätt i sak, men sektionen hade inte tidigare samlats för ett dylikt ärende, utan endast i samband med inval av nya ledamöter. Som relativt ny ledamot kom jag inte att tänka på att någon skulle ha något emot projektet.

Klinge, som inte då var sektionens ordförande, kallade ledamöter till sitt arbetsrum för att jag skulle få en näpst för mitt oeftertänkta handlande. Närvarande vid mötet var förutom Klinge själv och jag även professor Holger Thesleff, professor Simo Parpola och några andra ledamöter. Det var ett stormigt möte. Utan att gå in på detaljerna kan jag konstatera att både Thesleff och Parpola ansåg att projektet skulle fortsätta under min regi och så blev det.

Efter att boken utkommit i en vacker upplaga år 2002, tack vare författaren, konst- och kulturhistoriker Rainer Knapas insats, hade professor Merete Mazzarella svårt att smälta att inte hon fick delta i projektet. Hon beskylldes mig för att ingen kvinna fanns bland skribenterna. Till mitt försvar nämnde jag att ingen av de få kvinnliga ledamöterna hade haft tid att skriva en artikel om ämnet att förstå trots mina upprepade

påtryckningar. Hennes svar var att man kunde ju ha valt någon utanför den snäva kretsen av ledamöter. Eftersom det uttryckligen var ett projekt inom Societeten, för att ge synlighet åt humanistiska sektionens ledamöter och deras forskning, var det inte enligt min mening befogat att utomstående skulle delta i bokprojektet.

Ungefär samtidigt som jag kämpade med boken *Att förstå inom humaniora* bad Graham Speakes fru Jennifer Speake mig att delta både som rådgivare och författare för följande uppslagsord i encyklopedin *Literature of Travel and Exploration*. (Three volumes):⁷⁸

- Vasilii Grigorovich Barskij (1702–47)
- Cristoforo Buondelmonti (1380–1430)
- Robert Curzon (1810–73)
- Egeria (300-talet)
- Edvard Westermarck (1862–1939)

Jag hade knappt skrivit färdigt artiklarna till encyklopedin *Literature of Travel and Exploration*, då jag blev ombedd att medverka i *Suomen Kansallisbiografia* med följande uppslagsord:⁷⁹

- Karl (Kai) Reinhold Donner (1888–1935)
- Aarne A. Koskinen (1915–82)
- Gunnar Landtman (1878–1940)
- Sven Arne Runeberg (1912–78)

Därefter erbjöd redaktionen för *Encyclopedia of Religion* (Second Edition) mig att skriva uppslagsorden ”Hjalmar Sundén” och ”Confession of sins”. Redaktionen för *Worldmark Encyclopedia of Religious Practices* bad mig utvärdera (peer review) uppslagsordet ”Finland”. Fastän det var krävande att skriva kort och koncist inom ramen för ett begränsat antal ord och i vissa fall tecken, var det lärorikt att tvingas fokusera på det allra väsentligaste och obarmhärtigt bearbeta sin egen text.

FÄLTSTUDIERS EGENART

Den brittiske fysikern, författaren och ämbetsmannen Charles Percy Snow (1905–80) insåg redan 1959 att man inom vetenskap bör skilja mellan två kulturer, nämligen den naturvetenskapliga och den humanistiska kulturen, en distinktion som han diskuterar i *The Two Cultures and the Scientific*

Revolution (1959) och några år senare elaborerar i den redigerade versionen *The Two Cultures: And a Second Look: An Expanded Version of The Two Cultures and the Scientific Revolution* (1963).

Tanken om två olikartade kulturer eller forskningstraditioner har sedermera påverkat diskussionen om vad som är vetenskap och vad som är bildning. Det som Snow kallar *scientists* översätts vanligen med ordet "naturvetare" och det som han kallar *literary intellectuals*, "litterärt intellektuella", anses syfta till "humanister". Utgående från egna fältstudier på Sri Lanka och på det Heliga berget Athos i norra Grekland delar jag i det stora hela Snows åsikt. Det är fullt möjligt att forska i kromosomkedjor med mikroskop, men det går inte att studera människors kultur med kikare. Det är faktiskt fråga om två vitt skilda vetenskapliga företag.

Människans kropp består av oräkneliga celler. Varje cell har en cellkärna och inne i den finns kromosomer. Kromosomer kan inte urskiljas när cellen befinner sig i vila, men när cellen delar sig drar varje kromosom ihop sig och det i sin tur möjliggör att man i ett mikroskop med stark förstoring kan registrera och analysera kromosomens struktur, funktion och plats i kromosomkedjan. Observationen är såtillvida objektiv och vetenskaplig att andra forskare kan genomföra samma experiment och komma till samma eller bättre resultat.

Att bedriva fältstudier innebär att träffa människor från egen eller annan kultur, prata med dem, fråga dem om det man vill veta, noggrant lyssna på vad de säger och att genom samarbete komma underfund med de värden, normer och attityder som styr beteendet. Dagboken är antropologens bästa vän. Att i dagböcker anteckna verbala utsagor, observationer, reflektioner och att läsa relevant litteratur i ämnet är nödvändigt för att kunna analysera och presentera nya rön.

I dagböcker idkar seriösa forskare även självanalys av sina erfarenheter på fältet. Ju noggrannare anteckningarna är, desto mer känner forskaren sig hemma i den främmande miljön och desto bättre tämjs det okända, som småningom blir vardaglig bekantskap och gedigen autentisk kunskap. Att föra dagbok är ett sätt att anpassa sig till nya kulturer och religioner. Nedtecknade erfarenheter och insikter distanserar antropologen från de omedelbara intrycken, vilka bevaras som källmaterial för kommande analyser. Under fältstudierna har dagboksskrivarjaget ordet, medan det analytiska jaget tar över efter avslutad fältstudie. Försjunken vid skrivbordet analyserar fältforskaren det insamlade materialet. Ett inte så ovanligt hinder för stringenta studier inom humaniora är forskarens personliga bindningar och förutfattade meningar.

Antropologer skiljer mellan fältanteckningar (*field notes*) och minnesbilder

(*head notes*). Hur noggrant och detaljerat man än nedtecknar sina erfarenheter, finns det ändå alltid en betydligt större mängd minnesbilder och auditiva minnen bakom anteckningarna, som av olika orsaker aldrig nedtecknats. Antropologer insåg för flera decennier sedan att det man minns (*head notes*), men inte antecknat i dagboken (*field notes*), aktiveras vid läsning av egna anteckningar på samma sätt som bläddrande i fotografialbum återkallar i minnet situationer där bilden togs.

Medan jag skrev om mitt forskarliv märkte jag att det verkligen förhåller sig så. Både synbilder och auditiva minnen aktualiserades medan jag läste högt för mig själv dagboksanteckningar, nedtecknade tankegångar och reflektioner. Minnena förflyttade mig till förgången tid. Tillsammans med anteckningar, brev, vykort och fotografier återupplevde jag tidigare erfarenheter. Förutom dagboksanteckningar har jag under skrivprocessen även utnyttjat allt minnesmaterial i hopp om att göra självreflektionerna levande och personliga. Humaniora är framförallt en verbaliserande vetenskapsgren, vars ideal borde vara att åstadkomma en litterär studie (*belles lettres*).

Utmaningar på fältet. Då jag i mitten av 1970-talet övergick från fältöj-forskare till fältforskare innehöll de flesta antropologiska handböcker i fältstudier huvudsakligen metodiska tips om hur man skall intervjuar, idka deltagande observation, fotografera och filma människor och ritualer i den kultur man studerar. Få forskare diskuterade fältforskningsprocessen, de svårigheter och utmaningar som fältforskaren får utstå för att kunna samla in relevant material för den kommande studien.

Från och med slutet av 1950-talet publicerades studier, där antropologen är en hjälte som i främmande land samlat unikt fältmaterial och därefter publicerat ny och revolutionerande kunskap. Antropologer ansåg att ingen kunde anses vara antropolog som inte bedrivit ingående fältstudier i en fjärran kultur och publicerat en banbrytande studie. Jag kunde skriva mycket om den bland antropologer uppkomna hjältesagan, men här nämner jag endast fenomenet och det faktum att "hjältarna" för länge sedan dragits ner från sina piedestaler.

I Finland är etnologen och religionsforskaren Rafael Karsten (d. 1956) en av de första som beskrivit sina tillkortakommanden och utmaningar på fältet i ett antal personliga populärvetenskapliga skrifter. Många läsare uppfattade honom som en hjälte, som modigt levde i urskogarna bland sydamerikanska indianer. En skolad antropolog däremot ser mannen bakom masken och ger en mera mångfacetterad bild av Karsten. Han var otvivelaktigt en energisk, envis och atletisk fältforskare, men samtidigt genomled

han regelbundet sjukdomar och utmaningar, som tvingade honom att lämna fältet för att få medicinsk vård och vila upp sig. Om fältforskningens olägenheter berättar han nästan ingenting i strikt vetenskapliga alster, som på den tiden var kutym bland antropologer.

Efter att jag läst den polsk-brittiske socialantropologen Bronislaw Malinowskis (d. 1942) postumt publicerade dagbok, *A Diary in the Strict Sense of the Term* (1967), insåg jag att hans ackurata vetenskapliga studier gav en idealistisk bild av fältforskningsprocessen. Forskningen förverkligades inte så smärtfritt som han låter påskina i studien om Trobriandöarna öster om dagens Papua Nya Guinea. Likväl var en av hans viktigaste insikter att en socialantropologs främsta uppgift är att beskriva så autentiskt som möjligt den lokala befolkningens världssyn och klargöra för läsaren de kulturtypiska tankegångarna. Socialantropologen förutsätts analysera bakomliggande grundvalar till ifrågasvarande kulturtraditioner – normer, lagar, seder och moral – och vidga förståelsen för kulturers särdrag. För att uppnå målet bör socialantropologen

- integrera sig i samhället genom att bli ett naturligt inslag bland den lokala befolkningen, leva i deras vardag samt lära känna och förstå det ifrågasvarande folkets kultur,
- lära sig lokalbefolkningens språk. Även om tolkar kan vara goda översättare, går en stor del av originalspråkets betydelser, konnotationer, begrepp och termer förlorade i översättningar,
- respektera lagar och seder som gäller inom det aktuella området och anpassa sig till vad som där anses vara gott uppförande oavsett sederna i den egna kulturen,
- bedriva forskningen så förutsättningslöst som möjligt, utan att försöka påverka informanterna, driva förutbestämda teser eller ägna sig åt sensationssökeri.

Raymond Firth (1901–2002), som efterträdde Malinowski som professor i socialantropologi vid London School of Economics, ansåg den postumt publicerade dagboken vara skadlig för Malinowskis rykte som en av antropologiska lärdomshistoriens förebilder. Enligt Firth var det aldrig meningen att dagböckerna skulle publiceras; de var alltför personliga och brutalt ärliga för att spridas till en vidare läsekrets.

Malinowski förde dagbok huvudsakligen i självanalytiskt och terapeutiskt syfte. En del av recensenterna ansåg att publiceringen av Malinowskis dagbok misskrediterade den berömde antropologens vinningar. Andra tyckte att dagboken bjöd på fascinerande läsupplevelser och vidgad förståelse

för antropologisk fältforskning. Oberoende av ståndpunkt i frågan är det lärorikt för kommande antropologer att läsa vad det innebär att bedriva antropologiska fältstudier och att på förhand veta vilka tuffa utmaningar de står inför.

Nyckelorden var och är fortfarande deltagande observation med intervjuer. Det innebär att delta i dagliga aktiviteter – tvätta, jaga, laga mat, bygga hyddor, delta i ceremonier och riter – för att få en närbild av folkets vardagsliv, kultur och ritualer. Det gäller att anpassa sig till den främmande kulturen och leva enligt givna villkor, att smälta in i sammanhanget och bli accepterad av ortsbefolkningen i den kultur man studerar. Fenomenet har inom antropologin kallats för *going native*, etiskt inte helt oproblematiskt. I viss mån anammar antropologer alltid automatiskt den främmande kulturens seder i och med att forskaren bor en längre tid i och anpassar sig till de kulturella förhållandena, med andra ord som en temporär *going native*, ett idiomatiskt uttryck som innebär att en person anpassar sig till och tar efter lokalbefolkningens kulturella normer, livsstil och beteende.

Det finns emellertid ett varnande exempel på en antropolog som tänjt på det temporära och gift sig med en afrikansk stamhövding för att få insyn i stammens sexualliv. Efter att hon fått den eftersträlvade kunskapen skilde hon sig från stamhövdingen och flyttade tillbaka till den akademiska världen. Hennes bekännelse väckte anstöt bland antropologer, som därefter utredde fallet och sammanfattade principer för en antropologs etiska handlande. Därefter har uttrycket *going native* fått en negativ klang, som en varning för etnologer och antropologer att inte bli alltför engagerade och därmed förlora objektivitet och distans till forskningsobjektet samt hemfalla åt oetiskt beteende.

METODISKA SKILLNADER

Metodiskt finns det en avgörande skillnad mellan kromosom- och kulturforskning. Det är särskilt uppenbart då man, som i mitt fall, studerar munkars och pilgrimers levnadssätt. Den avgörande skillnaden mellan att forska i kromosomer och i att bedriva fältstudier bland munkar och pilgrimer är, att man i det förra fallet kan nå nya forskningsresultat på distans, medan man i det senare fallet inte når vederhäftiga rön ur ett yttre positivistiskt distanserat perspektiv, om avsikten är att förstå och förklara fenomenet pilgrimsresor. Förutsättningen för att kunna förklara och förstå medmänniskors beteende och tänkande är att forskaren *temporärt* överger förutfattade meningar, lär sig den ifrågavarande kulturens språk, kultur och

tänkesätt samt lever i den ifrågavarande kulturen tillräckligt länge för att komma underfund med kulturens bakomliggande världsbild.

Jag betonar ordet "temporärt" med hänvisning till etiska frågor, vetenskaplig reliabilitet och validitet. Man kan förstås förklara någonting med statistik, men om man vill förstå meningen med pilgrimsresor, de erfarenheter som pilgrimer upplever och driver dem att på nytt bege sig till heliga platser, har man föga nytta av statistik och andra positivistiska metoder. Den typen av data kan endast samlas in genom fältforskning, intervjuer och framför allt genom deltagande observationer.

Om kromosomforskare kunde tala med kromosomer, skulle de naturligtvis göra det. En antropolog däremot kan tala och samarbeta med människor, delta i ceremonier och riter samt intervjua relevanta informanter. Det betyder naturligtvis inte att någondera av forskningsstrategierna per definition skulle vara mindre vetenskaplig. Fältforskare tillämpar andra metoder på grund av forskningsobjektets karaktär. Antropologisk forskning förutsätter boende bland människor i den kultur som forskaren studerar, att närvara där det äger rum som är föremål för forskarens intresse. Att bedriva fältstudier är en grundförutsättning för att kunna förklara och framför allt för att vidga förståelsen för mänskliga fenomen.

Engagemang och distansering. För den som studerar en främmande kultur eller religion är det väsentligt att först lära sig de centrala och relevanta kulturbundna begreppen och därefter jämföra dem med forskarens egna kulturbundna begrepp och de inom antropologin använda vetenskapliga begreppen och termerna. Det betyder att pilgrimsforskaren är tvungen att pendla mellan engagemang och distansering för att kunna förklara och förstå pilgrimers autentiska uppfattningar.

Distinktionen mellan fältforskare som talar i egenskap av forskare och fältforskare som talar i egenskap av pilgrim är fundamental vid analys av fältstudiesprocessen. Att spela sin roll som fältforskare innebär att medvetet försöka förstå Athospilgrimers inre referensram. En god forskare utvecklar ett dubbelseende, att observera allt som äger rum på fältet både som utomstående och som deltagande. Det är inte alls svårt att känna sig berörd och rörd av Guds närvaro i kyrkan. Allt i kyrkan andas Guds närvaro; freskerna på väggarna, ikonerna, munkarnas recitationer, körernas växelsånger, stämningen under liturgierna och vigiliorna, allt andas helighet. Det är inte alls underligt att en forskare i likhet med pilgrimer hamnar oväntat i pilgrimens roll.

Musikforskare bekräftar samma fenomen. Som forskare kan man studera Chopins valser och andra kompositioner genom att analysera musikaliska

strukturer ur semantisk synvinkel. Men, då forskaren lyssnar till någon pianist, som på konserten spelar Chopins pianostycken, är det inte ovanligt att forskaren blir så betagen av pianistens mjuka tilltalande anslag och tolkning att hen glömmer forskarrollen och oväntat finner sig själv i den begeistrade åhörarens roll och ropar ”bravo, bravo”, och klappar ivrigt tillsammans med de andra åhörarna. Det är mänskligt. Det är sådana vi människor är.

Det var tack vare min personliga erfarenhet av att oväntat hamna i pilgrimsrollen som jag fick en empiriskt bekräftad förståelse för pilgrimsresors betydelse och mening. Förståelsen innehåller långt vida konnotationer än vad ordet ”pilgrim” i dess olika språkliga betydelser ger vid handen då man bläddrar i lexikon. Ordet ”pilgrim” fick kött på benen; ”ordet har blivit kött” och det lever bland många av de pilgrimer jag träffat under vistelserna på det Heliga berget Athos.

Min väg från forskare till pilgrim belyser hur en fältforskare oförhappandes hamnar i ett psykodynamiskt fält, pendlande mellan engagemang och distansering. Engagemang är en grundförutsättning för fältstudier. Man måste ha ett genuint intresse för sitt forskningstema och dess problematik. Det innebär att man får lov att utstå känslomässiga och etiska spänningar som uppkommer då man blandar sig i medmänniskors angelägenheter.

Då jag tillsammans med grekiska pilgrimer vandrade på det Heliga berget Athos, delade vi samma erfarenheter. Vi blev utmattade av den tunga vandringen under värmeböljan. Vi blev väl mottagna av munken, vars lydnadsuppgift det var att ansvara för pilgrimers välbefinnande. Det fanns många gästrum. I varje gästrum fanns det många bäddar. Vi tvättade oss efter den långa vandringen i samma badrum, som hade många lavoarer och toaletter. Vi deltog i gudstjänsterna och de gemensamma måltiderna. Vi följde alla samma rutin i klostren. Om någon munk bad oss skala lökar, skalade vi de lökar som munken placerat framför oss i en stor korg. I det sammanhanget var jag pilgrim, som vilken som helst annan pilgrim. Det gällde att delta, att avstå från sitt ego och utstå samma utmaningar som de andra pilgrimerna.

Distansering däremot är ett oeftergivligt villkor för all vederhäftig forskning. Det innebär att nyttja människans naturliga kapacitet att temporärt frigöra sig från känslaspekter och andra personliga bindningar. Urskilningsförmåga och omdöme är inom humaniora en förutsättning för att nå konkreta forskningsresultat. Den förmågan kan jämföras med diagnostik inom läkarvetenskapen. Grundvalen för vetenskaplig forskning är grundforskning, men all vetenskap förutsätter jämförande studier för att skärpa forskarens omdöme och urskilningsförmåga, då syftet är att leda forskningen in på nya banor för att med tiden komma samhället till godo.

Urskilningsförmåga, liksom diagnostik, är en särskild kunskapsform, en förmåga att se orsak och sammanhang, men också helheter. I likhet med diagnostik är urskilningsförmåga lika avgörande som strategin i ett schackspel, där avsikten är att vinna över motspelaren, som i sjukdomar är bakterier, virus osv. I akademiska kretsar överbetonas ofta vetenskapliga publikationer, medan uppnådd genuin kunskap och urskilningsförmåga undervärderas. Den förmågan återspeglas oftast i inspirerande undervisning, sakkunnighetsuppdrag och utlåtanden. Filosofen Ludwig Wittgenstein skrev endast en egentlig bok, *Tractatus Logico-Philosophicus*. Under sin livstid skulle han aldrig ha blivit professor i Finland på grund av det moderna akademiska merittänkandet och inte heller ha blivit invald till Finska Vetenskaps-Societeten.

För att undvika missförstånd, vill jag påpeka att avsikten med diskussionen om Guds närvaro inte är och kan inte heller bli att allmänt eller slutgiltigt fastslå om Gud existerar eller inte. Faktum är likväl att människan under vissa givna förutsättningar erfar något som kallas Guds närvaro inom ramen för vad Sundén föredrar att benämna den judisk-kristna-islamska diskursen. Genom att jag själv oväntat hamnade i pilgrimsrollen förstod jag vad det innebär att stå i ett samtalsförhållande inom en specifik diskurs (L. *discursus* = "att röra sig till och från"). Sundéns rollteori var outhärlig för att tolka hur jag blev en pilgrim att intervjuas. Genom att själv ha erfärut de grekiska *proskinitis* och *proskinima* ordens empiriska mening anser jag mig förstå ordens andliga innebörd och hur västeuropeiskt och romersk-katolskt centrerat begreppet "pilgrim" egentligen är inom religiös och vetenskaplig diskurs.

TILLVARON ÄR SPRÅKLIG

Det var efter att jag läst den amerikanske filosofen Richard Rortys (1931–2007) recension av Hans-Georg Gadamers (1900–2002) magnum opus *Wahrheit und Methode* (Sanning och Metod), där Gadamer framhåller att "tillvaron, som kan förstås, är språklig" (*Sein, das verstanden werden kann, ist Sprache*), som jag insåg vad det innebär att varandet-i-tillvaron är språklig.⁸⁰ I recensionen ifrågasätter Rorty de klassiska grekiska filosofernas uppfattning om "djup" som relevant metafor för vidgad förståelse. Tanken grundar sig på axiomet att ju djupare vi penetrerar någonting, desto mera ökar vi förståelsen och desto närmare når vi "verkligheten".

Metaforen är i vissa avseenden relevant inom naturvetenskaperna, särskilt inom genetiken, där man analyserar allt mindre enheter för att finna orsaken till sjukdomar. Rorty föreslår ändå att metaforen "djup"

borde ersättas med metaforen ”bredd”; ju fler tillgängliga beskrivningar det finns om något fenomen, desto mer integreras beskrivningarna, vilka i sin tur vidgar förståelse av fenomenet i fråga.⁸¹ Särskilt inom antropologi och religionsvetenskap, där syftet med verbala beskrivningar är att nå autenticitet, vidgas förståelsen ju fler beskrivningar och synvinklar vi har till förfogande, som förhindrar förhastade slutsatser. Varje resa till det Heliga berget Athos vidgade min förståelse av såväl athonitiskt leverne och tänkesätt som pilgrimers erfarenhet.

Jag hade tidigare försökt förstå den tyske filosofen Martin Heideggers (1889–1976) begrepp *Sein und Zeit* (”Varat och Tiden”), men kunde inte integrera tankegångarna i religionsvetenskaplig forskning, förrän jag stötte på Gadammers studie. Man kan nog påstå att Gadamer, fastän även hans text är svårsmält, är betydligt lättare att förstå än Heideggers. Den som vill bekanta sig med Heideggers tankegångar sparar tid genom att först läsa Gadammers *Wahrheit und Methode*.

Under mina odysseer i universitetsbiblioteket i Helsingfors stötte jag på Aristoteles, som även han framhåller att

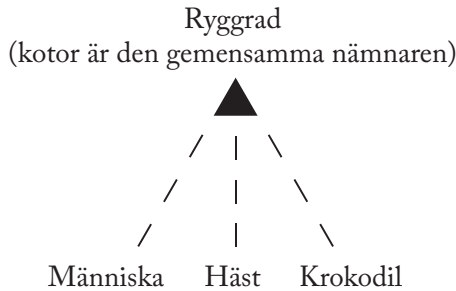
människan ensam bland alla djur har fått språkets (*logos*) gåva. Medan lätet är en signal om smärta eller njutning och därför påträffas även hos de övriga djuren (dithän har nämligen deras natur sträckt sig, att de kan förnimma smärta och njutning och signalera detta till varandra), så finns talet för att visa på detta som är till fördel eller skada, och sålunda även det som är rätt eller orätt. Detta är nämligen något speciellt för människan i jämförelse med de övriga djuren, att hon ensam kan uppfatta gott och ont, rätt och orätt, och så vidare, och det är gemenskapen i dessa värderingar som bildar hus och stat.⁸²

Människan är således en verbaliserande varelse. Men saken är mera komplicerad än så. I sin omfattande studie analyserar Gadamer språkets betydelse i tillvaron. Han fastslår att vi aldrig till fullo kan språkligt förstå varandet-i-tillvaron. Det vi kallar språk innehåller mycket mera än det vi når via lärosatser, begrepp, propositioner och teorem. Det som är förståeligt, är det som kläs i ord och det är i ord som varandet-i-tillvaron uppenbarar sig för oss.⁸³

Vi kan således inte förstå en annan människa annat än utgående från det hon berättar för oss. För att förstå en annan människa bör vi fokusera tolkningen på ords betydelser, konnotationer och kulturella sammanhang, men alldeles särskilt på vad denne försöker uttrycka med ordet som kanske inte alltid är det mest autentiska ordet för det som denne försöker säga.

FRÅN ORD TILL BEGREPP

Inom den klassiska logiken skiljer man mellan entydiga och analogiska begrepp. Termen ”entydig” från latinets *univocus* syftar till ord och uttryck med endast en (exakt) betydelse eller till endast en tolkning. Entydigt innebär otvetydigt. Termen vertebrat från latinets *vertebratus* (*verte’bra* = ”led; kota”) är en förtydligande och illustrativ entydig term, eftersom ryggkotor är den gemensamma nämnaren för bland annat en människa, häst och en krokodil.⁸⁴ Enligt Jacob Bronowski (1908–74) kan vetenskap karaktäriseras som ett sökande efter ”enhet i dolda likheter” (*unity in hidden likenesses*) och ett upptäckande av nya enheter i naturens mångfald, likheter ting emellan som inte tidigare ansetts ha likheter.

Entydigt begrepp

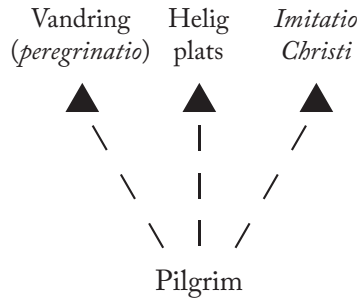
”Spel”, ”religion” och ”pilgrimsresa” samt många andra mänskliga aktiviteter och fenomen, som inte kan definieras med en gemensam nämnare men som har många likheter och påminner om varandra, kan karaktäriseras som analogiska. Ugo Bianchi kom till slutsatsen att

termen religion i forskningens nuläge [...] är en analogisk term, som täcker begrepp och realiteter, vilka har några gemensamma typiska karaktäristikor [...], inte alltid de samma, även särskiljande, [...] vars olikheter når samma djup som likheterna. Det finns en slags familjelikhet dem emellan, som avviker från en stringent definierbar universal.⁸⁵

För att definiera och förstå analogiska begrepp är det inte nödvändigt att finna ”enheter i dolda likheter”. Det elementära är att avslöja i ord

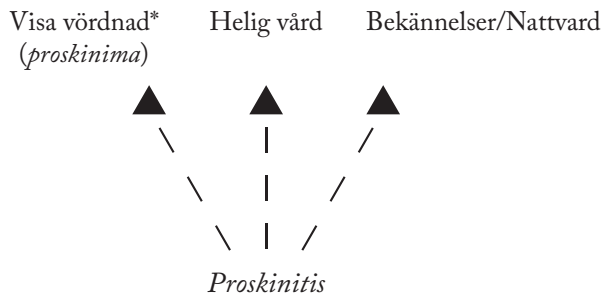
dolda fördomar och förutfattade meningar. Det är inte enbart fråga om ords etymologi. Målet är att föra en kreativ dialog med det ifrågavarande ordet, att lyhört lyssna till hur ordet tilltalar oss som språklig företeelse tills dialogen avslöjar hur religiösa personer uppfattar ordet och dess konnotationer. Analogiska begrepp är antitetiska mot entydiga begrepp.

Analogiskt begrepp

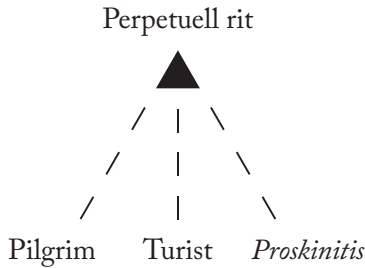
Det är uppenbart att termerna "pilgrim" och "turist" skiljer sig från det grekiska ordet för "pilgrim" (*proskinitis*) på grund av konnotationen att vandra och att genom fysisk ansträngning imitera Kristi lidelser. Då vi ersätter termen "pilgrim" med den grekiska *proskinitis* inser vi att de avslöjade förutfattade meningarna klargör betydelseskillnaden mellan ordet/begreppet "pilgrim" och ordet/begreppet "*proskinitis*".

Begreppet proskinitis

* Visa vördnad genom att knäböja sig framför ikoner och relikier

Orden "pilgrim" and "pilgrimsresa" är inte entydiga utan analogiska begrepp. Om vi frågar huruvida det finns någon gemensam nämnare för termerna "pilgrim", "turist" och "*proskinitis*", det vill säga om det finns någon "enhet dold i likheterna", föreslår jag att alla tre kategoriseras som *perpetuella riter*.

Det är vanligt att besökare upplever en andlig förvandling under sin tid på det Heliga berget Athos. Några erfar vad det innebär att vara *proskinitis*. Munkar förklara detta med att konstatera att Gud har redan före födseln i varje besökares hjärta sått ett frö, som groer under deras besök i de heliga klostren och som "kyssta av Gud" manar dem att på nytt besöka det Heliga berget inom rimlig framtid. Även icke-ortodoxa besökare börjar under vistelsen i något av klostren förnimma Athos som ett Heligt berg. De erfar Guds närvaro på Athos och blir förälskade i det som det Heliga berget står för.⁸⁶

Ordet "pilgrimsresa" är således inte ett entydigt begrepp för att den förutfattade betydelsen och konnotationen skiljer ordet från det grekiska ordet *proskinitis*'s innebörd. Det faktum att en del icke-ortodoxa Athospilgrimer har tendens att regelbundet återkomma till något särskilt kloster på Athos och även övergå till ortodoxin, och ibland även axla den athonitiska munkdräkten, bekräftar att ett vederhäftigt alternativ till gemensam nämnare kunde vara begreppet "perpetuell rit".

VARFÖR EREMITFORSKNING?

Det är välkänt att forskare ofta har en personlig anknytning till sitt forskningsobjekt. Så är fallet även med all humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Mången läsare har ställt mig frågan: Vad fick du personligen ut av studien bland munkar och pilgrimer på det Heliga berget Athos?

I Handelsplanadens folkskola i Vasa väckte lärarinnan elevers intresse

för religion genom att berätta om måleriska händelser från Gamla testamentet och den kristna eremiten Symeon styliten (d. 459). Jag frapperades av berättelsen om Symeon, som levde omkring 30 år på en pelare i Qalat as-Siman nära Aleppo i Syrien för att genom böner och askes komma närmare Gud. Han blev sedermera helgonförklarad. Som folkskolelev tänkte jag att Symeon måste ha varit galen. Ingen vettig människa vill väl leva hela livet på en fyra kvadratmeters plåtå högt uppe på en pelare?

Många år senare, då jag studerade vid den teologiska fakulteten vid Helsingfors universitet och besökte en psykiatrisk vårdavdelning i samband med studier i själavård, där en del av patienterna oavbrutet vandrade oroligt omkring, förstod jag att styliten inte kunde ha varit en sådan person. Om han inte var "galen", vad var han då? Medveten om att det måste ha funnits andra orsaker som drev honom till att leva livet på en pelare, blev jag intresserad av eremiters tradition och levnadsvisdomar.

Katarinaklostret. En pilgrimsresa skiljer sig från en turistresa i den meningen att målet för resan är en helig plats. Det är ändå inte den geografiska platsen i sig som är helig. Orten är helig för att Gud har uppenbarat sig just där för någon helig man eller kvinna. Enligt sägnen lät Konstantin den stores mor, kejsarinnan Helena, bygga kristenhetens äldsta kloster – Katarinaklostret – vid foten av berget Sinai.

Det var där Herrens ängel uppenbarade sig för Mose i en brinnande törnbuske och bad honom ta av sig skorna för att han stod på helig mark. Klostret stod färdigt år 565. Dess namn härrör sig från den heliga Katarina, som led martyrdöden i Alexandria under förföljelser av kristna initierade av kejsaren Maximianus (d. 310). På 700-talet återfanns Katarinas kranium och en del av hennes arm, vilka nu bevaras i klostret som relik i två silveraskar. De visas för besökare endast vid särskilda tillfällen.

Då Raili och jag för ett antal år sedan besökte Katarinaklostret, var vi i tillfälle att kyssa den heliga Katarinas hand. Jag lade guldkorset runt min hals på hennes arm. Munken som visade relikerna blev förskräckt. Han bad mig genast ta bort korset från armen. Då jag försvarade beteendet med att det var så pilgrimerna gjorde på det Heliga berget Athos, förstod han mig eftersom han tidigare levt som munk på Athos. Det oaktat fördömde han beteendet. På Athos brukar pilgrimer efter att de kysst relikerna placera både sina kors och alla böneband på relikaskarna. Seden grundar sig på uppfattningen att relikerna har samma beskyddande effekt som skyddshelgonen. En helig plats är inte enbart betydelsefull för att Gud uppenbarat sig för heliga personer i det förgångna, utan för att Gud uppenbarar sig för heliga män och kvinnor även i vår tid.

En pilgrimsresa inkluderar även en inre resa, människosjälens längtan efter en inre frid och gemenskap med Gud. I den bemärkelsen är den kosmologiskt betydelsefull. Resans höjdpunkt är ankomsten till den heliga platsen och erfarenheten av att ha förnummit det heliga. Uppfattningen att vår vandring genom livet är en pilgrimsresa är särskilt utbredd inom katolicismen. Pilgrimsresan är inte endast en engångsföreteelse, där vi människor vandrar mot en helig plats. Den grundläggande tanken är att vi alla är främlingar här på jorden och att målet för vår vandring genom livet är att nå personlig gemenskap med den Gud som skapat oss i världens begynnelse.

Vistelsen i heliga kloster distanserar människor från vardagen. I bästa fall inser de vilka förändringar de borde göra för att kunna uppfylla sina innersta drömmar så att livet blir sådant som de innerst inne vill att det skall vara. Den inrutade livsstilen och de världsliga drömmarna ter sig futila ur det nyligen upptäckta andliga perspektivet. Ju mer människor fokuserar på livets andliga och spirituella värden, desto betydelsefullare upplever de att pilgrimsresan har varit.

DÄRFÖR BLEV JAG ORTODOX

Jag har aldrig känt mig hemma i den lutherska kyrkan. Under uppväxtåren besökte familjen kyrkan endast under jul, huvudsakligen för att mor tyckte om julstämningen och för att far ansåg det vara viktigt att önska bekanta god jul. Många av dem var hans patienter. För egen del var jag alltför romantiskt lagt för att tycka om orgelmusik och psalmsång, som nästan alltid sjöngs av omusikaliska församlingsmedlemmar. Som tonåring hade jag fattat tycke för Chopin, Mozart och melodisk musik. Bach var alltför mekanisk för min smak. Orgelpipornas sus gjorde inte saken bättre.

Under min vistelse på Sri Lanka blev det fullständigt klart för mig att lutherdomen är en från den romersk-katolska kyrkan utvuxen tysk sekt. Redan som barn undrade jag varför stämningen i kyrkorna var så gravallvarlig. Det kändes direkt pinsamt att lyssna till uttråkande predikor och falskt sjungna psalmsånger som ackompanjerades av konstgjort klingande orgelmusik. *Katzenjammer* sägs det ofta inom klassisk musik då en violinist inte träffar rätt ton.

Erfarenheten av kreativitet väckte intresset för frågan om den skapande ådrans ursprung. Skapande människor upplever ofta kreativa moment som ett mysterium, en gåva från ovan. Det fick mig att på nytt läsa skapelseberättelsen i Första Moseboken. Där sägs det bland annat att Gud skapade

oss människor till sin avbild och like. Gud skapade således människan, inte som ett objekt, utan som ett subjekt, en människa som står i ett alldeles särskilt förhållande till Gud; en människa, som existerade innan hon skapades av Gud, innan Gud yttrade orden: "Låt oss göra människor till vår avbild, till att vara lika oss." Människan skapades i harmoni med det som redan existerade före tidens begynnelse. Människan föddes från icke-tillvaro till tillvaro på liknande sätt som orden i vårt tänkande manifesterar sig i det yttrade ordet.

Eftersom Gud skapade människan, inte av nödvändighet, utan av kärlek, fick människan fri vilja, individualitet och självständighet. Människans livsuppgift var ursprungligen att förverkliga det kall som det innebar att vara del av den gudomliga naturen, nämligen att småningom växa med uppgiften, förverkliga och nå fulländning i det givna kallet. Det finns i människan en inneboende förmåga till kreativitet, som möjliggör det avsedda andliga växandet till fulländning.

På samma sätt som Gud skapade världen, såg att den var vacker och njöt av dess skönhet, på samma sätt finns i människan förmågan att skapa sådant som är vackert i alla dess skiftande former. Det är den livsuppgiften som Gud, enligt Första Moseboken, gav oss människor genom att skapa oss till sin avbild och likhet.

Den etiologiska skapelseberättelsen kan naturligtvis inte bevisas vetenskapligt, men den förlöser ändå oanade energier, som manifesterar sig bland annat i sånger, konst och i vetenskapliga rön. Tanken att Gud skapat oss till sin avbild och likhet samt att det därför även i oss människor finns en kreativ ådra är fullständigt övertygade för människor som erfarit det kreativa momentet.

Under slutet av 1960-talet skrev jag ett tjugotal sånger och några pianostycken, vilka alla kom till på samma sätt, från icke-tillvaro till tillvaro. Först fanns ingenting och sedan plötsligt satt jag där med en färdig sång eller ett pianostycke. Även Paul McCartney har fascinerats av att sånger helt oväntat bara föds från ingenting, vilket han enligt en intervju i *Daily Mail* uttryckt som "*going from the dark moment of nothing, to the thing that did not exist before*".

Det väsentliga i resonemanget är inte om man tror på Gud eller om man ordagrant tror på att skapelseberättelsen är sann. Första Mosebokens förklaring på hur världen kom till och hur allting skapades ger oss helt oberoende av världsåskådning en förklaringsmodell, som vidgar vyer och ger insikt i kreativitetens mysterium. Den som en gång erfarit det kreativa momentet vet att skapelseberättelsens innebörd är lika sann som en matematisk sanning. Kreativa människor känner igen förklaringen, inte

som en fantasifull berättelse, utan som en personligen erfaren sanning. Vad lär vi oss härav? Ja, den som lyssnar till det kreativa momentets budskap, när oanade höjder.

Under mitt första besök på Athos hamnade jag oförberett i ortodoxa pilgrimers kö, medan min tyske kollega Herbert inte fick delta i de troendes liturgi. Jag borde naturligtvis ha sagt att jag var lutheran, men efter att munken, vars uppgift det var att ta reda på vem som inte var ortodox, sett Jerusalemkorset runt min hals skuffade han mig fort vidare med de andra in i kyrkorummet. Jag blev aldrig, såsom Herbert, ställd inför den avgörande frågan: "Är du orthodox?" Som ett lamm följde jag kön, kysste ikonerna, igumenens hand och alla relikier, som efter gudstjänsten radats upp framför ikonostasen.

Jag gjorde som alla andra och fylldes av ett inre lugn, en känsla av hemtrevnad. Känslan överraskade mig och jag blev helt oväntat en pilgrim att intervjuas. Det gav mig ett dubbelseende, som möjliggjorde att studera pilgrimsväsendet ur både en forskares och en pilgrims synvinkel utgående från både forskningslitteratur och egna erfarenheter.

Under mina många besök i huvudklostren på Athos kom ikonerna och diskussionerna med en del munkar att substantiellt vidga min förståelse för den ursprungliga kristendomen. Jag ville absolut grundligt reda ut vad det var som tilltalade mig inom ortodoxin och varför lutherdomen alltid hade känts mig främmande. Ikonerna, som ett fönster till en andlig värld, och munkarnas grekiska, vars visuella språkdräkt målar en erfarenhetstrogen bild av det andliga livet, öppnade en ny värld för mig, en värld som jag ville utforska likt ett barn som ständigt frågar: "Vad är det här?"

Ikoner är inte av denna världen. Då de tilltalar som mest är de målade av en andlig ikonograf. I likhet med Linneduksikonen, som vanligen kallas "den icke av människohand målade ikonen", signerar ikonografer aldrig sina ikoner för att undvika hybris och för att poängtera att de inte är målade av människohand. Den helige Ande leder nämligen ikonografens hand då ikonerna målas under oavbruten bön: "Herre Jesus Kristus, förbarma dig."

Railis och min första ikon målades av biskop Arseni, som på den tiden var prästmunk i Valamo nya kloster. Efter att Railis mamma gick hädan 1994, ville Raili ha en ikon till hennes minne. Efter en kort diskussion med fader Arseni, kom vi överens om att han skulle måla Guds moder vägvisaren för att Railis föräldrar hade förlovat sig i klostret på ön Valamo i sjön Ladoga i Karelen och evakuerats från Sordavala till Finland både efter vinterkriget och efter fortsättningskriget. Modern hade helt konkret varit vägvisare och lärt barnen att avstå från sådant som man inte kan behålla samt att utstå svåra bedrävelser och provningar – att känna sig

hemma i nuet. Det var även bakgrunden till att sjukhussjälavårdaryrket var för Raili ett kall.

Det tog så lång tid innan vi fick ikonerna att vi redan trodde att fader Arseni hade glömt bort hela saken. På vår fråga om han kunde tänka sig att måla ikonerna, svarade han: ”*Maalaan kun se kutsuu*⁸⁷.” Vi tolkade svaret som ett finkänsligt nej. *Hast du mir gesehen!* Två år senare, då jag på morgonen kom till mitt arbetsrum på universitetet, fann jag ett stort paket på skrivbordet. Det var ikonerna Guds moder vägvisaren. Jag ringde genast fader Arseni och tackade honom för ikonerna. Vi kom överens att han besöker oss då han nästa gång kommer till Helsingfors, vilket han även gjorde.

Efter att min far lämnade jordelivet år 2000 beställde vi av ikonografen Alexander Wikström ikonerna Det Heliga mysteriet till fars minne. Föräldrarna hade hela livet lagt stor vikt vid att familjen på söndagen äter en gemensam festmåltid. Medan mor- och farföräldrarna ännu levde samlades hela släkten till måltider flera gånger om året, särskilt till lilla jul, annandag jul och till andra bemärkelsedagar.

Efter att jag besökt Athos ett tiotal gånger anförtrorde metropoliten Johannes för mig att Protos hade låtit honom förstå att det skulle vara på tiden att jag skulle bli ortodox. Jag hade redan länge allvarligt funderat på saken, men ville vänta med beslutet tills far dött. Han ville absolut bli begravnen på Sandudds gamla begravningsplats, men hans släkt hade inte där en egen grav. Han ansåg det vara min uppgift som teolog att se till att släkten fick en gravplats på Sandudd. Jag sköt upp mitt beslut att konvertera för att jag antog att det kanske skulle vara ett hinder om jag inte längre hörde till den lutherska kyrkan.

Far skulle i likhet med andra krigsveteraner ha fått en grav på Sandudds begravningsplats, men han ville absolut ha en egen grav då han förstod att det på andra sidan av gravstenen skulle begravas en annan krigsveteran. Efter en längre diskussion med mor framgick det att hon hade gravbrevet till familjen Ringvalls grav, det vill säga till hennes morfar August Ringvalls släktgrav. Nu kvarstod problemet med fars önskan att få egen grav.

Saken fick bero några dagar tills Raili och jag kom på den briljanta idén att ersätta den gamla slitna stenen med två nya stenar, som skulle stå bredvid varandra på samma underlag, men skilda från varandra med ett mellanrum som bildar ett kors. På det sättet fick far en egen sten samtidigt som vi på stenen bredvid kunde bevara familjen Ringvalls namn. Både mor och bror Patrick godtog förslaget, som löste den prekära situationen.

Två år senare, den 20 februari 2002, fick jag den av Wikström beställda ikonerna Det Heliga mysteriet. Jag fäste den omedelbart på väggen och satt mig ner i gungstolen för att betrakta Kristus med apostlarna runt

måltidsbordet. Jag blev besviken. Jag hade förväntat mig att ikonen skulle likna Leonardo da Vincis målning, som jag 1968 hade sett i klostret Santa Maria delle Grazie i Milano. I Wikströms målning satt Kristus med apostlarna runt ett stort vitt marmorbord istället för vid det långa bordet. Efter den första chocken insåg jag att det var vid marmorbord som jag suttit otaliga gånger på det Heliga berget Athos, bland munkar, vars klädsel och stämning vid marmorborden var tidlös. Familjemåltiderna fick plötsligt en andlig dimension. ”Det är här jag hör hemma,” tänkte jag. Efter att jag i mitt stilla sinne uttalat de orden, satt jag mig vid skrivbordet och skrev följande korta brev till metropoliten Johannes av Nicaea:

Ärade Metropoliten Johannes

In medias res. Önskar bli intagen i den ortodoxa kyrkans gemenskap och rådfrågar vördnadsfullt hur det i mitt fall är lämpligt att gå till väga.

Med vänlig hälsning
René Gothóni

I ett brev daterat den 11 maj 2002 tackar metropoliten Johannes varmt för brevet och konstaterar att han nyligen återvänt från påskfirandet i Konstantinopel och att

brevets innehåll var ett positivt tillskott till uppståndelsefestens ljusa glädje. För mig var brevets budskap dessutom ett bönesvar, även om jag aldrig direkt har uppmuntrat till avgörande i fråga. Ett sådant steg är i så hög grad ett personligt val, att man måste mogna till det beslutet helt självständigt. Ni minns kanske att jag redan för länge sedan berättade, att när jag andra gången fick ett positivt svar från Karyes rörande Ert nya besök på Heliga berget, påpekades det i skrivelsen att jag skulle hälsa till doktor Gothóni, att han nu lämpligen kunde ta steget över till ortodoxin.

Söndagen den 2 juni 2002 ägde den heliga myrrasmörjelsen rum i den helige Herman av Alaskas kyrka i Esbo efter morgongudstjänsten (*orthos*) klockan 10 på förmiddagen. Myrrasmörjelsens sakrament förrättades av fader, numera prost Heikki Huttunen. I samförstånd med fader Heikki hade jag valt Antonios till gudfader. Det var ett mirakulöst sammanträffande. Antonios födelsedag är den 23 augusti, den dag man inom den ortodoxa

kyrkan firar minnet av mitt skyddshelgon Irenaeus av Lyon (d. 202).

Förutom Antonios var även mor och Raili närvarande samt de församlingsmedlemmar som den söndagen kommit för att delta i den Gudomliga liturgin. Fader Heikki ville absolut att jag skulle myrrasmörjas i samband med den Gudomliga liturgin, och det är jag tacksam för. Dessutom bad han mig som teolog hålla talet inför församlingen. Det var då jag för första gången talade om begreppet "agioterapi" (*agiotherapeia*).

Det hade förflutit nästan två år sedan far dog, men han var på något sätt närvarande i mitt skyddshelgons namn. Han hade nämligen för vana att ibland kalla mig Reneus, som lät som Irenéos. Det var en orsak till att jag föreslog för fader Heikki att mitt ortodoxa namn skulle bli Irenéos (Gr. *Eirenaios* = "den fridfulle").

En annan orsak var att man inom den ortodoxa kyrkan om det är möjligt innesluter det tidigare namnet i det nya ortodoxa namnet, liksom René är inneslutet i Irenaeus (Irenéos) och Risto är inneslutet i Kristoforos (Risto). Det är naturligtvis inte alltid möjligt. Då är det den första bokstaven som är den samma. Dessutom var Irenaeus av Lyon en av de viktigaste kristna författarna genom tiderna. Han kom från Smyrna i Mindre Asien till Lugdunum (Lyon i Sydfrankrike) och verkade som den kristna församlingens biskop under en tid då man inte ännu hade fastställt Nya testamentets omfång. Nya förkunnare tolkade det kristna budskapet och spred fantasi-fulla spekulationer som förvirrade allmänheten. I sitt stora verk *Adversus haereses* lyckades biskop Irenaeus tack vare sin erfarenhet påvisa vad som var kännetecknande för en äkta biblisk och apostolisk kristendom. Han kom att bli en hörnsten i den kristna kyrkans teologi.

Medveten om att människor i vår tid inte längre tror på mirakel, vill jag ändå avslutningsvis berätta om en händelse som för mig ter sig som ett mirakel. Då jag första gången berättade för Raili att jag planerar bedriva fältarbete på Athos, förundrade hon sig över att jag reser till ett ställe dit hon som kvinna inte själv kan komma. Jag svarade henne helt spontant: "Eftersom du inte kan komma till Athos, ber jag Athos komma till oss." Mer högfärdig kunde jag knappast ha varit, men jag har hela livet trott på det omöjliga och försökt förverkliga det som ser ut att vara omöjligt.

Hösten 2004 ringde Berndt Arell, chefen för Helsingfors stads konstmuseum i Tennispalatset, till mig och förklarade att metropoliten Johannes hade bett honom kontakta mig angående en planerad utställning om Athos. Fastän min omedelbara tanke var att projektet är omöjligt att genomföra, bjöd jag Berndt hem till mig för att få en bättre inblick i hans planer. Hans plan var lika högtflygande som mina planer brukar vara, varför jag trodde på hans seriösa avsikt. Det kändes som ett mirakel att utställningen

i Helsingfors faktiskt blev av. I samband med utställningen besökte tolv munkar vårt hem i slutet av augusti 2006. Jag sade aldrig till Raili: "Vad var det jag sa?" Det hade varit olämpligt och teologiskt högfärdigt. I stället konstaterade jag helt kort: "Det var roligt att Athosmunkarna besökte vårt hem?" Efter 35-års väntan kom Athos till Helsingfors och till vårt hem i Simonsböle. Det var ett mirakel eller ett under eller i varje fall ett synnerligen lyckligt sammanträffande.

Då utställningen skulle rivas och de heliga ikonerna och föremålen skickas tillbaka till Athos, kontaktade chefen för konstmuseet Metropolitan i New York den Heliga ledningen på Athos i hopp om att få samma utställning till Amerika. Protos svarade omedelbart nej. Då chefen för konstmuseet i New York sade att de skulle ge en stor ersättning för besväret, sade Protos att klostren inte är i behov av pengar. Då frågade chefen varför de deltog i utställningen i Helsingfors, men inte ville delta i en liknande utställning i Amerika, svarade Protos: "Det är vår sak med vem vi samarbetar."

I samband med Athosutställningen i Helsingfors besökte Athoniter även författarens egna hem i Simonsböle, Vanda. Fr.v. Josef (Xenofontos), Kallinikos (Iviron), Paisios (Gregoriou), Symeon (Dionysiou), metropoliten Ambrosius, Antonios Vasileiadis, författaren, Justinos (Simonopetra) och Ignatios (Karyes). Foto: Raili Gothóni.

Jag har redan redogjort för orsaken till varför utställningen kom till Helsingfors, men kan ännu nämna att ett av våra argument var att den ortodoxa kyrkan är en officiell folkkyrka i Finland och att vi har Valamo nya ortodoxa kloster i Heinävesi med anor från det Heliga berget Athos. Fram till denna dag har munkarna på Athos inte deltagit annanstans i en lika stor utställning om klosterlivet på det Heliga berget som i Helsingfors 2006. Den unika utställningen var, om inte ett mirakel, i varje fall en oförutsägbare lyckträff.

Det Heliga Mysteriet.

Flygeln väntar på pianisten. Foto: René Gothóni.

Tillbaka till hemkvarteren

FÖRÄNDRINGAR

S*andvikskajen*. Den 25 oktober 2007 flyttade vi från Villa Tusculum i Simonsböle till ett höghus vid Sandvikstorget, en lägenhet som vi döpte till Lyckoklövern. Vi hade en längre tid övervägt att flytta tillbaka till Helsingfors, men av olika orsaker var tiden inte mogen. Vår yngsta son André bodde ännu hemma. Vi ville inte flytta bort från Villa Tusculum innan han flyttade till egen bostad. Vi trivdes bra i det stora egnahemshuset. Efter att föräldrarna dött började vi fundera över huruvida vi vill bo kvar på landet även efter att vi blivit pensionärer. Svaret var nej. Den av oss som levde längre skulle känna sig alltför ensam. Att pendla mellan Helsingfors och Vanda blir besvärligt på ålderdomens höst.

Det tog en tid innan barnen accepterade vårt beslut att flytta till Helsingfors. De hade så gott som hela sitt liv bott i Simonsböle och upplevde att huset var deras hem. ”Inte kan vi ju flytta bort från vårt hem,” konstaterade de enhälligt. De stod inför det faktum att en period i deras unga liv var slut. Som studerande var de vuxna och tvungna att klara sig på egen hand. Hemmet var och är alltid öppet för dem, men det kom att bli ett hem som aldrig varit deras, utan vårt hem som blivande pensionärer.

För mig innebar flyttningen att komma tillbaka till hemkvarteren. Jag var född på Boijes privatsjukhus vid Bulevarden. Mormor Margit bodde vid Sinebrychoffsgatan 13. Från fönstret i mitt arbetsrum ser jag hennes balkong och fönstret till vardagsrummet. Där komponerade jag egna sånger på flygeln. Från fönstret ser jag även busshållplatsen på andra sidan torget, varifrån jag pendlade till Drumsö svenska samskola som religionslärare läsåret 1973–74. Vår nya lägenhet var endast femhundra meter från Årt-holmsgatan 7, vår första hyreslägenhet vintern 1973–74. Fastän jag under

många år bött i diaspora – Helsingfors, Evijärvi, Vasa, Björneborg, Helsingfors, Vanda, Sri Lanka och Cambridge – kändes det som att komma hem då vi flyttade till höghuset vid Sandvikstorget.

Under studietiden bodde jag tre år på Hesperiagatan 5. Eftersom farmor Ruth under min ungdomstid bodde vid Tölötorg, var även den stadsdelen mig bekant sedan barnaår. Att vandra längs Mannerheimvägen till universitetets huvudbyggnad, där teologiska fakulteten då verkade, var vissa tider på året besvärande på grund av min allergiska astma. Bussarnas och bilarnas dieselgaser irriterade strupen till den grad att jag började gå längs Tölögatan. Ofta tog jag spårvagn. Från Ärtholmsgatan 7 var det uppfriskande att promenera längs Havsgatan till Jungfrustigen, dit teologiska fakulteten flyttade hösten 1973.

Medan vi tömde och städade Villa Tusculum hittade jag magnetband från 1960-talet, som jag beslöt överföra till en cd-skiva. Jag hade inte längre någon fungerande bandspelare, men kom ihåg att jag år 1970 sjungit mina alster i ett av musikredaktör Åke Grandells program. I hopp om att Yle skulle ha sparat inspelningarna ringde jag till honom. Det hade de inte gjort, men Grandell sade att han kunde överföra magnetbanden hos sin goda vän Robi de Godzinsky. Det var via honom som banden överfördes i Godzinskys studio till cd-skivan *René Gothóni Nostalgic 1966–1971*, som jag gav mig själv som 60 års present den 10 april 2010, en gåva som jag av givandets glädje också delade ut åt vänner.

Då Grandell hämtade cd-skivorna frågade jag honom vad Robi hade tyckt om låtarna. Robi, som till sin natur är diplomatisk, hade enligt Grandell fattat tycke för några sånger. I december 2010 kontaktade jag Robi per telefon och berättade att jag har en del sånger på svenska som jag sparat i skrivbordslådan, men aldrig spelat in på magnetband. ”Ska vi spela in dem?” frågade han genast hoppingivande. Det gjorde vi efter att jag våren 2010 botaniserat i familjens arkiv och återupptäckte lyriska och musikaliska försök från tonåren på 1960-talet.

Först spelade jag in låtar från början av sjuttioalet till ackompanjemang av antingen piano eller gitarr. Det var för att återknyta kontakten till mina tidigare kompositioner som jag hoppades aktivera min kreativa skaparådra. Medan jag spelade de gamla låtarna hamnade jag in i den rätta stämningen för att gå vidare på den musikaliska banan. Därefter föddes sången *Glimtar*, där ackompanjemangets lätthet framhåller sångens självironi, den första sången på det andra cd-albumet *Glimtarna är livet* (2011).

Efter vårt familjära samarbete frågade Robi om jag även råkade ha sånger på engelska. Jag spelade några låtar för honom på gitarren, varpå han gav grönt ljus. Vi kom överens om att de engelska sångerna behövde

en trummis. Robi var god vän med Mikko Virto, som gärna ställde upp. Robi lovade själv spela bas. Så föddes den dynamiska trion Rhythms of Life. Till dags dato har vi spelat in följande album av vilka de flesta är på Spotify, medan noterna utgavs sommaren 2024 med titeln *Samlade visor* av Tore och Herdis Modeens stiftelse.⁸⁸

- *Glimtarna är livet* (2011; ej på Spotify)
- *How Are You Today?* (2013)
- *Nu är jag fri* (2017)
- *Trubaduren* (2019)
- *Lullabies for the Royal Family* (2021)
- *Helsinki City* (2022; singel)
- *Tacksägelse* (2023; singel)
- *Resilience* (2024; singel, ej på Spotify)

Författaren i Robi de Godzinskys studio. Foto: Raili Gothóni.

Pensionering. En kollega hade nyligen gått i pension. Det var min tur att genomgå samma övergångsrit. Karriären som lärare, lektor och professor vid Helsingfors universitet sträckte sig från hösten 1973 till hösten 2016. Medan jag tömde arbetsrummets bokhylla med 32 pärmar, frågade jag mig själv: "Vart försvann tiden?" Jag var fyra årtionden äldre än då jag som nybliven magister började undervisa grundkursen i religionsvetenskap. Då jag började min universitetsbana hade jag framtiden framför mig. Nu har jag största delen av framtiden bakom mig, men "[...] än klappar hjärtat med friska slag". Ändå frågar jag mig i en av mina sånger: "Hur kunde tiden fly mig så?" (2013).

Efter att vi möblerat den nya lägenheten och flygeln fått sin givna plats konstaterade jag för Raili att jag nog lever 10 år längre för att jag inte behöver pendla med tåget mellan Dickursby och Helsingfors. I stället blev det friska promenader från Sandvikstorget till religionsvetenskapliga institutionen i kvarteret Topelia på Unionsgatan 38. Det var härligt upplyftande att promenera längs Bulevarden och Esplanaden till Topelia. Förutom spårvagnar fanns där ingen nämnvärd trafik. Bulevarden liknar mera en allé med sina lummiga träd. Dagligen stötte jag på bekanta ansikten, svenskspråkiga finländare med glada miner. Det kändes bra att kunna promenera överallt under de sista åren före pensioneringen.

Det var en fullständig överraskning för mig att kollegerna vid religionsvetenskapliga institutionen tillsammans med Raili initierat en festskrift för min 60-årsdag. Överraskningen var ännu större när jag förstod att förlaget Maahenki hade tryckt boken med bidrag av Finska Vetenskaps-Societeten. Den över 400 sidor tjocka boken med hårda pärmar innehöll essäer av trettio etablerade forskare, både kolleger och eminenta utländska forskare, som ansett mig vara värdig deras bidrag i festskriften *Pilgrimage of Life. Studies in honour of professor René Gothóni* (2010). Eftersom jag alltid gått min egen väg har jag aldrig närt förhoppningar om berömmelse och ära. Jag har i så gott som allt som jag gjort följt intuitionen och mitt personliga intresse i så väl valet av forskningsämne som metoder. Det är huvudsakligen för att tillfredsställa min nyfikenhet som jag forskat i buddhism, klosterväsendet, pilgrimsväsendet och filosofisk hermeneutik. Jag har utgått ifrån att endast få andra är intresserade av den typ av forskning som jag bedriver, eftersom den inte med bästa vilja jag kan anses höra till *main stream*.

En ännu större överraskning var att republikens president i egenskap av stormästare för Finlands Vita Ros Orden förlänade mig riddartecknet av 1 klass av Finlands Vita Ros Orden den 6 december 2011. Den utmärkelsen fick jag helt oförhoppandes, som jag värdesätter högt som ett erkännande för min forskargärning och undervisning vid Helsingfors universitet allt sedan 1973.

Emsalö. En annan stor förändring var att överge Villa Alfa i Luvia skärgård. Där hade jag tillbringat somrarna under 1960-talet från första juni till 31 augusti. Efter att jag gift mig med Raili 1973 tillbringade vi endast några veckor i Luvia, och därefter några veckor i Säyneenjärvi, Kides, där Raili hade en sommarstuga tillsammans med sina syskon. Resan till Luvia tog över tre timmar och till Kides över fem timmar. Dit körde vi med vår Renault 4, som Raili köpt på vägen hem från arbetet.

En eftermiddag, då jag satt och skrev på doktorsavhandlingen, kom Raili gladeligen hem och berättade att hon köpt en bil från affären på Andra linjen i Berghäll.

- Vilket märke?
- En grön bil.
- Vi gick genast och tittade på bilen.
- Kan du ge mig nycklarna så att jag kan öppna dörren?
- Dörren är inte låst. Man kan inte låsa dörren.
- Okej.
- Vi tog en tur runt kvarteret.
- Hastighetsmätaren fungerar inte?
- Nej, men bilen är besiktigad. De sade att det inte är nödvändigt att den fungerar.
- Okej.

Med Renault fyran, som fick smeknamnet Pälle för att den inte gick hårdare än 95 km i timmen, körde vi i fyra år. Vid fyllda sextio år tyckte vi att resan till sommarställena var för lång. Vistelsen begränsades till ett par veckor om året, men kostnaderna och fastighetsskatterna steg år för år. Hösten 2011 hittade André tre sommarställen på Emsalö, som var till salu. Då vi kom till det tredje och sista stället, såg vi endast en liten igenvuxen parkeringsplats. Vi gick ungefär hundra meter längs strandstigen förrän vi såg bastun skymta mellan alla granar och tallar. Tomten var fullständigt igenvuxen.

På vänstra sidan om bastun fanns en stor sten där André satt sig för att njuta av kvällssolen. ”Ska vi inte gå och se på huset?” frågade jag. ”Nej”, var hans svar. ”Här ska vi stanna”, sade han innan vi gick uppför backen till huset, som låg på bergssluttningen. Kvällssolen och havets glittrande sken övertygade André om att vi skulle köpa stället. Ett av våra viktigaste kriterier var nämligen att det nya sommarstället skulle ha kvällssol, såsom vi hade haft i Luvia.

På vägen bort tog jag en titt in på utedasset. Det var inte i allra bästa

skick, men inne på väggen hängde ett litet rött hjärta med texten: ”Här får du sitta i djupa tankar tills någon på dörren bankar.” Den texten var för mig ett tecken på att vi skulle köpa stället. Farmor Ruth hade nämligen ett liknande hjärta på sin toalett i lägenheten vid Tölö torg. Som barn undrade jag varför man måste banka på dörren, men senare förstod jag nog idén med hjärtat.

Emsalö blev vårt sommarparadis. Efter att konditionsgranskaren konstaterat att huset inte hade något mögel och att skorstenen var i fullt brukbart skick, renoverade vi det med hjälp av öns snickare, grävmaskinsförare och rörmokare. Därtill lät vi bygga en ny stockstuga för att hela familjen samtidigt skulle kunna bo på sommarstället. Från Sandvikstorget tog det knappa timmen att köra till sommarstugan, där vi efter pensionering bor från påsk till oktober. Stor skillnad mellan två veckor i Luvia och ett halvt år på Emsalö, med korta besök i Helsingfors. Efter att vi acklimatiserat oss på Emsalö konstaterade jag för Raili: ”Nu lever jag ytterligare tio år längre.”

FÖRFATTARE

Min gode vän professor Bo Lönnqvist hade ett antal år tidigare bett mig skriva en biografi över professor Rafael Karsten. Lika ivrigt som han försökte övertala mig hade jag tackat nej på grund av arbetsuppgifterna på universitetet. Så fort jag blivit pensionär i oktober 2016 ställde han ånyo frågan. En tid var jag i valet och kvalet. Till slut svarade jag honom att om jag får skriva biografien tillsammans med Raili tar vi an uppgiften. Så blev det. Vi hade tidigare skrivit tillsammans det omfattande verket *Ajattelun aarteet* (2007) och visste att vi kunde samarbeta. Efter att SFV:s biografikommittén gett oss grönt ljus började vi omedelbart arbeta med biografien. Vi satt mittemot varandra vid matsalsbordet i vardagsrummet och gick igenom allt relevant material och skrev därefter turvis olika kapitel.

Sommaren 2017 tog vi allt material med oss till Solklippan, sommarstället på Emsalö. Där satt vi igen mitt emot varandra vid matsalsbordet och skrev på olika kapitel. Det blev höst. Nätterna blev kallare. Löven föll från träden. Det blev mörkt allt tidigare på eftermiddagen. När vi inte längre kunde ta vår långa kvällspromenad på grund av mörkret, köpte vi starka orienteringslampor, som vi fäste på våra pannor. Skogen var mörk, men lamporna lyste bra upp vägen. Då och då hände det att vi tittade in i skogen, den mörka skrämmande skogen. Vad såg vi då? Ja, vitsvanshjordars ögon som lyste som små gulaktiga lampor i ljuskäglorna. Det var många ögonpar som tittade på oss där vi gick. Under höstens lopp blev vi vana vid

de tittande ögonen. Att promenera både morgon och kväll var nödvändigt för att vi skulle orka sitta vid bordet och skriva biografien, som utkom i Svenska folkskolans vänners biografiserie 2018 med titeln *Rafael Karsten. Bland indianfolk i Sydamerika*.

Under det första koronaåret bodde vi ävenså på Emsalö. Det var en intressant episod. Årsskiftet 2019–20 firade vi med Annette och pojkarna semester i Eilat, Israel. Annette var mån om att pojkarna skulle få resa och lära känna olika kulturer. Hon tyckte att vi hade besökt Kanarieöarna tillräckligt många gånger. Det var dags för nya erfarenheter. Året innan hade vi besökt Sri Lanka, där pojkarna hade träffat en av de buddhistmunkar jag intervjuat 1974. Nu var det alltså Jerusalem som pojkarna skulle få se.

Efter att vi återvänt från Eilat hade jag en otroligt stark föraning om att jag absolut måste fara till Teneriffa för att tillfredsställa det årliga behovet av att vistas på Kanarieöarna. Raili tyckte att det var onödigt. Vi hade just kommit hem från Eilat. Min känsla av att jag nödvändigtvis måste få flyga till Teneriffa blev allt starkare, nästan olidligt stark. Till slut gav Raili med sig. Vi tillbringade två veckor på Teneriffa. De två sista dagarna hörde vi att en italienare smittats av coronaviruset och insjuknat allvarligt i ett närliggande hotell. Personalen varnade alla för viruset och bad var och en använda masker.

Väl hemma i Helsingfors den 23 februari fick vi mera uppgifter om epidemin. Två dagar senare flyttade vi till Solklippan i slutet av februari. Där fick vi i nyhetssändningarna höra att man skulle tvätta händerna och undvika folkmassor, men att det inte fanns någon anledning att använda masker. Mäktade förvånade undrade vi hur premiärministern kunde påstå något sådan. Långt senare fick vi veta att det inte fanns några masker att köpa i Finland, trots att det var obligatoriskt att använda masker i Sydeuropa. Varför kunde premiärministern inte ärligt säga som saken var och be alla själv sy tillfälliga masker enligt noggranna instruktioner tills Finland hade testade masker för hela folket? Många dog helt i onödan.

Vi beslöt att bo på Emsalö tills vi blir vaccinerade. Där bodde vi till den 12 december 2020. Mat fick vi från byaboden och forskningsmaterialet hade vi släpat med oss från stan. Raili skrev en biografi över Tito Colliander, som utkom i SFV:s biografiserie 2021. Jag skrev två korta biografier för Tore och Herdis Modeens stiftelse, nämligen en om min far med titeln *Guido Gothóni. Hjärtogod läkare med omdöme* (2020) och en annan om hans krigskamraters inofficiella förening med titeln *Stora Rådet. Om livslångt kamratskap* (2021).

Följande år skrev Raili en biografi över Ina Colliander, som utkom i SFV:s biografiserie 2023, medan jag skrev fyra böcker för Modeens

stiftelse: *Bland buddhistmunkar på Sri Lanka* (2021), *Bland pilgrimer på det Heliga berget Athos* (2022), *Fader Theofilos. Om andlig ävlan* (2023) och *Samlade visor* (2024). Därutöver skrev jag artikeln ”Pilgrims or Tourists? Modern-Day Travellers” för antologin *Pilgrimage to Mount Athos*, som utgavs av Peter Lang, Oxford (2023).

EPILOG

Det jag fått i arv och lärt mig tack vare min familjebakgrund kan uppfattas som givna frön som grott, vuxit och slagit ut i blom under livets lopp. Upp-täcktsresan till familjearkivet, barndomsminnena, uppväxtåren, studietiden, fältstudieperioderna, doktorandåren, professorsåren, de första åren som pensionär och återkomsten till hemkvarteren lärde mig att resan var mödan värd? Fick jag svar på de frågor som initierade projektet? Helt kort: Ja!

Det jag lärde mig och som jag egentligen visste, fastän jag blev fullt medveten om det först i samband med skrivarbetet, var att tärningen var kastad redan före tonåren. Allergisk astma har varit mitt ok sedan jag var tre år gammal. Mina tidiga erfarenheter av sjukdomen och lidandet i samband med kippanget efter andan gjorde mig känslig för allergener, som finns lite varstans. Det har en hel del begränsat mina val i livet. Att besöka familjer med hund har varit omöjligt. Jag skulle gärna ha ridit, men för hästar var jag särskilt allergisk. Jag stortrivdes i Cambridge, men kunde inte stanna där på grund av den allergiska astman. Allt detta var jag tvungen att försaka, men i stället för att misströsta valde jag att fokusera på det som var möjligt.

Farfar Nils böcker om andlighet, existentiella frågor och olika religioner ledde mig redan i slutet på 1960-talet till utövandet av Hatha yoga. Till en början var syftet att stärka andningen, som senare förbättrade koncentrationsförmågan som resulterade i ett eidetiskt synminne. Det hade jag stor nytta av under studietiden, men alldeles särskilt som forskare och författare. Det var särskilt farfars käraste bok *Asiens ljus eller den stora försakelsen* som fick mig att välja teologiska studier med religionsvetenskap som huvudämne. De första uppsatserna, avhandlingarna och böckerna skrev jag om buddhismen. Därefter fokuserade jag på det grekisk-ortodoxa kloster- och pilgrimsväsendet, för att slutligen även specialisera mig på filosofisk hermeneutik.

Många vetenskapliga artiklar och böcker föddes inom ramen för religionsvetenskap, vilka gav mig doktorsgraden, docenturen och slutligen den första professuren i religionsvetenskap vid Helsingfors universitets

humanistiska fakultet. Under åren som universitetslärare, lektor och professor handledde jag över 500 pro gradu- och 30 doktorsavhandlingar.

Strukturers betydelse lärde jag av far då vi spelade schack och kinaschack. Jag lärde mig att tänka i mönster och strukturer. Medan jag studerade buddhistiska klosterregler märkte jag att strukturerna och mönstren bakom reglerna är de samma fast innehållet varierar. Strukturer och mönster är abstraktioner av textnivån, av det uppenbara i samhället och av kulturers egenart. Under årens lopp har forskarrollen upptagit en stor del av mitt liv, men inte mera lika gravallvarlig som i början av karriären. I samband med fältstudier insåg jag att det fanns plats för lekfullhet och mental flexibilitet. Det ledde mig in på en ny teori om hur viktigt det är för en fältforskare att kunna pendla mellan engagemang och distansering.

Vid sidan av min vetenskapliga karriär har jag regelbundet sysselsatt mig med musik. Den poetiska känsligheten härrör sig dels från farmor Ruth och de av henne reciterade dikterna, dels från musikaliska toners resonans i mitt gehör. Till en början klassisk musik, men senare har populär musik inspirerat mig att skriva egna sånger.

Min kalejdoskopiska skildring av sångerna i *Samlade visor*, som jag skrivit mellan åren 1966 och 2023, återspeglar på ett mångskiftande sätt min livsfilosofi och mina känslor som pendlar mellan förtröstan och förtvivlan, ibland med högre svallvågor, men oftast med lent smekande sommarbrisar. Musik är avkopplande för att den leder en in i en annan värld, en känslomässig värld, långt bortom den värld som *animal rationale* lever i.

Filmandet kom även det tidigt in i min värld tack vare morfar Totti, som brukade visa sina filmer för oss då vi besökte Mariefors i slutet av 1950-talet. Han var en av pionjärerna inom filmbranschen i Finland allt sedan 1930-talet. Efter att far köpt en filmkamera för familjens resa till Las Palmas årsskiftet 1966–67, har jag sysslat med filmning först som hobby och senare som filmfotograf vid Reklam-TV. Min kunskap om filmning kom väl till pass under fältstudierna då jag dokumenterade ceremonier och riter både på Sri Lanka och Athos.

Marcus Collins tavla *Femme fatale* blev tillsammans med Carl Gustav Jungs teori om individuation en remmare för mig på erotikens odysseiska vatten. Jag blev tidigt medveten om vilken kvinna som passade mig. Det gällde bara att hitta henne. Det gjorde jag hösten 1970 på biträdande professor Olavi Castréns grundkurs i teologi. Det var inte enbart fråga om kärlek vid första ögonkastet, utan i allra högsta grad om själars förhållslösa och omedelbara sympati som varat allt sedan dess.

Avslutningsvis konstaterar jag att fastän tärningen tidigt var kastat, har jag utgående från den instinktiva fingertoppskänslan gjort mina val i livet

och greppat erbjudna momentum. Min tidiga känsla av ensamhet finns fortfarande kvar, men jag känner mig hemma där jag har mina böcker, flygeln och gitarren. Raili, barnen och barnbarnen är naturligtvis oersättliga. Det är särskilt roligt att se barnbarnen växa, spela fotboll, handboll, piano och gitarr. Den äldsta börjar studera på hösten vid Åbo Akademi. Jag skulle gärna själv vilja studera med honom och än en gång sjunga om ”studentens lyckliga dar”. Med tacksamhet blickar jag tillbaka. Med förtröstan ser jag framemot den tid jag ännu har kvar.

NOTER

- ¹ Aunio & Janhunen (toim.), *Miten minusta tuli tohtori?* (2012), s. 66–77.
- ² Se Raili & René Gothóni, *Rafael Karsten bland indianfolk i Sydamerika* (2018), s. 22–28.
- ³ René Gothóni, *Guido Gothóni* (2020).
- ⁴ Farfar Nils Gothónis dagbok bevaras tillsvidare i René Gothónis privata arkiv.
- ⁵ Farfar Nils efternamn var tidigare Jaatinen. Efter att han fick veta att hans farfarsfar Johan Jaatinens (1785–1837) hustru Maria Haloinen (1788–1827) var gravid änka efter en man vid namn Schening, tog han namnet Gothóni (1919) för att han inte genetiskt hörde till släkten Jaatinen. Det kännspaka kännetecknet var att Nils i motsats till de andra barnen hade en vacker sydländsk ljusbrun hy, som blottade att han varken var finne eller finländare. Se Landgrén 1947.
- ⁶ Den 16 juni vägde jag 4 300 kg, den 31 augusti 5 430 kg. Uppgifterna enligt dokumenten från Folkhälsans barnvårdsavdelning.
- ⁷ Per Schlüter var huvudredaktör på Jakobstads tidning åren 1908–11. Det stressfyllda arbetet gav honom magsår. För att snabba på tillfriskningen föreslog läkaren att han skulle söka sig ett lugnare arbete, vilket han gjorde som stationsinspektör i Kovjoki.
- ⁸ Se Nygård (toim.), *Järvisseudun historia 2* (1983), s. 531.
- ⁹ Det finns många versioner av Håkan Olsson dikt. Ordvalen varierar en aning.
- ¹⁰ Angående språkfrågan, se Lindholm, *Vasa Centralsjukhus* (1997), s. 38–43 och Lindholm, *Ett kollegium i vitt* (2005), s. 140.
- ¹¹ Flickorna heter numera Ann-Charlotte Sirén-Borrego och Ulli Klaile-Hammarberg.
- ¹² ”Visst är den här go’, men no’ är spriten bättre.”
- ¹³ Citatet är från dikten *Åkallan och löfte* av Verner von Heidenstam, utgiven 1902, vars avsikt är att uppmuntra till handlingskraft, att våga göra saker som ter sig omöjliga att genomföra.
- ¹⁴ ”Ni har kommit till en galen plats. En av professorerna har skrivit ut sig ur kyrkan, en professor har skilt sig från sin hustru, en professor är supet och en professor är galen, och det är jag.”
- ¹⁵ ”Yleisuskontotieteellinen metodologia ja korkeauskonnot”.
- ¹⁶ Holm, *Mystik blir vetenskap* (2021), s. 28–31.
- ¹⁷ ”Hördu René, här springer ständigt unga män med långt hår, som planerar olika slags dokumentärfilmer, men planerna har aldrig förverkligats. Inte kan jag ta en sådan risk med dig heller.”
- ¹⁸ ”Om jag ändå skulle få bra filmmaterial från Sri Lanka, kan jag då återkomma till saken?”

- ¹⁹ Ginzburg, *Ledtrådar* (1983), s. 6–37.
- ²⁰ Kapitlet grundar sig på min brevväxling med Raili under vistelsen i Kandy och på diskussioner som vi fört i samband med att jag skrev detta avsnitt.
- ²¹ Marianne Weber, *Max Weber* (2017).
- ²² Se Källor och litteratur, Tidningsartiklar och skrifter.
- ²³ Bergman 1981.
- ²⁴ Nationalbiblioteket hette Helsingfors universitetsbibliotek fram till 2006.
- ²⁵ *Tipitaka*, ”Tre korgar”, syftar till de palmbladsböcker på vilka de buddhistiska skrifterna ursprungligen nedtecknades och som till antalet var så många att de förvarades i tre korgar.
- ²⁶ *Kansalliskirjasto* 2013:3, s. 4–5.
- ²⁷ Temat för det första kollokviet var Fältforskning. Förutom Honkos anförande redogjorde även Kirsti Suolinna, Kaisa Sinikara, Martti Junnonaho, Päivikki Suojanen, René Gothóni och Nils. G. Holm för sina fältstudier. Se Sundback, ”Report from a discussion on field research in comparative religion in Tvärminne, Finland, December 8–9”, *Temenos – Nordic Journal for the Study of Religion* 14 (1978).
- ²⁸ *Temenos* 13 (1977), s. 68–80.
- ²⁹ Se Holm, *Mystik blir vetenskap* (2021), s. 28–31, 35–36 och Kurtén, Jubileumsbloggen. Blogginlägg den 13 maj 2024.
- ³⁰ Holm 2021, s. 45–46.
- ³¹ Evers bok publicerades först i serien *Monographs in social anthropology and theoretical studies in honour of Nels Anderson. Publication 1* (1972).
- ³² Citat från min Dagbok 1977(–1984), s. 29–33, 47.
- ³³ Se Gothóni, *Stora Rådet*, 1921.
- ³⁴ ”I sitt arbete har René Gothóni påvisat ett gott sinne för filmande och god kännedom om filmbranschen. Förutom planering av bilder och filmandet behärskar Gothóni även de krävande aktualitetsprogrammets journalistik.”
- ³⁵ N:o 32–33; 12.11.1982.
- ³⁶ *Tiede* 2000, 1986:6, 38–43.
- ³⁷ *University Circle*. The newsletter of the University of Helsinki, December 31, 1987 Vol VI No. 4, s. 14–15, 20.
- ³⁸ Se Källor och litteratur, Radioprogram.
- ³⁹ Honko 1979.
- ⁴⁰ Bianchi 1986, s. XIII–XV.
- ⁴¹ I Helsingfors universitets bulletin *YLIOPISTO* N:o 25, 12.10.1990, s. 4–7 har jag redogjort för min tid som *Visiting fellow* på Clare Hall.
- ⁴² Gothóni, ”*Kalo proskynima*”, 2006, s. 16–17.
- ⁴³ Palamas, *The Philokalia* 4 (1998), s. 377.
- ⁴⁴ Eftersom det Heliga berget Athos av athoniterna uppfattas som Guds moders örtagård, bör uttrycket vara i den Heligas vård, medan vi för övrigt talar om den helige Ande.
- ⁴⁵ Stevens, *On Jung*, 1990, s. 64.

- ⁴⁶ Osterrieth, "Medieval Pilgrimage", 1989, s. 146.
- ⁴⁷ Gothóni, *Attitudes and Interpretations*, 2000, s. 142.
- ⁴⁸ Turner, *Dramas, Fields and Metaphors*. 1974, s. 195.
- ⁴⁹ Gothóni, "Pilgrimage = Transformation Journey", 1993, s. 108–109.
- ⁵⁰ "A Response by HRH The Prince of Wales", *Friends of Mount Athos. Annual Report* 2002, s. 34–35.
- ⁵¹ Gothóni, "Pilgrims or Tourist? Modern-day Travellers", 2023, s. 61–74.
- ⁵² *Genesis* 1:26–27.
- ⁵³ Thunberg, *Microcosm and Mediator*, 1965, s. 154–155, 164–165.
- ⁵⁴ Gregorios Palamas skilde mellan Guds väsen, som människan inte kan lära känna eller förstå, och Guds energier, vars närvaro människan kan förnimma.
- ⁵⁵ Kilpeläinen, *Valamo – karjalaisten luostari?* 2000, s. 362–368.
- ⁵⁶ Maximos (Constas), *The Philokalia*, s. 3.
- ⁵⁷ Rosenqvist (ed.), *Interaction and Isolation in late Byzantine Culture* (2004), s. 57–69.
- ⁵⁸ Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2000.
- ⁵⁹ *Byzantium and The North. Acta Byzantina Fennica VII* (1993/94), s. 55–86.
- ⁶⁰ *Byzantium and The North. Acta Byzantina Fennica V* (1990/91), s. 33–77.
- ⁶¹ *Byzantium and The North. Acta Byzantina Fennica IX* (1997/98), s. 153–191.
- ⁶² Helsinki University Press 1994.
- ⁶³ *Slavica Helsingiensia* 21 (2001).
- ⁶⁴ Yliopistopaino 1992.
- ⁶⁵ *Finsk Tidskrift* 1993:8.
- ⁶⁶ Department of cultural psychology and psychology of religion, Nijmegen, 1989.
- ⁶⁷ Internationalen Gesellschaft für Religionspsychologie und Religionswissenschaft.
- ⁶⁸ Religionsvetenskapliga skrifter nr 27. Åbo Akademi, 1995.
- ⁶⁹ Boutry et Julia (eds), *Pèlerins et pèlerinages dans l'Europe moderne*, 2000, s. 483–499.
- ⁷⁰ Casadio (ed.), *Ugo Bianchi*, 2002, s. 423–432.
- ⁷¹ Aletti (ed.), *Religione o psicologia?* 1994, s. 145–162.
- ⁷² *Numen* 1/1994.
- ⁷³ Sigmund Freud, *Art and Literature*, 1985, s. 33–116.
- ⁷⁴ Agius and Scerri (eds), *The Quest for Authenticity and Human Dignity*, 2015.
- ⁷⁵ Karsten, "Modern nordisk religionsvetenskap," 1947, s. 18, 24, 28–30.
- ⁷⁶ *Religion and Reason* 44 (2005).
- ⁷⁷ Oxford: Peter Lang, 2010.
- ⁷⁸ Jennifer Speake (ed.), *Literature of Travel and Exploration. An Encyclopedia, three volumes*, 2003.
- ⁷⁹ *Suomen Kansallisbiografia* 5, s. 386–87. *Studia Biographica* 3:2, 5, 8, (2003).
- ⁸⁰ "Being that can be understood is language", *London Review of Books* (16 March 2000), s. 24.

- ⁸¹ René Gothóni, *Words matter*, 2011, s. 66.
⁸² Aristoteles, *Politiken*, 2003, s. 13.
⁸³ Simms, *Hans-Georg Gadamer*, 2015, s. 129.
⁸⁴ Bronowski, *A Sense of the Future* (1977), s. 12. Gothóni, "Unity and Universe. Understanding pilgrimage to Mount Athos", (2010), s. 56–57.
⁸⁵ Ugo Bianchi, "Concluding Remarks: The History of Religions Today", (1994), s. 921.
⁸⁶ René Gothóni, *Tales and Truth*, 1974, s. 198.
⁸⁷ "Jag målar när den tilltalar mig".
⁸⁸ *Samlade visor* 2024.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

René Gothónis privata arkiv innehåller *originalmaterial* från fältstudierna på Sri Lanka 1974–1975 och på Athos 1984–2023, anteckningar, dagböcker, ordböcker, fotografier och filmer. Nils Gothónis dagbok (1911–1916), Guido Gothónis memoarer, inspelade på två kassetter i januari 1993 och transkriberade av René Gothóni i september 2020. Ulla Gothónis memoarer, inspelade på en kassett den 9 maj 1994 och transkriberade av René Gothóni i september 2020.

René Gothónis vetenskapliga publikationer

- 1972 *Buddha i ett tids- och traditionshistoriskt perspektiv*. Pro gradu-avhandling i religionsvetenskap. Helsingfors: Teologiska fakulteten i Helsingfors.
- 1973 *Diskussionerna kring kristologin mellan chalkedonianska och schismatiska ortodoxa kyrkor i Aarhus 1964 och i Bristol 1967*. Laudaturstudie i allmän kyrkohistoria. Helsingfors: Teologiska fakulteten i Helsingfors.
- 1974 *Patimokkha-traditionens orala skeden. Ett religionshistoriskt studium*. Licentiatavhandling i religionsvetenskap. Helsingfors: Teologiska fakulteten i Helsingfors.
- 1975 (Med Kirsti Suolinna), "The Religious Message in Action. A Case Study", H. Biezais (ed.), *New Religions*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis VII, s. 189–201. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

- 1975 (Redaktör för den svenska översättningen), Elina och Juha Pentikäinen, *Vår tids religionskunskap* 1. Borgå: Söderström.
- 1976 "Buddhism and Sinhalese Culture. A Macro Analysis", *Temenos* 12, s. 62–77.
- 1977 "Uskonnontutkimuksen luonteesta ja etiikasta. Antropologinen näkökulma", *Teologinen Aikakauskirja* 4, s. 332–346.
- 1977 "Field-Work and Ethics in the Study of Religion. An Anthropological Point of View", *Temenos* 13, s. 68–80.
- 1979 "Theravada buddhalaisuustutkimuksen juurista", *Teologinen Aikakauskirja* 3, s. 181–193.
- 1980 (Rapport), "Aktuella strömningar inom nordisk Sydasiens-forskning. Nordisk Sydasienskonferens, Helsingfors 10.-12. juni 1980", *Suomen Antropologi / Antropologi i Finland* 4, s. 221–223.
- 1980 "Religious Symbols as Tokens of Shifts in the Religio-Social Setting in Sinhalese Buddhism", *Temenos* 16, s. 39–55.
- 1980 (Recension), "Systematische Übersicht über die buddhistische Sanskrit-Literatur", Heinz Bechert (hrsg.), *Vinaya-texte, Teil 1*, von Akira Yuyma. Wiesbaden, Steiner 1979, *Temenos* 16, s. 140–141.
- 1980 (Förord), Eric J. Sharpe, *Hindulaisuus. Suuret Maaailmanuskonnot*, 7–8. Jyväskylä: Gummerus.
- 1981 "Buddhismen i Finland", N.G. Holm, K. Suolinna och T. Ahlbäck (red.), *Aktuella religiösa rörelser i Finland / Ajankohtaisia uskonnollisia liikkeitä Suomessa*. Meddelanden från stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 65, s. 133–166. Åbo: Åbo Akademi.
- 1981 "Emic, Etic and Ethics. Some remarks on studying a 'foreign' religion", Asko Parpola (ed.), *Proceedings of the Nordic South Asia Conference held in Helsinki, June 10.-12. 1980*. *Studia Orientalia* 50, s. 29–41. Helsinki: The Finnish Oriental Society.
- 1981 (Med Seppo Syrjänen), *Uskontojen maailma. Lukion kurssi U1A*. Jyväskylä: Gummerus.

- 1981 (Med Seppo Syrjänen), *Uskontojen maailma. Lukion kurssi U1*. Jyväskylä: Gummerus.
- 1982 (Med Seppo Syrjänen), *Lukion Uskonto 1. Uskontojen maailma*. Jyväskylä: Gummerus.
- 1982 (Med Seppo Syrjänen och Kari Syreeni), *Lukion Uskonto 1+2*. Jyväskylä: Gummerus.
- 1982 (Recension), "Helmut Eimer: Skizzen des Erlösungsweges in buddhistischen Begriffsreihen. Arbeitsmaterialien zur Religions-geschichte 1", Hans-Joachim Klimkeit (hrsg.), Religionswissenschaftliches Seminar der Universität Bonn 1976, xvi–184 s, *Temenos* 18, s. 126–127.
- 1982 "Uskonnon määrittelykysymyksestä", *Teologinen Aikakauskirja* 4, s. 290–302.
- 1982 "Döden i religionsvetenskaplig belysning", *Meditrina* 1, s. 11–14.
- 1982 *Modes of Life of Theravada Monks. A Case Study of Buddhist Monasticism in Sri Lanka*. [Doktorsavhandling]. Studia Orientalia 52. Helsinki: The Finnish Oriental Society.
- 1983 "Tulkintoja Buddhan asemasta singalilaisessa pantheonissa", *Suomen Antropologi / Antropologi i Finland* 2, s. 92–96.
- 1983 "Förlängd liminalitet – den unge theravada munkens dilemma. En analys av munk Anandas levnadsbeskrivning och livssituation", *Suomen Antropologi / Antropologi i Finland* 3, s. 128–142.
- 1983 (Recension), "Günther Lanczkowski: Einführung in die Religionsgeschichte. Die Theologie, Einführung in Gegenstand, Methoden und Ergebnisse ihrer Disziplinen und Nachbarwissenschaften. Wissenschaftliche Buchgesellschaft". Darmstadt 1983, 113 s. *Teologinen Aikakauskirja* 3, s. 233.
- 1984 (Redaktör med Mikael Tenzin Dönden), *Bodhipuun juurella. Kokemuksia buddhalaisuustareista*. Keuruu: Otava.
- 1984 (Med Mikael Tenzin Dönden), "Buddhalaisuuden tie", R. Gothóni ja M. Tenzin Dönden (toim.), *Bodhipuun juurella. Kokemuksia buddhalaisuustareista*, s. 42–60. Keuruu: Otava.

- 1984 "Uskontotieteilijänä srilankalaisessa theravadoluostarissa", R. Gothóni ja M. Tenzin Dönden (toim.), *Bodhipuun juurella. Kokemuksia buddhalaistuostareista*, s. 152–186. Keuruu Otava.
- 1984 (Med Mikael Tenzin Dönden), "Luostarisäännöt ja bodhisattvalupaukset", René Gothóni ja Mikael Tenzin Dönden (toim.), *Bodhipuun juurella. Kokemuksia buddhalaistuostareista*, s. 206–252. Keuruu: Otava.
- 1984 "Buddhalainen tie valaistumiseen", Pauli Annala (toim.), *Elevatis oculis, studia mystica in honorem Seppo A. Teinonen*. Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja 42, s. 27–45. Vammala: Missiologian ja Ekumeniikan Seura.
- 1984 (Report on), "Transition Rites. Report on the seminar held in Rome, Italy on March 24–28, 1984", *Temenos* 20, s. 131–135.
- 1985 *Patimokkha i strukturanalytisk belysning. En religionshistorisk studie av de buddhistiska klosterreglerna i Sutta-vibhanga*. [Docentavhandling]. Religionsvetenskapliga skrifter nr 9. Åbo: Åbo Akademi.
- 1985 "Luostarilaitoksen typologiasta", *Teologinen Aikakauskirja* 5, s. 363–370.
- 1986 (Recension), "J.-E. Ruth ja P. Heiskanen (toim.), Kuolema elämän keskellä", Helsinki 1985. *Psykologia* 4, s. 306–309.
- 1986 "Prolonged Liminality. Dilemmas of a Young Theravada Monk. A Case Study of the Biography and Life Situation of Monk Ananda", Ugo Bianchi (ed.), *Transition Rites. Cosmic, Social and Individual Order. Proceedings of the Finnish-Swedish-Italian Seminar held at the University of Rome 'La Sapienza', 24th–28th March 1984*, s. 169–195. Roma: «L'ERMA» di Bretschneider.
- 1986 "Caste and kinship within Sinhalese Buddhist monasticism", Asko Parpola and Bent Smidt Hansen (eds), *South Asian Religion and Society. Scandinavian Institute of Asian Studies. Studies on Asian Topics No 11*, s. 13–29. London: Curzon.
- 1986 "Kasti- ja sukulaisuusjärjestelmän heijastuminen singalilaisissa Theravadoluostareissa Sri Lankassa", Juha Pentikäinen (toim.), *Uskonto, kulttuuri ja yhteiskunta. Kirjoituksia uskontososiohistorian alalta*, s. 345–360. Helsinki: Gaudeamus.

- 1987 "The Revival on the Holy Mountain of Athos Reconsidered. Byzantium and the North", *Acta Byzantina Fennica* III, s. 7–18. Helsinki: The Finnish Society for Byzantine Studies.
- 1987 (Med Mahapanna [Mikael Niinimäki]), *Buddhalaista viisautta*. Helsinki: Gaudeamus.
- 1987 (Redaktör med Juha Pentikäinen), *Mythology and Cosmic Order*. Studia Fennica 32. Helsinki: The Finnish Literature Society.
- 1987 "Monastic Life on Mount Athos: a Reflection of Cosmic Order", R. Gothóni and J. Pentikäinen (eds), *Mythology and Cosmic Order*. Studia Fennica 32, s. 73–85. Helsinki: The Finnish Literature Society.
- 1988 "Weber's Theses on Buddhism Reconsidered", *Man in Asia. An Anthropological Journal of Asian Studies* 1, No II Dec., 1988, s. 1–12.
- 1989 "Spiritual Progress on Athos", J.M. van der Lans & J.A. van Belzen (eds), *Proceedings of the Fourth Symposium on the Psychology of Religion in Europe*. Nijmegen: Department of Cultural Psychology and Psychology of Religion. University of Nijmegen, The Netherlands, 1989, s. 100–105.
- 1989 "Kenttätöön etilkasta", *Teologinen Aikakauskirja* 4, s. 324–329.
- 1989 (Med Ismo Pellikka), "Russian Reports about Athos during Turkish Sovereignty", *Byzantium and the North. Acta Byzantina Fennica* IV, s. 33–41. Helsinki: The Finnish Society for Byzantine Studies.
- 1990 (Recension), "Allan R. Brockway and J. Paul Rajashekar (ed.), New Religious Movements and the Churches", WCC Publications, Genève 1987, 200 p., *Teologinen Aikakauskirja* 4, s. 359–361.
- 1990 (Med Mahapanna [Mikael Niinimäki]), *Buddhalainen sanasto ja symboliikka*. Helsinki Gaudeamus.
- 1990 "Weber's Theses on Buddhism Reconsidered", Marja-Leena Heikkilä-Horn and Jouko Seppänen (eds), *Southeast Asia: Contemporary Perspectives*. Publications of the Finnish Association of East Asian 2, s. 22–32. Helsinki: The Finnish Association of East Asian.
- 1991 "Worldview and Mode of Life. Orthodox and Theravada Monastic Life Compared", *Temenos* 27, s. 41–59.

- 1991 "The Progress of Pilgrimage on the Holy Mountain of Athos", Makhan Jha (ed.), *Social Anthropology of Pilgrimage*, s. 292–309. New Delhi: Inter-India Publications.
- 1991 *Oletko neuvoton. Lohdutuksen sanoja opinnäytteen laatijalle*. Helsinki: Yliopistopaino.
- 1992 *Är du Rådwill. Trösterika ord till dig som kämpar med ditt examensarbete*. Helsinki: Yliopistopaino.
- 1992 (Research project), "Monasticism, Pilgrimage and Society", *Byzantium and the North, Acta Byzantina Fennica V* (1990–1991), s. 155–157. Helsinki: Finnish Society for Byzantine Studies.
- 1992 "Religio = hyveellinen tehtävä", *Teologinen Aikakauskirja* 6, s. 506–512.
- 1992 (Editorial note), *Byzantium and the North. Acta Byzantina Fennica V* (1990–1991), s. 7–8. Helsinki: Finnish Society for Byzantine Studies.
- 1993 *Paradise within Reach. Monasticism and Pilgrimage on Mt Athos*. Helsinki: Helsinki University Press.
- 1993 "Pilgrimage = Transformation Journey", Tore Ahlbäck (ed.), *The Problem of Ritual*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis XV, s. 101–115. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- 1994 "Paraplyet som särmärke för singalesisk Buddhism", *Sphinx. Årsbok-Vuosikirja*, serie B sarja, s. 47–56. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- 1994 *Tales and Truth. Pilgrimage on Mount Athos Past and Present*. Helsinki: Helsinki University Press.
- 1994 "Religio and Superstitio Reconsidered", *Archiv für Religionspsychologie* 21, s. 37–46. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 1994 (Entries), "Concepts on early Buddhism, Theravada Buddhism and modern Theravada Buddhism", Michael Pye (ed), *Macmillan Dictionary of Religion*. London: Macmillan.

- 1994 "The Umbrella as a Token of Sinhalese Buddhism", Ugo Bianchi (ed.), *The Notion of 'Religion' in Comparative Research*. Selected Proceedings of the XVI IAHR Congress of the International Association for the History of Religions, Rome, 3rd-8th September 1990, s. 555-561. Roma: «L'ERMA» di Bretschneider.
- 1994 "Fall and Post-fall. Orthodox and Theravada Monastic Life Compared", Mario Aletti (ed.), *Religione o psicoterapia? Muovi fenomeni e movimenti religiosi alla luce della psicologia*, s. 145-162. Roma: Libreria Ateneo Salesiano.
- 1994 "Luostari- ja pyhiinvaellustutkimuksesta", S. Hirvonen, H. Kilpeläinen ja L. Mäkelä (toim.), *Te menitte asumaan meren saareen. Tutkimuksia Valamon luostarista*. Valamon luostarin kirjaston julkaisuja 1, s. 17-23. Heinävesi: Valamon luostarin kirjasto.
- 1994 "Tutkijatyypeistä", Vesa A. Niskanen (toim.), *Tieteellisten menetelmien perusteita ihmistieteissä. Opiskelijan opas*, s. 103-113. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Helsinki: Yliopistopaino.
- 1995 "Buddhalainen 'hyvä elämä'", Pirkko Pitkänen ja Mikko Telaaranta (toim.), *Ovi Parempaan maailmaan. Hyvän elämän avaimet eri kulttuureissa*, s. 109-117. Helsinki: Painatuskeskus.
- 1995 (Recension), "Benson Saler: Conceptualizing Religion. Immanent anthropologists, transcendent natives, and unbounded categories". Leiden: Brill, 1993. *Temenos* 31, s. 287-288.
- 1995 "Principles of Studying Religions", *Temenos* 31, s. 37-54.
- 1995 (Editorial note), *Byzantium and the North. Acta Byzantina Fennica VII* (1993-1994), s. 45-54. Helsinki: The Finnish Society for Byzantine Studies.
- 1995 "Pilgrimage to Mount Athos as the Habit of the Laity", *Byzantium and the North. Acta Byzantina Fennica VII* (1993-1994), s. 45-54. Helsinki: The Finnish Society for Byzantine Studies, 1995.
- 1995 "Becoming the Pilgrim to be Interviewed. My Field Research in Retrospect", N. G. Holm and J.A. Belzen (eds), *Sundén's Role Theory - an Impetus to contemporary Psychology of Religion*. Religionsvetenskapliga skrifter nr, 27, 27-45. Åbo: Åbo Akademi.

- 1996 "Religions Form a Family", *Temenos* 32, s. 65–79.
- 1996 *Carl Robert Sederholms liv, verk och intellektuella individuation*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 150. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten.
- 1996 "Athonite Monasticism as a Ship of Byzantium", Karsten Fledelius (ed.), *Byzantium: Identity, Image, Influence*. Major Papers. XIX International Congress of Byzantine Studies, University of Copenhagen, 18–24 August, 1996, s. 352–372. Copenhagen: Eventus.
- 1996 *How to survive in Academia*. Helsinki: Helsinki University Press.
- 1997 (Recension), "Sacred Journeys: Paths for the New Pilgrims, edited by Jennifer Westwood. Foreword by Martin Palmer", London: Gaia Books, 1997, 223 p. *Friends of Mount Athos. Annual Report* 1997, s. 94–95. Oxford: Friends of Mount Athos.
- 1997 (Kirja-arvostelu), "Tutkimuskohteena uudet uskonnot", Martti Junnonaho, Uudet uskonnot – Vastakulttuuria ja vaihtoehtoja? Tutkimus TM-, DLM- ja Hare Krishna -liikkeistä suomalaisessa uskonmaisemassa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 644. Diss. Helsinki: SKS 1996. *Suomen Antropologi / Antropologi i Finland* 1, s. 31–33.
- 1997 (Editorial note), *Byzantium and the North. Acta Byzantina Fennica VIII* (1995–1996), s. 8. Helsinki: Finnish Society for Byzantine Studies.
- 1997 "Eläytyminen ja etääntyminen kenttätutkimuksessa", A. M. Viljanen ja M. Lahti (toim.), *Kaukaa haettu. Kirjoituksia antropologisesta kenttätutkimuksesta*, s. 136–148. Vammala: Suomen Antropologinen Seura.
- 1997 "Hur jag blev en pilgrim att intervjuas. Mina fältforskningar retrospektivt", *Laboratorium för folk och kultur. Bulletin* 1, s. 18–23.
- 1998 "Prima e dopo il peccato originale. La vita monastica tra gli Ortodossi del Monte Athos ed i Buddhisti Theravada", *Studi sull'Oriente Cristiano* 2, 2/1998, s. 69–88. Roma: Accademia Angelica-Costantiniana di Lettere Arti e Scienze.
- 1998 "Uskonto analogisena kategoriana", *Teologinen Aikakauskirja* 4, 1998, s. 319–323.

- 1998 "Miten Athoksesta tulee Pyhä vuori", Tertti Lappalainen (toim.), *Hiljaisuuden etsijät. Ihmisiä elämän perimmäisten kysymysten äärellä*, s. 205–215. Helsinki: WSOY
- 1999 (Recension), "Katarina Lewis, Schartauansk kvinnofromhet i tjugonde seklet. En religionsetnologisk studie", (Schartauan Female Piety in the 20th Century. An ethnological study of religion). With an English summary. *Ethnologia Scandinavica* 28, s. 143–144.
- 1999 "How Mount Athos becomes the Holy Mountain of Athos. The Experiences of Athos Pilgrims", *Temenos* 34, s. 33–40.
- 1999 "Misreading and Re-Reading. Interpretation in Comparative Religion", Tore Ahlbäck (ed.), *Approaching Religion. Part I*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis XVII:1, s. 87–98. Turku: Åbo Akademi University Printing Press.
- 1999 (Editorial Note), *Byzantium and the North. Acta Byzantina Fennica IX* (1997–1998), s. 7. Helsinki: Finnish Society for Byzantine Studies.
- 1999 "Pyhiinvaellus", Katja Hyry ja Juha Pentikäinen (toim.), *Uskonnot maailmassa*, s. 468–478. Helsinki: WSOY.
- 2000 (Recension), "Marjut Anttonen: Etnopolitiikka Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla", Vammala: Suomen Kirjallisuuden Seura, 1999, 521s. Sammendrag (norsk), Summary. SKS Toimituksia, 764. *Acta Borealia* 1. 2000, s. 123–124.
- 2000 *Uskontojen uustulkintaa*. Helsinki: Helsinki University Press.
- 2000 *The Attitudes and Interpretations in Comparative Religion*. FF Communications, 272. Helsinki: Academica Scientiarum Fennica.
- 2000 "Pilgrimages to the Holy Mountain of Athos: Past and Present", Philippe Boutry and Dominique Julia (eds), *Pèlerins et pèlerinages dans l'Europe moderne. Collection de l'École Française de Rome* 262, s. 483–499. Rome: École Française de Rome.
- 2000 (Uppslagsord), "Monasteries", Graham Speake (ed.), *Encyclopedia of Greece and the Hellenic Tradition. Volume 2*, s. 1080–1083. London: Fitzroy Dearborn.

- 2000 (Uppslagsord), "Pilgrimage", Graham Speake (ed.), *Encyclopedia of Greece and the Hellenic Tradition. Volume 2*, s. 1319–1322. London: Fitzroy Dearborn.
- 2000 "The Healing Quality of Pilgrimages to Mount Athos", *Archiv für Religionspsychologie* 23, s. 132–143. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 2000 (Editorial Note), *Byzantium and the North. Acta Byzantina Fennica X* (1999–2000), s. 7–8. Helsinki: Finnish Society for Byzantine Studies.
- 2000 "Religion: An Analogical Category of a Phenomenal Complexity", Nils G. Holm et.al. (eds), *Ethnography is a Heavy Rite. Studies of Comparative Religion in Honor of Juba Pentikäinen*. Religionsvetenskapliga skrifter, nr. 47, s. 41–51. Åbo: Åbo Akademi.
- 2001 "The spiritual Wisdom of the Athonites", *XXe Congrès International des Études Byzantines. Pré-actes, III. Communications libres*, 153. Paris: Comité d'organisation de XXe Congrès international des Études byzantines.
- 2001 "The sense of becoming a monastic", J. Nuorluoto, M. Leiwo and J. Halla-aho (eds), *Papers in Slavic, Baltic and Balkan Studies*. Slavica Helsingiensia 21, s. 51–61. Helsinki: Helsinki University Press.
- 2002 (Redaktör), *Att förstå inom humaniora*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- 2002 "Förord", René Gothóni (red.), *Att förstå inom humaniora*, s. 7–9. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- 2002 "Inledning: Humanioras egenart", René Gothóni (red.), *Att förstå inom humaniora*, s. 11–23. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- 2002 "Meningen med att bli munk", René Gothóni (red.), *Att förstå inom humaniora*, s. 309–317. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- 2002 "The notion of 'understanding' in pilgrimage studies", Tuula Sakaranaho et al. (eds), *Styles and Positions. Ethnographic perspectives in comparative religion*. Comparative Religion 8, s. 156–174. Helsinki: Department of Comparative Religion.

- 2002 "On Bianchi's notion of 'becoming'", Giovanni Casadio (ed.), *Ugo Bianchi. Una vita per la Storia delle Religioni*. Biblioteca di Storia delle Religioni 3, s. 423–432. Roma: «il Calamo».
- 2002 "Understanding Pilgrimage to Mount Athos", *Friends of Mount Athos. Annual Report 2002*, s. 54–60. Oxford: Friends of Mount Athos.
- 2002 (Recension), "Mount Athos: Renewal in Paradise, by Graham Speake". New Haven and London: Yale University Press, 2002. *Friends of Mount Athos. Annual Report 2002*, s. 81–85. Oxford: Friends of Mount Athos.
- 2002 "Luovuudessa Jumala on läsnä", Tertti Lappalainen (toim.), *Uskon, epäilen. Ihmisiä elämän perimmäisten kysymysten äärellä*, s. 166–176. Helsinki: WSOY.
- 2003 (Board of Advisers), in Jennifer Speake (ed.), *Literature of Travel and Exploration. An Encyclopedia, three volumes*, p. xvii. New York and London: Fitzroy Dearborn (Taylor and Francis Group).
- 2003 (Uppslagsord), "Vasilii Grigorovich Barskii (1702–47)", Jennifer Speake (ed.), *Literature of Travel and Exploration*, s. 76–77. New York and London: Fitzroy Dearborn (Taylor and Francis Group).
- 2003 (Uppslagsord), "Cristoforo Buondelmonti (1380–1430)", Jennifer Speake (ed.), *Literature of Travel and Exploration*, s. 140–141. New York and London: Fitzroy Dearborn (Taylor and Francis Group).
- 2003 (Uppslagsord), "Robert Curzon (1810–73)", Jennifer Speake (ed.), *Literature of Travel and Exploration*, s. 298–299. New York and London: Fitzroy Dearborn (Taylor and Francis Group).
- 2003 (Uppslagsord), "Egeria (fourth century)", Jennifer Speake (ed.), *Literature of Travel and Exploration*, s. 379–380. New York and London: Fitzroy Dearborn (Taylor and Francis Group).
- 2003 (Uppslagsord), "Edvard Westermarck (1862–1939)", Jennifer Speake (ed.), *Literature of Travel and Exploration*, s. 1276–1277. New York and London: Fitzroy Dearborn (Taylor and Francis Group).
- 2003 (Uppslagsord), "Karl (Kai) Reinhold Donner", *Suomen Kansallisbiografia* 2, s. 404–405. Studia Biographica 3:2. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

- 2003 (Uppslagsord), "Aarne Antti Koskinen", *Suomen Kansallisbiografia* 5, s. 386–387. *Studia Biographica* 3:5. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden seura.
- 2003 (Hakusana) "Gunnar Landtman", *Suomen Kansallisbiografia* 5, s. 720–721. *Studia Biographica* 3:5. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.
- 2003 (Hakusana) "Sven Arne Runeberg", *Suomen Kansallisbiografia* 8, s. 401–403. *Studia Biographica* 3:8. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.
- 2004 "Understanding Pilgrimage to Mount Athos", *Unterwegs. Neue Pfade in der Religionswissenschaft. Festschrift für Michael Pye zum 65. Geburtstag*, hg. C. Kleine, M. Schrimpf, K. Triplett, s. 167–173. München: Biblion Verlag.
- 2004 "Mount Athos During the Last Centuries of Byzantium", Jan Olof Rosenqvist (ed.), *Interaction and Isolation in Late Byzantine Culture. Papers read at a colloquium held at the Swedish Research Institute in Istanbul, 1–5 December, 1999*. *Transactions* 13, s. 57–69. Istanbul: Swedish Research Institute in Istanbul.
- 2004 "Ymmärtäminen uskontotieteessä", T. Sjöblom ja T. Utriainen (toim.), *Mikä ihmeen uskonto? Suomalaisten tutkijoiden puheenvuoroja uskonnosta*. *Uskontotiede* 10, s. 37–49. Helsinki: Uskontotieteen laitos.
- 2005 (Redaktör), *How to do Comparative Religion? Three ways, many goals*. Berlin, New York: de Gruyter.
- 2005 "Preface", René Gothóni (ed.), *How to do Comparative Religion? Three ways, many goals*, s. V–VII. Berlin, New York: de Gruyter.
- 2005 "Introduction", René Gothóni (ed.), *How to do Comparative Religion? Three ways, many goals*, s. 3–4. Berlin, New York: de Gruyter.
- 2005 "Understanding the other", René Gothóni (ed.), *How to do Comparative Religion? Three ways, many goals*, s. 99–126. Berlin, New York: de Gruyter.
- 2005 (Uppslagsord), "Confession of sins", *Encyclopedia of Religion*. Second edition, editor in chief Lindsay Jones. Detroit, New York and London: Thomsin Gale, 2005. Volume 3, s. 1883–1890.

- 2005 (Uppslagsord), "Hjalmar Sundén", *Encyclopedia of Religion*. Second edition, editor in chief Lindsay Jones. Detroit, New York and London: Thomsin Gale, 2005. Volume 3, s. 1883–1890.
- 2005 "The Notion of Pilgrimage in the Greek Orthodox Context. The Case of Mount Athos", D. Bracken (ed.), *'Peregrinatio': pilgrimage in the medieval world*. Dublin: Brepols, 2005, s. 17.
- 2005 (Med Göran Schildt), *Athos. Suomalaisia kävijöitä Pyhällä Vuorella – Finländska besökare på det Heliga berget*. Aktaprint: Christine och Göran Schildts Stiftelse.
- 2006 *Det heliga berget Athos*. Helsingfors: Schildts.
- 2006 "Kalo Proskynima", Mikko Oranen (toim.), *Athos. Luoastarielämää Pyhällä Vuorella*, s. 16–18. Helsingin kaupungin taidemuseo: Maahenki.
- 2006 "Kalo Proskynima", Mikko Oranen (ed.), *Athos. Monastic Life on the Holy Mountain*, s. 16–18. Helsinki City Art Museum: Maahenki.
- 2006 "In Memory of Martha Handschin", *Friends of Mount Athos*. Annual Report 2006, s. 74–76. Oxford: Friends of Mount Athos.
- 2006 "Ymmärtämisen edellytys uskontotieteessä", Tom Holmén ja Iiro Vilja (toim.), *Tiede ja maailmantulkinta. Kaksitoista selvitettyä tapausta*, s. 112–147. Helsinki: Art House.
- 2007 (Raili Gothónin kanssa), *Ajattelun aarteet*. Helsinki: WSOY.
- 2008 (Editor with Graham Speake), *The Monastic Magnet. Roads to and from Mount Athos*. Oxford: Peter Lang.
- 2008 "Introduction", R. Gothóni and G. Speake (eds), *The Monastic Magnet. Roads to and from Mount Athos*. Oxford: Peter Lang, s. 11–18.
- 2008 "Pilgrimage as Dialogue", R. Gothóni and G. Speake (eds), *The Monastic Magnet. Roads to and from Mount Athos*. Oxford: Peter Lang, s. 97–108.
- 2008 "Askeesi – sielun pelastuksen tähden", *Duodecim* 2008, 124: s. 37–39.
- 2009 (Report of), "Mount Athos: Microcosm of the Christian East. The Fourth Madingley Conference", *Friends of Mount Athos, Annual Report* 2009, s. 48–50. Oxford: Friends of Mount Athos.

- 2009 "Athos uskontotieteilijän silmin", Mikko Oranen (toim.), *Athos. Kajastuksia Pyhäältä Vuorelta*, s. 248–270. Helsinki: Maahenki.
- 2009 (Mikko Orasen ja munkki Serafimin kanssa), "Esipuhe", Mikko Oranen (toim.), *Athos. Kajastuksia Pyhäältä Vuorelta*, s. 7–8. Helsinki: Maahenki.
- 2010 (Redaktör), *Pilgrims and Travellers in Search of the Holy*. Oxford: Peter Lang.
- 2010 "Introduction", R. Gothóni (ed.), *Pilgrims and Travellers in Search of the Holy*. Oxford: Peter Lang, s. 1–7.
- 2010 "Pilgrimage: Three Theoretical Interpretations", R. Gothóni (ed.), *Pilgrims and Travellers in Search of the Holy*. Oxford: Peter Lang, s. 11–30.
- 2010 "Unity and Universe. Understanding Pilgrimage to Mount Athos", Tore Ahlbäck (ed.), *Pilgrimage Today*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis XXII, s. 56–70. Sastamala: Vammalan kirjapaino.
- 2011 *Words Matter. Hermeneutics in the Study of Religions*. Religions and Discourse 52. Oxford: Peter Lang.
- 2012 *Athos – Pyhä vuori*. (Suomentanut Sergius Colliander). Helsinki: Schildts.
- 2012 (Redaktör) *Religious Experience: North and South*. Oxford: Peter Lang 2012.
- 2014 (Edited with Graham Speake), Gregorios Stathis, *Introduction to Kalophony, the Byzantine Ars Nova: The Anagrammatismoi and Mathemata of Byzantine Chant*. Studies in Eastern Orthodoxy 1. Oxford: Peter Lang.
- 2014 (Edited with Graham Speake), James F. Wellington, *Christe Eleison! The invocation of Christ in Eastern Monastic Psalmody c. 350–450*. Studies in Eastern Orthodoxy 2. Oxford: Peter Lang.
- 2015 *Kiusaukset. Keskusteluja isä Teofiloksen kanssa*. Heinävesi: Valamon luostari.

- 2015 "Experiences and Interpretations of the uncreated light", Emmanuel Agius and Hector Scerri (eds), *The Quest for Authenticity and Human Dignity*. A Festschrift in honour of Professor George Grima on his 70th birthday. Melita Theologica Supplementary Series 6. Malta: Faculty of Theology, University of Malta, s. 257–269.
- 2016 (With Tuula Sakaranaho): "Introduction", Riku Hämäläinen et al. (eds), *Helsinki Study of Religions. A Reader*, s. 10–19. Helsinki: Department of World Cultures.
- 2016 "Principles of Studying Religion", Riku Hämäläinen et al. (eds), *Helsinki Study of Religions. A Reader*, s. 38–52. Helsinki: Department of World Cultures.
- 2018 (Edited with Graham Speake), James Blackstone, *Knowledge and Experience in the Theology of Gregory Palamas*. Studies of Eastern Orthodoxy 3. Oxford: Peter Lang.
- 2018 (Med Raili Gothóni), Rafael Karsten, *Bland indianfolk i Sydamerika*. SFV Biografi/Etnologi. Vasa: Svenska folkskolans vänner.
- 2018 "Russian Pilgrimage to Mount Athos in the Light of Pilgrims' Tales", N. Fennell and G. Speake (eds), *Mount Athos and Russia 1016–2016*, s. 45–78. Oxford: Peter Lang.
- 2018 "Kilvoittelijoiden portaat. Miten ihmeessä ikonit voivat puhua", A. Bergholm ja R. Hämäläinen (toim.), *Katse pyhään. Näkökulmia uskonnon aineellisuuteen*, s. 188–209. Helsinki: Partuuna.
- 2019 (Edited with Graham Speake), Razvan Porumb, *Orthodoxy and Ecumenism: Towards an Active Metanoia*. Studies of Eastern Orthodoxy 4. Oxford: Peter Lang.
- 2020 "Pilgrimage and the becoming of Athonite monasticism", Antón M. Pazos (ed.), *Nineteenth-Century European Pilgrimages: A New Golden Age*. London & New York: Routledge, 2020, s. 223–240.
- 2020 Gothóni, René, "Forty-five years but one night: A Buddhist monastery in Sri Lanka revisited", *Sphinx*. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica, 2020, s. 7–20.
- 2020 *Guido Gothóni. Hjärtogod läkare med omdöme*. Skrifter utgivna av Tore och Herdis Modeens stiftelse nr 46. Helsingfors.

- 2021 (Edited with Graham Speake), Mihai-D. Grigore, *Neagoe Basarab – Princeps Christianus. The Semantics of Christianitas in Comparison with Erasmus, Luther and Machiavelli (1513–1523)*. Studies of Eastern Orthodoxy 6. Oxford: Peter Lang.
- 2021 (With Göran Larsson), "The Reception and Criticism of Geo Widengren in the Nordic Countries", Göran Larsson (ed.), *The Legacy, Life and Work of Geo Widengren and the Study of the History of Religions after World War II*. Numen Book Series, 174. Leiden: Brill, s. 197–217.
- 2021 *Stora Rådet. Om livslångt kamratskap*. Skrifter utgivna av Tore och Herdis Modeens stiftelse nr 49. Helsingfors.
- 2021 *Bland buddhistmunkar på Sri Lanka*. Skrifter utgivna av Tore och Herdis Modeens stiftelse nr 51. Helsingfors.
- 2022 *Bland pilgrimer på det heliga berget Athos*. Skrifter utgivna av Tore och Herdis Modeens stiftelse nr 58. Helsingfors.
- 2023 *Fader Theofilos. Om andlig ävlan*. Skrifter utgivna av Tore och Herdis Modeens stiftelse nr 61. Helsingfors.
- 2023 "Pilgrims or Tourists? Modern-Day Travellers", Graham Speake (ed.), *Pilgrimage to Mount Athos*. Oxford: Peter Lang, s. 61–74.

Tidningsartiklar och tidskrifter

- 1975 "Från fattigmunk till statuspräst i lyxbil", *Hufvudstadsbladet*, 9/9 1975.
- 1976 "Religion och Vetenskap", *Hufvudstadsbladet*, 27/12 1976.
- 1977 "Teologin hör livet till", *Hufvudstadsbladet*, 12/9 1977.
- 1977 "Musikens religiösa funktion", *Ad Lucem* 6, s. 9–10.
- 1980 "De fyra ädla sanningarna", *Hufvudstadsbladet*, 4/4 1980.
- 1980 "Prins Gautamas väg", *Hufvudstadsbladet*, 9/4 1980.
- 1980 "Buddhismen i olika kulturer", *Hufvudstadsbladet*, 10/4 1980.
- 1980 "Buddhismen når västerlandet", *Hufvudstadsbladet*, 13/4 1980.

- 1981 "Buddhalaisuus Suomessa", *Mandala* 1981:1, s. 4
- 1982 "Miksi Buddha hymyilee?" *Mandala* 1982: 2-3, s. 15.
- 1983 "Valaistumista kohti. Luostaribuddhalaisuus muuttuvassa yhteiskunnassa", *Tiede* 2000, 8, s. 43–49.
- 1984 (Med Teuvo Laitila), "Uskontotiede Helsingin yliopistossa, uskontotieteen jaosto", *YLIOPISTO* 2 (Helsingin yliopiston tiedotuslehti), s. 2–4.
- 1985 "Buddhalaisuus tänään, maailmankatsomus ja elämäntapa", *Kotimaa*, 16/9 1985.
- 1986 "Taivaan ja maan välillä", *Tiede* 2000, 6, s. 39–43.
- 1987 "Pilgrimage as the Habit of the Laity", *University Circle, the Newsletter of the University of Helsinki*, December 31, VI, No. 4, s. 14–15, 20.
- 1987 (Recension), Taavi Kassila, *Kosminen viisaus. Ihmisen ja elämänvälisyyttä etsimässä*. Helsinki: WSOY. Helsingin Sanomat, 30/5 1987.
- 1990 "Clare Hall-tutkijan kokemuksia: Nuoruuden nostalgiaa ja syntien katumista", *YLIOPISTO* 25, s. 4–7.
- 1991 (Med Petra Pentikäinen), "Uskontotieteen laitos pyhiinvaelluskohteena", *YLIOPISTO* 20, s. 28.
- 1992 "Munkki ja sateenvarjo", *Vartija* 3, s. 112–114.
- 1993 "Religionsvetenskapens sine qua non", *Finsk Tidskrift* 6, s. 332–341.
- 1993 (Recension), "Indienbok för kaffebordet", *Hufvudstadsbladet*, 15/12 1993, s. 11.
- 1994 "Virtuos undervisning förutsätter grundforskning", *Lectio* 4, s. 18–19.
- 2000 "Taivaan ja maan välillä", *Tiede* 2000, 6, s. 38–43.
- 2001 "Ymmärtämisen edellytys uskontotieteessä", *Tieteessä tapahtuu* 6, s. 26–30.
- 2001 "Ymmärtävä uskontotiede ei ole ideologia", *Tieteessä tapahtuu* 8, s. 45–46.

- 2001 "Lankeaminen on ihmisen kohtalo", *YLIPISTO* 5, s. 41.
- 2002 "'Oikeaan osuminen' hermeneuttisen totuuden laatutakeena", *Tieteessä tapahtuu* 2, s. 48–52.
- 2003 "På jakt efter en världsåskådning", *Hufvudstadsbladet*, 19/5 2003, s. 10–11.
- 2005 "Vuoropuhelun ylläpitäminen ja toiseuden ymmärtäminen globalisaation suurimpia haasteita", *Tieteessä tapahtuu*, s. 66–70.
- 2006 "Luostarissa eletään toisia varten. Bysantti elää Athosvuorella", *Taidemuseo* 02, s. 14–15. Helsinki: Helsingin kaupungin taidemuseo.
- 2016 "Uskontoneutraali uskontotiede", *Tietessä tapahtuu* 6, s. 3–8.
- 2016 "Frestelsernas gäckande spel", *Ortodoksiviesti* 08, s. 32.
- 2018 "Om kreativitetens mysterier", *Nya Argus* 9, s. 241–243.
- 2019 "Kenttätutkimuksen antia buddhalaisesta luostarista, osa 1", *Tietessä tapahtuu* 2, s. 39–41.
- 2019 "Kenttätutkimuksen antia buddhalaisesta luostarista, osa 2", *Tietessä tapahtuu* 3, s. 47–50.
- 2019 "Kenttätutkimuksen antia buddhalaisesta luostarista, osa 3", *Tietessä tapahtuu* 4, s. 42–45.
- 2020 "Sanasta, käsitteestä ja totuudesta", *Tietessä tapahtuu* 3, s. 27–32.

Audiovisuellt material och filmer

- 1975 (Dokumentärfilm), *Buddhalaisuus singalilaisessa kulttuurissa* (16mm), 25 min. Helsinki 1975. Förevisad av Oy Mainos TV 3/9 1977 och Yleisradio TV 1 18/9 1979. Undervisningsfilm i religion. Valtion AV-keskus, opetusfilmi uskonnossa, no 567, 1982.
- 1977 (Redaktör för diabilder och bildtexter om buddhismen), E. Pentikäinen, J. Pentikäinen ja K. Wallenius, *Aikamme uskontotiedon diasarja* 1. Helsinki: WSOY 1977.

- 1978 (Redaktör för kompendiet), *Buddhalainen resitaatio*. Oy Yleisradio Ab, musiikkikouluohjelmat, 14, 33, Lahti.
- 1985 (Video), *Buddhalaisuus tänään*. Helsinki: Kirjapaja, 24 min.
- 1996 (Dokumentärvideo), *Paratiisin portilla. Kuusi kirjettä Balkanilta ja Athosvuorelta*. Helsinki: Kirjapaja, 40 min.
- 1996 (Documentary video), *At the Gates of Paradise. Six letters from the Balkans and Mount Athos*. Helsinki, 40 min.
- 2021 (Med Juha Vilja), *Treasures in the Waste*. New cut of 1971 film. Youtube 2021, 14min.

Radioprogram

- 2014 ”Mitä nerous on”. Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 27/6 2014.
- 2014 ”Tiede ja politiikka”. Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 27/6 2014.
- 2014 ”Tiede ja valta”. Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 27/6 2014.
- 2014 ”Onko inhimillisyys katoamassa?” Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 25/4 2014.
- 2015 ”Mistä luovuus kumpuaa? Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 7/7 2015.
- 2015 ”Nyt keskustellaan kirjoista”. Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 23/12 2015.
- 2015 ”Katoaako sivistys?” Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 24/4 2015.
- 2015 ”Kiusaukset”. Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 28/7 2015.
- 2015 ”Löytämisen ilo”. Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 14/7 2015.

- 2015 ”Mitä intuitio on?” Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 14/8 2015.
- 2015 ”Ovatko kirjakaupat kuolemassa pois?” Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 21/08/2015.
- 2016 ”Onko elämän päämääränä tulla onnelliseksi?” Sisko Loikkanen (toim.), *Tiedeykkönen*. Uusinta 30/12 2016.

Fiktio

- 2000 *Tuntematon pyhiinvaeltaja*. Helsinki: WSOY.
- 2001 *Nainen tiennäyttäjänä*. Helsinki: WSOY.
- 2001 *Sanat kuin peili*. Helsinki: WSOY.
- 2006 *The Unknown Pilgrim. The Soul's Journey to God and to the Holy Mountain of Athos*. Manton, California: Divine Ascent Press.

Kolumner

- 1992 ”Tavoitteena mielenrauha”, *YLIPISTO* 15, s. 28.
- 1992 ”Vuosikymmenen ihailtavin mies”, *YLIPISTO* 18, s. 20.
- 1992 ”Kieli kielii”, *YLIPISTO* 22, s. 31.
- 1992 ”*Nullae illusiones*”, *YLIPISTO* 27, s. 25.
- 1992 ”Miksi Buddha hymyilee”, *YLIPISTO* 29, s. 23.
- 1993 ”Tutkimisen periaatteet”, *YLIPISTO* 2, s. 19.
- 1993 ”Neuvottomuuden hinta”, *YLIPISTO* 6, s. 21.
- 1993 ”Minäkö paennut yhteiskuntaa”, *YLIPISTO* 10, s. 23.
- 1993 ”Pyhä totuus”, *YLIPISTO* 13, s. 23.
- 1993 ”Eurokynnyksemme”, *YLIPISTO* 16, s. 25.

- 1993 "Firenzen pyhimykset", *YLIOPISTO* 18, s. 29.
- 1993 "Tyhjiön tuska", *YLIOPISTO* 21, s. 37.
- 1997 "Uskonnot muodostavat perheen", *Kirkko ja kaupunki* 4, s. 23.
- 1997 "Kummisedät", *Kirkko ja kaupunki* 12, s. 31.
- 1997 "Jumalan läsnäolokokemus", *Kirkko ja kaupunki* 20, s. 23.
- 1997 "Malja toisin uskoville", *Kirkko ja kaupunki* 34, s. 23.
- 1997 "Sydämyksellinen nauru", *Kirkko ja kaupunki* 42, s. 23.
- 1998 "Lukeminen", *Kirkko ja kaupunki* 1, s. 23.
- 1998 "Varaa aikaa itsellesi", *Kirkko ja kaupunki* 10, 23.
- 1998 "Koulutus kaunistaa", *Kirkko ja kaupunki* 18, s. 23.
- 1998 "Kaikella on määräaikansa", *Kirkko ja kaupunki* 32, s. 23.
- 1998 "Luovuuden ja arvioinnin ehdot", *Kirkko ja kaupunki* 40, s. 23.
- 1998 "Hiljaisuuden äänet", *Kirkko ja kaupunki* 48, s. 23.

CD-album

- 2010 *René Gothóni Nostalgic 1966–1971*.
- 2011 *Glimtarna är livet*. Helsingfors: ReGo 001
- 2013 *How Are You Today?* Helsingfors: ReGo 020
- 2017 *Nu är jag fri*. Helsingfors: RRRCD-ReGo-1017
- 2019 *Trubaduren*. Helsingfors: RR-RGCD-1-2019.
- 2021 *Lullabies for the Royal Family*. Helsingfors: RGCD-1-2021.
- 2022 *Helsinki City*. Helsingfors: ReGo-1-2022.

Sångbok

2024 *Samlade visor*. Skrifter utgivna av Tore och Herdis Modeens stiftelse nr 64. Helsingfors.

Litteratur

Agius, Emmanuel and Scerri, Hector (eds), *The Quest for Authenticity and Human Dignity*. A Festschrift in honour for Professor George Grima on his 70th birthday. Melita Theologica Supplementary Series, 6. Malta: Faculty of Theology 2015.

Aimilianos of Simonopetra, Archimandrite, *Psalms and the Life of Faith*. Athens: Indiktos 2015.

Aletti, Mario (ed.), *Religione o psicologia? Nuovi fenomeni e movimenti religiosi alla luce della psicologia*. Roma: LAS – Libreria Ateneo Salesiano 1994, s. 145–162.

Aristoteles, *Politiken*. Översättning med inledning och kommentar av Karin Blomqvist. Sävedalen: Paul Åström 2003, s. 13.

Arnold, Edwin, *Asiens ljus eller den stora försakelsen*. Öfversättning från 39:de engelska upplagan af Victor Pfeiff. Stockholm: Bonniers 1888.

Aspelin, Gunnar, *Tankens vägar*. Del I–II. Stockholm: Almqvist & Wiksell 1958.

Aunio, Lotta ja Janhunen, Juha (toim.), *Miten minusta tuli tohtori? Itämaiden tutkijat kertovat*. Helsinki: Suomen Itämainen Seura 2012, s. 66–77.

Bergman, Erik, *Tipitaka-svit op.93 för baryton och manskör*. Chorus sarja/serien. Helsinki: Edition Fazer 1981.

Bianchi, Ugo, *Transition Rites. Cosmic, Social and Individual Order*. Storia delle religioni 2. «L'ERMA» di BRETSCHNEIDER – Roma 1986.

Bianchi, Ugo, "Concluding Remarks: The History of Religions Today", Ugo Bianchi (ed.), *The Notion of 'Religion' in Comparative Research. Selected Proceedings of the XVIIth Congress of the International Association for the History of Religions, Rome, 3rd–8th September 1990* (Roma: «L'Erma» di BRETSCHNEIDER 1994), s. 921.

Biezais, Haralds, "Die Hauptprobleme der religiösen Symbolik", Haralds Biezais (ed.), *Religious Symbols and their Functions*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis X. Stockholm: Almqvist & Wiksell 1979, VII–XXIX.

Björneborgs svenska samskola 1892–2017. Matrikel. Björneborg: Björneborgs svenska samskola 2017.

Boissevains, J. and Clyde Mitchells, J. (eds), *Network analysis: Studies in Human Interaction*. The Hague: Mouton 1973.

Boissevains, J., *Friends of friends*. Oxford: Wiley-Blackwell 1974.

Boutry, Philippe et Julia, Dominique (eds), *Pèlerins et pèlerinages dans l'Europe moderne*, s. 483–499. Collection de l'École Française de Rome, 262. Rome: École Française de Rome 2000.

Bronowski, Jacob, *A Sense of the Future*. Cambridge, Mass: MIT Press 1977.

Carlander-Reuterfelt, Gunilla, *Släktboken Carlander Reuterfelt. Anteckningar om förfäder och släktingar fram till 1963*. Del 1. Helsingfors 2011.

Casadio, Giovanni (ed.), *Ugo Bianchi. Una vita per la Storia delle Religioni*. Biblioteca di storia delle religion 3. Roma: »il Calamo« 2002, s. 423–432.

Climacus, John, *The Ladder of Divine Ascent*. Mahwah, NJ.: Paulist Press 1982.

Collins, Steven, *Selfless persons*. Imagery and thought in Theravada Buddhism. Cambridge: Cambridge University Press 1982.

Curzon, Robert, *Visits to the Monasteries of the Levant*. London: John Murray 1849.

Dhammapada, kommenterat och översatt av Rune E. A. Johansson. Stockholm: Natur & Kultur 2006.

Diadochos av Fotiki, se *Filokalia* I

Drummel-Petter eller lustiga historier och tokroliga bilder av D:r Heinrich Hoffmann. Tammerfors: Söderström 1951.

Eco, Umberto, *Rosens namn*. Stockholm: Brombergs 1983.

Eco, Umberto, *The limits of interpretation*. Bloomington: Indiana University Press 1990.

Evers, Hans-Dieter, "Monastic Landlordism in Ceylon. A Traditional System in a Modern Setting". *Journal of Asian Studies* XXVIII, 1969.

Evers, Hans-Dieter, *Monks, priests and peasants*. Monographs in social anthropology and theoretical studies in honour of Nels Anderson. Publication 1. Brill: Leiden 1972.

Fennel, Nicholas and Speake, Graham (eds), *Mount Athos and Russia 1016–2016*. Oxford: Peter Lang 2018.

Filokalia ("kärleken till det goda/vackra") är en samling texter skrivna mellan 300- och 1500-talet av andliga fäder från den ortodoxa hesykastiska traditionen och utgiven på finska i fem delar av Valamo nya klostrets vänner under åren 1981 och 1998.

Finucane, Ronald C., *Miracles and Pilgrims: Popular Beliefs in Medieval England*. London: Dent 1977.

Forssell, Hanna & Carlander-Reuterfelt, Gunilla, *Ruukin elämää. Patruunoita ja työläisiä Kellokoskella*. Helsinki: SKS 2009.

Frankle, Viktor E., *Livet måste ha mening*. Stockholm: Aldus/Bonniers 1973.

Frankle, Viktor E., *Psykiatern och själen*. Borås: Natur och Kultur 1990.

Freud, Sigmund, *Art and Literature*. The Penguin Freud Library 14. Penguin Books 1985, s. 33–116.

Gadamer, Hans-Georg, *Wahrheit und Methode*. Gesammelte Werke 1. Band 1. Hermeneutik. Tübingen: J.C.B. Mohr 1990.

Gennep, Arnold van, *Les rites de passage*. Paris: Picard 1909.

Ginzburg, Carlo, *Ledtrådar. Morelli, Freud och Sherlock Holmes*. Stockholm: Häften för kritiska studier 1983:3, s. 6–37.

Gombrich, Richard F., *Precept and Practice. Traditional Buddhism in the Rural Highlands of Ceylon*. Oxford: Clarendon Press 1971.

Gothóni, Guido, *Hupaisia ja vähemmän hupaisia tositapahtumia pitkän lääkäriuran aikana*. Käsikirjoitus. (René Gothónin arkistossa 1994).

Gothóni, Guido, ”Tapahtumia pitkältä lääkärinuralta”, *UK 59:n kurssitoimikunta. 50-vuotisjulkaisu*. Antti Henttonen. Hamina: UK 59:n kurssitoimikunta 1994. 59. Upseerikurssi.

Grondin, Jean, *The philosophy of Gadamer*. Chesham: Acumen 2003.

Heidegger, Martin, *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1967 (1927).

Helsinki Study of Religions. A Reader, edited by R. Hämäläinen, H. Pesonen & T. Utriainen. Helsinki: Department of World Cultures, 2016.

Holm, Nils G., *Mystik blir vetenskap. Donnerska institutet för religionshistorisk och kulturhistorisk forskning 1956–2021*. Scripta instituti Donneriani Aboensis 30. Åbo 2021, s. 28–31.

Honko, Lauri (ed.), *Science of Religion: Studies in Methodology. Proceedings of the Study Conference of the International Association for the History of Religions held in Turku, Finland, August 27–31, 1973*. The Hague: Mouton 1979.

Hultkrantz, Åke, *Metodvägar inom den jämförande religionsforskningen*. Stockholm: Esselte 1973.

Johannes av Sinai, se Climacus

Johannes, fader, *Kristus är mitt ibland oss. Brev från en biktader i Valamo kloster*. Skellefteå: Artos 2015.

Johansson, Rune E.A., *Psychology of Nirvana*. Garden City, N.Y.: Anchor Books 1970.

Johansson, Rune E.A., *Sutta Nipata*. Uddevalla: Forum 1976

Johansson, Rune E.A., *Pali Buddhist Texts. Explained to the Beginner*. London: Curzon Press 1977.

Johansson, Rune E.A., *The Dynamic Psychology of Early Buddhism*. London: Curzon Press 1979.

Johansson, Rune E.A., *Dhammapada*. Stockholm: Natur och Kultur 1967.

Jung, Carl Gustav, *Människan och hennes symboler*. Ljubljana: Forum 1974.

Jung, Carl Gustav, *Memories, Dreams, Reflections*. Glasgow: Collins Fount Paperbacks 1978.

Kansalliskirjasto 2013:3, s. 4–5.

Karsten, Rafael, *The Origins of Religion*. London: Kegan Paul, Trench, Truber 1935.

Karsten, Rafael, ”Modern nordisk religionsvetenskap,” *Finsk Tidskrift* CXLI 1947.

Kilpeläinen, Hannu, *Valamo – karjalaisten luostari? Luostarin ja yhteiskunnan interaktio maailmansotien välisenä aikana*. Helsinki: SKS 2000, s. 362–368.

Kitromilides, P.M., *An Orthodox Commonwealth: Symbolic Legacies and Cultural Encounters in Southeastern Europe*. Aldershot: Ashgate 2007.

Komnenos, Ioannes, *Proskynitarion tou Agion Oros tou Athos*. Agioreitika tetradia 2. Karyes: Ekdoseis »Panselinos» 1984 (1701).

Kurtén, Tage, *Ett dramatiskt seminarium*. Jubileumsbloggen. Teologi vid Åbo Akademi jublar sina första 100 år med minnen från alumni. Blogginlägg den 13 maj 2024.

Laiho, Arja, *Monimies Totti*. Torsten Carlander-Reuterfelt. Kellokosken soittava ruukinpatruuna. Kellokoski: Itämerikuskussäätio 2011.

Landgrén, Folke, *Släkterna Jaatinen*. Suomen sukututkimusseuran vuosikirja / Genealogiska samfundet i Finland årsskrift 31. Helsinki: Suomen sukututkimuksen seura 1947.

Leach, Edmund, *Culture and Communication*. The Logic by which Symbols are connected. Cambridge: Cambridge University Press 1976.

Levinson, Daniel J., *Mannens åldrar*. Malmö: Liber Läromedel 1979.

Lindholm, Magnus (Mao), *Sandviksgatan 6. Vasa svenska hälsovårdsläroanstalten 1955–95*. Jakobstad: Vasa svenska hälsovårdsläroanstalt 1996.

Lindholm, Magnus (Mao), *Vasa Centralsjukhus 56–96*. Jakobstad: Vasa centralsjukhus 1997.

Lindholm, Magnus, *Ett kollegium i vitt*. Vasa: Vasa Läkareförening (1905–2005) 2005.

Loch, Joice NanKivell, *A Fringe of Blue. An Autobiography*. New York: Morrow 1968.

Loch, Sydney, *Athos, the Holy Mountain*. London: Lutterworth Press 1957.

Majeska, George P., *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection 1984.

Malinowski, Bronislaw, *A Diary in the Strict Sense of the Term*. California: Stanford University Press 1989.

Markus Asketen, se *Filokalia* I.

Maximos (Constas), *The Philokalia: An Annotated Bibliography*. (Sample pages). Simonopetra archives, s. 3.

Morris, Rosemary, *Monks and Laymen in Byzantium 843–1118*. Cambridge: Cambridge University Press 1995.

Nankivell, Joice M., *Ireland in travail*. University of California Libraries 1922.

Numelin, Ragnar, *Fäلتforsrare och kammarlärde*. Helsingfors: Söderström 1947.

Nyanaponika, Thera, *The Heart of Buddhist Meditation*. Kandy: Buddhist Publication Society 2017 (1962).

Nyanatiloka, Mahathera, *Buddhist Dictionary*. Kandy: Buddhist Publication Society 1980.

Nyanatusita, Bhikkhu & Hecker, Hellmuth, *The Life of Nyanatiloka Thera*. Kandy: Buddhist Publication Society 2008.

Nygård, Henry, *I goda händer. Vasa centralsjukhus historia*. Singsby: Vasa sjukvårdsdistrikt 2010.

Nygård, Toivo (toim.), *Järvisseudun historia 2*. Vaasa: Vaasa Oy 1983

Obolensky, Dimitri, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500–1453*. New York: Praeger Publishers 1971.

Pilgrimage of Life. Studies in Honour of Professor René Gothóni. Editors: R. Hämäläinen, H. Pesonen, M. Rahkala & T. Sakaranaho. Publishers: The Finnish Society of Sciences and Letters, and Study of Religions, University of Helsinki. Helsinki: Maahenki

(Polo, Marco) *The Book of Ser Marco Polo, the Venetian concerning the Kingdoms and Marvels of the East*, translated and edited by H. Yule, vol II, London: John Murray 1875.

Rahula, Walpola, *History of Buddhism in Ceylon*. Colombo: Gunasena 1956.

Pye, Michael, "Religion: Shape and Shadow", *Numen* 1994:1.

Rahula, Walpola, *What the Buddha Taught*. Bedford: Gordon Fraser 1967.

Riley, Athelstan J., *Athos or the Mountain of the Monks*. London: Longmans Green, 1887.

Rorty, Richard, "Being that can be understood is language", *London Review of Books* (16 March 2000), s. 24.

Rosenqvist, Jan Olof (ed.), *Interaction and Isolation in late Byzantine Culture*. Swedish research institute in Istanbul. Transactions 13 (2004), s. 57–69.

Sanjek, Roger (ed.), *Fieldnotes. The Makings of Anthropology*. Ithaca, NY and London: Cornell University Press 1990.

Schopenhauer, Arthur, *The World as Will and Representation*. Vol. 2, transl. by E.F.J. Payne. New York: Dover Publications 1966.

Schopenhauer, Arthur, *Manuscript Remains in Four Volumes*. Vol. 4: The Manuscript Books of 1830–1852 and the Last Manuscript. CholeraBuch 89. Ed. by A. Hübscher, transl. by E.F.J. Payne. Oxford: Berg 1990.

Seraphim of Sarov, St., se Zander

Sherrard, Philip, "The Paths of Athos", *Eastern Churches Review* IX/1–2 (1977), s. 100–107.

Sherrard, Philip, *Athos. The Mountain of Silence*. London: Oxford University Press 1960.

Simmels, George, *Soziologie*. Leipzig: Duncker & Humblot 1908.

Simms, Karl, *Hans-Georg Gadamer*. London and New York: Routledge 2015, s. 129.

Singer, Isaac Baskevis, *Lost in America*. New York: Doubleday 1981.

Smart, Ninian, *Dimensions of the Sacred. An Anatomy of the World's Beliefs*. London: Harper Collins Publishers 1996.

Snow, Charles Percy, *The Two Cultures and the Scientific Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press 1959.

Snow, Charles Percy, *The Two Cultures: And a Second Look: An Expanded Version of The Two Cultures and the Scientific Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press 1969 (1963).

Speake, Graham, *Mount Athos. Renewal in Paradise*. New Haven and London. Yale University Press 2002.

Speake, Graham, *A History of the Athonite Commonwealth. The Spiritual and Cultural Diaspora on Mount Athos*. Cambridge: Cambridge University Press 2018.

Speake, Jennifer (ed.), *Literature of Travel and Exploration. An Encyclopedia, three volumes*. New York and London: Fitzroy Dearborn (Taylor and Francis Group) 2003.

Stevens, Anthony, *On Jung*. London: Routledge 1990.

Sundback, Susan, "Report from a discussion on field research in comparative religion in Tvärminne, Finland, December 8-9", *Temenos – Nordic Journal for the Study of Religion* 14 (1978).

Sundén, Hjalmar, *Sjuttiotredje psalmen och andra essäer*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag 1956.

Sundén, Hjalmar, "Saint Augustine and the Psalter in the Light of Role-Psychology", *Journal of the Scientific Study of Religion* 26 (1987), s. 375–382.

The Way of a Pilgrim. Candid Tales of a Wanderer to his Spiritual Father, ed. Andrew Louth with an introduction, translated by Anna Zaranko. Milton Keynes: Penguin Classics 2017.

Thomas, Edward J., *The Life of Buddha as Legend and History*. London: Routledge and Kegan Paul 1949.

Thunberg, Lars, *Microcosm and Mediator: The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*. Acta Seminarii Neotestamentici Upsaliensis 25. Lund: C.W.K. Gleerup 1965.

Turnbull, Colin, "Postscript: Anthropologist as Pilgrim", Alan Morris (ed.), *Sacred Journeys. The Anthropology of Pilgrimage*. Contributions to the Study of Anthropology 7, s. 257–274. Westport, Connecticut and London: Greenwood Press 1992.

Turner, Victor, *The Ritual Process: Structure and Anti-structure*. London: Routledge and Kegan Paul 1969.

Turner, Victor, *Dramas, Fields, and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. Ithaca NY: Cornell University Press 1974.

Unseen Warfare. The Spiritual Combat and Path to Paradise of Lorenzo Scupoli edited by Nicodemus of the Holy Mountain and revised by Theophan the Recluse. Translated by E. Kadloubovsky and G.E.H. Palmer. Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press 1987.

Wallin, Johan Olof, Emil Liedgren & Sten Malmström (red.), *Dikter av Johan Olof Wallin. Andra delen. Dikter 1810–1839*. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 1963, CCLXXVIII.

Warders, A.K., *Indian Buddhism*. Delhi: Motilal Banarsidass 1970.

Ware, Kallistos, *Den ortodoxa kyrkan*. Skellefteå: Artos 2000.

Weber, Marianne, *Max Weber. A Biography*. New York: Routledge 2017 (1926)

Widengren, Geo, *Religionens värld*. Stockholm: Almqvist & Wiksell 1971 (1945).

Widengren, Geo, *Religionens ursprung*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag 1946.

Zander, Valentine, *St. Seraphim of Sarov*. New York: St. Vladimir's Seminary Press 1975.

PERSONREGISTER

Aaron, Michael (1899–1963) 48
 Agius, Emmanuel 305, 322
 Ahlbäck, Tore (1941–2022) 70, 162, 167–168, 170–171, 185, 306
 Aho, Maire 31
 Ahonen, Sigrid (1897–1992) 30
 Ahonen, Yrjö (1902–52) 30
 Aletti, Mario 301
 Alexander den store (356–323 f.Kr.) 219
 Alho, Greta (1905–95) 48
 Allen, Douglas 319
 Alwis, N.A.W.A. 109–112, 159, 226
 Ambrosius, metropolit 344
 Ananda, Bhikkhu Olande 191
 Andersson, (Katti) Maria Katriina (gift Liljelund) 48–49, 52, 56, 74
 Aneer, Gudmar 83
 Antonios av Dionysiou 234
 Antonios den helige (d. 356) 264
 Anttikoski, Eino (1907–80) 37
 Anttila, Martti 191
 Anttonen, Veikko 185
 Apo, Satu 85
 Arell, Berndt 228–229, 343
 Aristoteles (384–322 f.Kr.) 333
 Arseni, biskop 340–341
 Aschan, (Lasse) Lars Erkki Alfred 42
 Aschan, Paul Erik (1917–2008) 42
 Aschan, Wolter (1861–1927) 17
 Aspelin, Gunnar (1898–1977) 64
 Babs, Alice (1924–2014) 32
 Bach, Johan Sebastian (1685–1750) 338
 Barnard, Christiaan (1922–2001) 323
 Basileos den store (330–378) 237
 Bechert, Heinz (1932–2005) 170–172, 197, 203
 Belzen, Jacob A. van 297
 Bergling, Kurt 297
 Bergman, Erik 164
 Bergman, Jan (1933–99) 83–84, 201
 Bianchi, Ugo (1922–95) 191–193, 300, 302, 334
 Biezais, Harald (1909–95) 168–172, 184
 Björkstrand, Gustav 307
 Blomstedt, Yrjö (1926–94) 200

- Blåfield, Otto Johan (1867–1936) 41
 Boije, Elvira (1880–1963) 43–44
 Boije, Margit (f. Ringvall; 1904–76) 23–24, 43, 50, 53, 80, 347
 Boije, Ragnar (1877–1964) 43
 Boissevains, Jeremy (1928–2015) 107
 Boutry, Philippe 299
 Bronowski, Jacob (1908–74) 173, 334
 Bruno, Giuseppe (1828–1893) 171
 Bryer, Anthony (1937–2016) 290
 Buddha, Siddhartha Gautama (483–360 f.Kr.) 67, 69–71, 140, 146–147
 Byskata, Henry 61–63, 72
 Canth, Minna (1844–97) 53
 Carlander, Ann-Marie (f. Lindholm; 1925–2016) 24
 Carlander, Carl-Fredrik (1859–1934) 22–24
 Carlander, Jarl-Olof (1924–2009) 22
 Carlander, John (1848–1922) 22–23
 Carlander, Margit, se Boije
 Carlander, Nils-Erik (1892–1964) 23
 Carlander, Olof Fredrik (1894–1930) 23
 Carlander, Ulla-Britt (se Gothóni)
 Carlander-Reuterfelt, (Totti) Bengt Torsten (1902–2003) 16, 22–25, 49, 79, 184, 355
 Carlander-Reuterfelt, Christer 24, 42, 56
 Carlander-Reuterfelt, Eva-Gunilla 24
 Carlander-Reuterfelt, Lotta 23
 Carlander-Reuterfelt, Marianne 1933–2023) 23
 Carlander-Reuterfelt, Monica 24
 Carlander-Reuterfelt, Niclas 23
 Carlander-Reuterfelt, Per-Håkan (1927–2023) 23, 42, 50
 Carlander-Reuterfelt, Susanne 23
 Carpelan, Bert 65
 Carrithers, Michael 203, 210
 Casadio, Giovanni 300, 302–303
 Castrén Olavi (1909–79) 63–64, 72–73, 192, 355
 Cedercreutz, Claës (1917–91) 38
 Charles III, kung 266, 271, 276, 291
 Chopin, Frédéric (1810–1849) 48, 53, 330–331, 338
 Chydenius, Johan (1931–2016) 295
 Clayhills, Jan (1952–2019) 51
 Clayhills, Robert 51
 Clementi, Muzio (1752–1832) 48
 Collan, Clas von (1862–1939) 24
 Colliander, Ina (1905–1985) 353

- Colliander, Tito (1904–1989) 353
 Collin, Marcus (1882–1966) 26–28, 46, 74, 303, 355
 Collins, Steven (1951–2018) 203, 210
 Croft, Fred 52
 Curzon, Robert (1810–73) 248–249, 325
 Czerny, Carl (1791–1857) 48
 Damcho Pema 320–321
 Demy, Jacques (1931–90) 49
 Dhammanisanthi (Anuda Kanchana) 121, 144–148
 Dharmasena 152
 Diadochos (d. 486) 256
 Donner, Kristian 61
 Dorjee, Lhundrub 320–321
 Dronke, Peter (1934–2020) 209–210
 Dronke, Ursula (1920–2012) 209–210
 Dundes, Allan (1934–2005) 85
 Eco, Umberto (1932–2016) 209
 Edsman, Carl-Martin (1911–2010) 84, 168
 Ehnberg, Lars 198
 Ehrstedt, Erik (1913–80) 78
 Enqvist, Nils-Erik (1925–2009) 295–296
 Evers, Hans-Dieter 105, 127, 170
 Faltin, Richard (1867–1952) 24–25
 Finucane, Roland C. 238
 Firth, Raymond (1901–2002) 328
 Fledelius, Karsten 291
 Forsström, Ralf 228
 Frankle, Viktor E. (1905–97) 173
 Freud, Sigmund (1856–1939) 303
 Gadamer, Hans-Georg (1900–2002) 322–323, 333
 Gahmberg, Carl G. 295
 Galilei, Galileo (1564–1642) 171
 Gamini 101–104
 Garrod, John 205
 Gellner, Ernst (1925–95) 203, 205, 207–208
 Gennep, Arnold van (1873–1957) 113, 121, 265
 Gestrin, Birger (1921–2003) 82
 Ginsberg, Allen (1926–97) 319
 Ginzberg, Carlo 134
 Godzinsky, Robi de 348–349
 Goebel, Robert 179
 Gombrich, Richard 203
 Gothóni, André 174, 200, 206, 347, 351

- Gothóni, Anika (1951–2005) 19
 Gothóni, Annette 155, 174, 182, 199–200, 206, 353
 Gothóni, Anthony (1976–2006) 174, 182, 199, 206
 Gothóni, Ghita 19
 Gothóni, (Guy) Guido (1924–2000) 12, 15, 17–22
 Gothóni, Nils (1891–1943) 17–20, 32, 34, 67–68, 354
 Gothóni, Patrick 18, 21, 25, 31–32, 41–42, 50–53, 58
 Gothóni, Raili (f. Liukku) 28, 60, 71–77, 79, 86, 110–111, 149–151, 156, 159, 162, 178, 186, 199, 296–297, 303–304, 308, 340–341, 350–351
 Gothóni, Ralf 19
 Gothóni, Raoul (1920–2000) 18–19, 28, 67
 Gothóni, Ruth (se Jägerhorn)
 Gothóni, (Ulla) Ulla-Britt (f. Carlander; 1926–2006) 15, 21–24, 33
 Grandell, Åke (1938–2015) 348
 Grieg, Edvard (1843–1907) 48
 Grima, George 303–305
 Grondin, Jean 322–323
 Gross, Rita M. (1943–2015) 319
 Grönblom, (Pelle) Per-Olof (1922–84) 42
 Grönblom, Rabbe (1950–2015) 43
 Haapa, Esko 82
 Haavio-Mannila, Elina 204
 Haikola, Lauri (1917–87) 63–64
 Hakoranta, Aarne (1923–2002) 40
 Hakoranta, Leila 40
 Hakoranta, Pia (f. Silander; 1924–2005) 40
 Halén, Harry 181–182
 Handschin, Martha (1912–2006) 223–224
 Hanold, Norbert 303
 Harviainen, Tapani (1944–2024) 181
 Heidegger, Martin (1889–1976) 15–16, 323, 333
 Heikki, (Huttunen) fader 342–343
 Heikkilä, Jorma 175
 Heikkilä-Horn, Marja-Leena 306
 Helena, kejsarinna (cirka 250–cirka 330) 337
 Herbert, pilgrim 235–236, 241–243, 245–247, 340
 Hildén, Leo (1919–2006) 190
 Hjärpe, Jan 83, 201
 Hohti, Paavo 290
 Holm, Nils G. 167, 169–171, 180, 185, 190, 193, 296–297, 306–307
 Honko, Lauri (1932–2002) 88, 167–168, 185, 192, 289, 311
 Hoyer, Vig (1924–2013) 22
 Huhtamäki, Heikki (1900–70) 87

- Huhtamäki, Signe (1900–96) 87–88, 100
 Hultgård, Anders 83
 Hultkrantz, Åke (1920–2006) 200–201, 289
 Huovinen, Eero 199
 Hägg, Gunilla 83, 88, 100
 Hämäläinen, Riku 305, 316
 Härkönen, Mitra 306
 Ioannikios Dionysiatis (1942–2006) 13, 224, 228–229, 262–264, 276–278
 Irenaeus av Lyon (130–202) 343
 Jaatinen, Stig (1918–99) 295
 Janhunen, Juha 306, 320
 Jeglinsky, Beata (1921–2011) 42
 Jensen, Wilhelm (1837–1911) 303
 Jeremias Iviritis 269
 Johannes av Sinai 244, 262–263
 Johannes, fader (Valamo nya kloster; 1873–1958) 261
 Johannes, metropolit (1923–2010) 213–214, 228, 341–343
 Johansson, Margot 100
 Johansson, Melita (se Tulikoura)
 Johansson, Melker (1919–2006) 39
 Johansson, Rune E.A. (1918–81) 100–101
 Jones, Peter 179
 Jones, Tom 52
 Jonsson, Erik (1612–56) 23
 Julia, Dominique 298–299
 Jung, Carl Gustav (1875–1961) 27–28, 173, 198–199, 279, 303, 353
 Jung, Franz (1908–96) 198–199
 Junnonaho, Martti 185, 306
 Justinos av Simonopetra (Simonopetritis) 228–229
 Juurikka, Tuula 185
 Juva, Mikko (1918–2004) 308
 Jägerhorn, Georg (1866–1945) 19–20
 Jägerhorn, Magnus (1934–2015) 19, 28
 Jägerhorn, Ruth (f. Silander; 1900–79) 17–19, 28, 36, 49, 57, 67, 352
 Kalima, Heikki (1918–2004) 79, 81
 Kalima, Mauri 79, 81
 Kallistos (Ware) of Diokleia (1934–2022) 222, 276
 Kant, Immanuel 323
 Karhusaari, Johannes 214–215, 243, 246
 Karlsson Svea (1922–78) 44–45, 47
 Karsten, Rafael (1879–1956) 304–305, 327, 352–353
 Katarina av Alexandria (cirka 282–cirka 300) 337
 Kaukola, Inga (1916–2013) 34, 37

Kaukola, Olavi (1912–1982) 30, 36–37
 Kepler, Johannes (1571–1630) 171
 Kijanen, Pekka (1866–1930) 24
 Kilpeläinen, Hannu (1948–2022) 293
 Kilpeläinen, Irja (1911–99) 65, 74
 Kitromilides, Paschalis 208, 293
 Kivijärvi, Hannu (1943–2019) 77, 293
 Kivimäki, Anneli 31
 Kivimäki, Arto (1945–94) 31
 Klaile, Ulli 46
 Klimakos, Johannes (d. 649)
 Klinge, Matti (1936–2023) 324
 Knapas, Rainer 324
 Knuutila, Yrjö (1917–2003) 65, 70
 Knuuttila, Simo (1946–2022) 181, 183–185, 322
 Kock, Putte (1901–79) 46
 Koder, Johannes 290
 Konfucius (551–479) 291, 294
 Konstantin den store (d. 337) 337
 Korhonen, Jussi 202
 Koski, Liisa 165
 Kristina, drottning (1626–89) 23
 Krokfors, Carl-Gustav (1938–2018) 78
 Kuhne, Louis (1835–1901) 17
 Kurtén, Tage 171
 Kuusi, Matti (1914–98) 162
 Lao Zi (f. 571 f.Kr.) 291
 Larsson, Göran 305
 Lauha, Aila 317
 Laukkanen, Jere
 Leach, Edmund (1910–89) 139
 Legrand, Michel (1932–2019) 49
 Lehtonen, Samuel (1921–2010) 199
 Levinson, Daniel J. (1920–94) 124, 173
 Lindberg, Alma (1867–1928; se Ringvall)
 Lindberg, John (1884–1973) 22
 Lindelöf, Ernst (1870–1946) 24
 Lindholm, Ann-Marie (se Carlander)
 Lindholm, Eino (1890–1941) 23
 Lindholm, Åke (1915–89) 66
 Lindstedt, Jouko 294
 Lindström, Ingeborg (1913–98) 46
 Lipner, Julius J. 210

Loch, Frederick Sydney (1889–1957) 221–223
 Loch, Joice NanKivell (1887–1982) 221–223
 Luciuk, Lubomyr Y. 217, 231–233, 242
 Lujanen, Kaarina (1914–2005) 71
 Lundell, Gun 70, 167, 170
 Lönnqvist, Bo Hjalmar 295, 352
 Macfarlane, Alan 205
 Majeska, George P. (1936–2021) 290
 Malinowski, Bronislaw (1884–1942) 208–209, 328
 Malmsten, Georg (1902–81) 25
 Markus Asketen (500-talet) 256
 Martola, Nils (1943–2021) 171
 Maximianus, kejsare (d. 310) 337
 Maximos, (Costas) fader 270
 Maximos, fader 242
 Mazzarella, Merete 324
 McCartney, Paul 48, 339
 Melin, Olav S. 73, 78
 Michelsen, Karl-Erik 189
 Mitchell, James Clyde (1918–95) 107
 Mitropolou, Fani (1920–2008) 220–223
 Mitropolou, Nikos 220
 Mose (på Sinai) 337
 Motovilov, Nikolai (1809–79) 244–245
 Mozart, Wolfgang Amadeus (1756–91) 338
 Murtorinne, Eino (1930–2023) 196
 Mustajoki, Arto 317
 Myntti, Stig-Göran (1925–2020) 38
 Nelson, Ricky (1940–85) 39
 Nenola, Aili 172, 185
 Nesser, Darcelle 10
 Niiniluoto, Ilkka 322–323
 Niinimäki, Mikael 190–191, 207
 Noonan, Thomas S. (1938–2001) 290
 Nordlund, Henrik 179
 Nordlund, Joan 179–180
 Numelin, Ragnas 160
 Nyanaponika, Mahathera (1901–94) 87–88, 100, 102–104
 Nyanasila (se Martti Anttila)
 Nyanatiloka, Mahathera (1878–1957) 99–100, 191
 Nyberg, Wolmar (1919–73) 42, 54
 Nygren, Anders (1890–1978) 63–64
 Nynäs, Carina 296

- Obeyesekere, Richard 87, 104
 Oker-Blom, Nils (1919–95) 54, 187, 295
 Osterrieth, Anne 265, 275
 Pakkanen, Petra 293
 Palamas, Gregory (1296–1359) 252–253
 Pangnananda 105–109, 113–129, 139, 142–143, 149, 152–153, 155, 226
 Parpola, Asko 179, 185
 Parpola, Simo 324
 Parvio, Martti (1918–93) 187–188, 196
 Pellikka, Ismo 207, 293
 Peltonen, Timo 234
 Pentikäinen, Juha 70–71, 76–77, 82, 87, 143, 160–162, 173, 178, 180–181,
 184, 192–195, 197, 213, 288–289, 298, 314–316, 318
 Perera, Swarnalaka Kingsley 87–89, 100–103, 108, 151
 Pesonen, Heikki 319
 Pettersson, Thorleif (1940–2010) 307
 Pettersson, Tom 61
 Philip, prins (1921–2021) 276
 Piekkala, Jussi 309
 Pietilä, Einari 35–36
 Pietiläinen, Kimmo 189
 Pirinen, Kauko (1915–99) 66–67, 83
 Piyadassi, Amunugama 104–106, 109, 114, 118–119, 125, 127, 130, 153
 Piyadassi, Mahathera (1914–98) 69–70, 87
 Platon (428–348 f.Kr.) 288
 Polo, Marco (1254–1324) 183
 Poussa, Patricia 179
 Prebish, Charles 203
 Premadasa 101
 Presley, Elvis Aaron (1935–77) 39
 Propp, Vladimir (1895–1970) 85
 Pye, Michael 202–203, 301, 306
 Pyysiäinen, Ilkka 306, 317, 319
 Pyysiäinen, Markku (1949–2024) 79–80, 198,
 Rahikainen, Esko 165–166
 Rahula, Walpola (1907–97)
 Rajalin, Bengt (1923–2010) 14, 30
 Rajamäki, Liisa 164
 Rathapala 145, 154–155
 Rehn, Olli 298
 Reuterfelt, Isabella (1864–1950) 23–25, 50
 Riley, Athelstan (1858–1945) 274
 Ringgren, Helmer (1917–2012) 82–83

- Ringvall, Aino (1893–1969) 57
 Ringvall, Alma (f. Lindberg; 1867–1928) 24
 Ringvall, August Ferdinand (1865–1941) 24, 341
 Ringvall, Margit (se Boije)
 Rinne, Harry (1902–65) 46, 50
 Roilidis, Joseph (1952–2024) 293
 Rolf, Ernst (1891–1932) 32
 Rosenqvist, Jan Olof 291–292
 Rubinstein, Arthur (1887–1982) 48
 Runeberg, Arne (1912–79) 83, 204, 325
 Runeberg, Johan Ludvig (1804–77) 29, 74
 Räisänen, Heikki (1941–2015) 61–62, 78, 82, 200
 Saifuddin, Ahmed 307
 Sakaranaho, Tuula 305, 316–317, 319
 Sarmela, Matti 204
 Sava, fader (Bourazeri) 215, 243–246
 Schalk, Peter 183
 Schauman, Stephen (1919–82) 29
 Schlüter, Ellen Sigbrit (1892–1959) 28
 Schlüter, (Pelle) Per Erhard (1881–1949) 28–29
 Schopenhauer, Arthur (1788–1860) 67, 69
 Schybergson, Per (1933–2007) 295
 Scupoli, Lorenzo (1530–1610) 278
 Sederholm, Carl Robert (1818–1903) 198, 310
 Serafim av Sarov (1754–1833) 244–245
 Shakespeare, William (1564–1616) 278
 Sherrard, Philip (1922–95) 224, 252, 268–269
 Sibelius, Jean (1865–1957) 24
 Siikala, Jukka 204
 Silander, Pia (se Hakoranta)
 Silander, Ruth (se Jägerhorn)
 Silva, Tilak de 97–99, 191
 Simmel, George (1858–1918) 108
 Singer, Isaac Baschevis (1902–91) 279
 Sinikara, Kaisa 306
 Sirén, Ann-Charlotte 46
 Siven, Gunnar (1881–1950) 26
 Smart, Ninian (1927–2001) 145
 Snow, Charles Percy (1905–80) 325–326
 Sollamo, Raija 82, 188, 289
 Speake, Graham 290–291, 321, 324–325
 Speake, Jennifer 325
 Stausberg, Michael 320

- Steiner, Rudolf (1861–1925) 17
 Stenlund, Bengt (1939–2023) 296
 Stolt, Sirkka 296
 Sundback, Susan 171
 Sundén, Hjalmar (1908–93) 167, 169–170, 278–279, 283, 297, 301, 332
 Sundman, B.O. 76
 Suojanen, Päivikki 180, 182, 185, 187–188
 Suolinna, Kirsti 83, 173, 178, 180, 185, 306
 Svartz, Nanna (1890–1986) 25
 Swinburne, Richard 322
 Sykiotis, Meletios 261
 Symeon Dionysiatis 228–229, 277
 Symeon styliten (d. 459) 337
 Syreeni, Kari 192
 Syrjänen, Seppo (1939–88) 192
 Talbot, Alice-Mary 290
 Tamminen, Kalevi (1928–2018) 71–72
 Taylor, Jim 306
 Teinonen, Seppo A. (1924–95) 66, 87, 160, 196
 Thesleff, Holger (1924–2023) 324
 Thibbotuwawe, Sumangala (mahanayaka) 106, 119–120, 125–126, 144–145, 154–155
 Thrower, James (1936–99) 84
 Tommola, Esko (1930–2008) 176
 Tsamis, Dimitrios 214
 Tulikoura, Melita 39
 Tumba, Sven (1931–2011) 46
 Tuomisto, Hilkka (gift Gothóni; 1922–2010) 19
 Turner, Victor (1920–83) 265, 274
 Waardenburg, Jacques (1930–2015) 195, 320
 Wahlström, Bertel 171
 Wallin, Jan-Erik 42, 51–52
 Wallin, Johan Olof (1779–1839) 18–19
 Wallin, Kurt 42, 46, 51–52
 Varanou, Georgia 225
 Wasastjerna, Curt (1918–98) 37, 42, 45
 Vasileiadis, Antonios 220, 224–229, 234, 251–253, 342–344
 Weber, Marianne (1870–1954) 152
 Weber, Max (1864–1920) 152
 Westermarck, Edvard (1862–1939) 209, 325
 Weurlander, Mikaela 234, 269
 Victorzon, Lasse (1921–74) 65
 Widengren, Geo (1907–96) 84, 304–305

Widenius, Tor (1911–2000) 78
Wiebe, Donald 319
Wijeweera, Prasad 99
Wikström, Alexander 341–342
Wikström, John 57
Wikström, Owe 297
Vilja, Juha 79–81, 159, 177, 184
Willman, Helvi (1926–2011) 175
Vincent, Nicholas 238
Virtanen, Hannu 307
Virto, Mikko 349
Wittgenstein, Ludwig (1889–1951) 332
Voionmaa, Hannele (f. Kaaja) 80
Wolf-Knuts, Ulrika 171
Wrede, Johan 204
Vuori, Hanna (1910–92) 34, 34
Vuori, Jaakko (1898–1966) 34, 37
Vuori, Juhani 34
Aijälä, Tauno 94–96

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk

1	(1858) PIPPING, FREDR. WILLH.:	Historiska bidrag till Finlands calendariografi.	140 pp.
2	(1858) BURMAN, JOHAN JAKOB:	Berättelse om femte brigadens af Finska arméen krigsrörelser och operationer i Savolaks, Karelen, Öster- och Westerbotten åren 1808 och 1809.	112 pp.
- - -			
50	(1891) GENETZ, ARVID:	Kuollan Lapin sanakirja ynnä kielinäyteitä.	291 pp.
- - -			
100:1	(1957) REUTER, MÄRTA:	Pflanzenphänologische Beobachtungen in Finnland 1951–1955.	63 pp.
100:2	(1958) REUTER, MÄRTA:	Tierphänologische Beobachtungen in Finnland 1951–1955.	56 pp.
100:3	(1958) STADIUS, GUNNAR:	Undersökning av språkbegåvningen hos 10–14 åringar.	137 pp.
- - -			
192	(2013) LEHTO, OLLI:	Tieteen huipulla: Lars Ahlforsin elämä.	150 pp.
193	(2014) KEPSU, KASPER K.:	Den besvärliga provinsen. Reduktion, skattearrendering och bondeoroligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet.	340 pp.
194	(2015) KAKKURI, JUHANI:	Jämpti mies. Tauno Johannes Kukkamäen elämä.	96 pp.
195	(2015) KORSMAN, KALEVI:	Pentti Eskola - Geologisen tutkimuksen ja opetuksen uudistaja.	124 pp.
196	(2015) GUSTAFFSON, SOFIA:	Leverantörer och profitörer.	255 pp.
197	(2015) KAUPPI, PEKKA & KOTILEHTO, JENNA (toim.):	Vuosisadan metsäbiologi. Peitsa Mikolan juhlakirja.	237 pp.
198	(2016) KLINGE, MATTI:	Furstendömet Idensalmi.	515 pp.
199	(2016) MINARD-TÖRMÄNEN, NATHANAËLLE:	An Imperial Idyll. Finland in Russian Travelogues (1810–1860).	350 pp.
200	(2017) NEVANLINNA, HEIKKI:	Suomalainen polaariretkikunta Lapissa 1882–1884.	173 pp.
201	(2017) HÖCKERSTEDT, KRISTER & LINDQVIST, MARDY:	Lever för liv	342 pp.
202	(2017) DONNER, JOAKIM:	Marine shells in the study of the Holocene	55 pp.
203	(2017) SUNDBACK, SUSAN & ROSENBERG, THOMAS & ROSENLEW, ANNE:	Knut Pipping och etableringen av den moderna sociologin vid Åbo akademi	254 pp.
204	(2018) DAHLBERG, JULIA:	Konstnär, kvinna, medborgare. Helena Westermarck och den finska bildningskulturen i det moderna genombrottets tid 1880–1910.	333 pp.
205	(2018) NEVANLINNA, HEIKKI:	Geofyysikko Eyvind Sucksdorff - havaintojen taituri	183 pp.
206	(2019) STÉN, JOHAN C.-E.:	Anders Johan Lexell Brevväxling, Commerce épistolaire	721 pp.
207	(2019) PERÄLÄ, ANNA:	Tilanomistaja kirja-alalla: Christian Ludvig Hjelt kirjanpainajana, kustantajana ja kirjakauppiaana 1823–1849	411 pp.
208	(2019) KALLEINEN, KRISTIINA:	Nils Gustaf Nordenskiöld - vuorimiehen ja tiedemiehen elämä	223 pp.
209	(2020) SUNDHOLM, FRANCISKA:	Wilhelm Ramsay, Livslång vandring i Fennoskandia	163 pp.
210	(2020) HOLM, SOPHIE:	Diplomatins ideal och praktik. Utländska sändebud i Stockholm 1746–1748.	225 pp.
211	(2020) HOLMBERG, PETER OCH STÉN, JOHAN:	Att observera, mäta och räkna, Blickar på den matematisk-naturvetenskapliga forskningens historia i Finland.	541 pp.

212	(2020) HÖCKERSTEDT, KRISTER & LINDQVIST, MARDY:	Uusi maksa, uusi elämä	373 pp.
213	(2020) GRANDELL, JENS:	Från ett årtionde i Finland. August Schaman, republikanism och liberalism 1855–1865	267 pp.
214	(2020) KAJANNE, VILLE:	Suomen puolesta, Euroopan edestä, Venäjää vastaan? Kansainvälinen vuorovaikutus ja yhteistyö vuoden 1899 kulttuuriadressissa.	348 pp
215	(2021) NEVANLINNA, HEIKKI:	Ilmatieteiden vaiheita ja vaikuttajia Suomessa.	341 pp.
216	(2021) LINDBERG, BO (red.):	Vårt gemensamma innanhav. Finskt och svenskt kring Östersjön.	129 pp.
217	(2021) ARTUKKA, TOPI:	Tanssiva kaupunki. Turun seurapiiri sosiaalisena näyttämönä 1810-luvulla.	344 pp.
218	(2021) RIIKONEN, H. K.:	Suomesta ja maailmalta. Yrjö Niiniluoto ja hänen kirjallinen tuotantonsa.	329 pp.
219	(2022) AHLSSKOG, MARKUS:	Katsaus Suomen varhaiseen atomihistoriaan.	266 pp.
220	(2022) MARJANEN, JANI:	Ekonomisk patriotism och civilsamhälle. Finska hushållningssällskapets politiska språkbruk i europeisk kontext 1720–1840.	311 pp.
221	(2022) NEVANLINNA, HEIKKI:	Neovius–Nevanlinna – Erään suvun kronikka.	201 pp.
222	(2023) HERMELIN, OLOF (author). ERKKI, SIRONEN, TIMO, SIRONEN, OKSALA, TEIVAS, RIIKONEN, H. K. (editors):	Hecatompolis Svionum – Ruotsalaisten sata kaupunkia: Suomen, Karjalan ja Inkerinmaan kaupungit sekä muita runoja Itämeren piiristä.	268 pp.
223	(2023) HAKALA, PETRA:	Att minnas eller glömma: Tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv och dess roll i skapandet av identitet 1885-1920.	292 pp.
224	(2023) BÖÖK, NETTA:	Talot pysyvät, ihmiset vaihtuvat. Sosialistisen yhteiskunnan rakentaminen entisessä suomalaisessa Kurkijoen kirkonkylässä Neuvostoliitossa.	448 pp.
225	(2024) WESTERLUND, LARS:	Vem var spritsmugglarna? Då småfolket blev företagare.	243 pp.
226	(2024) RIIKONEN, H. K.,	Kiistelty klassikko. V. A. Koskenniemen tuotannon ja toiminnan uudelleenarviointia	362 pp.